

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DEMOKRASİNİN KOŞULLARI:
TÜRKİYE İÇİN OLANAKLAR VE ENGELLER

Mahiye Ceren MADEN KARABUDAK
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Cennet USLU

KIRIKKALE-2022

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DEMOKRASİNİN KOŞULLARI:
TÜRKİYE İÇİN OLANAKLAR VE ENGELLER**

**Mahiye Ceren MADEN KARABUDAK
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Cennet USLU**

KIRIKKALE-2022

KABUL SAYFASI

Mahiye Ceren MADEN KARABUDAK tarafından hazırlanan “DEMOKRASİNİN KOŞULLARI: TÜRKİYE İÇİN OLANAKLAR VE ENGELLER” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman/Başkan: Doç. Dr. Cennet USLU
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İmza:.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Celallettin GÜNGÖR
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Kırıkkale Üniversitesi

İmza:.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Adnan KÜÇÜK
Kamu Hukuku
Kırıkkale Üniversitesi

İmza:.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Neyire AKPINARLI
Milletlerarası Hukuk
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İmza:.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Onur YILDIRIM
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Kırıkkale Üniversitesi

İmza:.....

Tez Savunma Tarihi: 17.06.2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

o Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

o Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,

o Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,

o Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

o Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mahiye Ceren
MADEN KARABUDAK
17/06/2022

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Siyaset biliminin temel konularından biri olan *demokrasi* üzerine düşünmek, okumak, araştırmak, yazmak çabası, özellikle de içerisinde bulunduğum yüzyılda bir resme yüzlerce başka açıdan bakarak farklı bir şey görülebileceği umudunu taşımak gibi. Hele ki doğduğum topraklarda demokrasinin bir “Batı masalı” olarak anlatıldığını düşünürsek, ufkun ne ölçüde daraldığını, dar alanda ve pratik ettiğinden daha farklı ve pratik ettiğinden daha fazlasıyla anlamlandırma çabalarının zorluğunu bu çalışma ile yakından hissettim. Demokrasinin izini, -tüm tek elden tanımlanmaya çalışılmış olgularla karşılaştığım anlarda yaptığım gibi- bu ülkenin kalbinde konumlanmışken kendi coğrafyamdan, görebileceğim bir ufuktan sürmeye çalıştım. Başkaca çalışmalarında nasip olursa bu tek elden tanımlamaların ve anlatıların bizim buralarda, bize özgü okunabileceğini, buralarda başka bir anlatının olabileceğini söylemeye devam edeceğimin sözü burada önsöz olsun.

Bu vesile ile öncelikle bu çalışmada desteği, katkıları ve bana verdiği bir “usta” nın elinde olma hissi için Hocam Doç. Dr. Cennet USLU’ ya, yol arkadaşım, desteğim Celal KARABUDAK’ a, kıymetlim, kardeşim Nurettin Atacan MADEN’ e, hayat açımı sonsuz genişleten annem Nurşen MADEN’ e ve ilk ve daim hocam, babam Dr. Hacı Ahmet MADEN’ e gönülden teşekkür ederim.

Yoluna aydınlık olsun diye kalbim, oğlum Mehmet Tuğra KARABUDAK’ a...

Mahiye Ceren
MADEN KARABUDAK
17/06/2022

ÖZET

DEMOKRASİNİN KOŞULLARI: TÜRKİYE İÇİN OLANAKLAR VE ENGELLER

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Cennet USLU

Mayıs 2022, 241 sayfa

Bu çalışma, liberal demokrasinin, var olabilmesi ve istikrarını sağlayabilmesi için gerekli koşulların sıralanması ve Türkiye demokrasisi özelinde bu koşulların nasıl ve hangi şartlarda sağlanabildiğinin araştırılması amacıyla yönelik hazırlanmıştır. Çalışma içerisinde temel olarak demokrasi kuramcılarının kurumsal, ekonomik ve kültürel bakış açıları irdelenmiş, bu kapsamda Türk modernleşme ve demokrasi tarihi çizilen kuramsal çerçeve üzerinden tartışılmış, demokrasinin koşullarının kurumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan Türkiye demokrasisi için ne anlama geldiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada yöntem olarak, demokrasinin koşullarının Türkiye ile demokratikleşme bağlamında ne derece örtüştüğünün ortaya konması ve tarihsel perspektif içerisinde Türkiye'nin demokrasi ile çelişen zihniyet ve pratiklerinin tespit edilmesi ve bu anlamda da olanak ve engellerin sıralanması benimsenmiştir. Hem kurumsal yapıları -ileri düzeyde- demokratikleştirme anlamında dönüştürmek ve bunu ekonomi politikaları ve ekonomik endekslerle desteklemek hem de siyasal kültürün demokrasi bağlamında dönüşmesi ve yerleşmesi ve bu sayede demokratikleşme ve sürdürülebilirliği adına tartışmaları bir perspektifte sunabilmek, ulaşılmak istenen sonuç olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Türkiye Modernleşmesi, Koşullar, Siyaset, Olanaklar, Engeller.

ABSTARCT

CONDITIONS FOR DEMOCRACY: OPPORTUNITIES AND OBSTACLES FOR TURKEY

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences

Department of Political Science and Public Administration, PhD Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Cennet USLU

May 2022, 241 pages

This study has been conducted for the purpose of listing the necessary conditions for liberal democracy to exist and ensure its stability, and to investigate how and under what conditions these conditions can be reached in particular to Turkish democracy. In the study, additionally basically the institutional, economic and cultural perspectives of democracy theorists were examined, in this context, the history of Turkish modernization and democracy was discussed through the theoretical framework drawn, and it was tried to reveal what the conditions of democracy mean for Turkish democracy in terms of institutional, economic and cultural aspects.

As a method embraced for this study to reveal what extent to the conditions of democracy overlap with Turkey in the context of democratization, and to determine the mentality and practices of Turkey which are in conflict with democracy in the historical perspective, and to list the possibilities and obstacles in this sense Both transforming institutional structures in terms of democratization for an advanced level and supporting this with economic policies and economic indices and also being able to present the discussions on behalf of the transformation and consolidation of political culture in the context of democracy, and thus democratization and sustainability, have been determined as the desired outcome.

Keywords: Democracy, Modernization of Turkey, Conditions, Politics, Opportunities, Obstacles.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTARCT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. DEMOKRASİNİN KOŞULLARI	7
2.1. Antik-Modern Uzamında Demokrasi.....	7
2.2. Demokrasinin Tanımları Ve Koşulları Üzerine	11
2.2.1. Robert Dahl’ın Perspektifinden Demokrasinin Koşulları.....	19
3. DEMOKRASİNİN KURUMSAL YAPILARINA İLİŞKİN KOŞULLAR ...	25
3.1. Demokrasinin Kurumları.....	25
3.1.1. Anayasal Demokrasi.....	27
3.1.1.1. Anayasallığın Unsurları.....	29
3.1.2. İktidarı Sınırlamaya Yönelik Anayasal Mekanizmalar	31
3.1.2.1. Kuvvetler Ayrılığı	32
3.1.2.2. Hukuk Devleti	36
3.1.2.3. Egemenlik.....	39
3.1.2.4. Seçimler	42
3.2. Türkiye Demokrasisinde Kurumsal Yapılar.....	45
2.2.1. Türkiye’de Anayasal Demokrasi ve Anayasalar	45
3.2.1.1. Askeri Müdahaleler, Bürokratik Vesayet ve Sivil Anayasa..	52
3.2.1.2. Hukuk Devleti-Kanun Devleti Tartışmaları ve İstisna Hali ..	57
3.2.2. Egemenlik.....	63
3.2.2.1. Türkiye’de İki Egemenlik Anlayışı Üzerine	65
3.2.2.2. Avrupa Birliği Özelinde Ulus-üstü Yapıların Türkiye	
Demokrasisine Etkileri	70
3.2.2.2.1. Ulusal Egemenliğin Zayıflaması	73

3.2.2.2.2. Türkiye ve Avrupa Birliği	76
3.2.3. Türkiye’de Seçimler ve Demokrasiye Etkileri.....	81
2.2.3.1 Türk Siyasal Hayatında Genel Seçimlerin Tarihsel Perspektifi.....	81
3.2.4. Genel Değerlendirme	86
4. EKONOMİK KOŞULLARIN DEMOKRASİYE ETKİSİ	91
4.1. Ekonomik Kalkınma-Büyüme Ve Demokrasi İlişkisi.....	92
4.1.1. Yaklaşımlar	93
4.1.1.1. Bağdaşma Yaklaşımı	93
4.1.1.2. Şüpheli Yaklaşım.....	96
4.1.1.3. Çatışma Yaklaşımı.....	99
4.1.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Demokrasi Ve İleri-İlerlemeci Demokrasi Yaklaşımları.....	103
4.2. Türkiye Ekonomi-Politiği ve Demokrasi.....	109
4.2.1. Türkiye’de Ekonomi-Politik	110
4.2.2. Türkiye’de Orta Sınıf	116
4.2.3. Türkiye’de Kentleşmenin Etkisi	122
4.2.4. Genel Değerlendirme	127
5. KÜLTÜREL KOŞULLARIN DEMOKRASİYE ETKİSİ.....	131
5.1. Kültürel Koşullar	131
5.1.1. Siyasal Kültür	132
5.1.2. Sosyal Yapı	137
5.1.3. Demokratik Kültürün İşleyişi	141
5.1.3.1. Siyasal Partiler ve Siyasal Katılım	144
5.1.3.2 Sivil Toplum.....	149
5.1.3.3 Siyasal Elitler.....	150
5.1.3.4. Medya.....	155
5.2. Türkiye’de Siyasal Kültür.....	159
5.2.1. Yerleşik Kültürel Sorunlar.....	160
5.2.1.1. Devlet Kültü ve Vesayetçilik.....	160
5.2.1.2. Muhalefet Kültürü	163
5.2.1.3. Laiklik.....	165
5.2.1.4. Kürt Meselesi.....	170

5.2.2. Demokratik Siyasi Kültürün Türkiye'deki Taşıyıcı Unsurları.....	173
5.2.2.2. Siyasal Katılım	177
5.2.2.3. Elitler	182
5.2.2.4. Sivil Toplum.....	188
5.2.2.5. Medya.....	193
5.2.3. Genel Değerlendirme	196
6. SONUÇ.....	201
KAYNAKLAR	215

TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ

Tablo 4.1. Türkiye’de Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (1923-2011) Dünya Bankası Verileri	112
Tablo 5.1 Milbrath’ın Siyasal Katılım Düzeyi Hiyerarşisi.....	147
Tablo 5.2 Türkiye Genel Seçimlerine Yıllara Göre Katılım Oranı	180
Tablo 5.3 Avrupa’da Yayıncılığın Serbestleşme Tarihleri.....	195
Şekil 4.1 Ekonomik Gelişme ile Demokratikleşme Arasındaki İlişki.....	119

1. GİRİŞ

Mezopotamya’da, 5000 yıl önce bilinen ilk devlet formundan günümüz siyasi örgütlenme şekline gelene kadar geçen sürede “ideal yönetim tarzı” arayışı varlığını sürdürmüştür. Bu arayış sonucunda bugün gelinen noktada karşımıza çıkan ideal modelin demokrasi olduğu varsayımı, dünyanın her bir noktasında demokrasiyi var edebilme çabalarını beraberinde getirmiştir. Bu noktadan hareketle demokrasinin mevcudiyetinin ve sürdürülebilmesinin bağlı olduğu koşulların varlığı ve bu koşulların sağlanmasında dünyanın pek çok yerinde ve özelinde de Türkiye’de elverişliliklerin farklılaşıyor olması, bu çalışmanın temel anlatısı arasında bulunmaktadır.

Çalışmanın ana sorusu, bahsedilen bu farklılıklar bağlamında liberal demokrasinin varolabilmesi ve istikrarını sağlayabilmesi için gerekli koşulların sıralanması ve Türkiye’nin demokratikleşme süreci özelinde bu koşulların nasıl ve ne ölçüde sağlanabildiğinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda çalışma dört temel bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm temel alanda demokrasinin koşullarının incelenmesi olarak sınırlandırılmıştır. İzleyen üç bölümde ise sırasıyla kurumsal yapılar, ekonomik koşullar ve siyasi kültür açılarından demokrasinin temel kuramları, var olması ve sürdürülebilmesi için gerekli koşullara yer verilmiş ve bu bağlamda Türkiye örneği tarihsel yapısal koşulları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu şekilde üç temel nokta üzerinden sınırlandırılmasının nedeni, demokrasinin koşullarının tümünü sıralamanın ve analiz etme iddiasının içerisinde hep bir eksik barındıracağı gerçeğidir.

Demokrasinin koşulları başlıklı birinci bölümde, demokrasinin tarihsel düzlemde evrilişi ve tanımının zaman içerisinde nasıl içerik değiştirdiği belli ana noktalar üzerinden anlatılırken, asıl olarak koşulları oluşturan zeminde nasıl farklılaşmalar olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Devamında ise demokrasinin koşulları anlamında net tespitler ortaya koyması sebebiyle genel bir değerlendirme ve bir örnek anlamında Robert Dahl’ın perspektifinden demokrasinin koşulları sıralanmaya çalışılmıştır. Çalışma boyunca sadece Dahl’ın değil pek çok düşünürün demokrasinin koşulları hakkında tespitlerine yer verilmiştir ancak Dahl’ın hem geliştirmekte olan demokrasilere

hem de ileri demokrasilere ilişkin geniş bir yelpazede koşulları sunuyor olması, çalışmada bir başvuru olarak değerlendirilmiştir.

İzleyen bölümlerde demokrasinin koşullarının sınıflandırması belirtildiği gibi üç temel başlık üzerinden sınırlandırılmış; kurumsal yapılara ilişkin koşullar, sosyo-ekonomik duruma bağlı gelişen koşullar ve kültürel yapıya ilişkin koşullar ile bu koşulların demokrasinin sürdürülmesinde gösterdiği etkiler olarak belirlenmiştir. Bu nedenle bir alt yapı, usule ilişkin şartlar ya da şekil şartı olarak değerlendirilmiş olan kurumsal yapı bölümünde, anayasal demokrasinin önemi ve anayasanın üstünlüğü, hukuk devletinin işlerliği, halk egemenliği temelinde inşa edilmiş bir demokrasi mantığının işletilmesi ve düzenli ve tarafsız seçimlerin olmazsa olmazlığı üzerine kuramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Demokrasinin bir süreç olduğu varsayılırsa, bu sürecin işletilebilmesi, iktidarın sınırlandırılması, bireyin korunması ve yönetimin değiştirilebilirliği üzerine temellendirilmiş kurumları aracılığıyla sağlanabilecektir. Anayasa, parlamento ve siyasi partiler ile baskı grupları olarak sıralayabileceğimiz kurumlar yanında anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti ilkesi, kuvvetler ayrılığı, siyasi partiler ve baskı gruplarının varlığı ve bağımsız ve düzenli seçimler ile bireysel hak ve özgürlükler ve bağımsız yargının mümkünlüğü, iktidarı sınırlayan esaslardan bazıları olarak sıralanır.

Bu bağlamda Türkiye’de demokrasinin kurumsal olarak gelişimi, Türkiye’nin demokrasi bağlamında inşa ettiği kurumlar, anayasalar, egemenlik ve seçimler olarak sınırlandırılmış bir şekilde ele alınmıştır. En temelde demokrasinin ana ilkeleri olarak benimsenen; iktidarın sınırlandırılması ve temel hakların güvence altına alınması için oluşturulan anayasalar, düzenli aralıklarla yapılan güvenilir seçimler ve halk iradesinin kesintisiz devam etmesi gayesi, Türkiye demokrasisinin kurumsal zeminini oluşturmaktadır. Türkiye’de demokratik kurumların tarihsel gelişimine bakıldığında hem hukuki boyutta ilerleyişi hem de toplumsal dinamiklere bağlı gelişen ve siyasi faktörlerin rol oynadığı çok yönlü ve etkileşimli bir inşa sürecinden bahsedilmiştir. Bu anlamda Türk demokratikleşme süreci bir sarkaç alegorisi düzleminde düşünülmüş, kimi zaman demokratikleşme bakımından radikal adımlar atılırken özellikle vesayetçi mantık neticesinde otoriterleşmeye doğru evirilen çift yönlü eğilimlerin olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca ilgili bölümde Türk modernleşmesi ve demokratikleşme süreci, kendine özgü etkenleri, örneğin devlet odaklı bir seçkincilik, bürokratik ve askeri

vesayet odaklanmaları, askeri darbelerin demokratik siyasete müdahaleleri gibi toplumsal ve politik olgular incelenmeye çalışılmıştır.

Kuramsal çerçevenin çizilmesi noktasında analiz edilen ikinci konu ise ekonomik koşullar ile demokrasinin gelişmişliği arasındaki ilişkilendirilmedir. Ekonomik gelişmişlik ile demokrasi arasındaki ilişki üç farklı sav ile; doğru orantılı etki, etkisizlik ve ters orantılı etki olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Demokratik olarak gelişmiş ülkelerin aynı zamanda ekonomik olarak gelişmiş oldukları sonucuna büyük oranda ulaşılmış olsa da, şu an kişi başına düşen milli gelir seviyesi yüksek olmasına rağmen otoriter yönetim tarzının gözlemlendiği ülkelerin de varlığına dikkat çekilmiştir. Demokrasi ve ekonomik gelişmişlik arasında karşılıklı ve olumlu bir ilişki olduğu ve bu durumun sistemin iç koşulları ile sağlanabildiğini varsayarsak, karşımıza ülkelerin siyasal sistemleri ve ekonomik kalkınmışlıkları hakkında bugün kolaylıkla açıklayamayacağımız bir çeşitlilik çıkmaktadır. Yani bir yandan hem ekonomisi gelişmiş, aynı zamanda demokratik olarak nitelenebilecek ülkelere örnek verilebilirken diğer taraftan ekonomik refah düzeyi yüksek ancak sağlık, eğitim, beslenme, sosyal gelişmişlik, zenginliği toplumsal sınıflar arasında bölüştürme ve kurumsal yapılar konusunda gelişmemiş ülkeler sıralanabilmektedir.

İzleyen süreçte ekonomi politiğin Türkiye bağlamında demokrasiye olan etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen sonuca göre ekonomik gelişmişlik ile demokrasi arasında doğru orantılı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Öyle ki, kişi başına düşen milli gelir ve ekonomik büyüme verilerinin, demokrasi endekslerinin yüksek ölçüldüğü zamanlarla eşzamanlı olarak arttığı veriler ile gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak büyüme teorileri ile ya da salt ekonomi verileri ile demokratik gelişimi açıklamak yeterli bir sav olmamaktadır. Türkiye'nin bugün karşılaştığı ekonomiye ya da demokrasiye ilişkin sorunlar kısa dönemde ortaya çıkmış ya da hükümetlerin kötü yönetimine bağlanabilecek yahut salt ekonomik gelişmişlik teorileri ile açıklanabilecek nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Bu noktada güçlü savunulan tez, demokrasinin her koşulunda olduğu gibi ekonomik anlamda da demokrasiye ilk geçiş sürecinde şartların elverişliliğidir. Türkiye de burjuva sınıfın cılızlığı ve ekonomik temelli muhalefetin işletilmesi noktasında da işçi sınıfının yokluğu, demokrasinin yerleşmesi bağlamında engelleyici bir unsur olarak görülmüştür. Ayrıca Türkiye, tıpkı eski sosyalist ülkelerde ya da Latin Amerika ve

Asya'daki otoriter ve totaliter ülkelerde olduğu gibi ekonomik elverişsizliklere de bağlı olarak demokrasi, insan hakları ve özgürlükler bakımından ciddi yapısal ve kurumsal sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır.

Demokrasinin koşullarının sıralanmasında üçüncü ayak olan kültürel koşulların demokrasiye etkisi bölümünde, özellikle siyasal kültürün demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilirliği konusunda ne denli önemli rol oynadığının tespiti amaçlanmıştır. Siyasal kültür, demokrasinin meşru kurumları ya da piyasa şartlarında gelişen iktisadi itkilere farklı olarak, formüle edilemeyen çok değişkenli yerel özgünlükler durumudur ve özellikle demokrasinin sürdürülebilirliği noktasında toplumsal temellerin, sosyal yapının, dini ve etnik dağılımın ve faktörlerin önemi büyüktür. Buna ek olarak siyasal katılım kültürünün gelişmiş olması, medyanın toplumsal algıyı ve dolayısıyla demokratik- antidemokratik çerçevede toplumsal hareketleri yönlendirme noktasındaki etkinliği ile siyasal kültürün parçası olan siyasal partiler ve siyasal elitlerin yapısı, demokrasinin koşullarını şekillendirebilmektedir.

Son olarak çizilen siyasal kültürün demokrasinin koşullarına etkisi çerçevesinde Türkiye özelinde Osmanlı'dan miras siyasal kültüre de değinilerek genel yapısal açıklanmaya çalışılmış, dini ve etnik farklılıkların demokrasiye ne denli etki ettiği tartışılmıştır. Bununla birlikte modernleşme ve dolayısıyla demokratikleşme sürecinde siyasal kültüre etki eden siyasal elitlerin demokrasinin şekillenmesinde ve sürdürülmesinde oynadıkları rol ile sivil toplum bağlamında sağlanan demokratik gelişim tartışılmış, muhalefet geleneğinin ve medyanın demokratik gelişime ve siyasal katılım kültürüne etkisi analiz edilerek konu sonlandırılmıştır.

Genel olarak demokrasinin koşullarının sıralanması ve Türkiye'de bu koşulların sağlanabilirliği ve elverişliliği üzerine tartışmalar ışığında Türkiye demokrasisine ilişkin incelemeler aktarılırken her bir alt başlıkta ayrı ayrı değerlendirmeye imkân vermeyen, iç içe geçmiş ve bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmiş konular ile karşılaşmıştır. Bu nedenle, -koşulun ortaya konması, sonrasında Türkiye değerlendirmesinin yapılması- gibi sistematik bir örüntüye girilmemiş, çalışma bu sayede daha net bir anlatıma kavuşmuş ve ek olarak okuma yükünü de ağırlaştırmamıştır. Çalışmada ortaya konmak istenen Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi için "olanaklar ve engeller" ise her bölüm içerisinde

ve sonunda kendi içerisinde ve genel bir tespit olarak da “Sonuç” kısmında değerlendirilmiştir.

Daha da önemli bir nokta, 2000 sonrası demokrasiye ilişkin gelişmeler bu çalışma kapsamından özellikle hariç bırakılmıştır. 2002 seçimleri sonrası Türkiye’de demokrasi anlamında kurumsal, ekonomik ve kültürel bağlamda yaşanan dönüşümün önemi derinlikle bilinmekle birlikte henüz nesnel bir değerlendirme yapılabilmesi için gerekli olan zamanı sağlayamadığı kanaat edilmiştir.

Bu çalışma, hem konunun fazlaca geniş olması, hem de “koşul” denilen kavramın zamana, mekâna ve bakış açısına göre değişebilir ve çeşitlenebilir olması nedeniyle, her noktada tatmin edici açıklamalar ortaya konduğu iddiasını taşımamaktadır. Ve hatta her bir alt başlığı dahi ayrı ayrı üzerine uzunca çalışılmaya uygun ve muhtaçtır. Bu çalışmada amaçlanan demokrasinin her açıdan tanımlanması, felsefi ve ahlaki temellerinin ortaya konması, tarihsel gelişiminin izlenmesi ya da haklılığının, kusurlarının veya kusursuzluğunun savunması da değildir. Türkiye gibi hem ayrıntılandırmakla bitmeyecek köklü bir siyasal kültüre sahip ama aynı zamanda da demokrasi kültürünün ve gerekliliklerinin pek çok nedenden dolayı istenen düzleme oturamadığı bir ülkede, demokrasiye ilişkin birçok kavram ya da durumu analiz edebilmek ve anlayabilmek, sıra dışı bir çaba gerektirmektedir. Bu anlamda demokrasinin koşullarını Türkiye demokrasisi üzerinden düşünme çabası ile konuya ilişkin bir perspektif sunarak ilgili tartışmalara bir katkı sağlayabilmekle dahi bu çalışma ile amaçlananın gerçekleştirilmiş sayılması umulmaktadır.

2. DEMOKRASİNİN KOŞULLARI

“Liberal demokratik anayasa teorisinin, kuvvetler ayrılığı formülünden anayasanın üstünlüğü ve anayasa yargısına kadar uzanan basit bir reçetesi vardır. Gremlin’leri, sudan, parlak ışıklardan uzak tutmak ve gece yarısından sonra beslememek gerekir.

Locke bu gerçeği anladığı için Locke, Montesquieu bu gerçeği anladığı için Montesquieu, liberal demokrasiler de bu gerçek üzerine kurulu oldukları için liberal demokrasi olmuşlardır.”

Bakır ÇAĞLAR¹

2.1. Antik-Modern Uzamında Demokrasi

Batı demokrasi yazını, kuvvetli başlangıç noktası olarak Antik Yunan’ı işaret etse de, dünyanın herhangi bir yerinde ve daha önceki zamanlarda bir demokratik yönetim örneğinin olabileceğini göz ardı etmek güçlü bir ret duygusunu gerektirmektedir.² Zaten demokrasi nokta bir tarihte de icat edilmiş bir kavram değildir (Dahl, 2015: 17). Sartori (2014:14) demokrasilerin icadının idealler ve düşünceler tarihinde temellendiğini, çünkü siyasal sistemlerin insanlar tarafından tasarlanıp kurgulandığını söylemektedir. Dahl’dan atıfla; ateşin ya da yazının icadı gibi demokrasi de farklı zaman ve mekânlarda farklı itkiler ile icat edilmiş olabilir (Dahl, 2015: 18). Neticede Atina’da ortaya çıkan demokratik yönetimler benzer koşulların oluşması ile farklı zaman ve mekânlarda da kabile gibi küçük bir ölçekte dahi var olmuş olabilir. Burada anahtar düşünce eşitliğin mantığının kurulmuş olmasıdır (Dahl, 2015: 18). Atina demokrasisinden öncesine baktığımızda, avlayıcı, toplayıcı, ilkel denebilecek küçük

¹ Kuvvetler ayrılığı meselesini çalışmanın kapsamı doğrultusunda sınırlandırma uğraşındayken, Prof. Dr. Mehmet Turhan’dan aktarımla (Aktaran Mehmet Turhan, Anayasal Devlet, 1997)

² Tarihteki ilk demokratik devlet örneğinin eski Yunan Sitelerinde ortaya çıktığı yönündeki bilgiye not olarak Fenikeliler üzerinde yapılan araştırmalar, ilk demokratik kurumlara, M.Ö. 3 binli yıllarda, bugün Lübnan, Suriye ve İsrail’in bir bölümünü kapsayan bölgede kurulan kent devletlerinde rastlandığını göstermiştir. (Uygun, 2017: 11-12)

birimlerde pek çok zaman *eşitliğin mantığı* işletilmiş ve ortak kararların alınması, seçilmiş üyeler eliyle gerçekleştirilmiştir. Ne zaman ki tarım ve takas toplumu kendini gerçekleştirmiş ve yerleşik hayat başlamış, sonucunda topluluk kimliği kaybolmuş, eşitsizlikler ve dış müdahaleler başlamış beraberinde monarşi, despotizm, aristokrasi ya da oligarşiler hiyerarşisini göstermiştir (Dahl, 2015: 34).

Dahl, Atina demokrasisini Yunan demokrasileri arasında en önemlisi, katılımcı demokrasinin ilk örneği olarak gösterir. Bugünün temsil meclislerinden farklı olarak, dönemin tanımına uyan herkesin yer almaya haklarının olduğu ve kura usulü ile yöneticilerin belirlendiği bir meclis vardır ve bu sistemde bir vatandaşın hayatında bir kez dahi olsa hükümet başkanı olabilme şansı mevcuttur. Zamanına göre böyle yenilikçi politik kurumların ve işleyişin, günümüz temsili demokrasisi geliştirilirken görmezden gelinmesi ise dikkat çekicidir. Bunun sebebi olarak da o döneme ait Yunan şehir devletleri arasındaki ittifaklar, konfederasyonlar, düşünce ve pratikler hakkında pek fazla bir şey bilinmemesi ve özellikle Atina demokrasisinin işleyişinin diğer şehir devletlerinde benimsenmemesi gösterilmektedir (Dahl, 2015: 20-21).

“Demokratia” teriminin ortaya çıktığı Yunan polisindeki halk (*demos*), kolektif bir organdır ve “birbirine sıkıca kenetlenmiş küçük topluluk” olarak tasvir edilmektedir (Sartori, 2014: 27). Antik Yunan demokrasisinin bugün için anladığımız ve üzerine tartıştığımız demokrasi kavramından bu gibi pek çok noktada farkı olduğu söylenebilir. Dahl, 2500 yıl öncesinin demokrasisini ilkel toplum demokrasilerinin daha gelişmiş hali olarak tanımlar. Yunan demokrasisi, tek ve merkezi bir devletin hükümeti tarafından değil de bağımsız onlarca şehir devletlerinin ve belki de en önemlisi olarak gösterilen Atina şehir devletinin yönetimi olarak hayata geçmiştir. Etimolojik olarak demokrasinin; *demos* ve *kratos* sözcüklerinin (insanlar ve yönetmek anlamları ile) birleşimi ile bugün kullanılan isim formu oluşmuştur. *Demos* insanlar, halk anlamına gelse de dönemin aristokratları bu sözcüğü kullanırken fakir halkı ima etmişlerdir. Sözcük anlamları üzerinden yapılan bu ayrım bile dönemin aristokrasisinin demokrasiye konumunu göstermektedir (Dahl, 2015: 19-20). Sartori (2014: 23) ise polislerin devlet bile olmadığını, onlardan ancak topluluk olarak bahsedilebileceğini ve demokrasinin devlet formunda varoluşundan bu dönemde bahsedilemeyeceğini söylemektedir. Dahl (2015: 24) ise Antik Yunan demokrasisi hakkında halk hükümetlerinin düşüşünden sonra gelen hükümetlerin halkçı,

demokratik ya da cumhuriyetçi olarak sınıflandırılabilmelerine rağmen istikrarları konusunda net bir ifade kullanılamayacağından bahseder. Yani demokrasinin sürdürülebilirliği için kurumların işleyişi konusunda yerleşik bir yöntem belirlenememiş gözükmektedir.

Küçük ölçekli bir devlet olması, yüz yüze bir toplum olması ve dolayısıyla karar alma mekanizmalarının doğrudan demokrasi sisteminde işletilmesi ve sıfır toplamlı olması, homojen-türdeş bir sosyal yapıya sahip olması, özgürlük anlayışının (kişisel özgürlükler, ifade ve inanç özgürlüğü, mülkiyet dokunulmazlığı vb.) sınırlı olması, özel/kamusal alan tarifleri, yurttaşlık bilinci ve siyasal yaşama katılım gibi konular Atina demokrasisinin gerçekleştiği koşullar hakkında bugüne anlamlı bilgiler taşımaktadır (Uygun, 2017: 70-78). Ancak doğrudan demokrasinin bir formu olan klasik Atina demokrasisinin temsil ilkesi temelinde modern demokrasiye evrilişi tarihsel bir uzam olarak gösterilse de, kadınların, meteklerin ve kölelerin hesaba katılmadığı bir halk kavramı ile yapılacak demokrasi tanımı günümüz demokrasisine temel oluşturma açısından eksik kalmaktadır.

Yunan şehir devletleri gibi İtalya yarımadasında bulunan Roma'da da demokrasiden bahsetmek aynı zamanlar için mümkündür. M.Ö. 509 ile M.Ö. 27 yılları arasında Roma'da Yunan'dan farklı olarak demokratik sistem "republic", yani cumhuriyet adını almıştır. Latince kökü ile "res ve paplicus" olan, halka ait manasına gelendir. Yunan'da olduğu gibi süreç yine soyluların katılımı ile başlar ancak zaman içerisinde aşağı tabaka olarak nitelenen halk, yönetime katılmaya hak kazanır. Roma'da "res publica"nın baskın özelliği, -Cicero'nun da savunduğu gibi- temelde siyasal güçler arasında dengeye dayalı "karma yönetim" karakteridir. Sartori, Yunan demokrasisi ile mukayesesinde Romalıların halk kavramının "demos"tan farklı olduğunu ve demokrasi düşüncesi içinde yer alan "halk egemenliği" kavramının kökünün de "demos" değil organik bir bütünü oluşturan "populus" olduğunu ileri sürer. (Sartori, 2014: 23-27) Machiavelli ve Montesquieu'nun da vurguladığı gibi cumhuriyet kavramının kökeni, "res publica" kavramının temellerinin bulunduğu Roma'da zemin bulmaktadır. Günümüz cumhuriyet anlayışının temeli olan "res publicanın" mantığı, kamusal iyinin kişisel iyiden üstün olması halidir. Ancak bahsi geçen zamandaki kişi/birey kavramı ile günümüzdeki kapsamı arasında dahi oldukça büyük bir farkın

olduğunun altı çizilmelidir. Kamusalı temsil eden halk kavramı için dahi otorite ve potestasın kullanılması Orta Çağ sonrası, 17. ve 18. yüzyılları bulacaktır.

Dahl, (2015: 31-33) 18. Yüzyıl Avrupa'sının demokrasisine ilişkin engelleri açıklarken ilk sırayı eşitsizliklere vermektedir. Yani özgürlerin –özgürlerin de kendi aralarında- ve kölelerin, toprak sahipleri, zenginler ve yoksulların, erkekler ve kadınların, kralın ve tebaanın hakları ve dolayısıyla güçleri birbirinden çok farklıdır. Diğer bir durum ise meclis ve parlamentoların demokratik standartları ile ilgilidir. Kralın, kralın memurlarının, aristokratların ya da ruhban sınıfının temsilcilerinin ayrıcalıkları, halkın söz hakkıyla kıyaslanamaz seviyede seyretmektedir. Üçüncü sorun ise halkın tamamı ile ilgili temsil sorunudur. Yirmi yaş üzeri, toprak sahibi ya da zengin özgür erkeklerin bile tamamı oy kullanamamaktadır. Ve son olarak demokratik mantığın yerleşmesi ve yaygınlaşması ile ilgili engellerden kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Yani eşitlik kavramının, konuşma ve dolayısıyla eleştirebilme özgürlüğünün, muhalif olma halinin ve müdahalesiz seçimlerin mümkün olamadığı bir ortamın mevcudiyeti görülmektedir.

Temsili demokrasinin temellerini aslında antikiteden değil, Ortaçağ İngiltere parlamentosundan aldığı söylenebilir. Ortaçağda toplumsal düzenin sağlanması ve hâkimiyetin temeli Tanrı olarak gösterilirken, Magna Carta ile gelen siyasal devrimin, temsil kavramının hukuki zeminini hazırladığını görürüz. Dahl'a (2015: 29) göre aslında gelişigüzel bir evrim ile çıkmış olan parlamento düzensiz ve ihtiyaç hâsıl oldukça toplanan meclislerle gelişmiştir. 18. yüzyıl Avrupa'sında monarkın, yönetilenlere savaş için gerekli vergileri ödemeleri karşılığında yönetim üzerinde görece katılım hakkı vermesi, halkın zaman içerisinde verilen bu hakkı hukuki zemine konumlandırmasının yolunu açmıştır. Aristoteles'in azınlığın ve çoğunluğun çıkarlarını dengeleyen "ılımlı demokrasi" tanımından "radikal demokrasiye" geçiş ve Batı tipi demokrasinin ilk basit örneği olan İngiltere Parlamentosu'nun ardından Aydınlanma Dönemi, Fransız İhtilali ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi olaylar ile bugün anladığımız demokrasi şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşı demokrasi cephesinin kazanmasının itkisiyle de küresel ölçekte yaygın bir siyasal düşünce haline gelmiştir. (Uygun, 2017: 113) Günümüz demokrasi anlayışının ilkel formlarından en iyi bilineni olduğunu söyleyebileceğimiz 2500 yıl öncesinin Yunan Sitelerinin demokrasisi, zaman içerisinde feodal yapılar, imparatorluklar, monarşiler,

oligarşiler gibi farklı ve demokrasiye uzak pek çok yönetim şekli ile uzun kesintilere uğramıştır. Yakın geçmişe kadar süren bu demokrasi arası ve sonrasında Dahl'ın (2015: 7) da söylediği gibi Nazizm, komünizm ve faşizmin de dünya savaşları sonrası saygınlıklarını yitirmeleri neticesinde alternatiflerinin yok olması ile artık demokrasiyi kendi içerisindeki ayrımları ve ayrıntıları ile konuştuğumuz zamanların içerisindeyiz.

2.2. Demokrasinin Tanımları Ve Koşulları Üzerine

Demokrasi tanımı tek midir? Ya da belirli bir çizgiden bahsedilebilir mi ki diğer tarafına geçildiğinde demokratik olunsun? Öyle bir örnek var mıdır ki hükümet anti demokratik iken yerelde demokrasi benimsensin ya da tersi düşünülebilir mi? Neden Batı, demokrasi için daha elverişli olmuş ya da ideal kim tarafından belirleniyor da demokrasi böyle idealize ediliyor? Salt varoluşuyla ilgili bile demokrasi üzerine sorular, tartışmalar ve tanımlar çok çeşitlidir. Bugünden bakıldığında aradan geçen yaklaşık 2500 yıl içerisinde demokrasi, değişen koşullar, farklılaşan toplumsal yapılar ve ihtiyaçlarla orantılı olarak başkaca hallere dönüşmüş, asgari koşullarını belirlerken krizlerini ve parladığı dönemlerini, düşünürlere ve pratik edenlere farklı açıklamalar üretmeleri için fırsat olarak sunmuştur. Demokrasi nedir ve nasıl uygulanmalıdır? Sorusuna verilecek cevap, demokrasiyi değerli ve ideal kılanın ne olduğu ve karşılaştırmalı olarak üretilecek koşul ve önem önermeleri ile doğru orantılıdır.

Antikitede farklı özellikler ile sınırlandırılmış bir kitlenin katılımı olarak düşünülen demokrasi bugün özgürlük, haklar, eşitlik, temsil gibi kavramlar üzerinden her bir bireyin koşulsuz temsili ve hatta olanaklar varsa doğrudan katılımı tartışmaları ile bambaşka bir zemine ve önüne bambaşka tanımlamaların geldiği -radikal, liberal, müzakereci vb.- bir düzleme taşınmıştır. Bunlar arasında da günümüz demokrasi tartışmalarının temel modeli olarak ele alınan liberal demokrasi, bahsedilen kesinti yıllarının ardından yaşanan Aydınlanmanın sunduğu değerler üzerine gelişmiş bir demokrasi türü olarak kabul edilmektedir ve bahsedilecek koşullar da bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Koşulların sağlanabilirliği anlamında temel olarak iki aşamadan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki despotik rejimlerden demokrasiye geçiş aşaması, diğeri ise demokrasinin sürdürülebilirliği ve sonucunda da ileri demokrasi aşamasıdır.

Demokrasiye geçiş aşaması noktasında yapısalcılara göre demokratikleşme, modernleşmenin, ekonomik kalkınmanın, sosyal ve kùltürel dönüşümlerin sağladığı koşullar neticesinde gerçekleşen bir son üründür. Örneğın Barrington Moore'a göre modernleşme sonucu ortaya çıkacak demokratikleşme de bir takım şartlara bağlıdır; kraliyetin ya da aristokrasinin kontrole tabi olmayan gücünden bağımsız ve dengeli bir kalkınmanın sağlanabilmesi, geleneksel tarımın ticaret boyutuna geçirilebilmesi ve buna bağlı olarak da toprak aristokrasisinin zayıflaması, burjuva sınıfına karşı köylü-işçi sınıfının varlığının dengeli olarak korunması ve geçmişten radikal bir kopuşun sağlanabilmesi (1974: 430-431).

Diğer bir görüş olan dinamik yaklaşımda ise modernleşmeyi merkeze koyan determinizmin karşısına “irade” kavramı konmaktadır. Örneğın, despotik bir yönetimin demokratikleşmesi için gerekli makroekonomik alt yapı yoksa demokrasi bir hayal olarak mı kalacak? sorusu üzerinden yapısalcılar eleştirilmektedir. Bu noktada dinamik yaklaşım, modernleşme, sosyal, kùltürel dönüşüm ya da ekonomik koşulların elverişli hale gelmesini beklemek yerine ortaya bir iradenin konmasını, stratejiler, planlamalar, aktörler ve politikalar eliyle dinamik bir aksiyonu savunmaktadır. Demokrasiye geçiş sürecinde devletle birlikte sivil aktörlerin ve nihai tercihlerin önemi olduğu gibi, vazgeçilen rejimin gücünün zayıflamış olması ve iktidar içinde kırılmaların mevcudiyeti de önemli bir koşul olarak sıralanır. (O'Donnell, 1986). Dinamik yaklaşımda, diktatörlüklerden demokrasiye geçiş için koşullar fazlasıyla deėiřkене bağlı geniş bir yelpaze olarak değerlendirilirken demokrasinin uzun ömürlüğü konusunda değişkenlerin o kadar da fazla olmadığı öne sürülür. Bunlar alışma boyunca sınırlandırdığımız ve ayrıntılandıracağımız üç koşul boyutunda gerçekleşecek olan gelişmelerdir; anayasal yapılar, ekonomi ve kùltür.

Koşulların belirlenmesi anlamında seçilen başka bir yöntem de tanımlar üzerinden demokrasinin koşullarını sıralamaktır, zira tek demokratikleşme tipolojisi olduğunu söylemek özellikle koşullar noktasında doğru olmayacaktır. Bu anlamda Alain Tourine'e göre “*Demokrasi iki farklı biçimde tanımlanmıştır. Kimilerine göre halk egemenliğine biçim vermektir, kimine göre ise siyasal tartışmanın özgür, serbest biçimde gerçekleşmesini sağlamaktır.*” (Tourine, 2002: 169). Dahl (2015: 35-37), demokrasi tanımları üzerine tartışırken idealin ve hali hazırdaki gereğın ayrımının yapılması gerekliliğini vurgular. Yani bir idealden örnek verilecek ise hükümetler

tarafından alınan her kararın, etkilenecek her bir kimsenin iyiliğın ve toplam mutluluğın hedeflenmesine hizmet etmesi gereklidir. Gerçeklik ise kazançların ve kayıpların dengelenmesi ile yani son kertede yapılan seçimler ile ortaya çıkmaktadır.

Bu halde idealler ve gerçeklikler arasındaki ilişki nasıl okunacaktır. Örneğın “*demokrasi nedir ve politik sistemler içerisinde en iyisidir demek için sıralanacak sebepler nelerdir*” soruları bizi bir ideale doğru yönlendirecektir. Bu ideale yönlendiren soruların devamı ise gerçekliklerle ilişkilidir; yani politik kurumların gerekliliğı ve demokrasiyi destekleyecek ya da öteleyecek hali hazırdaki koşulların mevcudiyetidir. Demokrasinin neden gerekli olduğu ilk aşamada idealler üzerinden açıklanma çabasıyla başlar ancak mevcudun değerdendirilmesi, yani koşulların ve kurumların sıralanması ve dünya için gereklilikler, daha önce sahip olduğumuz ideale ilişkin yargıların ampirik olarak anlamlandırılmasıdır.

Bu noktadan atıfla, demokrasi idealinin toplumca uygulanabilir bir düzeye taşıyarak bir gerçekliğe kavuşması amacı ile Sartori (2014: 55) *demokrasi teorisine geri dönüş* olarak tanımladığı bir yol ile toplumsal gerçekler ile demokrasiye ilişkin idealler arasındaki ilişkinin varlığına ve gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım ile desteklenen, idealin gündeliğe indirgenmesi değil, bütüncül bir yaklaşımla demokrasi kuramını yakalamaktır. Ancak öncelikli olarak demokrasiyi Batı ile özdeşleştiren kalıp üzerine düşünmek gereklidir. Çünkü bu kalıp yargı bir tehlikeyi işaret eder ki bu da demokrasinin meşruiyet aracına dönüşmesi halidir. Sartori burada meşruiyeti, bir idealin diktesi olarak demokrasinin araçsallaştırılması açısından değerlendirir ancak dahası, Batı'nın demokrasiyi bizzat kendi meşruiyetinin diktesi için ne derece kullandığı üzerine düşünülmesi gerekliliğidir.

Demokrasi kavramının tarihsel olarak gelişmesi ve anlamlandırılması konusunda birbirinden farklı iki boyuttan bahsedilmektedir; felsefi ve kuramsal olarak tartışıldığı ve genellikle bir idealleştirme çabasının egemen olduğu normatif boyutu ve sadece bir yönetim şekli olarak belirli bir kurumsal düzenleme ve örgütlenme biçimi olarak ele alındığı pratik boyutu³ (Üstüner, 1999: 55).

³ “Çok sayıda siyasal sistem ve ideolojinin sahip çıkmasından dolayı, demokrasinin gündelik kullanımının fiilen anlamsızlaşmaya yüz tutması (Marshall, 1999: 140) nedeniyle, onun daha somut kriterlerinin ortaya konması zorunluluğuna gündeme gelmiştir. Böylece demokrasinin, olması gereken ideal bir yönetim biçimi, bir ilke olarak kabul edilmesini ifade eden “normatif” teorisinin

Raymond Aron, en iyi rejimin hangi koşullarda var olduğu sorusunun peşini, sıraladığı şu dört nedenden ötürü bıraktığını söyler;

- a) En iyi rejim bir toplumdaki belki sadece bir tip için tanımlanabilir,
- b) Bir hedefe ulaşma inancı ile bağıntılı olduğunda kabul edilen determinizm için insan doğasına en uygun kurumların oluşumu sorunu mevcuttur,
- c) Yurttaşın hürriyeti sağlandığında hükümet etkin çalışamaz duruma gelebilir,
- d) En iyi rejim olarak soyut bir iddia ile kurumların somut uyumu mümkün olmayabilir (Aron, 1976).

İrwin P. Stotzky'ye göre ise demokrasi, demokratik meşruiyetin ilkelerinin net olarak tanımlanması durumudur; aksi yani tüm tartışmaları sona erdiren bir sosyal düzen tanımlama çabası demokrasinin meşruiyetini yitirmesine ve ütopyacı olarak algılanmasına yol açacaktır (1999: 161).

Demokrasi içerisinde tartışılan ana konulardan biri de karar alma mekanizmasının nasıl işletileceği konusudur. Örneğin en bilgili ve yeteneklinin karar vermesi daha akılcı çözümler mi getirir? Böylece hem oylama tartışma gibi süreçlere harcanacak zamandan kazanılıp hem de en akılcı kararın alındığı optimum bir fayda sağlanmaz mı? Dahl (2015: 40), demokratik olduğu söylenebilecek her ülkede mevcut uygulanan/yaşanan demokrasi ile ideal demokrasi arasında boşlukların olduğunu vurgular. Bu mevcut boşluk daha ileri bir demokrasi ile doldurulması mümkün bir boşluktur.

Peki, işletilen bir sürecin demokratik olduğundan bahsetmek için hangi şartların varlığına ihtiyaç duyulur? Dahl (2015: 47-48) bu kapsamdan beş standarttan bahseder ve Erdoğan'ın da eklemeleriyle;

- a) İlgili demokrasinin muhatabı kişilerin görüşlerini belirtmek konusu da dâhil etkin ve eşit katılım,

yanında, somut olarak demokrasinin kriterlerini ortaya koyan "ampirik demokrasi" teorisi şeklinde iki türü oluşturulmuştur. Bunlardan ampirik demokrasi teorisi, demokrasiyi, gelecekte var olacak olan ideal bir rejim olarak ele almak yerine, onun somut kriterlerinden yola çıkarak bugün ve şimdi hangi ülkelerin veya rejimlerin gerçek anlamda "demokratik" olarak nitelenebileceğini ortaya koyar. Bu bağlamda, demokrasi üzerine inceleme yapan çeşitli düşünürlerin tespitlerinden yola çıkarak ampirik demokrasinin altı kriteri olduğu söylenebilir ki bunlar aynı zamanda demokrasinin asgari şartlarıdır: 1. Etkin siyasal makamlar seçimle işbaşına gelmelidir 2. Seçimler düzenli aralıklarla yapılmalıdır 3. Seçimler serbest olmalıdır 4. Birden çok siyasal parti var olmalıdır. 5. Muhalefetin iktidar olma şansı olmalıdır 6. Temel kamu hakları tanınmış ve güvence altına alınmış olmalıdır "(Gözler, 2006: 112-114)

- b) Tüm oyların eşdeğer sayılması,
- c) Muhtemel kararlar ve politikalar hakkında her üyenin bilgi edinebilmesi,
- d) Gündemin belirlenmesinin üyelerce kontrolü
- e) Tüm yetişkinlerin müdahil olması.

Ve bunlara ek,

- f) Çoğunluğun yönetimi,
- g) Siyasi iktidarın olağan seçimler yoluyla değişmesi,
- h) Çok partili siyasi hayat,
- ı) Kamu siyasetine ilişkin önemli sorunlar hakkında temel belirleyici kararların, halkın pozitif veya negatif katılımıyla alınması ve bu konuda hukuken de yetkili olması (Erdoğan, 2014: 105).

Ve ardından ölçekle ilgili ilk soru gelir; bu sayılan demokratik kıstaslar küçük bir topluluk için uygulanabilir olsa da demokrasi için asıl hedef devlet olduğundan ülkeler ölçüğünde uygulama nasıl olacaktır? Ayrıca her bir karar, süreç veya an için ve her seferinde ve kusursuzca uygulanması mümkün müdür? Bir başka soru ise bu standartların sağlanması için gerekli kurumların ve yöntemlerin tasarımı ile ve ek olarak da demokrasiye ve siyasal eşitliğin mevcudiyetine olan inancın kuvvetiyle ilgilidir.

Hobbes'a (2019: 101-105) göre kesin bir doğru vardır ki, o da insanlar ortak bir kuralda birleşmedikleri sürece birbirlerine karşı hep düşman konumundadırlar. Bu noktada soru, ideal rejimin ne olduğundan ziyade devletin bu husumeti ortadan kaldırmak için nasıl bir işlev göreceğidir ki bu da iktidarın sınırını çizecektir. Bu sınır, Hobbes için huzur ve güvenlik sağlansın da nasıl olursa olsun boyutunda iken, Spinoza (2011: 15) ile birlikte hükümdarın yetkisinin kısıtlı olması gerekliliği düşüncesi belirmeye başlar. Atina demokrasısından bugüne, dünya tarihinin şahit olduğu despot yönetimler göz önünde bulundurulduğunda, devlete için zor kullanma tekelinin nasıl

yanlış amaçlara hizmet eder hale geldiği çıkmazından kurtarma umudu vadeden ya da bu despot yönetimlerin sağlayamadığı pek çok temel hakkı içerisinde barındıran rejim demokrasidir. Demokrasiyi sadece *bir yönetim şeklidir* söylemine indirgemeden, içerisinde barındırdığı haklar sistemini -katılım, görüşlerini açıklama, tartışma, oy verme, oyların eşit kabul edilmesini isteme, karar verme sürecine katılma vb.- ve kişisel özgürlüklerin korunmasını bir demokrasi kültürü haline getirerek günlük pratiklere yansıtma, demokrasiye ilişkin derinliğin daha etkin hissedilmesini sağlar. Demokrasi, bu pratikler, müzakereler, tartışmalar ve kararlara katılım ile anlaşmanın ve dolayısıyla barışın bir yolunu bulmasını sağladığı bireyin hem kendi temel çıkarlarını korumasına yardımcı olacak hem de kendi geleceğini ve yaşam koşullarını düzenleyip, seçtiği yasalar doğrultusunda yaşamasına olanak tanıyacaktır ve neticede ortaya çıkan her ne ise bireyin *ahlaki sorumluluğunda* olacaktır.

Bu noktada demokrasinin avantajı olarak özellikle belirtilmesi gereken bir husus için Dahl, (2015: 72) bireyin doğuşundan gelen ve zaman içerisinde geliştirme potansiyeli taşıdığı pek çok özelliğini de demokrasi içerisinde daha özgürce geliştirebileceğini söyler. Ayrıca demokrasi daha çok siyasal eşitlik sağlayacaktır ve dahası diğer modern temsili demokrasilerle de savaşmayacak dolayısıyla daha fazla zenginliğe fırsat sağlayacaktır. Çünkü uluslararası ticaretin ve zenginliğin, uzlaşmaya, ittifaka, demokratik olmayana karşı ortak bir savunmaya ve dahası keyfi müdahalelerden kaçınacak bir yönetim yapısına ihtiyacı vardır.

Charles Tilly (2011: 12), demokrasinin, anayasal, sonuç odaklı, prosedürel ya da süreç yönelimli olarak farklı bakış açılarından koşulları olabileceğini söyler. Bunlar, siyasalın demokrasiyi yasalarla çerçevelemesi, günlük pratiklerde demokrasinin uygulanırılığı, seçim sistemleri, katılım ve partiler üzerinden demokrasi icraatları ya da Dahl'a atıfla belirtilen ve etkin katılım, oy kullanmada eşitlik, bilgiye ulaşabilme, yetişkinlerin dahli ve gündemin denetimi olarak sıralanan süreç dizileri şeklinde olabilmektedir.

Demokrasi kavramı üzerine düşünüldüğünde tek bir tanımı ya da biçimi üzerine anlaşmanın pek mümkün olamadığı görülür. Bugün en yaygın haliyle anladığımız Batı temelli demokrasinin liberal ekole içkin olması, beraberinde demokrasinin salt bu şekilde düşünülmemeyeceği itirazlarını da getirmektedir. Ancak özellikle 1929 Büyük

Buhran'dan sonra liberalizmin “görünmez el” felsefesinin refah devletine ve sosyal politikaların desteklenmesi mantığına dönüşmesi, liberalizmin ve demokrasinin birbirlerini kapsayacak şekilde yaygın kullanımına dönüşmüştür. Oysa demokrasinin tarihselliğine bakıldığında Atina'da yaşandığı dönem, halkın haklarını zenginlere karşı koruyabilme mantığıyla var olduğu dönemdi. Antik Yunan demokrasisinden farklı olarak deontolojik demokrasi tanımında, birey ile ortak yaşam arasında bir tamamlanma hali mevcuttur. Yani geleneksel demokrasinin öznesi olan halk kavramı, deontolojik demokrasi⁴ anlayışında birey ve toplu yaşam olarak ikili bir varlığa dönüşmektedir. Demokrasinin temsil, seçim, katılım gibi özelliklerinde yer alan çoğunluk/çoğulculuk mantığı ile liberalizmin temellerinden biri olan hoşgörü kavramı bu noktada kesişmekte ve birbirini beslemektedir. Aynı zamanda liberal bireycilik demokrasi içerisinde muhalefet ve direniş hali ile yer almakta ve demokrasiyi bu şekli ile desteklemektedir.

Friedman (2015: 32), toplumun amaçladığı özgürlüğün ve birey vurgusunun 18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl başında entelektüel bir akım olarak karşımıza çıkan liberalizm aracılığıyla desteklendiğini söylemektedir. Demokrasinin savunduğu halk yönetimi ve eşitlik kavramları ile asıl amaçlananın özgürlük olduğu ve dolayısıyla demokrasinin de araç olarak kullanıldığı ilkesi savunulmaya başlanmıştır ki bu liberalizmin demokrasiyi özümsemesi olarak görülmüştür (Sartori, 2014: 404). 1980 sonrası neo-liberalizm ile refah devletinin ekonomik politikaları yerine devletin ekonomik hayattan tamamen çekildiği –bir nevi yeni *laissez faire*- özgür piyasa savunuculuğu gelişmiştir.

Liberal demokrasi konusunda önde gelen isimlerden Lipset (1981: 430), demokrasiyi, hem toplum için bir iyilik durumu hem de grupların ya da bireyin amaçlarını gerçekleştirmek için uygun bir zemin olarak görmektedir. Bu bireysel ve toplumsal öneme ek, demokrasiye Soğuk Savaş sonrası ulusüstü bir anlam daha yüklenmiş ve uluslararası barışın tesisi ve küresel ekonomik refahın sağlanması için de demokrasinin önemi altı çizilerek vurgulanmaya başlamıştır. Bu aşkınlaştırılmış

⁴ Deontolojik demokrasi, demokrasinin akılcı, idealist ve ütopyacı bakış açısı ile tanımlanmasıdır. Geleneksel yapılar ve genellenmiş kurallardan ziyade bireyi ve toplumu normatif bir yöntem ile tamamlamayı amaçlar. Özellikle çeşitliliğin fazla olduğu toplumlarda benimsenen katılımcı bir mantığın savunusudur.

önem, özünde yine liberal düşüncenin demokrasi için temellendirdiği temel hak ve özgürlükler, çok partili sistemler ve sağlıklı seçim süreçlerinin sağlanabilmesi adına ekonomik sorunların ortadan kalkmış olması şartı ile karşımıza çıkmaktadır. Küresel barış ve refah için demokrasi, demokrasi için de devletler ya da bölgeler ölçeğinde sorunsuz ekonomilerin gerekliliği döngüsü, bugün az gelişmiş ülkelerdeki demokratik olarak isimlendirilen kimi rejimlerin neden kendini gerçekleştiremediğini açıklayan durumlardan biridir.

Soğuk Savaş'ın da sona ermesi ile özellikle liberal demokrasinin artık dünya ölçeğinde konuşuluyor olması, demokratik istikrarın makro ölçekte nasıl sağlanacağına ilişkin araştırmaları gerekli kılmıştır. Kapitalizmin krizleri ile birlikte liberal demokrasinin krizlerine de çıkışlar bulmak için geliştirilen formüllerin artık dünyanın genelinde uygulanabilir olması gerekliliği önem kazanmıştır. Zira “yeni demokrasiler” olarak nitelenen yapılar ya da demokrasi ile otokrasi arasında yöntem ve kurumlarını tam anlamıyla belirleyememiş ülkeler, dünyanın geri kalanı için hem ekonomik eklemlenme hem de dünya barışının sağlanması gibi hususlarda bir tehlike unsuru olarak algılanmaktadır. Bu noktada tek bir formülasyonun geliştirilmesi çabaları pek çok kez başarısız olmuştur. Çünkü ülkelerin demokrasiyi deneyimleme süreçlerinde “özgüllük” meselesi oldukça önemlidir. Akgün (vd. 2011: 41) demokratikleşmenin iki aşamasından bahsetmektedir; demokrasiye geçiş (transition) olarak ilk aşama ve demokrasilerin kalitesi ve devamlılığını sağlayan demokratik konsolidasyon olarak ikinci aşama değerlendirilmektedir. Bu iki aşamanın sağlanması için pek çok farklı açıdan şartlar türetilmiştir. Örneğin Huntington'ın (2002) minimalist demokrasi çerçevesinde değerlendirdiği iki seçim ve yönetimin el değiştirilmesi ile demokratik konsolidasyon arasında kurulan ilinti ya da Dahl'ın (2015) 12 yıl demokratik rejimi kullanmış yönetimlerin konsolidasyonu sağlamış olduğu varsayımı gibi. Her bir ülkenin ve kendi içerisinde bölgelerinin dahi kendine özgü koşullar altında demokrasiyi tanımlaması ve uygulaması, kendi pratiklerinde demokratik kurumları işletmeleri ve dahası demokrasinin istikrarı için formülasyona girecek her bir çarpanın özgüllüğü, doğal olarak farklı sonuçları karşımıza çıkarmaktadır.

2.2.1. Robert Dahl'ın Perspektifinden Demokrasinin Koşulları

Öncelikle belirtmek gerekir ki Robert Dahl'ın görüşlerine yer veren böyle bir başlığın açılması, çalışmanın salt bu görüşler etrafında şekilleneceği anlamına gelmemektedir. Burada amaçlanan demokrasinin koşulları anlamında yerinde sorular sorulmuş bir görüşten perspektif sunmaktır. Örneğin; *“Demokrasi derken neyi kastediyoruz? Demokratik bir hükümeti demokratik olmayandan ayıran nedir? Eğer demokratik olmayan bir hükümet demokrasiye geçiş yaparsa neye geçiş yapmış olur? Bu geçişi yaptığını ne zaman söyleyebiliriz? Demokrasiyi konsolide etmek tam olarak nedir? Demokratik bir ülkede, demokrasiyi derinleştirmek ne demek olabilir?”* Ve belki de Türkiye özelindeki yön verecek sorularından biri; *“Eğer bir ülke zaten demokratikse nasıl daha demokratik olabilir?”* (Dahl, 2015: 8-9).

Demokrasinin, adıyla anıldığı 2500 yıl öncesinden bugüne pek çok kez kesintiye uğradığı, uygulamasında başarısızlıkların yaşandığı, demokrasiye ihtiyaç var denildiği noktada bir birinden çok farklı neden ve koşulların sıralandığı dönemlerden sonra, 20. yüzyılın son on yıllarında, sanki dünya bu anı bekliyormuşçasına bir domino etkisi ile demokrasinin yeryüzüne yayılması şöleni yaşanmıştır. Dahl'a (2015: 162) göre, bugüne gelindiğinde demokraside buluşuyor olmanın iki temel sebebi vardır; alternatiflerinin başarısız olup, yarışı kaybetmiş olmaları ve demokrasi için gerekli koşulların elverişli hale geliyor olması. Bu koşulların ne olduğu konusunda ise; demokratik kurumların özellikle anti-demokratik başka bir ülkenin müdahalesinden yani dış tehditlerden arınması gerektiği ön koşullardandır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Sovyetler Birliği'nin de dağılmasıyla özelde Orta Avrupa ve Baltık ülkeleri genelde ise dünyanın büyük kısmında demokratik kurumların tesisinin ve demokrasi düşüncesine eğilimin arttığı görülmektedir (2015: 163).

Diğer bir gereklilik ise iç tehdit olarak görülebilecek kolluk kuvvetlerinin etkin denetimidir. Özellikle Türkiye siyasal tarihinde demokratikleşmeyi sekteye uğratmak adına askeri müdahalelerin rolü oldukça büyüktür. Demokratik yollarla seçilmiş lider ve devlet görevlileri, sivil bir denetim sistemi ile -özellikle demokrasinin en büyük sekteye uğradığı askeri darbe zamanlarına şahitlik etmemek adına- asker ve polisi daima ve tavizsiz denetliyor olmalıdır (2015: 163).

İç ve dış tehditlerin bertarafı kadar bir diğer önemli nokta da ülke içerisindeki kültürel çeşitliliktir. Dil, din, ırk, etnik kimlikler ve ideolojiler bakımından homojen bir ülkede demokrasinin kurumlarının gelişmesi ve sürdürülebilirliği, farklılıkların arttığı başka bir ülkeye göre daha fazla şansa sahiptir. Bu durumun genel geçer pek çok farklı sosyolojik açıklaması mevcutsa da en temel neden bir dikey tabakalaşmanın oluşması ve geçirgenliğin dolayısıyla da demokrasinin gerekliliği olan tartışma ve uzlaşma ortamlarının sağlanamaması durumudur. Dahl, (2015: 164) farklı kültürdeki grupların siyasi isteklerini sanki varoluş meselesi gibi tartışılmaz ve taviz verilemez nitelikte gördükleri tespitinde bulunur. Ancak, nispeten demokrasi geçmişi daha köklü ülkelerde, kültürel farklılıkların belirgin olması durumunda dahi, siyasal yaşamı ekonomi gibi tartışılabilir ve uzlaşması daha basit konular üzerinden yönlendirebilmek ihtilafların azalmasında etken olmuştur. Amerika, Kanada örneklerinde olduğu gibi kültürel farklılıkların kontrol edilemediği bazı durumlar, ihtilaflar için istisna olabilmektedir ki bu durum demokrasinin kurumlarının yeniden gözden geçirilmesi bir yana başkaca -asimilasyon gibi- tali yollara başvurulmasını gerekli kılmıştır.

Burada başarı, asimilasyon gibi bir yöntemin akla gelip kullanılması değil, asimile olanların buna gönüllüğüdür çünkü koloni mensupları için geçerli olan “*Amerikalıya dönüşmeye gönüllü olmak ya da utanca mecbur bırakılma*” mekanizmanın sorunsuzca yakın işlemesine olanak sağlamıştır fakat aynı durum Afrikalı köleler ya da Asyalı göçmenler için söz konusu olmamıştır. Asimilasyondan başkaca bir uzlaşma alternatifi olarak oy birliği ile karar verme yöntemi, Hollanda, Belçika ve İsviçre’de ve nispi temsil sisteminin de katkısıyla, kültürler arası çatışmanın demokrasinin önüne geçmesini önler nitelikte uygulanmaktadır (Dahl, 2015: 169).

Nispi temsil sisteminin yanı sıra bu tür bir karşılıklı anlaşmada Dahl (2015: 168), uzlaşma yeteneğinden, müzakereye iyi liderlik edebilen kişilerden, tavizlere hoşgörü ile yaklaşımdan, temel konu ve değerlerde ortaklıktan ve tabi ulusal kimliğe ve demokrasiye bağlılıktan bahsedilebiliyor olunmasının gerekliliğini söyler. Kültürel çatışmaların demokrasi içerisinde hiçbir yöntemde çözülemediği noktadaki alternatif ise ayrılma olacaktır. Bu farklı grupların barındığı bir federasyon oluşumu bazı önkoşullara bağlıdır; kültür çeşitliliğine göre grupların zaten önceden bölgesel olarak ayrılmış topraklarda yaşıyor olması ve federal birliği sağlayacak bir ulus değerinin ve

kimliğinin varlığı ki bu koşul gerçekleşmediğinde ortaya çıkabilecek durum da tam bağımsızlık halidir (Dahl, 2015: 168).

Demokrasiyi mümkün kılacak bir başka koşul da demokrasiye olan inanç ve demokrasi kültürüdür. Bir ülkenin sürekli istikrar ve uyum içerisinde varlık sürdüreceğini düşünmek pek gerçekçi ve kolay rastlanır bir durum değildir. Dahl, ülkelerin karşılaştığı kriz dönemlerinde krizi sona erdirmeye yöntemlerinin etkin olması açısından, diktatörce vaatlerin olabileceği durumuna dikkat çeker; ancak vatandaşlar ve liderler için demokratik değerlerin ve demokratik siyasi kültürün varlığı, kriz dönemlerinin demokratik yollarla çözümü ve demokrasinin daha da güçlenerek varlığını sürdürmesi için büyük destek sağlamış olacaktır (2015: 171).

Dahl, demokrasinin varlığını sürdürebilmesi için elverişli koşulları sıralarken son ve tartışmalı bir koşul olarak piyasa ekonomisinin serbestliğinden bahsetmektedir. Demokratik kurumlar için devletçi bir ekonomiden ziyade büyümeyi ve demokratik siyasi kurumları geliştirmeyi vadeden kapitalist ekonominin daha elverişli olacağı görüşüne ek, kapitalist ekonominin demokrasinin siyasi eşitlik vurgusu ile ters düşeceği Dahl tarafından “düşmanca bir ortak yaşam” benzetmesi notu ile açıklanmaktadır (2015: 181).

Poliarşik demokrasinin⁵, tam anlamıyla uygulanan bir kapitalist sistem ile uyumlu olduğu noktasına getirilen açıklama; özel teşebbüsün yüksek kamu yararı gibi üst amaçlar olmadan ve kendi doğal dengesini kurarak müdahalesiz bir ortamda ekonomik büyümeyi sağlaması durumudur. Neticede büyüme, beraberinde yoksulluğu azaltıp yaşam standardını yükselterek sosyal ve politik ayrılıkları eşitlemek gibi bir amaca hizmet etmiş olacaktır. Aynı zamanda siyasal ve ekonomik bağımsızlık, eğitim ve bireysel özgürlükler, mülkiyet hakkı ve hukukun üstünlüğü, geniş bir kitlenin yönetime ve kararlara katılmasını sağlayacak olan şartları sağlayacaklardır. Dahası pek çok ekonomik karar bağımsız birey ve şirketler tarafından veriliyorsa otoriter bir merkezi sistemin gerekliliği koşulları kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır. Dahl,

5 Poliarşi, Seçimle belirlenmiş memurlar, Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler, İfade özgürlüğü, Alternatif bilgilendirme kaynakları, Kurumsal özerklik, Vatandaşların dâhil edilmesi koşullarına bağlı olarak varlık gösterir.

bu noktada Aristo'ya da atıfla orta sınıfın demokratik düşüncenin ve kurumların doğal müttefiki olduğunu söylemektedir (Dahl, 2015: 183).

Bu “düşmanca ortak yaşam” in olumsuzlukları kısmına gelindiğinde ise görünen o ki en temel uyuşmazlık, demokrasinin, serbest piyasa ekonomisi karşıtlarının da düşünce ve ifade özgürlüklerine imkân tanıyor olması noktasındadır. Piyasa kapitalizmine tamamen karşı çıkanlar kadar onun sadece biraz müdahale ile kontrol edilmesini önerenlerden de hareketle Dahl (2015: 190), kapitalizmin hükümetin müdahalesi olmaksızın bir ülkede var olamayacağını iki nedene bağlamaktadır. Piyasanın aktörlerine ilişkin sözleşmelerin icrası, rekabet kuralları, mülkiyet hakları ve benzeri pek çok yasal düzenlemenin ve yaptırımın gerekliliği ile açıklanabilecek piyasa ekonomisinin her açıdan kendisini düzenlemesinin olanaksızlığı hali ve olası bir düzensizlikte ve işlerin kontrolden çıktığı durumlarda çıkarları ve varlıkları göz ardı edilen insanların zarar görebileceği ihtimalidir. Ayrıca kapitalizm doğası gereği eşitsizlik üzerine kurulmuş bir sistemdir ki bu durumda kârın ve zararın kimin payına düşeceği belirsizliği sadece ekonomik bir eşitsizlikten daha fazlasıyla ahlaki ve siyasi bir soruna dönüşecektir. Bu durumda ahlaki eşitsizliklerin ötesinde -özellikle ölçülebilir olmasından dolayı- siyasi kaynakların⁶ dağıtımını noktasında oluşacak bir eşitsizlik, poliarsşik demokrasinin temel niteliklerinin uygulamasını sınırlı hale getirecek ve hükümet politikalarında bazı kişilerin daha müdahale edebilir hale gelmesine yol açabilecektir. Aslında süreç içerisinde piyasa kapitalizminin demokrasiyi poliarsşi seviyesine gelene kadar kaynakların geniş dağılımı ve etkin hale getirilmesi, eğitim ve güvenliği sağlama ve sınıf tekelleşmesini önleme noktalarında desteklediği söylenebilir ancak sonraki aşama yani poliarsşi, fazlasıyla olgunlaşmış ve kontrolü sağlanamayan bir serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkaracağı eşitsizliği kabul edilebilir görmemektedir (Dahl, 2015: 192-194).

Dahl, (2015: 197) demokrasiyi tamamlanmamış bir yolculuk olarak görür, şöyle ki; uzun ve karanlık dönemlerden sonra yirminci yüzyılın bir demokrasi şölenine şahit olabileceğini çok az kişi tahmin edebilmiştir ve içerisinde bulunduğumuz çağda işlerin hiç beklenmedik şekilde tersine işleyebilmesi durumu da benzer şekilde ihtimaller arasındadır. Yani aynı seyirde ve hatta gelişerek ilerleme hali üzerine bir garanti yoktur

⁶ Dahl, siyasi kaynakların tanımını yaparken zaman ve mekân değişikliğini de göz önüne almak kaydı ile topluma ilişkin pek çok dinamiğin siyasi kaynağa dönüşebileceğinden bahseder ve fiziki güç silah, para, zenginlik, mal ve hizmetler, inançlar, itibar, medya, eğitim, yasal ve toplumsal itibarlar, üretim kaynakları, oylar vb. olarak örnekler (2015: 193).

ve dahası ilerlemedeymiş gibi gözüken dünya çapında bir demokrasi aksiyonu, aslında bir sığlaşmanın habercisi de olabilir. Bu noktada demokrasinin varlığını sürdürmesi ve hala geçiş sürecindeki ülkelerin görece eski demokrasilerin karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmesi için Dahl, tavsiye niteliğinde birkaç madde sıralamaktadır:

Dahl'ın (2015: 198-200) öngörüsüne göre karşılaşılabilecek zorluklardan ilki ekonomik düzen ile ilişkilidir; bu ilişki daha önce Dahl'ın “düşmanca ortak yaşam” olarak betimlediği ve kapitalist piyasa ekonomisi ile demokrasinin ve daha da özelinde poliarsinin eşitlikleri gözetme farklılıklarından kaynaklanan bir düşmanlık ile demokrasinin ancak bu serbest piyasa ekonomisinde kendini özgürce bulacağı bir ortaklık üzerine kurulu ikilemdir. Bu ikilem içerisinde, demokrasinin gelişmesi ile serbest piyasa ekonomisi arasındaki gerilimi ve belirsizliği azaltmak ancak eşitliğe verilebilecek zararların bertarafı ve avantajların iyi değerlendirilmesi ile olabilecektir.

Demokrasinin geleceğine ilişkin kaygı verici bir başka konu da uluslararasılaşmadır. Uluslararası ve ulusüstü kuruluşların karar alma mekanizmaları göz önünde bulundurulduğunda demokratik kararlar için fayda-fiyat hesabı gibi bir maliyet bütçelemesine gidilmesi durumu, siyasi ve bürokratik seçkinlerin oynadıkları rol ya da kararlara göre oluşturulan lobilerin baskıları, demokratik kontrolün sağlanmasında olumsuz durumlarla karşılaşılması ihtimalini yükseltmektedir (Dahl, 2015: 198-201).

Dahl, (2015: 200-202) demokrasi için elverişsiz durumları sıralarken kültürel çeşitlilik konusuna yer verir ki bu konu yanlış yönetildiğinde aynı zamanda demokrasinin geleceği için de olası bir tehdit unsuru olarak önümüze çıkmaktadır. Görece eski demokrasilerde bir elverişlilik unsuru olan kültürel homojenlik hali 20. Yüzyılın sonuna doğru hem ayrımcılığa uğrayanların hak ve çıkarlarını korumaya yönelik özgürlüklerin gelişmesinden dolayı bir araya gelmeleri hem de savaşlar ve küreselleşmenin sınırlarla ilgili gelişmelerinden dolayı yerini kültürel çeşitliliğe bırakmıştır. Sınırların eskisine nispeten daha geçirgen olması ve hak ve özgürlükler bakımından açılımları da göz önünde bulundurursak bu çeşitlilik hali artacak gibi gözükmektedir ve ülkelerin bu öngörü ile gerekli düzenlemeleri demokrasi lehine işleyecek şekilde yapması beklenmektedir (2015: 200-202).

Son olarak Dahl'ın (2015: 202-204) demokrasinin geleceğine ilişkin öngörüsü bireylerin ve dolayısıyla toplumun demokrasi bilincine erişmesi koşulu ile bağıntılıdır. Bunun öncelikli şartı olarak vatandaşın, alternatifler de dâhil tüm politikalar ve onların muhtemel sonuçları hakkında bilgi sahibi olması için şartların eşit olması ve imkânların sağlanması gösterilmektedir. Devletin, minimum okuryazarlık seviyesini sağlayacak bir resmi eğitimi vatandaşlarına sağlaması, alternatif medya kaynaklarına ulaşılabilirlik, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ya da çıkar ve baskı birliklerine katılım ve buralardan gelecek bilgi akışının serbestliğinin sağlanması, hali hazırda içinde bulunulan küreselleşmenin, ölçeklerle ilgili ve demografik ve teknolojik değişiklikleri beraberinde getirdiği gerçeğinin kabulü ve bu doğrultuda hareket edilmesi yani özü itibari ile vatandaşın koşullar doğrultusunda bilgi sahibi olarak siyasal yaşama katılması ile ilgili şartların iyileştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Asgari yaşam standardını sağlayabilecek adil gelir bölüşümü, halkın da çıkarlarını savunabildiği açık katılım mekanizmaları ve süreci etkileyebileceğine duyulan inanç beraberinde toplumsal tabanın da demokrasiye inancını ve bağlılığını güçlendirecektir. Çalışmanın devam eden bölümlerinde demokrasinin kurumları, kültür ve ekonomiyle olan ilişkileri sınırlılığında ve Dahl'ın düşünceleri perspektifinde diğer düşüncelere de yer verilmiş ve Türkiye için olanaklar ve engeller ortaya konmaya çalışmıştır.

3. DEMOKRASİNİN KURUMSAL YAPILARINA İLİŞKİN KOŞULLAR

“...Tarih, tüm düşünceleri özetlemek gerekirse ‘iustitia connectiva’ nın (bağlayıcı adalet) bir işlevidir. Zaman içinde ve sosyal boyutta, düzen, anlam ve ilişkiyi sağlayan bağlılık ve yükümlülük alanlarının kurulması ile tarih ve belleğin dayandığı geçmişin kurgulanması mümkün olmuştur. İnsan neyi hatırlar? Bağlayıcı olan yükümlülükleri...”

Jan ASSMANN⁷

3.1. Demokrasinin Kurumları

Bireyin hak ve özgürlüklerini devlet karşısında üstün tutan liberal anlayış, doğal haklar görüşü ile temellendirilmektedir; insan eşit ve özgür doğar ve bireyin doğal hakları devlet tarafından dahi ortadan kaldırılamaz niteliktedir. İnsanlar tarafından oluşturulan hukuk sistemi üzerinde tutulan doğal haklar kuramı, toplumdan ya da devletten bağımsız varoluşsal bir haldir. Doğa durumu ve sonrasında bir toplum sözleşmesinin inşası varsayımı ile insanın kendinden sahip olduğu haklar savı, bireyi iktidara ya da devlete karşı koruyan bir meşruiyetin temelini oluşturur. Bu halde devlet, doğal hakların güvence altına alınması için sınırlılıklarının belirlendiği bir sözleşmenin ürünüdür. Toplumun, aile, sınıf, cemaat gibi kolektivitelerin değil bireylerin bir araya gelmesinin sonucu olduğu görüşünü savunan ontolojik bireycilik yaklaşımına ek, liberal felsefede bireycilik, ahlaki bireyciliğe evrilmiş ve bireyin kendisinden başkaca amaçlara hizmet eden bir araç değil amacın hâlihazırda kendisi olduğu görüşü ile temellenmiştir. Bu durumda devlet de bireyin hak ve özgürlüklerini korumakla yükümlüdür.

Demokrasi ile liberalizmin bir aradalığı olarak ortaya çıkmış olan modern demokrasi, sosyal devlet anlayışının benimsenmesi ile pekişmeye başlamıştır. Sanayi devrimi

⁷ Assmann, (2015: 266)

sonrası ekonomik dünyayı tanımlayan kapitalizmin tarzı, devletin sıfır müdahalesi ile acımasız şartlarda dengesini sağlamaya çalışan bir piyasa hali iken, bireyi korur politikaları ile sosyalizmi de boşa çıkarmaya yarayan sosyal devlet anlayışı, liberal demokrasi mantığını refah devletçi liberalizm mantığına dönüştürmüştür.

Siyasal boyutu ve ekonomik boyutu günümüz modern demokrasilerinde iç içe geçmiş olan liberal felsefe, iktidarın sınırlandırılması konusunda pek çok ilke ve kurumu koşul olarak inşa etmiştir. Hâlihazırda demokrasinin bir süreç olduğu varsayılırsa, bu sürecin işletilebilmesi, iktidarın sınırlandırılması, bireyin korunması ve “kötü yönetimin şiddet kullanmaksızın yönetimden uzaklaştırılması⁸” üzerine temellendirilmiş kurumları aracılığıyla sağlanabilecektir. Anayasa, parlamento ve siyasi partiler ile baskı grupları olarak sıralayabileceğimiz kurumlar yanında anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti ilkesi, kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, baskı grupları ve medyanın varlığı ile iktidarı sınırlayan esaslardan bazıları olarak sıralanır.

Demokrasinin kurumsal yapılarından bahsederken hem kamu örgütlerinin ve yerleşik işleyişin sınıflandırılması gibi biçimsel bir yapıyı hem de geleneklerin hesaba katıldığı biçimsel olmayan bir yapıyı göz önünde bulundurmak gerekir. Bir yandan anayasal güvenceler, yasama ve yürütme arasındaki ilişki, parti ve seçim sistemlerine ilişkin işleyiş ve egemenliğin nasıl dağıtıldığı durumu, diğer yandan ise siyasal aktörlerin tutumu ve çatışmalar karşısında verilen tepkiler, kurumsal yapıyı birlikte tasarlamaktadır. Hali hazırda demokrasinin varlığı ile sadece biçimsel kurumsal yapıların inşa edilmesi arasında bir doğru orantı olsaydı, bugün dünyanın büyük bir kısmında yerleşik demokrasilerden bahsediyor olabilirdik. Harry Eckstein’a göre, demokratik rejimin istikrarı, siyasal otorite ile diğer toplumsal kurumların otoriteleri arasındaki uyuma bağlıdır. Anayasal olarak demokrasiyi benimsemiş bir ülkede aile, okul, işyeri, sendika, ekonomik yapının aktörleri, dini kurumlar ve sivil toplum kuruluşları, otoriter, baskıcı ya da oligarşik ise demokratik rejimin ömürlü ve istikrarlı olması beklenemez (1966: 46-54).

Aynı şekilde Dahl’ın sorusu ile de düşünüldüğünde; madem anti-demokratik rejimlerin çoğu 20. Yüzyılın ikinci yarısında alanı terk etmiş, o zaman neden demokrasi tüm dünyanın desteğini kazanamamıştır? Bunu açıklarken gösterilen

⁸ Bkz. Karl POPPER, (2018)

sebepler milliyetçilik ve köktendinciliğin yanı sıra yoğunluğu farklı demokratik hükümetler olmaktadır (Dahl, 2015: 61). Dünyayı kabaca demokratikleşme konusunda antidemokratik, yeni demokratikleşmiş ve görece köklü demokrasiler olarak düşündüğümüzde⁹ karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmenin çaresinin, antidemokratikler için demokrasiyi tercih edip etmeyecekleri, edeceklerse kendi iç koşullarında nasıl yönetecekleri ve kurumsallaştıracakları, yeni demokrasilerde kurumsal ve yöntemsel tercihlerin doğru konsolide edilmesi ve eski demokrasiler için de kurumsal yapıları da dahil geliştirmenin yolunu bulmak olduğu düşünülmektedir.

3.1.1. Anayasal Demokrasi

Anayasal devlet, siyasal iktidar karşısında bireysel özgürlüklerin güvence altına alındığı ve bu kıstasla, siyasal iktidarı sınırlandıran anayasal demokratik sistemi kurumsallaştırmış devlettir. Anayasal sistemin özellikleri, ülkelerin ihtiyaçlarına ve tarihsel koşullara göre pek çok yönden farklılık göstermekte ve ülkenin demokrasi dinamiğini yakından etkilemektedir. Anayasa, demokrasilerde “sınırlandırma/kısıtlama” işlevini üstlenen bir kurumdur. Çoğunluğun iktidarının sınırlanmasında etkin olan anayasa ve anayasal yargı, demokrasi açısından düşünüldüğünde kısıtlayıcı bir etkidir. Ancak devlete karşı temel bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, ayrıca iktidarın denetiminin sağlanarak demokrasinin otokrasiye dönüşmesinin önünün kapatılması anayasalar ile demokrasiler arasında tamamlayıcılık sağlamaktadır.

Mustafa Erdoğan, modern demokrasilerin aynı zamanda anayasal rejimler olduğunu söyler ve bunun temelini liberalizmden geldiğini belirtir. Liberalizmin, devlet iktidarının sınırlanması amacına hizmet edecek en uygun araç olarak anayasalar gösterilmektedir. Anayasa, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, fren-denge sistemi ve federal yönetimler gibi iktidarı sınırlayacak teknikler, anayasalar aracılığı ile kurumsallaştırılabilir (2011: 28). Anayasacılık fikri ile liberal değerler arasında, doğal

⁹ Genel demokrasi tanımlarına bakıldığında, dünya örnekleri genelinde demokrasinin gelişmesi üç aşamalı olarak sıralanmaktadır; “Demokrasiye geçiş, totaliter ya da otoriter rejimlerden ve askeri darbelerden demokrasiye geçiş, seçimlerin sürekli, adil ve özgür yapılmasını, muhalefet partilerinin muhalefet yapma ve seçimle başa geçme olasılığının olmasını ve güçler ayrımının oluşmasını içeriyor; Demokrasinin pekişmesi, bu özelliklere ek olarak, bireysel-grupsal hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını, toplumsal sorunların şiddet ya da ötekileştirme ile değil, aksine katılım ve müzakere yoluyla çözülmesini, sivil toplumun ve ekonomik kalkınmanın canlanmasını, hukukun üstünlüğünü ve tarafsızlığını ve etkin denge ve denetleme sistemini içeriyor; Demokrasinin derinleşmesi, haklar ve özgürlükler alanının grup ve kimlik haklarını içerecek biçimde yaygınlaşmasını ve güçlenmesini içeriyor.” (Keyman vd. 2015: 21).

hukuk ve doğal haklar, sosyal sözleşme ve kuvvetler ayrılığı gibi noktalarda fikir benzerliği vardır (Erdoğan, 2004: 12-14). Bu noktada anayasal demokrasi olarak nitelenen devletin anayasal ve demokratik olması hali, liberal anayasacılık ile eş manada kullanılabilen ve azınlık haklarının da korunması ile çoğunlukçu demokrasi fikrine karşı da seçenek oluşturmaktadır. Öyle ki gücün gereksiz ya da kötüye kullanımına karşı bireyleri koruyan anayasacılık, aynı zamanda siyasi kararların alınması sürecinde de halkın denetimini işletmeyi amaçlamaktadır (Erdoğan, 2005: 25-27).

Coşkun Can Aktan, anayasal demokrasiyi tanımlayabilmek için, temel demokratik koşulların anayasa içerisinde güvence altına alınması gerekliliğinden söz eder. Öncelikle toplumun temelini birey olduğu fikri benimsenmelidir ve devletin varoluş sebebi de bireyin can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Bundan sonuç anayasalar bireysel özgürlükleri doğru tanımlamalı, devlet de bunun koruyucusu olmalıdır. Tam da bu nedenle devlet, varlığı zorunlu bir organizasyondur ve bazı siyasi ve ekonomik¹⁰ haklara (zor kullanma, yasa yapma, vergileme, borçlanma, para basma vs.) sahip olmalıdır. Birey eylem ve davranışlarında özgürdür ancak bilindik bir dikotomik ifadeyle bu özgürlük başkalarının özgürlüğüne müdahale noktasında sınırlanmalıdır çünkü bunun aksi adaletsizlik ve keşmekeşi getirecektir. Devletin zor kullanma gücü de bireyin özgürlükleri ile can ve mal güvenliğini sağlama görevi noktasında meşruiyet kazanır ancak bu güç, evrensel hukuk kurallarına uymalıdır aksi takdirde otoriter-totaliter bir yapı ile karşılaşılır. Devletin siyasi haklarına benzer şekilde ekonomik hakları da (harcama, vergileme, borçlanma, para basma vs.) kısıtlanmalıdır. Ekonomik hareketleri kısıtlanmayan devlet, ulusal ekonomide geniş yer kaplayacak ve piyasa

¹⁰ Anayasa ve ekonomik gelişmişlik ilişkisi üzerine kısa bir değerlendirme; “Anayasal yönetim geleneği açısından tartışılması gereken ama bilgisizlikten veya önyargılardan dolayı ya ihmal edilen ya da görmezden gelinen ekonomiyle ilgili konular ve sorunlar da var. Bunlardan biri, bazı anayasacıların “parasal anayasa” dediği altına bağlı para standardının yıkılmasıdır. Altına bağlı para standardı devlet iktidarını sınırlandırmanın aracıydı. Devletleri bütçelerini dengelemeye ve karşılıksız harcama yapmamaya zorlayan bir kuraldı. Karşılıksız para sistemine geçilmesi, Keynezyen makroekonomi politikalarının yayılması, demokratik usullerle seçilen parlamentoların menfaat gruplarının avı hâline gelmesi parasal anayasayı yok etti. Bu bazılarında uzakta kalmış bir tartışma gibi görünüyorsa başka bir probleme işaret edebiliriz: Devletlerin vergileme yetkisinin azınlaşması. Bugün devletler neredeyse alan, tür ve miktar bakımından sınırsız vergi salma yetkisine sahiptir. Bu, anayasacılığın ruhuna aykırıdır. Aynı şeyin vergi tahakkuku ile vergi tahsilinin iç içe geçirilmesi için de söylenmesi gerekir. “Keza, devletlerin (veya sivil görünümüne uzantılarının) uyguladığı fiyat ve ücret kontrolleri de anayasacılığın ruhuna terstir. Daha da korkutucu olan bir vakıa, devletlerin özel mülkiyete müdahale etme ve el koyma yolunda yeni araçlar yaratmış olmasıdır. Kamusal hizmetler için özel mülklere el konulabilmesi, mülkün değerinin tam olarak ve zamanında sahibine ödenmesi şartıyla, bütün demokrasilerde kabul gören ve meşru sayılan bir uygulamadır. Kamu otoritelerinin yollar, barajlar, köprüler, parklar vs yapması böylece kolaylaştırılmaktadır. Ne var ki, yine ABD’nin başını çektiği yorumlar ve uygulamalarla kamu otoriteleri artık özel mülklere, ekonomik gelişme, kentsel yenileşme ve benzeri gerekliliklerle kamu yararı adına el koyup el konulan mülkleri başka özel şahıslara aktarabilmektedir. Doğrudan kamulaştırmanın bu şekilde genişlemesi ve regülasyon (tarihi eseri koruma, imar geçirme, vs) yoluyla mülklerin büyük bölümüne el koymanın veya onları atıl hâle getirmenin kolaylaşması, devlet iktidarını sınırlandırmanın en önemli araçlarından biri olan özel mülkiyetin korunaklılığını zayıflatmakta ve bu suretle anayasacılığın altını oymaktadır.” (Yayla, 2012: 20)

ekonomisini daraltacaktır. Bu nedenle anayasa içerisinde devletin ekonomik hakları da sınırları ile belirlenmelidir (Aktan, 2017: 14-15).

3.1.1.1. Anayasallığın Unsurları

Anayasal demokrasilerin karakteristiğini sıralamak gerekirse, başta anayasanın üstünlüğünün sağlanması önem taşımaktadır. Özellikle yazılı anayasaların mevcudiyeti ve devlet yetkisine sahip organların uygulamadaki sınırlılıklarının belirlenmesi ve ayrıca tüm hukuki işleyiş içerisinde normlar hiyerarşisi bakımından anayasanın belirleyiciliği, anayasanın üstünlüğü ilkesini önemli kılmaktadır.

Anayasal demokrasinin esaslarından bir diğeri insan hakları bilincinin özellikle devlete karşı inşası, bireylerin haklarına karşı devlet yetkilerinin sınırlandırılmasıdır. Temel hak ve hürriyetlerin korunması aynı zamanda sivil ve siyasal özgürlüklerin korunması ile tamamlanabilir. Adnan Küçük, temel hak ve hürriyetlerin anayasal demokrasilerin temelini oluşturduğunu, bu temel hak ve hürriyetler içerisinde en ayrıcalıklı konuma sahip olanın ifade özgürlüğü olduğunu söyler. İfade özgürlüğü, hem demokratik rejimin işlerliğini sağlar hem de demokrasiyi diğer rejimlerden nitelikli bir şekilde farklı kılan unsurdur. İfade hürriyetinin korunması ve işlerliğinin sağlanması demokrasinin temel unsurlarındandır (2003: 4).

Bir diğeri anayasal demokratik esas, polis devletinin de karşıtı olan hukuk devletidir; devlet yetkilerinin hukuk çerçevesinde sınırlandırılması ve güç kullanımında keyfiliğin önüne geçilmesidir ki burada temel yöntem olarak anayasanın var olması gerekliliğine pek çok zaman atıf yapılmaktadır.

Anayasal demokrasilerde seçimlerin baskı altında olmadan, özgür ve düzenli olarak gerçekleşmesi ve genel, eşit ve adil olması önemli esaslardan bir diğeridir. Bu noktada anayasal demokratik gereklilik olarak demokraside siyasal çoğulculuk şartı çıkmaktadır; dil, din, ırk, cinsiyet, sosyal sınıf/statüye ilişkin farklı grupların siyasal temsil konusunda fırsatlara sahip olması gereklidir ve bu pek çok zaman siyasal partiler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Küçük, siyasi partilerin araçsallığı konusunda yalnızca demokratik devletlerin değil, totaliter rejimlerin hâkim olduğu devletlerin bile tek parti dahi olsa vazgeçilmez kurumlar olduğunu söylemektedir. Siyasi partiler, çoğulcu demokrasinin çoğulculuk unsurunu büyük ölçüde karşılamaktadır.

Çoğulculuk ilkesi ile bağıntılı bir başka ilke de her durumda azınlığın da karar alma süreçlerinde yer alması için ifade, örgütlenme ve siyasal özgürlükler açısından anayasal güvence ile korunması koşuludur. Bu sayede çoğunluk yönetiminin teokrasi ya da oligarşiye dönüşmesi de engellenmektedir (Küçük, 2003: 4-8).

Anayasal demokrasilerde vurgu yapılan bir başka konuya da kısaca değinmek gerekir; seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü vurgusu. Temsili demokrasilerde kendileri veya üyeleri seçimle belirlenen kişi ya da kurumlar ile bunların yanında bir de atama yoluyla belirlenen kişi ya da kurumlar vardır. İkinci kesime “kamu bürokrasisi” de denilmektedir. Seçilmişler, demokratik temsili meşruiyete sahip oldukları halde, atanmışlar için böyle bir meşruiyet söz konusu değildir. Kamu bürokrasisi, esasen teknik uygulayıcılar olarak bilinir (Erdoğan, 2011: 137-138; Küçük, 2012: 189; Küçük, 2013: 132). Atanmış-seçilmiş çekişmesinin olduğu ülkelerde, kamusal kararların alınmasında, teknik uygulayıcılar olarak bilinen kamu bürokrasisi, kendi bilgi ve donanımlarına güvenerek belirleyici olmak isterlerken, seçilmiş kişiler de, demokratik devlet ilkesinin bir gereği olarak kendileri belirleyici olmak isterler (Küçük, 2012: 189; Küçük, 2013: 132). Dahl’ın, modern siyasi demokrasinin (poliarşi) varlığı için zorunlu gördüğü asgari usule ilişkin şartlardan biri de, yönetim tarafından izlenecek politika ile ilgili kararlar üzerindeki kontrolün, anayasal olarak, seçimle belirlenmiş görevlilere bırakılmış olmasıdır (Dahl, 2015: 281-196). Bu sebeptendir ki, özde toplumu ilgilendiren kararların alınmasında yetki, halkoyuyla seçilmiş kişilerin elindedir. Bürokratlar ya da teknokratlar tarafından alınacak siyasal kararlar demokratik meşruiyet temelli sayılmamaktadır. Toplumun seçtiği kişilerce alınmış kararların uygulanması elbette bir uzmanlık ve uygulayıcılık gerektirmektedir. Bu durumda ihtiyaç, teknik bilgilendirme yapabilecek ve ihtiyaç halinde politik seçenek sunabilecek, demokratik süreçlere uygun işletilen rasyonel bir bürokrasinin kurulmasıdır.

Demokrasi, atanmış kişilerin seçilmiş kişi ve kurumlar tarafından denetlenebilmelerini ve gerekli hallerde görevden alınabilmelerini de gerekli kılar. Bu itibarla, bürokrasi kesiminin yaygın bir şekilde imtiyaz ve muafiyetlere sahip olmaları, seçilmişlerin üstünlüğü ilkesi ile bağdaşmaz (Erdoğan, 2011: 137; Küçük, 2012: 191; Küçük, 2013: 133). Liberal/Anayasal demokrasilerde, bir yandan devletin iktidarı, anayasacılığın gerekleri ile uyumlu olarak sınırlandırılmakta, diğer yandan da halkın gücü devlete

ortak edilmektedir (Sartori, 2014: 419; Erdoğan, 2011: 107-108; Küçük, 2012: 192; Küçük, 2013: 133). Dolayısıyla bu tür demokrasilerde seçilmişlerin üstünlüğü, mutlak bir üstünlük değil, insan hakları, özellikle de azınlıkların hakları ile sınırlı bir üstünlüktür (Küçük, 2012: 192; Küçük, 2013: 133). Albert Weale'e göre demokrasinin felsefi boyutu ile ilişkili olan seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü ilkesi, otonomi ile ilişkili bir durumdur (1999: 64)

Son olarak anayasaların biçimselliği konusuna da değinmek, konuyu farklı noktalardan tamamlama açısından faydalı olacaktır. Dahl, demokrasinin ölçekler üzerinden düşünüldüğünde farklı biçimleri olduğu gibi, anayasalar ölçütünde de çeşitlilik gösterdiğini söyler ve ardından şu soruyu akıllara getirir; daha iyi ve istikrarlı bir demokrasi için ideal bir anayasa biçimi olabilir mi? Bu noktada Dahl'dan özetle, anayasaların, demokrasilerin gidişatında oluşturacakları fark; siyasi kurumların istikrarında, hem azınlıklar hem de çoğunluk için temel hakların korunmasında, seçilenin icraat ve kararlarından dolayı sorumlu tutulmasında ve hesap sorulabilmesinde, temsilin adaletinde, bilgi edinme konusunda özgürlüğün temin edilmesinde, hükümetin özellikle kritik noktalarda etkinliğinin hem sağlanması hem de kısıtlanması noktasındaki izleklerin iyi belirlenmesinde, şeffaf ve anlaşılır metinler ile zamanın ruhuna ve şartlarına uygulanabilir/uyarlanabilir bir içeriğin oluşturulmasında ve son olarak da meşruiyetindedir (2015: 135). Ancak söz, koşulların elverişliliğine geldiğinde yine bir genellemeye gidilmesi Dahl için de kaçınılmaz olmuştur; eğer demokrasi için temel oluşturan koşullar elverişli ise uygulamadaki herhangi bir anayasa demokratik istikrarı destekler, tersinden koşulların elverişsiz olduğu durumda demokrasiyi kurtaracak hiç bir anayasa şekli yoktur (2015: 145).

3.1.2. İktidarı Sınırlamaya Yönelik Anayasal Mekanizmalar

Kuvvetler ayrılığı ile iktidarın, yatay ekseninde yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında dağıtılmasını, federalizm ile iktidarın dikey ekseninde federal ve federe yönetim birimleri arasında coğrafi olarak dağıtılmasını, hukuk devleti ilkesi ile de hem yönetilenlerin hem de yönetenlerin hukukun kurallarıyla bağlanmasını, anayasacılığın devlet iktidarını sınırlama amacına yönelik geliştirdiği kurumsal düzenlemeler olarak gösterilir. Bu kurumsal düzenlemeler pek çok alanda birbiriyle kesişen, birbirini

destekleyen ya da denetleyen farklı durumlar içerisinde karşımıza çıkan girift yapılardır.

3.1.2.1. Kuvvetler Ayrılığı

Modern demokrasinin ana koşullarından ve iktidarın sınırlılığını sağlayan önemli mekanizmalardan biri kuvvetler ayrılığı ilkesidir.¹¹ Siyasa olanın var olduğu her dönemin konusu erkin nasıl kullanılacağı olmuştur. Bu noktada Hasan Bülent Kahraman öncelikle kuvvet nedir sorusunun sorulması gerekliliğini vurgular;

“Toplum-devlet zıtlaşması veya özdeşliği, iktidarın (erkin) zaman içinde devleti vurgulayan farklı kurumsal odaklara kayması (kilise gibi), sınıf kavramının erkin tarihselliğini saptayan bir öge olarak kaydedilmesi, bizi Hegelci anlamda tarihselliğin kendisi, Marx’ta artık değer ve tarihsel öznenin dönüştürülmesi yolundaki önerileri, erkin nasıl ayrıştırılacağına ve niçin böyle bir yöntem gerekliliğine dönük farklı sorgulamalardır. “(Kahraman, t.y.:2)

İş bölümü mantığı üzerine kurulu modern devlette tüm organların görev, yetki ve sorumlulukları önceden belirlenmiştir. Bu iş bölümü temelde yasama, yürütme ve yargı ayrımı üzerine kurulur. Montesquieu, özgürlükçü bir düzenin yalnızca ılımlı rejimlerde var olabileceğini söylerken ılımlı rejimin ilk şartının iktidarın kötüye kullanılmaması olduğunu belirtir. Çünkü tarihsel deneyimler göstermektedir ki bir sınırlamayla karşılaşınca kadar herkes yetkiyi kötüye kullanma eğilimindedir. Bu durumda siyasal sistem sınırlarını belirlerse yani üç iktidar olarak bahsedilen yasama, yürütme ve yargı, farklı organlar eliyle uygulanırsa yetki aşımı mümkün olmayacak, iktidarın tek elde toplanması önlenecektir (1998: 234-247).

Burada Montesquieu’nun vurguladığı bir ayrımı yasama, yürütme ve yargının denetiminin sosyal güçler arasında da dağılımının sağlanmasıdır. Örneğin kendi çağının şartları üzerinden anayasal monarşi temelli kurduğu düşün sisteminde, yasama kuvvetinin¹² kral, burjuvazi ve aristokrasi arasında uzlaşma içerisinde

¹¹ Kuvvetler ayrılığı mantığına tarihsel olarak not düşmek gerekirse; *“iki tarihsel belge, devlet-toplum ilişkileri açısından ve kuvvetlerin ayrılığı bağlamında vazgeçilmez derecede önemlidir. Bunların ilki, İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’dir. Bu belgeyi (modern) insanın tarihle yaptığı ilk sözleşme olarak tanımlamak mümkündür. İkinci belge ise Amerikan Anayasası’dır. Onu da toplumun devletle yaptığı ilk sözleşme olarak görmek gerekir.”* (Kahraman, t.y. 5)

¹² Montesquieu’ya göre; halk, egemenliğinin bir parçasını emanet edeceği kişileri seçmekte son derece başarılıdır, ama işlerin nasıl yönetilmesi gerektiğini çok iyi bildiği halde kendi kendini yönetemez. Bunun nedeni de, devlet işlerinin ne çok hızlı ne de çok ağır olan belli bir tempoda yürütülmesidir. Halk

kullanılması gerektiğini savunur. Oktay Uygun (2007: 123), bu sistemin Amerika Birleşik Devletleri için başka bir formunun uygulanışına dikkat çekmektedir; siyasal iktidarın sosyal güçler arasında dağılımından ziyade teritoryal olarak dağıtılması. Yani federal devlet sistemi sayesinde bölgesel dinamiklerin merkezi iktidar yetkileri ile karşılıklı denge hali içerisinde olması.

Kuvvetler ayrılığını Locke *Hükümet Üzerine İki Deneme* (1689) isimli çalışmasında, kanun yapan yasama erki, kanunları uygulayan yürütme erki ve bunlardan ayrı olarak güvenlikle ve dış ilişkilerle ilgili olan federatif erk olarak sınıflandırır. Bu duruma göre kanun yapıcı aynı zamanda bu kanunların uygulayıcısı olursa kendini kanunlara tabi görmeyecektir. Şayet kanun uygulayıcısı aynı zamanda kanunun yapıcısı ise bu durumda kendini toplumun diğer kısmından imtiyazlı görecektir. İnsan doğası, güce sahip olma ve onu bırakmama konusunda büyük zafiyet içindedir.

Modern demokrasi, erk ve egemenlik kavramını halk kavramı üzerinden bir araya getirmektedir. Egemenlik bir erktir ve genel geçer kabulle halka aittir ve tam da bu nedenle demokrasi kavramı, erkin mutlak ve hükümran olma halinden çıkmasıdır. Söylenebilir ki modern siyaset de bu noktada başlamaktadır; erk doğal bir olgu değildir ve nasıl el değiştireceğinin tanımlanması gereklidir, bu noktada da siyasal meşruiyet devreye girmektedir. Weber'in (1998: 132) "meşru erk kullanımını kendisinde toplamayı talep eden organ" olarak tanımladığı devlet, liberal devlet unsurları söz konusu olduğunda, devletin bir yandan hukuku sağlamak için erki kullanması diğer yandan hukuku erki sınırlayan bir unsur olarak belirlemesi çelişmesine dönüşmüştür. Ama zaten hali hazırda liberal model bir devlet kuramı olmakla birlikte aynı zamanda devlet olgusuna tam manasıyla sıcak bakmayan da bir modeldir. Bu çelişkinin çözümü kuvvetler ayrılığı olarak belirir (Kahraman, t.y.7).

Çelişkilerin bahsi geçmişken kuvvetler ayrılığı üzerinden yürütülen dördüncü kuvvet savına da kısaca değinmek gerekir.¹³ Özetle kuvvetler ayrılığına itiraz edilen nokta, yasama, yürütme, yargı erklerinin anayasal yargı mantığı ile uyumsuzluğudur.

ise ya çok hızlı gider ya da hiç ilerlemez. "Bazen yüz bin kolu ile her şeyi devirir, bazen de yüz bin bacağı ile bir böcek kadar yol alamaz" (Göze, 1993:177).

¹³ Post-modernist yaklaşıma göre demokrasinin dördüncü kuvveti olarak medya işaret edilmektedir ve ilerleyen bölümlerde bu konuya değinilecektir. Ancak bu noktada dördüncü kuvvet olarak kastedilen anayasal yargı ve/veya yüksek mahkemelerin işleyişi olmaktadır.

Touraine'a göre; erkler bütünüyle birbirinden ayrıysa, demokrasi ortadan kalkacak ve kendi içine kapanan siyasal dizge hem sivil toplum üzerindeki hem devlet üzerindeki etkisini yitirecek demektir (2019: 52). Daha kapsamlı bir anlatımla Doehring'e (2002: 230-231) göre;

“...hükümetin ne kadar ileriye gittiğini saptayabileceğimiz bir devlet gücüne ihtiyaç vardır. Çünkü kasıtlı ya da kasıtsız hükümetin her zaman aşırı irade göstermesi mümkündür. Bu devlet gücünü ilk bakışta parlamento olarak kabul edebiliriz ama parlamento beklenen denetimi yerine getiremez. Çünkü parlamenter sistemlerde yürütme ile parlamento çoğunluğu özdeştir ve bunun sonucu olarak muhalefet korunmasız kalabilir. Gücün bir merkezde toplanması tehlikelidir; çünkü böyle bir durum denetim dışında kalır. Ayrıca bu durumlarda anayasayı keyfi olarak kullanma isteği veya girişimi her zaman mümkün olabilir. Bu durumda hükümetin, parlamento çoğunluğuna ters düşmesi de mümkün olmadığına göre, geriye başka seçenek kalmamaktadır. Eğer bütün devlet güçlerinin kendilerini hem biçimsel hem de maddi hukuk açısından yetki sınırları içinde tutması istenirse “dördüncü bir güce” gereksinim vardır. Bu güce sahip organ anayasayı kendi iç yüzüne uygun biçimde yorumlayacak ve diğer güçlerin organlarına bu arada yargıya da soyut kararlar gönderecektir. Bu anlamda bir denetim istenirse, dördüncü güç, diğer devlet güçlerinin üzerinde bulundurulmuş anayasa mahkemesi olacaktır. Böylece yasamanın anayasaya aykırı yasa çıkarması önlenir, yürütmenin keyfiliğine set çekilebilir ve yargı da anayasanın çizdiği sınırlar içinde davranmaya zorlanabilir”

“Dördüncü kuvvet” tartışmalarına ek bugün “yeni kuvvetler ayrılığı/modern kuvvetler ayrılığı kuramı” olarak bir tartışma daha sürdürülmektedir. Bu tartışmada temel arayış mevcut yürütülen kuvvetler ayrılığı sisteminde keyfiliğin önlenmesi ve yurttaşların özerkliğini temel normatif değer olarak kabul eden yeni bir kuvvet bölüşümü olmasıdır. Buna göre; yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri hukuki fonksiyonları yanı sıra siyasi ve ekonomik fonksiyonları açısından da yeniden değerlendirilmelidir. Tartışma çok boyutlu ilerlemekle birlikte Arthur S. Miller (1976: 306-307) bu tartışmaları bir yönüyle şöyle değerlendirmektedir;

“20. yüzyılda çoğulcu toplumsal grupların ön plana çıkarak hâkim konuma gelmesi, ‘özel’ iktidarlar sisteminin oluşumuna işaret etmektedir. Bu oluşumlar arasında dev ticaret şirketleri önde gelmektedir. Bu nedenle ekonomik hâkimiyeti elinde bulunduran dev şirketlerin ve finansal ortaklarının anayasal kuramda ve kuvvetler ayrılığı kapsamında tanınmalarının tartışılması gerekmektedir. Bu gelişme Ortodoks kuvvetler ayrılığı kuramını üç yönden etkilemektedir. Birincisi, dev şirketlerin ekonomik iktidarı

zaten parçalanmış olan ulusal egemenlik kuramının daha fazla çözümlenmesine sebep olmaktadır. İkincisi, paradoksal olarak toplumsal gruplarla kamu idaresi birimleri arasındaki bütünleşme hukuken ve diğer yönlerden tanınmaya başlanmıştır. Bu bütünleşme ekonomik ve siyasi iktidarın birleşmesine yani bir çeşit yerli şirketçiliğe yol açmaktadır. Son olarak da yasama ve yürütmenin ekonomik iktidar birimlerinin hâkimiyetine girmesi, tek bir sınıfın birden fazla devlet gücünü elinde bulundurmasına sebep olduğu için, bireysel özgürlükler yönünden tehdit oluşturmaktadır. Bu analizden mahkemeler de muaf tutulmamakta ve 'siyasi' kurumlar olarak çıkar gruplarının hedefi haline gelmektedir. Toplumsal grupların gücünün artması, siyasal ekonominin ilgi alanını değiştirmekte olup, hukukun da bu gelişmeyi takip etmesi doğaldır. Nihayet, kuvvetler ayrılığı kuramı günümüzde 'özel' iktidarlara dikkate almak durumundadır."

Ve son olarak ABD modeli başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin belirleyicileri olan sert kuvvetler ayrılığı-yumuşak kuvvetler ayrılığı ikiliğinden kısaca bahsetmeden geçmemek gerekir. ABD modeli başkanlık sisteminin en iyi¹⁴ örneği olduğu sert kuvvetler ayrılığında yürütme ön plana çıkmakla birlikte, yasama, yürütme ve yargı birbirinden tamamen bağımsızdır ve birbirlerinin görevlerine son verme yetkileri yoktur. Sert kuvvetler ayrılığı yapısal olarak kuvvetlerin kesin ve net ayrımından ziyade Hamilton'un bahsiyle fren-denge esasının gözetildiği, yetkilerin bir kuvvet tarafından diğerine karşı kullanıldığı ve mümkün oldukça silahların eşit olması ilkesine dayanmaktadır (Akgül, 2010: 91; Küçük, 2013: 48). Parlamenter sistemin karakteristiği olan yumuşak kuvvetler ayrılığında ise, kuvvetler arasında işbirliğinin ya da etkileşiminin varlığı söz konusudur. Parlamenter sisteme en bilindik örnek olarak "Westminster modeli" olarak da bilinen İngiltere devlet yönetimi sistemi gösterilmektedir. Parlamenter sistemin bir özelliği de yürütmenin, biri siyasal sorumsuz taraf olan devlet başkanı/cumhurbaşkanı diğeri meclise karşı sorumlu taraf olan başbakan olarak iki kanatlı özellikte olmasıdır. Başbakan ve bakanlar atanırken meclis çoğunluğunu dikkate alınır. Meclis çoğunluğu, yasama ve yürütmenin arasındaki uyumun yakalanması demektir. Hükümetin meclise karşı sorumluluğu, hem

¹⁴ En iyi örneğidir çünkü tarihsel olarak temelleri bu sayede atılmıştır; ABD modeli başkanlık sisteminin literatürü temelde bir isimlendirme ile yani Amerikan İç Savaşından önce İngiliz gazetecilerin Amerika'daki hükümet rejimini belirtmek üzere kullandıkları "başkanlık rejimi" kısaltmasının kullanılması ile ortaya çıkar. Avrupa monarşilerinden Amerika kıtasına gelen kolonilerin Avrupa güdümlü temsilcilerinin –özellikle İngiltere Kralı adına- yönettiği meclisler zaman içerisinde bu yeni kıtanın zenginlikleri ile gelişen ticaretin etkisiyle oluşan haklar fikrine yenilmiştir. Öyle ki bu temsilci meclislerinin özellikle vergi konusundaki tutamları, karşıt hareketleri başlatmış ve bağımsızlık savaşına dönüştürmüştür. Bu bağımsızlık savaşı ile koloniler görece bağımsız yönetimler ve meclisler halini almış, monarşiden farklı, eşitlikçi yönetim şekilleri benimsenmiştir.

bakanlar özelinde bireysel hem de bakanlar kurulu genelinde ortak sorumluluklardır ve bu durum yasa ile yürütmenin etkileşim ve işbirliğini sağlamaktadır (Gözübüyük, 2004: 31-32).

Kuvvetler ayrılığı ilkesi günümüz pratiğinde tarihsel teorik tanımından farklılaşmış, yasama-yürütme alanındaki net ayrımı değil; çoğunlukla yürütme lehine karşılıklı etkileşimi kapsayan ve genelde yasama ile yürütmenin birleştiği bir yapı hâlini almıştır. Bu çerçevede yasama ve yürütme erklerine karşı en etkili denetim organı, yargı erkidir. Yargı gücünün yanında siyasal toplumdaki basın yayın organları, kamuoyu ve sivil örgütlenmeler de bu denge içinde işlev görmektedirler. Yargının bu çerçevede işlevini etkin bir şekilde devam ettirebilmesi, temel hak ve özgürlüklerin, demokrasi anlayışının, kamu yararı kavramının ve siyasal toplumun araçlarının ülkedeki yerleşmişliği ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla bu niteliklerin kazanıldığı yerde yasama ve yürütme arasındaki etkileşimin yürütme lehine olması da büyük bir tehdit olarak algılanmayacaktır.

3.1.2.2. Hukuk Devleti

Demokrasinin ideal bir rejim olarak yaygın kabulü, temelde hukuk devleti ile uyumluluğundan kaynaklanmaktadır.¹⁵ Böylece adalet, hak ve özgürlükler, eşitlik gibi ilkeler eşzamanlı olarak temellendirilebilmektedir. Hukuk iki toplumsal işlev taşır; mallar üzerinde denetim kurma ve anti sosyal davranış biçimlerini bastırma. Ancak bu işlevlere ender olarak nitelenen bir işlev daha eklenir; siyasal iktidarın örgütlenmesi işlevi. Bu sayede yasaların yürütülmesini sağlamakla sorumlu devlet, bunu sağlarken daha güçlü ve tam yetkili bir ayrıcalığa sahip olacaktır (Poggi, 2016: 40). Bu temelde anayasal ilkeler, önceden bireylerin yasa yoluyla elde ettikleri meşru haklarının ortadan kaldırılmasını ya da kısıtlanmasını engellemek amacıyla daha üst düzey bir çerçeve olarak belirlenmiştir (Poggi, 1991: 135).

¹⁵ Atina demokrasininin eleştirisinde pek çok düşünür hukuk ile demokrasinin uyumsuz/karşıt kavramlar olduğundan bahseder. Örneğin; Platon, (2000: 248) "... demokraside atlar, eşekler öyle serbest öyle mağrur yürümeye alışurlar ki, yollarından kaçmayana çarpar geçerler. Her yerde dolup taşan bir hürriyet kısıcası." Bunun sonucunda " yurttaşlar o hale gelir ki, bir yerde baskıya dair en ufak bir şey gördüler mi, kızar ayaklanırlar; yazılmış yazılmamış bütün kanunları hiçe sayar, kelimenin tam anlamıyla başına buyruk kalmak isterler." Ya da "hukukun üstünlüğü demokrasinin panzehiridir" diyen Aristoteles, "...yasanın egemen olmasını isteyen, başka hiçbir şeyin değil, yalnız Tanrı'nın ve aklın egemen olmasını istiyor demektir; bir insanın egemenliğinin isteyense, bir vahşi hayvanı için içine sokmaktadır, çünkü insanların tutkuları bir vahşi hayvan gibidir ve güçlü duygular yöneticileri ve insanların en iyilerini bile yoldan çıkarır. Yasada tutkuları olmayan (aklı) bulursunuz."

Kuvvetler ayrılığı ve anayasacılık bağlamında iktidarın yetki ve görevlerinin, yasama, yürütme ve yargı üzerinden tanımlanması ve sınırlandırılması, liberal demokrasi mantığının hukuk devleti pratiğinde işletilmesi anlamına gelmektedir.

“Bir varsayımla liberalizm diğer siyasi akımlardan genellikle şu nitelikleri vasıtasıyla ayrılmaktadır; a) Demokratik ve siyasal katılım yollarının yasal ve anayasal açıdan teminat altına alındığı bir hukuk sisteminin varlığı. Bu sayede bireyler, kolektif eylemde bulunarak, tartışmacı bir kamu alanı oluşturarak ya da bilgiye erişim hakkını kullanarak karar süreçlerine katılabilir ve kamusal denetimi sağlayabilirler. b) Adil yargılanma ve dava açma hakkı, kamu görevlilerinin yasanın ihlali veya görevi kötüye kullanma durumunda mahkemelerde hesap verebilir olması; bireysel hakların devlete karşı korunmasını amaçlayan bir güçler ayrılığı sisteminin mevcudiyeti anlamına gelir. c) Devletin işleyişini ve devlet-yurttaş ilişkilerini yasalar yoluyla düzenleyen ve yürütmenin işlemlerini denetleyen halk tarafından seçilerek oluşturulmuş bir temsilciler meclisinin varlığı, d) Sınırlı devlet ilkesine işaret eden kamu alanı ve özel alan ayırımının benimsenmesi ki özerk ve özgür güçlendirilmiş bir sivil toplum anlayışının benimsendiğini gösterir. e) Toplumda herkes tarafından benimsenmesi gereken tek bir aşkın hakikat bulunduğu inancının reddedilmesi yani değerler çoğulculuğunun kabulü.” (Beetham, 2006: 34-5).

Ronald Dworkin’in hukuk devleti tanımlaması iki türde şekillenir; bunlardan ilki kanun devleti olarak tanımlanan ve devletin belirlenen kanunlara göre yönetilmesini yani içeriği sorgulanmadan ve maddi adalet mantığıyla yasaların uygulanmasını ifade eder. Diğer tanımlaması ise haklar anlayışı üzerindedir; ahlaki ve siyasal haklara sahip olan vatandaş formülasyonunun içerisinde ve hukuk devleti de bireysel hakları gözetir şekilde yönetimi benimser (1985: 11). Friedrich August von Hayek’e göre hukuk devletinin özellikleri; yasaların genelliği, soyutluğu, belirliliği, ileriye dönüklüğü ve bunların sağlanması için gerekli kurumsal ilke olarak kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Kanunlar, Hayek’in hukuk devleti anlayışı içerisinde önemli araçlardır; kanunların özgürlükleri koruyabilmesi genel ve soyut nitelikte olmaları ile doğru orantılıdır. Zira kişiler ya da gruplara özgü yapılandırılan kanunlar öngörülemezlikleri ve keyfi değiştirilebilirlikleri bakımından hukuk devleti anlayışına uygun değildir. Bu bakımdan hukuk devletinin günümüz koşullarında en büyük aşındırıcısı sosyal politikalar üretmeye meyilli devlet mekanizmalarıdır. Öyle ki, insanların/yürütme organlarının, dağıtıcı adalet maksadıyla yasalar karşısında eşitlik ilkesini aşacak maddi destek içerikli politikalar yapması durumunda hukuk devletinin işlevselliğini

yitireceğini söylemektedir. Bireyler yasalar önünde soyut olarak eşittir ve evet bu durum ekonomik eşitsizliklere yol açabilir ancak bu durum siyasal iktidarın belli kesimleri belli noktalarda tutmayı amaçlayan politikalar üretmesinden daha vurucu bir eşitsizlik değildir (Yayla, 1993: 153).

Hukuk devleti, modern siyasal iktidarın meşru örgütlenme şeklidir. Modern devlet bilinçle inşa edilmiş yapay bir oluşumdur. Devletin işlevi; belli bir toprak parçası üzerinde, çatışan çıkarlar arasında uyuşma sağlamak, tanımlı toprakları üzerinde toplumsal süreci özerk biçimde örgütlemek ve harekete geçirebilmektir. Buna ek, “işlevsel belirlilik” özelliğinden kaynaklı olarak toplumsal yaşamın tüm aşamalarını kapsamak ve denetlemek iddiası yoktur. Bu noktada da araç olarak yasalardan oluşan filtre mekanizmasını kullanır. Modern devlette toplumla özdeş olma amacı yoktur, aynı zamanda bireyin kendini devletin refahına adanması da bir lidere duyulan bağlılıkla sağlanmamaktadır. Devlet, karmaşık bir örgüttür, her bir organı denetleme ve yürütme açısından farklı düzeylerde bir birine bağlıdır ve çalışma yöntemleri ve yetkileri önceden belirlenmiştir. Devlet organlarını işleten makamlara sahip olmak “ad hoc” gerekçelere değil resmi karar ölçütlerine göre düzenlenir. Siyasal yetkiler ve sorumluluklar, kabile türü örgütlenmeler, mülkiyet temelli ilişkiler, zenginlik, mensup olunan sınıf ya da dini referanslara göre dağıtılmamakta, devlet bütçesinin kaynağı savaş, sömürge, makamların satışa çıkması ya da kaynaksız bağışlar ile karşılanmamaktadır. Tüm bu ayırt edici özellikler evrenseldir ve kişisellikten uzak olarak işletilen yasalar eliyle sağlanabilmektedir. Devleti bu yasaları işleten çok dişli bir makine olarak düşündüğümüzde, girift ve incelikli bir mekanizma karşımıza çıkar; her bir etkinlik bir diğerinin kaynağıdır ve aynı zamanda kısıtlayıcıdır (Poggi, 2009: 117-119).

Anayasal demokrasinin klasik anlamı düşünüldüğünde, iktidarın sınırlandırılması salt amaç olarak belirlemiştir. Modern devlette anayasal demokrasi anlayışına bireysel hak ve özgürlüklerin korunması mantığı eklenir ve siyasal iktidarın pratikleri bu açıdan da hukuk kurallarına bağlıdır. Bu noktada devlet yasa yapıcıdır ve ancak daha önemlisi hukuk ile meşruiyetini bulmaktadır yani yasama faaliyeti anayasal yargı eliyle yargısal denetime tabidir ve buna ek yürütme de yargı denetimi kapsamındadır. Bireysel hakların korunması ve savunulması pratiğinde, modern devletin meşruiyeti noktasında güç kullanımına ilişkin ahlaksal gerekçe, güç kullanımının kişisellikten soyutlanmış

olmasıdır. Gücün kullanımını da yasalar eliyle düzenlenir ve bu sayede keyfilik devre dışı bırakılır; siyasalın bireye katkısı kişilere tabiyetini ortadan kaldırmasıdır, bu sayede kişi kendinden menkul varlık ve amacın bizzat kendisi olur (Küçük, 2004: 201-219; Erdoğan, 2005: 69-73; Erdoğan, 2013: 117-151).

3.1.2.3. Egemenlik

Çoğunlukçu demokrasinin hatta daha genel bir ifade ile çoğunlukçuluğun temel meselelerinden biri de egemenlik kavramıdır. İlk olarak hukuk devleti işlevine de atıfla devletin her durumda geçerli hukuki bağlayıcılıklar kurabilmesi egemenliğin en büyük göstergelerinden biri olarak işaret edilmektedir. Weber, devleti, “par excellence” olarak nitelediği yasal-ussal egemenliğe vurgu yaparak şöyle tanımlamaktadır; *“Devlet, yasamayla değiştirilmeye açık bir idari ve yasal düzene sahiptir, idari kadronun yine yasalarla denetlenen organize eylemleri de bu özelliğe yönlendirilir.”* (Poggi, 2016: 41-42).

Parlamentolar, günümüz modern demokrasilerinin ulus-devlet ölçeğinde, halktan yasa yapma ve kararlar alma yetkisini süre kısıtıyla devralmış temsil kurumlarıdır. Tarihsel olarak istişare kurumu niteliği ile ilk örgütlü yaşam örneklerine kadar dayanan köklü bir mantığın ürünü olarak gösterilebilir. Ancak kurumsal olarak anılışı yine demokrasinin ismiyle anıldığı zamanlara, Antik Yunan’da M.Ö. 6. yüzyıla denk gelir.¹⁶ O dönemin demokrasi anlayışı gibi günümüzdeki parlamento işleyişinden de farklı olan istişare sisteminin, binlerce yurttaşın söz ve karar almaya katılma hakkını bizzat kullanmaya gittiği düşünüldüğünde işlevi oldukça tartışmalı olmaktadır. Zira modern zamanlara kadar yurttaşlar, yasama organının kendilerinden oluşması gerektiğini düşünmüş, yurttaşın kendi yerine karar almak için bir başkasını görevlendirmesi fikri göz ardı edilmiştir. Roma Dönemi ve Ortaçağ’ın da benzer mantıkla geçmesi ardından ilk önemli gelişme 1215 tarihli Magna Carta olarak gösterilebilir. İngiltere kralı tarafından soyluların haklarını güvence altında tutmak için ilan edilen bildirge ile kralın vaatlerinin uygulanmasını takip etmek isteyen soyluların yer aldığı bir kurul (Lordlar Kamarası) oluşturulur. Konu öncelikle vergilerin takibidir ancak vergiye iştirakin özgür bireylerin oluşturduğu tabana da yayılması ile ilk halk

¹⁶ Bkz; Ekklesia: Antik Yunan’da halk meclisi

meclisi oluşturulacak (Avam Kamarası) ve zamanla iktidarı etkileyen karar mekanizmaları kurulacaktır.

Bu noktada da devreye egemenlik kavramı girer. Tarihsel gelişimi açısından oldukça uzun olan süreçten Uslu'dan aktarımla kısaca bahsetmek gerekirse;

“Jean Bodin egemenliği, kral dışındaki diğer iktidar odaklarını bertaraf etmeye ve monarşileri kurumsal meşruiyet içinde mutlak hükmetme yetkisiyle donatmaya uygun şekilde tanımladı. Bu yüzden sınırlandırılmayan, bölünemeyen ve en üstün yasa yapma yetkisi olarak egemenlik tanımı modern devlet fikri yanında veya onunla birlikte otoriter bir yönetim fikrini de desteklemeye uygun bir yapıdadır. Bodin'in mutlak monarşiler için biçimlendirdiği egemenlik Hobbes'da hâlâ tek ve mutlak olmak koşuluyla toplum sözleşmesi üzerinden doğa durumundaki insanların rızalarına referansla ve seküler temelde formüle edildi. Hobbes sübjektivizmin yarattığı dağılmış veya çoklu iktidarlardan kaçınabilmek, güvenliği sağlamak ve her türlü iktidar belirsizliğinden kurtulabilmek için insanların rızalarıyla gerçekleştirebileceği tek bir mutlak otorite kurma girişimi olarak egemenlik anlayışını geliştirdi. Rousseau ile birlikte egemenlik sürekli ve doğrudan halka bağlanmış, gökyüzündeki Tanrıdan, yeryüzündeki halka indirilmiş ve egemenliğin temellerinin sekülerleşmesi tamamlanmış oldu.” (2020: 10)

16. Yüzyılda Bodin'le başlayan ve önceleri mutlak monarşinin işine yarayan egemenlik tartışmaları zamanla öznesini değiştirerek modern devletteki anlamını bulacaktır. Egemenliğin öznesi ile birlikte parlamentoculuğun içeriği de değişir¹⁷; monarkın şahsi emirleri ile açılıp kapanan parlamentolar yerine, uzun soluklu, geniş temsili kapsayan, fikirlerin açık görüşüldüğü bir parlamento mantığı benimsenmeye başlanır. 17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde -özellikle İngiltere ve Fransa örneklerinden de bilinen- artık yasa yapma tekeli parlamentodadır ve bundan sonuç temsilciler ile seçmenler arasındaki ilişki boyutları farklılaşmıştır. Özellikle ulus-devlet ölçeğinde temsil mekanizmasının işleyebilmesi için hem temsilcilerin parlamento içerisinde -her konuyu seçmenine danışamayacağından- sorumluluk ve inisiyatif alma alanlarını genişletmeleri hem de temsilcinin kararlarını doğrudan imkân olmasa dahi dolaylı etkileme gücünü elinde tutmak isteyen halkın kamuoyu oluşturma mekanizmasını geliştirmeleri gerekmiştir. Diğer taraftan Aron (1976: 57-61), modern toplumlarda

¹⁷ Modern anlamda parlamento mantığının belki de ilk örneği, 1640 İngiliz Devrimi öncesinde 1628 yılında ilan edilen Haklar Bildirgesi'dir. Örneğin bu bildirge ile kralın tek başına vergi koyması engellenmiş ve parlamentonun rızası şartı düşülmüş, bu ve benzeri nitelikte şartlar sayesinde, Uzun Parlamento örneğindeki gibi, parlamentonun konumunu güçlenmiştir.

egemenliğin hukuki bir masal olduğunu savunur. “egemenlik halkındır” anlatısı batı rejimlerinde de faşist ya da komünist rejimlerde de şartsız kabul edilen bir söylemdir. Aralarındaki fark ise hukuki ve siyasal yöntemlerdir. İktidar, faşist bir rejimde halkın iradesinin yansıması olan *Führer* ya da partide, komünist rejimde proletaryanın organı olan komünist partisinde, Batı’da ise halkın arasından seçilen temsilcide kendini bulacaktır. Yani rejimleri birbirinden ayıran fark, muktedirin seçimindeki usullerdir.

Tüm bu işleyiş içerisinde devletin toplumsal düzeni sağlaması yasalar aracılığı ile olmalıdır ve bu noktada parlamentonun önemi bir kez daha vurgulanır. Bu, Bodin’in yasalar ve egemenlik konusunda “yasaların yasa koyucuyu yani egemeni bağlamayacağı” tezinden Locke’ un “yasaların yasa koyucuyu da bağladığı ve hatta yasalar hazırlanırken doğal haklar gözetilerek hazırlanması gerektiği” görüşüne evirilmiş bir birlikteliktir. Bu durumda yasalar yetkisi olmayan kişi ya da kurumlarca hazırlanırsa ya da doğal hukuk sınırları ihlal edilirse devletin meşruluğu da ortadan kalkacaktır. Yasalar herkesi bağlar, kimse için ayrıcalık ya da ayrımcılık içeremez (Locke, 2003: 141). Bu halde toplumsal düzeni sağlayacak yasa yapma sürecini yönetmek ve aynı zamanda geniş temsili sağlamak, devletin sınırlarını yetki ve görevleri doğrultusunda belirlemek, parlamentoyu, liberalizm ile demokrasinin ortak paydalarından biri dolayısıyla demokrasinin koşulu haline getirmiştir.

Aron’a göre egemenlik kavramı, iktidarın hukuki terimidir ve emir ve idarenin kimin elinde olduğunu gösterir bir kavramdır. Egemenlik realitede meşru iktidara sahip olandır ancak bu her zaman fiili iktidarı elinde tutan ile aynı değildir. Bu noktada ölçek-egemenlik konusu karşımıza çıkar. Örnek olarak büyük bir ulus ölçeğini örnek veren Aron, hiçbir zaman kendi kendini yönetmenin bu ölçekteki bir yapıda mümkün olmayacağını yani hükümet etme gücüne sahip olamayacağını belirtir. Buradaki ayrım meşru iktidarı elinde tutan- fiili iktidarı elinde tutan ayrımıdır (Aron, 1976).

Machieville’de de Bodin’de de egemenlik, bir devletteki vatandaşlar üzerindeki en üstün güç, mutlak, bölünmez ve daimi yetki/güç olarak tanımlanır. Egemenliğin mutlak olması, egemenin yapabileceklerinin hiçbir sınırının olmamasıdır. Kayda ve şarta bağlı bir hükümdar egemen olamaz (Erdoğan, 2013: 392). Egemenliğin “sınırsız otorite” yorumlama eğilimi yaygındır. Peki, bu sınırsızlık ve dizginsizlikten ne anlamak lazım, Bodin’in ve Hobbes’un amacı bu mu? Yayla’ya göre, sınırsız

egemenlik anlayışı, bu egemenliğin sahibi olanın diğer insanlar hakkında her kararı serbestçe alıp uygulayabileceği anlamına gelir. Fakat bu kavramı geliştiren filozoflar dahi, bunu kastetmemişlerdir. Onların işaret ettiği, başka bir somut otoritenin egemeni sınırlayamamasıdır, yoksa Bodin, egemen kralın, Tanrı'nın iradesi ve tabii hukuk tarafından sınırlandırıldığını kabul etmiştir. Bazı yorumların tersine, T. Hobbes dahi, doğal hakları veri almıştı ve egemenin hiçbir sınır tanımadan tebaasını istediği muameleye tabi tutabileceğini kastetmemiştir (Yayla, 2015: 31).

2.1.2.4. Seçimler

Antik Yunan'da kadınların, kölelerin ve toprak sahibi olmayanların siyasal karar alma sistemi içerisinde yer alamadığı demokrasinin ilkel hali olarak niteleyebileceğimiz zamanların nüfusu ve bunun yanında ölçeklerin küçüklüğünden dolayı doğrudan demokrasiden bahsetmek mümkün olabilmekteydi. Ancak bugün dorudan demokrasiyi pratik etmek pek mümkün gözükmemekte ve seçimler demokratik siyasal katılım noktasında önemli rol oynamaktadır. Ancak salt seçimlerin yapılıyor olması demokrasi için koşulun yerine getirilmesi anlamını taşımamakta, seçimlerin özü ve şekli bakımından kriterlerin ortaya konması gerekmektedir.

David Butler (1981: 4) bir ülkede yapılan seçimlerin gerçek anlamda demokratik olduğunu gösterir kriterleri şöyle sıralamaktadır;

- Yetişkinlerin tamamının oy kullanma hakkına sahip olması,
- Seçimlerin belirlenen periyotlarda düzenli olarak gerçekleşmesinin sağlanması,
- Siyasal parti kurma ve aday olma hakkının sınırlanmaması,
- Yasama meclisi üyelerinin tamamının seçimle belirlenmiş olması,
- Seçim kampanyalarının adaletli olması,
- Özgürce ve güven ortamında oy kullanma işleminin gerçekleştirilmesi ve oy sayımlarına ve sonuca olan güvenin sağlanması.

Sürdürülebilir seçimler ve sağlıklı işletilen bir demokrasi için gereken şartları MacKenzie (1958: 4) ise şöyle sıralamaktadır;

- Seçim kanunlarının bağımsız yasama organı eliyle hazırlanması,
- Seçimlerin yönetiminin siyaset dışı ve güvenilir kurumlarca yapılması,

- Liderler ve örgütlenme bakımından gelişkin bir parti sistemi,
- Siyasal aktörlerin iktidarı ele geçirme mücadelesinde izlenecek yöntemlerin ve sınırlılıkların önceden uzlaşa ile belirlenmiş olması.

Klasik kurama göre temsili demokrasi içerisinde egemenliğin sahibi millettir ve kullanım hakkını süre kıstı ile kendisini temsil eden organlara devreder. Demokrasinin uygulanabilirliğini ölçekler ve dolayısıyla siyasal temsilin mümkünlüğü üzerinden düşündüğümüzde karşılaşacağımız felsefi temellerden biri J.J. Rousseau'nun "genel irade" tanımındadır. Aslında öncesinde temsilin gerekliliğine ilişkin Montesquieu'nün Kanunların Ruhu'nda (1748) belirttiği, büyük devlette halkın yasama faaliyetinde topyekûn var olmasının imkânsızlığı ve bu ve benzeri doğrudan yapılamayacak durumlar için temsilci seçmenin zorunlu olduğu ifadesi akla gelmektedir. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde (1762) bahsettiği ve çoğunlukçuluğu da kapsayan "genel irade", egemenliğin kendisidir ve dolayısıyla genelin yani kamunun yararına işleyecektir, ayrıca devredilemez, sınırlanamaz ve bölünemezdir. Ortak çıkarlar söz konusu olduğunda yanılmayacağına inanılan ortak irade kavramı, bölünemezlik hali ile de birleştiğinde, günümüz demokrasi tartışmalarının çıkmazlarından biri olarak kaşımıza çıkar ki; bu ölçekler ile genel irade hali nasıl sağlanacaktır?

Vekil ile seçmen arasındaki vekâlet ilişkisi halk egemenliği anlayışının benimsendiği ölçeklerde buyurucu- emredici vekâlet olarak işletilmektedir. Bu anlayışa göre egemenlik, bireylerinin iradelerinin toplamıdır ve devredilemezliğinin kaynağı bu genel iradedir. Vekillerin görevi kendilerini seçenlerin talep ve önerilerini meclise iletme, seçmenden bağımsız bir irade ortaya koymaları beklenmez ve azilleri de yine seçmen tarafından olabilir. Ulusal egemenlik anlayışında ise vekilin yetkisi bütün ve tek olarak düşünülen ulusun tümünden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda vekil kendi seçim bölgesi ya da grubundan yani seçmenden bağımsız bir irade ortaya koyabilmekte, yasama faaliyetlerinde seçmen talimatlarını izleme önceliği gözetmeyebilmektedir. Bu anlayışta seçmeninde bizatihi yasama faaliyetlerine doğrudan katılması ve denetlemesi imkânı sağlanmamaktadır.

Seçimlerin serbest ve adil olması modern demokrasinin en önemli koşullarından biridir ve bu kadar önemli bir diğer koşul da seçmenin seçim sürecine katılması ve bu

yolla siyasal sistemin meşruiyetini onaylaması halidir. Belki bu noktada, yani siyasal katılımın övüldüğü ve gerekliliğine ilişkin görüşler karşısında Alexis de Tocqueville'in görüşleri başkaca bir pencere açacaktır. Tocqueville, ABD siyasal yapısına ilişkin incelemelerini aktarırken siyasal katılıma ilişkin şu çıkarımda bulunmaktadır; kitleler ön yargılı ve cahil olabilirler, siyasal katılım elbette geniş olmalıdır ve bu demokrasinin bir gereğidir ancak katılım toplumun her kesimi için eşit mi olmalıdır sorusu üzerine düşünmek gereklidir (1966: 30). Benzer bir şekilde Zakaria da “fazla yiyecek mideye zarar verir” alegoriyle, olması gerekenden fazla demokrasinin de özgürlüklere zarar verebileceğini belirtir. Özellikle anayasal liberal demokrasi üzerinden temellendirilmemiş ve heterojen yapıdaki toplumlarda demokrasi, milliyetçiliği, etnik çatışmayı ve iç savaşı tetikleyebilme potansiyelindedir. Öncelik, dünyayı demokrasi için güvenli bir yer haline getirmeye verilmelidir. Zira Orta Doğu toplumlarında geniş katılımı seçimlere ve halkoylamasına dayalı demokratik yapıların *Batı* eliyle temelsiz (hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, anayasal özgürlüklerin teminatı, inanç ve mülkiyet hakları, adil ve düzenli seçim sistemleri vb. gibi temeller olmadan) olarak kurulmaya çalışılması, illiberal demokrasileri (*illiberal democracy*) ortaya çıkaracaktır (2003:33).

Tüm bunların dışında ulus-devlet ölçeğinde siyasal katılım üzerine konuşulan bunca şeyden dahası, artık ulusüstü yapıların kararlarına dâhil olma çağının gelmiş olmasıdır ve bu durum da işleri fazlasıyla karmaşıktır. Özetle, hem siyasal haklardan yararlanan insan sayısının hem de parlamentolardan çıkan yasaların çeşitliliğinin artması siyasal temsili kaçınılmaz kılar. Artık insanların doğrudan kendileri adına karar vermeleri, hayalî olmaktan öteye gidemeyen bir düşüncedir. Zira siyasal haklara sahip insan sayısının reşit durumda bulunan nüfusun neredeyse tamamını kapsayacak bir orana ulaşması, herkesin eşit düzeyde siyasal katılımında bulunabilmesini engellemiştir. Yine yasa sayısının artması da geniş bir katılım sağlansa da insanların gerçek anlamda aktif olarak bu haklarını kullanmalarının önünde engel oluşturacaktır. Yasanın içerdiği konuyu bilmemek kadar gündelik hayatın getirdiği sorunlardan doğan yoğunluk da pek çok insanın karar alma hakkını başkalarına devretmeyi gönüllü olarak istemesini beraberinde getirmiştir.

Demokrasi içerisinde mutabakat, danışma, veto gibi başvurulabilecek diğer yöntemleri ihtiva ediyor olsa da seçimler, uygulanabilirliği ve geniş kitlelerin mevcudiyetinde

yoğun çaba gerektirmeyen bir yöntem olması nedeniyle tercih edilmektedir. Temsili demokrasilerde halkın değerleri ve tercihler seçimler yoluyla yönetime yansır (Akgün, 2002: 1). Aliefendioğlu'na göre ise;

“Dürüst ve adil seçimler, demokrasinin, çoğunluk istencinin belirlenmesi anlamında “çoğunlukçuluk”, farklı görüşlerinin özgürce ortaya atılabilmesi ve azınlığın da kendilerini ifade edebilmesi anlamında “çoğulculuk” ve siyasal kararların alınmasına halkın katılımı noktasında “katılımcılık” ilkelerinin yaşama geçirilmesinin aracıdır. Demokrasilerde çoğunluk iktidarı, azınlığın, hukuka dayalı iktidar olma yollarını kapamamalıdır. Yargı gözetim ve denetiminde yapılması seçimlere, seçim yargısı yoluyla hukuksal güvence sağlar. Demokratik ilkelere uygun ve meşruiyet temeline dayalı seçimler, toplumsal barışı sağlamanın da en etkili yollarından birisidir. Siyasal partiler, seçim öncesi etkinlikleriyle, halkı doğru bilgilendirerek; aday göstererek ve adil ve dürüst seçimlerin gerçekleşmesini sağlayarak kamusal hizmet sağlarlar.” (2005: 96)

3.2. Türkiye Demokrasisinde Kurumsal Yapılar

En temelde demokrasinin ana ilkeleri olarak benimsenen; iktidarın sınırlandırılması ve temel hakların güvence altına alınması için oluşturulan anayasalar, düzenli aralıklarla yapılan güvenilir seçimler ve halk iradesinin sektesiz devam etmesi gayesi, Türkiye demokrasisinin kurumsal zeminini oluşturmaktadır. Türkiye’de demokratik kurumların tarihsel gelişimine bakıldığında hem hukuki boyutta ilerleyişi hem de toplumsal dinamiklere bağlı gelişen ve siyasi faktörlerin rol oynadığı çok yönlü ve etkileşimli bir inşa sürecinden bahsetmek doğru olacaktır. Türk modernleşmesi ve demokratikleşme süreci, kendine özgü etkenleri, örneğin devlet odaklı bir seçkincilik, bürokratik ve askeri vesayet odaklanmaları, askeri darbelerin demokratik siyasete müdahaleleri gibi toplumsal ve politik olguları da içermektedir.

2.2.1. Türkiye’de Anayasal Demokrasi ve Anayasalar

Türkiye demokrasi tarihinde anayasal sürecin başlaması, dış faktörlerin etkili olduğu bir süreçtir. Bülent Tanör’e (1996: 97) göre, toplumun ilerletilmesi, gelişme ve modernleşme sorununun çözümlenmesi, devlet gücünün sınırlandırılması ile birey hak ve özgürlüklerinin güvenceye kavuşturulması açısından iktidarın dengelenmesi, ulus-devletlerin yaygınlaşması, genel oy hakkının genişleme eğilimi göstermesi, dış

ilişkilerde devlete siyasal güç, eşitlik ve istikrar kazandırılması, 19. yüzyılda ortaya çıkan siyasal eylemlerin doğurduğu anayasacılık akımları (1831 Belçika, 1848 İtalya ve Fransa, 1850 Prusya) anayasa inşa süreçlerini doğrudan biçimlendiren iç ve dış dinamikler kapsamındaki unsurları işaret etmektedir. Anayasal sürecin başlatılmasına ilişkin gayretleri tetikleyen unsurlar arasında toprak kaybı yaşayan ve dağılma sürecine giren Osmanlı'nın siyasal birliğini koruma çabaları, askeri yenilgilere ek eğitim, hukuk, ekonomi, siyaset ve kültür alanlarındaki gerilemenin getirdiği geç modernleşme hareketlerine ivme kazandırmak ve Batılılaşma hareketleri sayılabilir.

Bu noktada Batı tipi anayasacılık söz konusu olduğunda iki temel ilkedden bahsedilmektedir; ilki devletin çatısını belirleyen ilkelerin sıralanmasıdır ikincisi ise bireysel özgürlükler ve temel hakların korunmasıdır. Bu çerçevede Türkiye'de gelişen anayasa hukukunun üç döneminden söz edilir; birinci dönem, anayasanın hukuku olarak nitelenen yani normatif anayasa hukuku ile normlar sisteminin incelendiği dönem, ikinci dönem siyaset biliminin de katkısının olduğu, anayasa hukuku içerisinde kurumlarından da bahseden dönemdir. Üçüncü dönem ise anayasa yargısının (Anayasa Mahkemesi'nin) kurulduğu 1960 sonrasıdır ve temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunmasını konu alır). Son dönem anayasal demokrasi anlayışında kanun, salt seçilenlerin iradesinde olmamakta, bireyler bir sonraki seçime kadar anayasa mahkemesine (Türkiye'de dolaylı) başvurarak anayasal zorlama araçlarını kullanabilmektedirler. Bu anlayışa sürekli demokrasi (genişletilmiş demokrasi veya anayasal demokrasi) denilmektedir (Çağlar, 1993: 233-250).

Türkiye demokrasi tarihinde anayasal demokrasiye geçiş aşaması için tarihsel ve kurumsal bir başlangıç noktası belirtmek gerekirse¹⁸, 1839 Tanzimat Fermanı ile karşımıza çıkan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye¹⁹, yasaların hazırlanması görevini üstlenmiş ve önemlisi meclis üyelerinin görüşlerini serbestçe söyleyebileceği ve hatta yasalaşarak padişahın dahi bu kararlara muhalefet edemeyeceği bir yapıyı amaçlamıştır. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, padişahın yetkilerini kısıtlama mantığıyla kurulsun da geniş kesimin haklarını savunacak ve demokratik temel koşulları sağlayabilecek durumda olmamasından dolayı istenen başarıyı sağlayamamıştır. Bu

¹⁸ 1808 Sened-i İttifak, ilk anayasal metin olarak gösterilir ancak kurumsal bir yapının oluşması bakımından değerlendirilse kısa hüküm sürmüş sadece mantıksal bir başlangıç noktası olarak kalmıştır.

¹⁹ Sonradan Meclis-i Vala adını alacak, temsil değil danışma kurulu niteliğinde bir meclistir. Bkz, Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları (1971: 70-71).

ve benzeri başarısız ancak mantık olarak daha demokratik bir yönetimin ve hukuk devletinin temellerini hazırlayan uygulamalar sonucu, 1876'da anayasal meşrutiyete geçiş ve Osmanlı'nın Belçika Anayasası'nı model alan ilk anayasası Kanun-i Esasi, Türk demokrasi tarihinde dönemin en önemli gelişmesi olarak gösterilebilir. Her elli bin erkek nüfus için bir mebusun seçilmesi, iki dereceli seçim yöntemi, seçilmek için 30 yaş koşulu ve emlak sahibi olmayı seçilebilmek için koşul olarak gösteren 1876 Anayasası'na²⁰ göre meclis, ömür boyu görevlilerden oluşan Ayanlar Meclisi ve halk tarafından seçilen süreli görevlilerden (temsilci/mebus) oluşan Mebusan Meclisi olarak kurgulanmıştır.

Tüm bu ve benzeri zorlayıcı koşullara rağmen siyasi sistemin modernleşmesi olarak niteleyebileceğimiz anayasal monarşi denemesi, koşulsuz iktidarın tek müktedirde toplanması anlayışını kırmış olması açısından önemlidir ve demokratikleşme bakımından olanaklar arasında sıralanmaktadır.

Genç Osmanlıların, Jön Türk aydınlarının ve Cumhuriyetçi seçkinlerin Tanzimat dönemi için eleştirileri ise;

- bürokratik bir mutlakiyet oluşturduğu,
- hem siyasi hem de ekonomik bakımdan keyfi uygulamalara yol açtığı,
- hukuki, kültürel ve sosyal yaşam alanlarında Doğu-Batı ayrımına dayanan ikiliklere yol açtığı,
- dış müdahalelere ortam sağladığı,
- eşitlikçi olması için yola çıkılan hukuki düzenlemelerin gayri-Müslim kesim lehine işletilen düzenlemelere neden olduğu,
- reformların Batı öykünmeciliği ile sınırlı kaldığı,
- parlamentar gerekliliklerin sağlanamadığı
- ve Tanzimat dönemi reformlarının devletin dağılmasını önlemek amacıyla tam tersi yıkımı hızlandırması olarak sıralanabilir (Bulut, 2019: 86-87).

31 Mart devrimi ile başlayan iktidar değişikliği sonrası Kanun-i Esasi'nin 1909 revizyonu ile I. Meşrutiyet'in hâkim akımları olan Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerine ek olarak önemli ölçüde Batıcılık akımı güç kazanmıştır. Askeri

²⁰ 1876 Kanun-u Esasisinin metni için bkz: Gözübüyük-Kili, Türk Anayasa Metinleri, (1957: 25-38).

ve sivil bürokrasinin girişimi ile II. Meşrutiyet ile Kanuni Esasi yeniden yürürlüğe konulmuş, 1 Ağustos 1908 de Meclis-i Mebusan ve siyasi partiler açılmıştır. Tanzimat'ı ve Kanun-i Esasi'yi izleyen meşrutiyet dönemleri için, hükümet ve bakanların Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu tutulmaları, meclis üyelerinin kanun teklif edebilmeleri için padişahın ön izninin kaldırılması ve padişahın mutlak veto hakkının bir "güçleştirici veto"²¹ yetkisine çevrilmiş olması, sansürün yasaklanması, padişahın sürgün yetkisinin kaldırılması, dernek ve toplanma haklarının anayasal güvence altına alınması gibi sayılabilecek değişiklikler neticesinde parlamenter monarşinin anayasal zemininin gerçek anlamıyla hazırlandığı (mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçiş) söylenebilir (Erdoğan, 2011: 47-48). Osmanlı'nın son dönem modernleşme ve anayasacılık faaliyetlerindeki önemli aktörlerden biri, Jön Türkler ve İttihat Terakki oluşumudur. Mardin'e göre (1966:310-370) otokratik ve elitist bir karakter taşıyan bu grup tarafından modernleşme, meşrutiyet, akılcılık ve halkçılık olarak tek yanlı olarak ileri sürülmüş, bu tutumun izleri cumhuriyet dönemine de (Osmanlı dönemine göre daha radikal olsa da) yansımıştır.

Türk modernleşme hareketinin bir ürünü olan son dönem Osmanlı'nın anayasacılık faaliyetleri, istikrarlı bir kurumsal ya da düşünsel alt yapıya ve fiiliyata sahip olmasa da Batı'ya içkin insan hakları, özgürlük, hukuk devleti ve demokrasi kavramlarının literatüre ve siyasi kültüre girmesini sağlamıştır. Bu nokta anayasal kurumsallaşmanın oldukça köklü olduğu söylenebilir ve Türkiye için demokrasinin koşulları noktasında bir olanak olarak değerlendirilmektedir. Bu durum Cumhuriyet dönemi anayasacılık faaliyetlerini bu doğrultuda etkilemiş, gelenekçi siyasetin modern siyasi fikirlere dönüşümü ile temelde anayasal demokratik bir mantığın kazanımını sağlamıştır. Öyle ki, 1920'lerin başlarına gelindiğinde demokratik meşrutiyet mantığı oldukça temelden yerleşmiş olmalı ki, dönemin otoriter karakterde sayılabilecek siyaset anlayışı bile milli hâkimiyet ya da milli irade gibi kavramlarla meşrutiyetini kazanmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2011: 55).

²¹ 54. maddenin yeni metnine göre, padişaha, Meclislerde kabul olunarak kendisine sunulan kanunları onaylayarak yürürlüğe girdirmek ya da iki ay içinde bir daha görüşülmek üzere Meclislere geri göndermek yetkisi verilmiştir. Meclislerin geri gönderilen kanunu üçte iki (2/3) çoğunlukla kabul etmesi halinde, padişahın artık bu kanunları bir daha geri gönderme yetkisi mevcut değildir (Küçük, 2013: 187).

Ancak yine bir başka bakımdan Türkiye için demokrasinin koşulları noktasında bir engel olarak değerlendirilmektedir ki, tüm bu demokratikleşme ve modernleşme çabalarına rağmen kontrol-denge mekanizmasının sağlan(a)mamış olması, siyasal yapının merkezileştirilmesi ve seçkinci ve yukarıdan aşağıya bir modernleşme modelinin benimsenmesi sonucu sağlanamayan yaygın halk katılımı ve sahip olunan militarist zihniyet, son dönem Osmanlı anayasacılık faaliyetlerinin başarısız olmasına gösterilen sebepler arasındadır. (Arslan, 2005: 127-129)

20 Ocak 1921 tarihine gelindiğinde içerisinde ilk kez “milli egemenlik” vurgusu yapılan 24 maddelik kısa bir anayasa yürürlüğe girmiştir. İktidarın kaynağı olan padişah yerine kurulan milli egemenlik mantığı, iktidarın sekülerleşmesi, sınırlanması ve denetlenebilmesi açısından önemli bir demokratikleşme adımı olarak okunabilmektedir. Kanun-i Esasi'nin ilga edilmediği ve kuvvetler ayrılığının yer almadığı, yasama ve yürütmenin yasama organında birleşmesi ile meclis hükümeti karakterini benimseyen bu anayasaya, meclis eliyle İstiklal Mahkemeleri kurulduğu için mevcut dönem içerisinde yargı kuvvetinin de mecliste olduğu kanısı uyandırmıştır (Gözler, 2014: 26). 1924 Anayasası ile kuvvetler birliği sistemi devam etmekle birlikte kuvvetlerin kullanımı bakımından daha esnek bir uygulamanın olduğu söylenebilir. Egemenliğin kullanılmasındaki tek yetkili organ meclistir. “*Meclisle yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesi sonucunda yapılan Anayasa’da imparatorluktan ulus-devlete geçişte, ulus iradesini temsil eden meclisin iradesinin sınırlanması, önceki rejime dönüşü engellemenin önlemi olarak düşünülmüştür. Bu nedenle Anayasaya uygunluğu denetleyecek yargısal bir organa yer verilmemiş, özgürlüklerin güvencesi, egemenliğin kullanıcısı TBMM olmuştur.*” (Dinçkol, 2015: 342-343).

1924 Anayasası'nın 68. Maddesinde özgürlüklerin sınırının ancak yasa ile çizileceğini hükme bağlanmıştır. Bu bakımdan ilkesel olarak liberal izler taşısa ve demokrasiye artı olarak gözükse de yasama organını denetleyecek herhangi bir organ mevcut değildir ve güvence altına alınmayan yargı bağımsızlığı sonucu hak ve özgürlüklerin düzenlenmesini görevini yasama eline bırakmıştır. “*Meclis çoğunluğunun oyuyla azınlık haklarının ölçüsüz şekilde sınırlandırılması mümkündür.*” (Özbudun, 1992: 23). Bu anlamda “*1924 Anayasası çoğulcu değil, çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimseyen bir nitelik göstermektedir. Devrimci bir iktidarın eseri olan 1924 Anayasası'nın TBMM’de şekillenen devlet otoritesine sınır çizmeyen bu yapısı,*

Meclis'te oluşan çoğunluk iradesinin çoğunluk tiranisine dönüşmesine zemin hazırlamaktaydı.” (Dinçkol, 2015: 343-344).

1924 Anayasası kendisinden önceki anayasa denemelerine kıyasla devrimci olarak nitelenebilecek bir karakterdedir. 1928 yılında, devletin dininin İslam olduğuna dair ibare Anayasadan çıkarılmış, 1937 yılında lâiklik anayasal temele kavuşmuş, 1946-1950 yılları arasında çok partili siyasal hayatla ve demokrasini gerekliliği muhalefet sistematiğinin işletilmesi ile ilgili gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca açık oy gizli sayım yerine benimsenen gizli oy açık sayım ilkesi, demokrasinin gerekliliği olan seçimlerin şeffaflığı karakterini desteklemiştir (Keskinsoy, Kaya, 2021: 56).

1961 Anayasası'nın karakteri 2. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir; *“Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıç'ta belirlenen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”* Ve bu *“devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar”* (Madde 10). Hukuk devleti vurgusu 1961 Anayasası'nın en belirgin farklarından biridir. Bu vurgu teoride kalmamış ve 145 ila 152. maddeleri ile anayasa mahkemesinin kuruluşu, görev ve yetkileri, yargılama ve çalışma usulü ile kararlarının niteliği düzenlenmiş, böylece hukukun üstünlüğü sistemi fiiliyatta işletilmeye başlanmıştır. Egemenliğin kullanımı noktasında meclis artık tek kurum olmaktan çıkmış ve yargı denetimine tabiiyetinden dolayı Anayasa Mahkemesi denetimi içerisinde faaliyet göstermeye başlamıştır (Kapani, 1993: 126). 1961 Anayasası'nda bir başka fark da kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi noktasındadır;

“Bu çerçevede kuvvetler ayrılığının en önemli yönlerinden biri yargı organının statüsüdür. Gerçekten de bu Anayasada yargı güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1961 Anayasası, siyasal karar organlarının yargı organı üzerinde etkisinin önlenmesine, buna karşılık yargının bunları denetlemesi esasına dayanır. “Etkinin önlenmesi” olayı yargı bağımsızlığı ve güvencelerin sağlanmasıdır ki, bu alanda anayasanın en önemli katkısı, yargıçların tüm özlük işlerine bakmakla yetkili Yüksek Hâkimler Kurulu'nu getirmiş olmasıdır. Bu alandaki ikinci büyük yenilik de ‘tabii hâkim ilkesi’nin getirdiği güvencedir. Yargının siyasal karar organlarını denetleyebilmesindeki radikal katkılar ise Anayasa Mahkemesinin kurulması ile idarenin tüm eylem ve işlemlerinin

Danıştay'ın denetimine tabi tutulması suretiyle sağlanmıştır. Bunlar 'demokratik hukuk devleti' ilkesinin en temel gerekleri ve güvenceleridir". (Keskinsoy, Kaya, 2021:58)

1961 Anayasası gibi 1980 askeri müdahalesi sonrası Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1982 Anayasası da en baştan bu özelliğiyle bile demokratik olmaktan uzak bir noktada yer almıştır. Öncesinde 12 Mart 1971 muhtırası ve 1971 ve 1973 yıllarında yapılan kapsamlı anayasa değişiklikleri ile anti demokratikleştirilen 1961 Anayasası nihayetinde kazuistik karakterli 1982 anayasası ile neticelenmiştir. Cumhurbaşkanının Devlet Denetleme Kurulu aracılığı ile pek çok kamu kurum ve kuruluşunu denetleyebildiği, yükseköğretim ve yüksek yargı organlarının özellikle Anayasa Mahkemesinin üyelerinin seçimine müdahil olabildiği, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun üyelerinin tamamını belirleyebildiği yasal bir altyapı kurulmuş, siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları yasaklanarak, çoğulcu demokrasiden çoğunlukçu demokrasiye evirilmiştir.

1961 ve 1982 Anayasalarını ayıran en temel farklardan biri de temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ile ilgili belirlenen koşullardır; *"1961 Anayasası kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet, milli güvenlik gibi nedenlerle de olsa bir hakkın ve özgürlüğün özüne dokunamayacağını belirlerken, 1982 Anayasası bu gerekçelerle hak ve özgürlüklerin sınırlanabileceğini; dahası sınırlamanın da ötesine gidilerek bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasının durdurulabileceğini öngörmektedir. Durdurma savaşı, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde geçerli olabilecektir."*(Kili, t.y.:27). 1982 Anayasası izleyen dönemlerde (1995, 2001, 2007, 2010, 2017 yıllarında) demokratikleşme adına önemli sayılabilecek değişikliklere uğramıştır. Örneğin 1995 değişikliğinde çoğulcu demokrasi adına önemli adımlar atılmış, kadın ve gençlik kollarının kurulabilmesi yeniden yürürlüğe girmiş bununla beraber sendika kurma hakkı kapsama alınarak genişletilmiştir. 2001 değişikliğinde yukarıda vurgulanan temel hak ve hürriyetlere sınırlama mantığı doğrultusunda anayasada sıralanan sınırlama sebepleri anayasa metninden çıkarılmış, adil yargılanma hakkı ve kanun dışı delil elde etme yasağı anayasal güvence altına alınmış, hukuk devleti vurgusu fiiliyatta da hissedilir olmuştur.

3.2.1.1. Askeri Müdahaleler, Bürokratik Vesayet ve Sivil Anayasa

Beetham, ülkelerin demokrasiyi benimsemeleri ile demokrasiyi yerleşik hale getirebilmeleri arasında fark olduğunu söyler. Demokrasiye geçiş bir başlangıç olarak oldukça önemlidir ancak daha önemlisi demokrasinin yerleşik hale getirilmesi ve istikrarının sağlamasıdır. Bu noktada da demokrasiyi yerleşik hale getirmek için demokrasiden önceki rejimin karakteristiği (askeri rejimden mi yoksa komünist rejimden mi demokrasiye geçildiği) ve demokrasiye geçiş durumundaki koşullar çok önemlidir. Askeri rejim sonrası demokrasiye geçiliyor ise karşılaşılan sorunların önüne geçmek, depolitize edilmiş askeri güçlerin mevcudiyetini sağlamak ve böylece siyasete müdahalelerini önlemek ve askeri makamlara siyasi yetkiler vermemek ile mümkündür. Beetham, Yunanistan ve Arjantin'den örnekle, öncesi askeri rejimin bir yenilgi sonucu itibarını da kaybederek sonlandığı durumlarda, askeri güce siyasetten el çektirmenin nispeten kolay olduğunu, ancak, askerin demokratik rejime geçildiğinde siyaset içerisinde kendisi için veto yetkisi ve benzeri bir siyasi güç elde etmeyi başardığı ülkelerde, demokrasinin yerleşikleşmesi ve istikrarının sorunlu olduğunu belirtir (2006: 111).

Türkiye açısından bakıldığında da askeri darbelerden bir zaman sonra yönetimin sivil idareye bırakılmış olması izlense de askerin görünür/görünmez bir arka plan etkisine sahip olduğunu söylemek doğru olacaktır. Cumhuriyet döneminde özellikle 27 Mayıs askeri müdahalesi, darbe geleneğinin başlangıcı niteliğindedir ve diğer askeri müdahaleler için de söylemek gerekirse demokratik ya da sosyo-ekonomik çözüm ile gerekçelendirilmiş olsalar da bu anlamda başarısızlıklarına ek sivil topluma da ağır darbe vurmuşlardır (Güngör, 1992:144). Bu anlamda demokrasinin Türkiye'de yerleşmesi ve sürdürülebilmesi bakımından karşılaşılan engellerin en başında gelen unsurlardan birinin askeri vesayet olduğu ifade edilmelidir. Bu noktada Türkiye'yi demokratik koşullara uyumluluğu ve istikrarı ile ordu-siyaset ilişkisi bağlamında anayasal düzeni üzerinden düşünürken de benzer yöntemle başlangıç ve dönüm noktalarını doğru yorumlamak gereklidir. Çünkü hem Osmanlı ve hatta daha öncesini de kapsayan askeri ve siyasal alanın iç içe geçtiği Türk devlet geleneği, hem Osmanlı'nın son iki yüz yılı ve Cumhuriyet döneminin her konuda olduğu gibi demokrasi konusunda da hızlı ve köklü değişimleri yaşaması, hem de cumhuriyet dönemi içerisinde vuku bulmuş demokrasi kesintileri, demokratik istikrarın

mümkünlüğünü çok boyutlu test etmeyi gerektirir. Çok yönlü gerçekleşmiş ve çoğu da Batı temelli bu değişimler, Türkiye'nin yapısal unsurları ile uyumlanmış, özgül bir form almış ve ancak toplumsal taban desteği beklenmeden gelişmiş değişimlerdir. Ancak demokratik istikrar ve askeri müdahale noktasında bir karşı teze de yer vermek gerekirse; askeri müdahaleler ülkenin içerisinde bulunduğu demokratik istikrarsızlığın önlenmesi için vuku bulmaktadır (Güngör; 1992: 11).

Türk modernleşmesinin ana yönünü Batılılaşma hedefinin belirlediğini söylemek yanlış olmaz. Zürcher, 19. Yüzyıl Avrupası'ndaki milliyetçilik gibi siyasi fikirlerin tebaa arasındaki kırılğan uyumunu, temsili yönetim gibi liberal düşüncelerin de hanedan mutlakıyetçiliğini zedelediğini ve bu yeni fikir akımlarının da her kesimden önce subaylar açısından benimsendiğini söylemektedir (2012: 147). Başlangıç noktasında itici güç demokrasi taraftarlığı değil milliyetçilik fikri olsa da, neticede bürokrat elitlerin de rolü ile anayasal demokrasiyi uygulama uğraşları gelişmiştir. Bu gelişim, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine hem yönetim geleneğinin hem de siyasi kültürün aktarılmasıyla ilerlemiştir. Osmanlı'da da olduğu gibi Cumhuriyet'in kuruluş refleksleri, güçlü sivil-asker bürokrasisini sağlayabilmek olmuştur. Demokrasinin kurumlarının bu elitler aracılığıyla yürütülüyor olması Türk demokratikleşmesi ve demokrasinin sürdürülebilirliği bakımında bir engel olarak nitelenmektedir.

Kemalist hareketin askeri karakteristiğine rağmen kendine sivil bir taban oluşturma çabası, demokratikleşme niyeti olarak da yorumlanacak şekilde, ilk aşamada sivil bir hükümet kurma girişiminden anlaşılabilir. 1920-1923 yasama döneminde mebus olarak pek çok subay Meclis'te yer almış olsa da, bu durumu içerisinde bulunan savaş dönemine bağlamak mümkündür. Aynı dönemde Meclis'in, Mustafa Kemal'in başkomutanlık yetkilerini ihtiyatla ve üçer aylık sürelerle uzattığı, İstiklal Mahkemeleri'nin sivil yargı mantığıyla işletildiği ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye, 1923 Cumhuriyet ilanına ilişkin kanun ve 1924 Anayasası'nda yasamanın üstünlüğü prensibinin vurgusu göz önünde bulundurulduğunda, dönem için en azından niyetin militarist bir yönetim olmadığı söylenebilir. Hatta Mustafa Kemal, zamanında siyasi ve askeri olarak yanında yer almış bir grubun kendine suikast girişiminde bulunacağından kuşkulananarak, askeri hizmette yer alanların mebus olmaması yönünde bir kanun çıkartmıştır. Buna karşın, dönem için mebus olmasa da askeri kanattan ordu komutanının dönemin kabine toplantılarına katıldığı ve içerisinde hiç asker

barındırmayan ilk kabinenin ancak 1948’de kurulduğunu da belirtmek gerekir (Rustow, 2012: 182-185).

Askeri ya da sivil fark etmez, militarist mantıkla bir demokrasi inşası hayalinin içerisinde seçkinciliği barındırmadığını söylemek, bizi gerçeklerden uzaklaştıracaktır. Üstelik ironik olarak hemen her örnekte karşılaşılan durum, en başta gösterilen hedefin demokrasi olmasıdır. Bu noktada belirtilmeden geçilmemelidir ki, her ne kadar sivil yönetim desteklense de, Kemalist seçkinlerce uzun zaman çok partili sistemi kapsayan bir demokrasi şeklinin benimsenmemiş olması, ülkenin o dönem içerisinde bulunduğu şartları hesaba katmak kaydıyla, üzerine düşünülmesi gereken bir durumdur.

Diğer bir bakış açısı ile Tushnet’e göre (2003), anayasal demokrasi kendi içerisinde bir gerilim ihtiva etmektedir; halkın kendi kendini yönetmesi mantığındaki demokrasiye karşın anayasacılık kendi kendini yöneten halkın tercihlerinin sınırlanabilmesi mantığını işletir. Bu gerilim Türkiye özelinde bürokrasi-demokratik hükümet şeklinde biçimlenmektedir. Erdoğan Türkiye için bu durumu şöyle açıklamaktadır;

“...Türkiye’de var olan, anayasacılık-demokrasi geriliminden öte bürokrasi-demokrasi gerilimidir, bürokratik makam ve kurulların demokratik iktidara vesayet etmesiyle ilgili bir gerilimdir. Türkiye’de şekli-resmi anlamda bir “anayasa” var olmakla beraber, onun seçilmiş çoğunluklara getirdiği fren ve sınırların arkasında yatan devlet iktidarını birey hakları lehine sınırlama düşüncesi değildir. Tam aksine, bu anayasanın öncelikli kaygısı demokratik çoğunlukları “devlet iktidarı” lehine sınırlamamaktır. Batılı liberal-demokratik rejimlerden farklı olarak, Türkiye’de varlığı demokratik süreçlerden neredeyse bağımsız olan bir “devlet iktidarı” vardır ve bunun da meşruluk kaynağı, hukuk ve ya insan hakları değildir. Aksine devlet iktidarı sözde meşruluğunu “hikmet-i hükümet” düşüncesiyle Kemalizm’in bir karışımından oluşan resmi ideolojiden almaktadır.” (Erdoğan, 2011: 41)

Bu noktada açıklanmaya çalışılan demokrasi-militarizm, demokrasi-bürokrasi ya da demokrasi-elitizm geriliminin Cumhuriyet tarihinde pek çok tekerrürü mevcuttur. Türk demokrasi tarihinde baskın iki eğilim olan popülist ve vesayetçi anlayışlar karşısında Erdoğan, mevcut durumu bir yarı demokrasi hali olarak tanımlamaktadır; Türkiye’de olağan seçim dönemlerinde dahi çıkan hükümetler, demokratik temsilin gerektirdiği anlamda bir yönetme hakkına sahip olmamışlardır. Bir başka deyişle, Türkiye’deki seçimlerin işlevi, kamu işleri hakkında nihai karar verme yetkisinin

sahibini belirleme işlevini görmemektedir. Bu durum neticesinde Türkiye için, gelişmekte olan demokrasi kategorisinden ziyade, kalıplaşmış ve kalıcı hale gelmiş “istikrarlı bir yarı demokrasi” tanımlaması yapmak daha doğru olabilir. (Erdoğan, 2007: 231–233)

Cumhuriyetin ilk dönemleri, akabinde çok partili dönemin benimsenmesi yılları ve nihayetinde 1961 Anayasası’na gelindiğinde, sivil hak ve hürriyetleri güvence altına alan, insan hak ve hürriyeti üzerine temellendirilmiş ve ortak kanaatte de liberal odaklı olduğu düşünülen anayasal metinde geçen şu ibare, anayasal özgürlükler ve darbe övgüsü arasında nasıl bir ironik bağ kurulduğunun özeti niteliğindedir;

“27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Kurucu Meclisin toplandığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar yasama yetkisini ve yürütme görevini Türk Milleti adına kullanmış bulunan Millî Birlik Komitesinin ve Devrim Hükümetlerinin karar ve tasarruflarından ve bunların, idarece veya yetkili kılınan organ ve mercilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında cezaî veya malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz. Normal demokratik rejimi bütün teminatı ile kurmak amacıyla gerçekleştirilen ve yürütülen 27 Mayıs 1960 Devrim tarihinden 6 Ocak 1961 tarihine kadar çıkarılan kanunlar, Türkiye Cumhuriyetinin diğer kanunlarının değiştirilmesi ve kaldırılmasında uygulanan kurallara göre değiştirilebilir veya kaldırılabilir. Ancak, bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmayacağı gibi, itiraz yoluyla dahi mahkemelerde Anayasaya aykırılık iddiası ileri sürülemez.” (1961 Anayasası, GM. 4)

Buna ek, 1961 Anayasası’nın başlangıç kısmında “*Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimi’ni yapan Türk Milleti*” ibaresine rağmen Ekim 1961 seçim sonuçları halkın çoğunluğunun 27 Mayıs’a karşı olduğu sonucunu vermiştir ve demokrasiye artı anlamda bir halk iradesinin sergilendiği gözlemlenmiştir (Güngör; 1992: 143)

1982 Anayasası’na gelindiğinde demokrasi, artık anayasanın değişmez maddeleri arasında yer alır; demokratik devlet, cumhuriyetin temel niteliklerindedir²² ve

²² Başlangıç bölümü “*TÜRK MİLLETİ TARAFINDAN, demokrasiye aşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi olunur*” Cumhuriyetin nitelikleri (değiştirilemez) bölümü *madde 2: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.”*

demokrasiyi korumak²³ devletin temel amaç ve görevleri arasındadır. Sadece demokrasi ilkesinin değişmezliği değil aynı zamanda ne tür bir demokrasi olduğunun gizli betimlemeleri de anayasal metinde yer almıştır. İlke olarak benimsenmiş bu maddeler ve demokrasiye yapılan daha onlarca atfa (örneğin başlangıç bölümünde demokrasinin karakteristiğinin çizildiği ifade ile “...bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı...”)²³ilişkin Özbudun, hürriyetçi demokrasi ile kastedilenin “liberal demokrasi” ve “Batı demokrasisi” olduğunu söyler (1998: 60). Türkiye’nin hedeflediği Batı eksenli liberal demokrasi teoriği ile darbe ürünü olarak ortaya çıkan anayasal metinler pratiği ikiliğinde, 1980 darbesinin de amacının aslında demokrasiye intizam vermek ve siyaset ile devlet arasındaki çizgiyi belirginleştirmek olduğu belirtilir. Bu ironik çelişki her seferinde aynı kararlılıkla inanılan bir ortak duyguya dönüştürülmeye çalışılmıştır ve dahası eylemi besleyen duygular, ortak geçmişe yapılan atıflar olmaktadır.

Ordu-siyaset ilişkileri incelenirken karşılaşılan bu tekerrürlere başka bir bakış açısını eklemek, belki burada değişik bir şey söylemek çabamızı karşılayabilir. 12 Eylül askeri darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ve takip eden ilk genel seçimler sonrası ortaya çıkan parlamento karakteristiğini farklı bir açıdan yorumlayan Cizre’ye göre; Türk Ordusu’nun sivil iktidarı ve demokrasiyi tanınması, onu diğer üçüncü dünya ülkelerinden ayıran önemli bir özelliğidir. Ordu, “rafine özerklik anlayışı” ile siyasetçileri kontrol etmiş, sivil kurumların parçası olmak yerine Silahlı Kuvvetler vasıtasıyla dışarda bir güç rolünü almış, sivil-asker ayrımını doğru uygulayarak, askeri hükümet olarak ortaya çıkmamayı tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak da ordunun siyasetteki varlığı sivil alanda bir tehdit olarak algılanmamış ve bu bağlamda 1982 Anayasası ile de siyasetteki “dışardan güç mekanizmasını” etkin çalıştırarak artık siyasal alanda askeri şiddetteki müdahalelere ihtiyaç duyulmayacak şekilde varlığını tasarlamıştır (1999: 61–62). Bu durumun en belirgin örneği de 28 Şubat süreci olarak gösterilebilir. Diğer askeri müdahalelerden farklı olarak 28 Şubat süreci, doğrudan silahlı kuvvetlerin yönetime el koyması şeklinde değil, hem demokrasiyi korumak ama

²³ Devletin temel amaç ve görevleri bölümü; Madde 5 – Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

aynı zamanda da siyasetteki *sakıncalı* siyasî aktörleri bertaraf etmek saikleri ile yukarıda bahsedilen *dışarıdan güç mekanizması* işletilerek yürütülmüştür.

Buradan özetle, olayların, kişilerin, tarihlerin ve tarafların değişiyor olması, darbelerin ya da demokrasinin sekteye uğradığı dönemlerin ayrıntılandırılması önemlidir, ancak demokratikleşme çabalarının yoğunluğu ile ilgili bize hep benzer şeyleri söylemektedir. Zira Cumhuriyet dönemi devrimler, darbeler ve anayasalar tarihini anlatmak, olayları kronolojileriyle çözümlmek ve her adımda demokrasinin koşulları ile olan korelasyonlarını çözümlenebilmek, Türk siyasal hayatı düşünöldüğünde oldukça girift bir çalışmayı zorunlu kılar ve çok kıymetlidir. Ancak söz, demokrasinin koşullarının sağlanması noktasına geldiğinde, demokratik siyasal alanın belirlenmesi, halk iradesini görmezden gelen bir militer vesayetin benzer ve kendini tekrar eden seçkinci eylemlerine maruz kalmıştır. Bu noktada çok net gözöken demokrasinin çıkmazları için çözümlün askeri müdahaleler değil yine demokrasiye içkin demokratik konsensus olduğudur.

3.2.1.2. Hukuk Devleti-Kanun Devleti Tartışmaları ve İstisna Hali

Kuramsal bir hatırlatma ile başlamak gerekirse; toplumsal düzenin sağlanması amacıyla yasaların tesisi ve uygulanması, devlet formundaki her yapı için geçerli olabilecek bir durumdur. Hukuk devleti olma özelliği ise modern devlet anlayışına özgü bir haldir ve yönetilen kastındaki toplum tarifi hukuk üzerinden yapılmaktadır. Bu anlamda hukuk devleti aynı zamanda bir ideali de betimlemektedir. Liberal bir toplumda dini ya da geleneksel başkaca bir meşrulaştırıcı kaynağa atıf yapmaksızın sadece ortak yaşamı tanımlayan ve doğal hakların korunması ile sınırlı bir hukuk sistemi, siyasal meşruiyeti ve toplumsal düzeni sağlamak için yeterli görölmektedir. Ve yine teori kısmında belirtildiği üzere Dahl'ın demokrasinin koşulları arasında sıraladığı "iç tehdit olarak görölebilecek kolluk kuvvetlerinin etkin denetimi" ölçütü hatırlanmalıdır. Özellikle Türk siyasal tarihinde demokratikleşmenin sekteye uğramasında askeri müdahalelerin rolü oldukça büyüktür. Demokratik yollarla seçilmiş lider ve devlet görevlileri, sivil bir denetim sistemi ile -özellikle demokrasinin en büyük sekteye uğradığı askeri darbe zamanlarına şahitlik etmemek adına- asker ve polisi daima ve tavizsiz denetliyor olmalıdır (2015: 163).

Türkiye’de ilk defa hukuk devleti ilkesi 1961 Anayasası ile anılmıştır (2. Madde). Sadece ilkesel bir hükümle değil anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesi doğrultusunda kanunların anayasaya uygunluğunu sağlama görevi alan Anayasa Mahkemesi’nin kurulması ile fiiliyatta da hukuk devleti olma özelliği güçlendirilmiştir. Anayasa Mahkemesi, 1961 sonrası yasama faaliyetlerinin anayasaya uygunluk denetiminde sıklıkla hukuk devleti ilkesinden referans norm olarak yararlanmıştır;

- “1) Hukuk devleti, insan haklarına saygı göstermek zorundadır.*
- 2) Hukuk devletinde, devletin bütün işlem ve eylemleri hukuka uygun olmanın yanında ayrıca yargısal denetime tabi olmalıdır.*
- 3) Devlet her konuda adaleti esas almalı ve adaletin gelişmesi için çaba göstermelidir.*
- 4) Hukuk devleti, anayasa ve yasalar gibi yazılı hukuk kurallarının yanında hukukun genel ilkelerine de aykırı davranmaktan kaçınmalıdır.*
- 5) Hukuk devletinde kamusal makamların keyfi eylem ve işlemlerine karşı yönetilenlere birtakım hukuki güvenceler sağlanmalıdır. Anayasa Mahkemesi’nin verdiği kararlarda ayrıca hukuk devletinin genel ve özel gereklerine sıklıkla değindiği bilinmektedir. Anayasa Mahkemesi dışında başta Danıştay olmak üzere diğer yüksek mahkemeler de kararlarında sıklıkla hukuk devleti ilkesini ele almaktadır.” (Güneş, 2016:1441; Küçük, 2008: 369-387)*

Ancak 27 Mayıs sonrası askeri kadronun yer aldığı Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası geçici 4. Maddesine göre; *“Milli Birlik Komitesi yönetiminin kabul ettiği hukuk tasarruflarının, Anayasa Mahkemesinin yargı denetimine tabi olmasını engelleyen bir hükme yer vermiştir. Öte yandan aynı Anayasanın 153. maddesi, devrim kanunlarının Anayasa Mahkemesinin anayasaya uygunluk denetimine tabi olmadığı kuralını içermektedir.”* 1970 sonrasında tıpkı anayasal metnin tamamında olduğu gibi hukuk devleti vurgusu ve dolayısıyla uygulamasında da bir anti-demokratikleşme eğilimi olduğu izlenebilir.

1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da hukuk devleti ve anayasanın üstünlüğü vurgusu yapmaktadır. Ancak bu vurgu ile 148. Madde ilk fıkrası arasındaki çelişki hukuk devletinin özünü yansıtmamaktadır; *“Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş*

hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.”²⁴

Dicey’e göre hukuk devletinin üç temel şartı vardır; cezalandırma sistemi olağan bir hukuk sistemi ve olağan mahkemelerce belirlenen yöntemler dışında işletilemez, yine olağan hukuki çerçeve içerisinde herkes eşittir ve toplumsal düzende hukuk kuralları bir ruhtur (1915: 182). Burada belki de üzerinde durulması gereken en önemli nokta “olağan” durumdur. Günümüz için bu “olağan” durumu bozan bir hal ve dünyanın en büyük güvenlik sorunlarından biri terör olarak kabul edilmektedir ve Türkiye’de anayasal rejimin de zaman zaman çıkmaza girdiği uzun yıllara dayanan bir terör sorunu gerçeği vardır. Dünyada yüzyıllardır var olan ancak 11 Eylül 2001 terör saldırısı ile “terörizm çağı” olarak altı çizilmiş terör vurgusu ile “istisna hali” oldukça sık gündem olmaktadır. İstisna hali, devletin, hem egemenlik hem de hukuk devleti olma halini siyaset üretme üzerinden yeniden şekillendirmesi ve egemenlik halinin kullanılarak hukukun bir süreliğine askıya alınma durumu olarak nitelendirilebilir. Bu durumda devletlerce yürütülen güvenlik siyaseti ile demokrasinin sekteye uğratıldığı kanısı yaygındır ve iki ayrı sav ile temellendirilir. Bunlardan ilki hukukun askıya alındığı “boşluk” halidir ve devletin güvenliğini korumak amacı ile yürütmenin hukuku devre dışı bıraktığı savına dayanan yaklaşımdır. İkinci durumda ise hukukun ihlali ve yürütmenin merkezileşerek olağan olmayan düzeyde siyasallaştığı yaklaşımı mevcuttur. Güvenlik siyaseti kavramından bahsedilirken yaygın olarak kastedilen ise yürütme gücünün temel hak ve özgürlükler ile demokratik süreçlerin işletilmesini ve siyasal hakların kullanımını sekteye uğratması durumudur. Güvenlik siyasetinin istisna hali üzerinden meşruiyet kazanması noktasında; Türkiye gibi uzun yıllar terörle mücadele içerisinde pek çok devlet olmasına rağmen, 11 Eylül saldırıları sonrası küresel ölçekli “teröre karşı topyekûn savaş” açılması ve bunun “devletin meşru müdafaası” söylemiyle temellendirilmesi, demokrasinin bir açıdan pasifleştirilmesini beraberinde getirmiştir.²⁵

²⁴ 2017 Anayasa değişikliği ile Kanun Hükmünde Kararnamelerin yerini Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri almıştır.

²⁵ Kavramın temeline inmek gerekirse; Carl Schmitt’in *Siyasi İlahiyat* kitabından tanımıyla “*egemen, olağanüstü hale karar verendir*” (2002: 13). Bu noktada olağanüstü hal olarak tanımlanan, Türkiye’de ya da diğer ülkelerde uygulanan kararnamelerden ziyade, *karar* ibaresi ile altı çizilmiş bir sınır-kavramdır. Hukuk devleti içerisinde belirlenmiş ve olağan uygulamadaki normlar ile devletin olağan olmayan acil ve önemli nitelikte siyasi ve ekonomik kararları arasında fark vardır ve bu Schmitt’in söylemiyle “tam manasıyla karar”dır. Olağanüstü hal kararı her ne kadar hukuk devleti içerisinde başvurulan bir yöntem olsa da mantıkları çerçevesinde çelişir ve bu durumda en fazla yapılabilecek şey, hukuk devletinin anayasasının olağanüstü hal kararını kimin verebileceğini söyleyebilmesidir. Bu noktada egemen, iki durumun tespiti noktasında hukuk dışıdır; acil durumun var olup

Agamben'e göre, *yönetimin hâkim paradigması* olarak tanımladığı ve “*dışarıda olmak, yine de ait olmak*” hali dediği *istisna hali*²⁶, demokrasiler de dâhil modern siyasal rejimlerin tamamında süreklileştirilmektedir (2005: 2). Hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı enstrümanları üzerinden tanım açıklanırken; yasalarda “tam yetkili” olarak belirtilen yürütme yetkilerine dayanarak çıkarılan kararnameler ve yasal önlemlerin, aslında görünürde geçicilik, denetlenebilirlik ve sınırlılık özellikleriyle demokratik anayasalara ters düşmese dahi bu yetkilerin kullanımının sistematik ve düzenli hale gelmesi durumunda demokrasi tasfiyesine yol açacağı vurgulanır. Bu gün gelinen noktada parlamentoların yasama faaliyetleri dışında hazırlanan kanun hükmündeki kararnameler ile alınan yasal önlemler, kuvvetler ayrılığı ilkesini de zedelemekte ve istisna hali denilen geçici durumu kalıcı yönetim uygulamasına dönüştürmektedir. “*İstisna hali, bir yandan normun yürürlükte olduğu, ama uygulanmadığı ('güç'ünün olmadığı), öte yandan, yasa değeri olmayan kararların yasanın 'güç'ünü edindikleri bir 'yasa halini' tanımlar.*” (2006: 49).

Başta da belirtildiği gibi 11 Eylül saldırıları sonrası -ve takip eden zamanlarda da Fransa'da Charlie Hebdo saldırıları gibi- dünyada genel bir terör korkusu başlamış/başlatılmıştır. Arslan, dünyada terör korkusu üzerine inşa edilmiş genel istisna halini anlatırken şu cümleleri kurmaktadır;

“İstisna hali, varlığını borçlu olduğu dost-düşman ayrımının yeni şartlar altında yeniden üretilmesi ile süreklileştirilmektedir. 11 Eylül sonrasında “küresel terör” tehdidi altında liberal demokrasiler ‘düşman’la mücadele için özgürlükler alanını daraltmışlar, olağanüstü hâl ilan etmeden günlük yaşamı olağandışılaştırmışlardır. “Küresel terör” karşısında tirmanışa geçen “küresel ulusalcılık” toplumun dışında olanı, dışarıdan geleni, farklı olanı, kısacası ‘öteki’ni kolayca ‘düşman’a dönüştürmüştür. Bu bağlamda baskıcı siyasal kararlarla kitlelerin “ulusalcı” refleksleri arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Burada en önemli faktör korkudur. Terör korkusu çok kolayca toplumsal ve siyasal paranoyaya dönüşebilmektedir. Korkunun kaynağının gerçek ya da kurgusal olup olmaması da çok önemli değildir. Önemli ve belirleyici olan algılamadır. İktidarın çoğu kez istisnai

olmadığına karar vermek ve bertarafı için neler yapılacağını söylemek (2015: 13-18). Bu açıdan bakıldığında olağanüstü hale karar durumu olan istisna hali ile temel hak ve özgürlüklerin keyfi bir şekilde sınırlandırılması ve otoriter tarzın haklılaştırılması anlaşılabilir. Ancak yine Schmitt'in ifadesi ile olağanüstü halin karar mekanizmasının işletilmesinde karşılıklı kontrollerin, zaman sınırlamasının ve hukuk devletinin sıkıyönetim düzenlemelerinde uyguladığı gibi olağanüstü yetkilerin net tanımlanmasının sağlanması ile keyfiyetin ortadan kalktığı ve asgari hukuk düzeni içerisinde ilerlenebildiği izlenecektir. Tersinden sınırlarının belirlenmediği bir duruma ek, olağanüstülük bir de sıradanlaştırıldığı ve süreklilik arz ettiğinde temel hakların tehlikeye girdiği bir ortam oluşacaktır.

²⁶ Giorgio Agamben, *İstisna Hali* adlı kitabını Irak'ın işgal edilmesi üzerine yazmıştır ve Irak'ın işgalinden yola çıkarak Batı siyasal pratiğinde demokrasi ile totalitarizm arasındaki yaklaşımla noktalarına vurgu yapmıştır.

durumun süreklileştirilmesi amacıyla kullandığı ve topluma sistematik bir şekilde pompaladığı korku, sonuçta geniş kitlelerin baskıcı politikalara destek vermesine, dolayısıyla bu kararların meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir.” (Arslan, 2007: 203)

Terörün ve terörle mücadelenin şekilleri, nedenleri, oluşma zemini vb. çok bileşenli bir yapıdır ancak çok özet bir yapı ile söylenebilir ki temelde mantık -çoğu zaman iki tarafın da kullandığı- kadim *dost-düşman* ayrımıdır. Ve yaygın kanıdır ki; terörle mücadelenin en etkin yolu demokratik hukuk devletinin araçlarını doğru kullanmaktır. Türkiye terör özelinde güvenlik siyaseti amaçlı olağanüstü hal uygulamasını kullanırken, bu durum dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Bal, Türkiye'nin terörle mücadele tecrübelerini ve uyguladığı yöntemleri üç döneme ayırmaktadır. Birinci evre, tamamen güvenlik merkezli ve militarist evre, ikinci evre halk desteği arayışının görüldüğü yarı militarist evre ve üçüncüsü ise, sivil merkezli profesyonel polisiye önlemlerin alındığı evredir. (Bal, 2006: 25)

Örneğin, 1980 darbesi sonrası silahlı kuvvetler aynı zamanda kurucu iktidardır ve olağanüstü hal koşullarını belirleyen de ordu olmuştur. Özal dönemi sivil yönetiminde de MGK önemli karar mercii olarak görev yürütmüş nihayetinde 1984'te başlayan yoğun terör eylemleri sonrası 19 Temmuz 1987 tarihinde olağanüstü hal (OHAL) uygulaması yürürlüğe girmiştir. 1987-2002 arasında 46 kez uzatılan uzun bir OHAL dönemi mevcuttur. Bu dönemde aynı zamanda AİHM tarafından Türkiye aleyhine yüzbinlerce Euro tazminat ödenmesi kararları alınmıştır ancak bu noktada PKK terör örgütünün ülkeler ve ulusüstü kuruluşlarca terör örgütü olarak tanınması ya da terör bağlantılı örgüt algısının gelişmesi açısından dış politikanın yürütülmesi temelli eksikler olduğu söylenebilir.²⁷

Örneğin 1982 Anayasası'nın 148. maddesine göre, “*olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.*” gibi sert bir ibare varken Anayasa Mahkemesi mevcut Başkanı Zühtü Aslan'dan aktarımla; Yeni Türk Ceza Kanununda “totaliter devlet” ile “hukuk devleti” tanımlarına yer verilerek, kanunu özgürlükçü felsefeye dayandığı ifade edilir. “*Tarihte*

²⁷ 2009 sonrası “*Demokratik Açılım*” politikası ile konuya demokratik hukuk devleti enstrümanlarıyla çözüm arama çabaları başlamış ve hukuki zeminde durumu destekler pek çok kanun çıkarılmıştır.

ve günümüzde totaliter devletler, ideolojilerini benimsetmek ve rejimi ayakta tutmak için ceza kanunları yoluyla kişi hak özgürlüklerini ya geniş biçimde sınırlandırmışlar ya da ortadan kaldırmışlardır. Demokratik hukuk devletleri ise ceza kanunlarının kötüye kullanılmasını önlemek için, bu kanunların temel ilkelerine anayasalarında yer vermektedirler.” (TCK 1 madde). Bu ifade ile altı çizilen durumlar -Agamben’ in hukuk dışılık vurgusunu da akla getirecek şekilde- olağandışılığın hukuk devleti mantığından uzaklaştırdığı ve politik söylemler üreterek ve baskıcı uygulamalar ile statükoların korunduğu dolayısıyla *totaliter devlet* anlayışına geçişin yaşandığı durumlardır.

Ayrıca yine Yeni Türk Ceza Kanununda, *hukuk devleti* vurgusu ile ifade özgürlüğünü koruyacak açık ve mevcut tehlike ölçütü tanımlanmıştır; “Halkın bir kesimini diğeri aleyhine kin ve düşmanlığa tahrik suçu “soyut tehlike” suçu olmaktan çıkarılıp “somut tehlike” suçuna dönüştürülmesi” (TCK 216. Madde) ifade özgürlüğünün alanının genişletilmesi olarak değerlendirilmektedir ve “böyle bir tehlikenin varlığı somut olarak, açıkça tespit edilmedikçe söz konusu suçtan dolayı cezalandırma yoluna gidilemez.” Görüldüğü üzere hukuk devleti ilkelerinin ihlal edildiği ya da demokrasinin esas alınması gereken dönemlerde *istisna halinin* orantısızca uygulandığı zamanların da olduğu ama son kertede demokrasinin pusula görüldüğü uzun bir terörle mücadele dönemi mevcuttur (Arslan, 2007: 2010-2018).

İstisna halinin getirdiği en büyük kısıtlama, genel değerlendirmelerden çıkan kanı ile ifade özgürlükleri üzerinedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre, ifade özgürlüğü demokratik bir toplumun temelidir. Ancak bu özgürlük sınırsız değildir ve devletler “zorlayıcı toplumsal gereksinim” hâsıl olduğunda ifade özgürlüğünü sınırlandırabileceklerdir. Buna ek demokrasi vaadiyle işgali temellendirmek için kullanılan istisna hali ile bölücü terör temelli süreklilik gösteren bir olağanüstü hal durumu arasında fark vardır. Bu tez savunulurken şu iki hususun ayrımı ile temellendirmek gerekir. Türkiye’de 80’li yıllar sonrası şiddetini artıran terör eylemleri ile –ya da İspanya’da senelerdir süregelmiş ETA terörü ile -ABD’nin 11 Eylül saldırılarını, karakteristiği ama en azından süreklilik hali açısından ayırt etmek gereklidir. Süreklilik açısından ayırt etmek gereklidir çünkü istisna halini dara sokan keyfiliği ve sürekliliği ise, içerisinde bulunan olağanüstü durumun da ne derecede sürekli olduğu iyi analiz edilmelidir. Tam da bu noktada Schmitt’in olağanüstü hal

kavramı ile Agamben'in (2008) istisna hali kavramı arasındaki farklardan biri belirlemektedir. Schmitt'in olağanüstü hal kavramında, kurallar net olarak belirlenmiş olmasa da yasal düzen içerisinde ilerleyen bir işleyiş ve bir gereklilik iması vardır.²⁸ Dahası ve önemli olan bunun süresinin sınırlandırılması şartıdır. Agamben ise artık yasadışı ve boşluk halinin, askeri işgallerin ve tutuklamaların süreklileştiğinden ve demokrasiyi zedelediğinden ve hatta tüm bu yasadışı halinin de demokrasi düşmanlarını alt etme söylemi temelinde geliştiğinden söz etmektedir. Bundan sonuç, olağanüstü hal, istisna halinin eş anlamlısı değil, uygulama biçimlerinden sadece biridir ve gerekçeler ile demokrasinin koşullarının ne derece aşındırıldığı iyi tespit edilebilmelidir (2008: 167-168).

Hukuk devleti mantığı dışında tanımlanmış ve/veya kanun hükmünde kararnameler ya da başkaca kanuni yöntemler ile sistemin içerisine dâhil edilmiş istisna halleri ve sık bilinen haliyle olağanüstü hal uygulamaları için bu noktada tamamen gereksiz ve anti demokratik olduğunu söylemek doğru olmaz. Durumu anti-demokratik yapan zaman unsurudur. Demokrasinin koşulları içerisinde Türkiye özelinde olağanüstü hal uygulamalarının olanak ya da engel olarak nitelenmek de bu zamanla sınırlamak mefhumu ile eşzamanlı olarak değişmektedir. Uzun süreli, zaman sınırsız ya da sık sık başvurulmuş bir uygulama olarak olağanüstü hal bir engel olarak nitelenir ve demokrasi için dezavantaja dönüşür. Keyfi yönetimin ve baskının aracı olarak kullanılması durumu 1990'larda Güney Doğu'da uygulanan halinde olduğu gibi demokrasinin yerleşmesi, sürdürülebilmesi ve demokratik yolların benimsenmesi noktasında sekteye uğratılması sonucunu doğurmaktadır.

3.2.2. Egemenlik

Türkiye siyasi hayatında egemenlik kavramının tarihsel sürecine bakıldığında öncelikle Osmanlı döneminin egemenlik anlayışı 19. yüzyıla kadar mutlak, daha sonrasında meşruti bir nitelik ile devam etmiştir. 1921 Anayasası 1. maddesi

²⁸ Schmitt der ki; "Olağanüstü hal ile anarşi ve kaos arasında her zaman bir fark vardır ve yasal anlamda, hala içinde bir düzen barındırır, her ne kadar bu yasal bir düzen olmasa da." (Akt. Agamben, "Olağanüstü Hal", 2008: 167)

“Hâkimiyet bila kayd-u şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” hükmü ile egemenliğin kaynağı ve 2. madde olan *“İcra kudreti ve teşrii salahiyeti, milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi ’nde tecelli ve temerküz eder”* hükmü ile egemenliğin kullanıcısı açıkça belirlenmiştir. 1924 Anayasasının 3. maddesinde *“Hâkimiyet bila kayd-u şart milletindir”* ifadesi yer almaya devam etmiş ve egemenliğin kaynağı işaret edilmiş, 4. madde ile de *“Türk ulusunu ancak TBMM temsil eder ve ulus adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır”* hükmü ile egemenliğin kullanıcısı işaret edilmiştir. Bu özelliği ile mecliste çoğunluğu elinde bulunduran grubun iradesi işletildiği için karakteristik olarak çoğunlukçu bir egemenlikten bahsedilebilir. Teziç’e göre dönemin tek parti iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin egemenliği bu şekilde algılaması, toplumun genel iradesinin, CHP’nin ideoloji ve programı ile bir tutulmasına neden olmuştur. Çok partili döneme geçildiğinde ise meclis çoğunluğunu elinde bulunduran Demokrat Parti (DP) kendi üstünde hiçbir güç tanımayan bir irade olarak kabul edilmiş, oy çokluğu neticesinde bütün bir ulusun temsil edilmesi mantığı sonucu, buna karşı gelinmesi durumunun “ulusal irade” ye karşı gelinmesi demek olduğu tezi ileri sürülmüştür (Teziç, 1991: 94-95).

1961 Anayasası ile birlikte Meclis, egemenliğin kullanımında tek yetkili organ olmaktan çıkmış, Anayasa Mahkemesi’nin kurulması ile birlikte iradenin ve egemenliğin kullanımında bir kurum değil doğrudan anayasa bağlayıcı olmuştur; *“Hiçbir kimse veya organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz”* (1961 - madde 4) ve *“millet, egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır”* (1961- madde 4/2). Buna göre önceki anayasalarda meclis üstünlüğünün belirleyici olduğu bir demokrasi anlayışı yerini meclisteki çoğunluk iradesinin meclis dışındaki başka organlarca dengelendiği ve denetlendiği farklı bir demokrasi/ çoğulcu demokrasi anlayışına bırakmıştır (Soysal, 1987: 92). 1982 Anayasası da *“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Türk milleti, egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz”* (6. madde) maddesi ile egemenliğin kaynağı ve kullanımı konusuna, özünde selefine benzer şekilde açıklık getirmiştir.

3.2.2.1. Türkiye’de İki Egemenlik Anlayışı Üzerine

Türkiye’de yerleşik iki temel egemenlik anlayışından söz edilebilir, bunlar vesayetçi (elitist) egemenlik anlayışı ve popülist (çoğunlukçu) egemenlik anlayışıdır. Halk egemenliği odaklı gelişen popülizm için -siyaset felsefesi içerisinde yerleşik ve köklü bir ideoloji olmadığından da sebep- farklı tanımlamalar mevcuttur ve popülizme her yazar farklı boyutları vurgulayarak yaklaşmaktadır. Rooijn popülizmi antielitizm olarak tanımlamaktadır. Ayrıca halk merkezlik, homojen halk kavrayışı, doğrudan demokrasi, dışlama, basit dil, doğrudan iletişim tarzı, kutuplaşma, dışarıdan dâhil olma imgesi, merkezleşmiş liderlik ve lider ile takipçileri arasında gevşekçe örülmüş bir ilişkidir. (Rooijn, 2013: 578).

Uslu’ya göre popülizmin²⁹ çerçevesinde biçimlenen demokrasi anlayışı liberal demokrasinin karşısında -ama ve ancak liberal demokrasiler izin verdiği için- yer alır ve liberal demokrasi karşıtlığı üzerinden kendini inşa eder.

“Popülist demokrasi, liberal demokrasinin karşıtı veya liberal demokrasiye alternatif bir model olarak ortaya çıkaran üç ana unsur, üç temel anlayış üzerine yükselmektedir. Bunlardan ilki, anti-öteki(ler) üzerinden kurulan belli türde bir halk kavramlaştırması olarak aslî halk anlayışıdır. İkincisi muhalefetin sınırlarını daraltan ve gayri meşru hatta iten, anti-çoğulcu ve antagonist siyaset üreten yekpare birlik anlayışıdır. Bunların

²⁹ Liberal demokrasileri, çatışmayı ve siyaseti dışladıkları savıyla eleştiren Laclau’ ya göre ise popülizm (radikal) demokrasiye katkı sağlayan bir olgudur. Öyle ki, popülist söylemler aracılığı ile toplum, halk ve düşmanları (oligarşi, elitler) olarak ayrıştırılır, “halk” taraftarı liderin hem duygusal söylemleri ile hem de mevcut kurulu düzen tarafından göz ardı edilmiş toplumsal talepleri gündemde tutması ile halk, siyasal bir aktör haline getirilir (2005: 74). Laclau’ya göre popülizm, sosyo-tarihsel gelişimin bir aşaması değildir, toplumda iktidar yapısı ve hâkim ideolojinin çöküşüyle yani kapsayıcı bir toplumsal krizle bağlantılı olarak varlık göstermiştir. Laclau popülizmi iki türü ile anlatmaktadır; *hâkim sınıf popülizmi* halk aleyhine popüler sloganlar kullanarak toplumsal çelişkilerin törpülenmesine yönelik gelişir, *Mazlum sınıf popülizminde* ise toplumsal çelişkiler ancak bir devrim ile çözümlenebilir. Toprak’ın ifadesiyle; *“Her iki durumda da ‘iktidar blok’u için kavgada popüler söylem kullanılıyor. Laclau’ya göre, bu nedenle, Hitler, Peron, Tito’ nun selefleri, İtalyan komünistleri, tüm bu insanlar popülist oluveriyorlar. Çünkü hepsi için popüler çağrı bir ‘çelişki ya da antagonizm türü’ (1992: 5-8).*

Popülizm çalışmalarının tanımlamalar kadar ilgilendiği başka bir konu da popülizmin ortaya çıkma nedenleridir. Meny ve Surel, popülizmin yükselme nedeninin, demokrasilerin toplumun değişen ihtiyaçlarına ve değerlerine yanıt veremediği zamanlarda oluşan hoşnutsuzluk olduğunu iddia ederler. Ve ayrıca popülizmin, demokrasilerdeki halk egemenliği kavramının idealiyle gerçekliği arasındaki boşluktan doğduğunu ileri sürerler (2002: 1-21) Laclau ise popülizmin yükselişini farklı toplumsal taleplerin siyasal sistemden yanıt bulamaması sonucunda toplumsal talep temelli olarak açıklamaktadır. (2005, 70-75). Panizza’ nın özeti ile ise ekonomik krizler, değişen sınıfsal yapılar ya da demografik değişikliklere bağlı olarak popülizm öne çıkmaktadır (Panizza, 2005-4). Ayrıca popülizmin yükselişi, kente göçerlerin ya da küreselleşmenin şartlarına uyum sağlayamayanların yani popülizmin cazibesine kapılacak toplumsal grupların veya sınıfların, toplumsal dönüşümle kendini var edebilmesi ile açıklanabilir (Sözen, 2017: 6).

Worsley’in deyişiyse; *“popülizm, ‘fazla eğitilmiş’ olanlara karşı bir güvensizlik hissiyatı içerirken, hükümetin yasama organına ve herhangi bir kurumuna özerklik vermez. Kamu hizmetinden nefret eder ve politikacıya düşmandır.” (1969: 244).* Farklı bir açıdan Zizek’in saptamasıyla *“Egemen ideolojinin işleyebilmesi için, sömürülen çoğunluğun, içinde kendi sahici özelemlerini görebileceği bir dizi özelliği de bünyesinde barındırması gerekir. Başka bir deyişle, her hegemonik evrensellik en azından iki tikel içeriği, yani hem sahici popüler içeriği hem de onun tahakküm ve sömürü ilişkileri tarafından çarpıtılmış bir biçimini bünyesinde barındırmak zorundadır.” (2006: 260-261)*

bir sonucu olarak, üçüncüsü, halkın veya onu temsil edenin iradesinin mutlak hâkimiyetini ileri süren kuşatıcı egemenlik anlayışıdır.” (Uslu, 2020: 8-9)

Popülist egemenlik kavramına bakacak olursak, en temelde -elitist yaklaşımın *sıradan halk* olarak tabir ettiği- halk, meşruiyetin en temel kaynağıdır, öyle ki anayasalar, hukuk devleti özellikle de temsili demokrasinin aracı olan parlamentolar, halkın varlığı için sadece araçtır ve gerektiğinde terkedilebilir. Egemenlik gerçek manada sadece halkın elindedir, politikacılar sadece uygulayıcılardır ve lider ile halk arasında başkaca bir mekanizma yer almamalıdır.

Liberal demokrasinin unsurlarından olan anayasallığa, hukuk devleti mantığına ve temsil mekanizmasına karşı çıkan popülizm, temelde liberal demokrasi ile taban tabana zıt bir mantık ile anti-bireycidir. Öyle ki bireysel hakları koruyan kurumları aşındırmak amacı ile yine bölünemez ve devredilemez halk egemenliği kavramı ortaya atılmaktadır. Ayrıca halk egemenliği, temsil gibi bir mekanizma işletilerek de devredilemez ve buna tercih edilen sistem –sadece seçimlerle temsilci belirlenmesi açısından değil, siyasi partiler, baskı grupları vb. için de- doğrudan demokrasi uygulaması olmalıdır ve bu noktada ölçeklerin imkânsızlığına önerilen yöntem ise plebisittir. Temelini Rousseau’nun ‘genel irade’³⁰ tezinden alan “*popülist egemenlik anlayışının çekirdeğinde homojen, yekpare, üstün ahlâklı ve belli bir ontolojik öze sahip halkın iradesinin sınırlandırılmaz, devredilemez, bölünemez ve yanılmaz bir irade/egemenlik olduğu fikri yatmaktadır.*” (Uslu, 2020: 19).

Türkiye açısından popülizme baktığımızda, konu üzerine çalışmaların genelinde - özellikle erken Cumhuriyet dönemi açısından değerlendirmelerde- popülizm ile halkçılık kavramının benzer çizgide olduğu savları karşımıza çıkmaktadır. Esasen halkçılık ilkesi, seçkinci Kemalistler tarafından geliştirilmiş, sınıflardan ve statülerden ayrılmış homojen bir ulusun inşası fikridir ancak elitler eliyle üretilmiş olması açısından popülizmle ilk olarak bu noktada ayrılmaktadır. Karaömeroğlu’na göre; “*Cumhuriyet’le beraber gündeme gelen halkçılık anlayışının en belirgin özelliği ‘hâkimiyet-i milliye’ kavramında somutlaşmaktadır ve bu kavram cumhuriyetçilik ilkesinin altyapısını oluşturmuştur. Söylenmek istenen yeni rejimde siyasal iktidarın*

³⁰ “Rousseaucu ifadeyle genel irade demek devlet demektir. Egemenin sınırlanması, onu yansıtan devletin sınırlandırılması, halkın bir bütün olarak kendi kendini sınırlaması anlamına geleceği için reddedilir.” Ancak bu noktada tam bir mantıksal örtüşmeden bahsetmek yanlış olur. Şöyle ki; “egemenlik anlayışının yanılmazlık niteliği konusu, Rousseau’da soyut bir millet genel irade-kamunun iyiliği şeklinde ilerleyen soyut bir özdeşlik kurgusuna dayanırken, popülistlerde halk ve öteki(ler) arasında kurulan iyi-kötü, erdem-yozlaşma, dürüst-hilekâr gibi karşıtlık kurgusuna dayanır” (Uslu, 2020: 20-32)

meşruiyet kaynağının halkta olduğudur." (2002: 275). Toprak'a göre, Türkiye'de halkçılık mantığının kaynağı Rus popülizmi ve ardından gelen Fransız (solidarizm) dayanışmacılığıdır (1992: 11). Ayrıca halkçılık ilkesi ile amaçlanan-özellikle geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet seçkinleri için- toplumsal sınıfları içermeyen homojen bir ulus inşa etmektir (1977: 27-29). Bu durum, çok partili hayata geçişe kadar *entelektüel popülizm* olarak yorumlanmış, çok partili döneme geçiş ile birlikte *siyasi popülizme* dönüşmüştür (1992: 62) .

Keyder, 1950 seçimlerinin Türk siyasal tarihinde popülist davranışların gelişmesi bakımından da bir dönüm noktası olduğunu söyler. O zamana değin siyaset, seçkinlerin kendi arasında -ya da kimi zaman burjuva ile pazarlık sonucu paylaşılan- iktidarın ve bürokrasinin dağıtılması olarak işletilmekteydi. 1946 sonrası Meclis'in gerçek manada bir tartışma ortamına dönüşmesi ve muhalefetin seçmene dönük bu yeni siyaset tarzı sonucu geliştirdiği *millete gitmek* söylemini geliştirmesi, Meclisin meşruiyetine karşı halk iradesini alternatif etmiş ve popülist bu söylem siyasete eklenmiştir. Yani halkçılık ile popülizmin alternatif kavramlar olduğu tezine karşın halkçılık, erken Cumhuriyet seçkinlerinin korporatist ideolojik mühendislik projeleri, popülizm ise çok partili dönem şartlarının ve tabii ki özelde Demokrat Parti'nin birçok sınıfa bir arada erişmesini sağlayan siyasal bir strateji olmuştur (2011: 147).

Demokrat Parti dönemi için, yani *siyasi popülizmin* başlangıcı noktasında, popülizm, halkçılık odaklı açıklanmaktan dönüşerek bu kez de patronaj kavramı ile açıklanmaya meyil görmüştür. Buna göre popülizm, patronajın temel bileşenlerinden biridir. (Sunar, 1983: 2077) Geç Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet halkçılığı, toplumu değiştirmeye yönelik ve döneminin benzer hareketleri gibi yukarıdan inme bir eylem olmuştur. Çok partili dönem ile birlikte bu durum, halkın beklentilerinin dikkate alındığı ve değerlerinin göz önünde bulundurulduğu bir halkçılık ilkesi olarak okunabilir (1983: 2081). Heper ve Keyman'a göre; Türkiye'de güçlü devleti ve siyasal öngörüye temsil eden devlet seçkileri ve politik duyarlılık (political responsiveness) ile "acizliği" simgeleyen siyasal seçkinler mevcuttur. Bu ikilik, planlama ile patronaj arasındaki karşıtlığın yansımasıdır. Buna göre taraflardan biri erken Cumhuriyet dönemi siyasetinin karakteristiğinin oluşturan devlet seçkinleri ve ürettikleri uzun vadeli planlamalar olarak işaret edilmektedir; Atatürk ve İnönü toplumun uzun vadeli çıkarlarının ve dolayısıyla güçlü devletin savunucuları olarak ortaya çıkmışlardır. Bu

anlamda uyguladıkları sosyo-ekonomik siyasalara rengini veren, benimsedikleri ‘yüksek siyasettir. Diğer tarafta ise, seçim desteği karşılığında sunulan siyasi patronaj Türkiye’de çok partili hayata geçişten beri egemen olmuş ve Demokrat Parti’yi, Adalet Partisi’ni ve Doğru Yol Partisi’ni kapsayan merkez sağ siyasetin temel bir özelliği haline gelmiştir. Bu geleneğin siyasetçileri kendilerini devletin iradesine karşı milletin iradesi ve devlet seçkinlerine karşı kitlelerin koruyucusu olarak takdim etmişlerdir (Heper ve Keyman, 1998: 260-262).

DP’nin ve uzantısı AP’nin kullandığı *millet iradesi* kavramı popülist söylem için oldukça önemli bir ifadedir. Demokratik meşruiyetin alınan oy üzerinden kurgulanması mantığı üzerine gelişen söylem ile halk, siyasal işleyişin temel aktörü olarak işaret edilmektedir. Halkın iradesini odak yapan bu söylemin *milli-millet* kavramlarıyla sloganlaşması, bu dönem için popülizmin bir başka boyutta da gelişiyor olduğunun işaretini vermektedir; milliyetçi popülizm. Sağ merkezli, kalkınmacı ve milliyetçilik odaklı gelişen popülist hareketler neticesinde kazanılan halk desteğinin başarısı, 1960’larda sol popülizm için de bir doğurucu kuvvet olmuştur, milliyetçiliğe alternatif olarak “anti-emperyalist yurtseverlik” söylemi geliştirilmiş, ‘halka rağmen halk için’ ilkesi yerine ‘halk için halkla birlikte’ ilkesini benimsenmiştir (Erdoğan, 1998:29).

Popülizme bir başka açıdan daha bakmak gerektiğinde, Köker’in (2014: 107) “ilerleme sendromu” kavramı üzerinden yaptığı iktisat temelli popülizm betimlemesi akla gelmektedir; az gelişmiş, gelişmekte olan, modernleşen ya da geçiş toplumları olarak adlandırılan toplumlar, tam bağımsızlık içerisinde iktisadi olarak kalkınmak, teknolojik açıdan gelişmek ve refah düzeyini artırmak isteğiyle bir “ilerleme” hedefine girerler. Ancak bu durum, siyasal rejim ve kültürel yapı ile uyum göstermediğinde ilerleme olarak nitelenen şey hızlı bir dönüşüme neden olur ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunlara çözüm de ancak popülist ideolojiler tarafından (anlık) ortaya konur. Türkiye’de özellikle merkez sağ partilerinin iktidarda bulunduğu zamanlar açısından bakıldığında kalkınma ve ekonomik büyüme temelli gelişen bir popülist tavrı sergilendiği görülür. Dahası Türkiye’de merkez sağın karşılık geldiği betimleme liberal-muhafazakâr siyasettir ve temellerini din, milliyetçilik ve liberalizm odaklı belirlemektedir ki temelde popülizmin tanımlamalarıyla çelişen bir destek noktası olduğu söylenebilir.

Türk siyasetinde salt ekonomik söylem ve icraat temelli değil, aynı zamanda sosyal-siyasal kültürel boyutlarını da kapsar şekilde genel tabloyu anlatması bakımından (ve benzer Latin Amerika çalışmalarından dolayı da) Ostiguy'ın görüşleri bu aşamada bir özet tespit niteliğinde değerlendirilmektedir. Öyle ki, çalışmanın bu bölümü için yapılmış popülizm okumaları arasında, özellikle Türkiye özelinde popülist siyaseti kuramsal çerçeveye yerleştirmek bakımından düşünüldüğünde en uyumlu anlatımın bu araçla, yani popülizmi sağ-sol olarak okumanın yanında farklı ayrıntıları da formüle dâhil edilmiş analizi ile yapmak daha tamamlayıcı olacaktır. Ostiguy, popülizmi sınıflandırma ve tanımlama noktasında muğlaklığı ile diğer benzer görüşlere paralel hareket eder ancak popülizm çalışmalarında ampirik olarak siyasetçi performansı ve praksisine bakılması gerektiğini belirtir (Ostiguy, 2018: 33). Popülizm, yatay olarak sağ-sol (özel mülkiyet haklarının kurumsallaşması ve geleneksel toplumsal yapının muhafazası - kaynakların eşit dağılımı ve gelenekselliğin ve otoriteryenliğin eleştirisi) siyaset bakımından değerlendirildiği gibi dikey olarak alçak-yüksek siyaset bakımından da değerlendirilmelidir. Alçak-yüksek siyaset kavramını açmak gerekirse, sağ-sol siyaset düzleminde birbirine geçmiş alanlar vardır ve bu muğlaklık içerisinde siyaset etme biçiminin konumlandırılması, popülist ve anti-popülist siyaset tarzları üzerinden daha kolay yapılabilmektedir.

Popülizmin demokrasinin koşulları ile uyumluluğu bakımından genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; temelde halk egemenliğini benimsiyor olması, çoğunlukçu eğilimi, seçkinci tekeli dışlaması ve kapsayıcı söylemleri ile baskın olmayan grupları siyasal alana dâhil etmesi bakımından demokrasi ile birlikte yürür bir tarzdadır. Ancak bir sınır noktası vardır ki mutlak halk egemenliğini kutsayarak sınırsızlandırması, halk ve karşıtları olarak siyasal alanı keskinleştirmesi ve toplumu ortak tek çıkarı olan *homojen halk* olarak görmesi, en önemlisi de demokrasinin kurumlarını her an terkedilebilir bir araç olarak kullanması noktasında demokratik koşullardan oldukça uzaklaşmaktadır.

Son olarak genel bir tespit ile Türkiye'de çok uzun yıllar siyasal iktidarı elinde tutan partilerin iktidar süreleri içerisinde kendi merkez sağ ile özdeşleşmiş popülist/çoğunlukçu ya da Kemalizm'le özdeşleşmiş elitist/vesayetçi millî egemenlik anlayışının Rousseaucu anlamda genel iradeyi temsil ettiğini düşünerek, Hobbescu mutlak devlet egemenliğini topluma ulusal egemenlik anlayışı gibi sunması bu

partilerin Lockcu anlamda demokratik, sivil, sınırlı ve çoğulcu bir toplumsal egemenlik anlayışını yansıtmaya engel olmuştur.

3.2.2.2. Avrupa Birliği Özelinde Ulus-üstü Yapıların Türkiye Demokrasisine Etkileri

Özellikle 90'lardan sonra küreselleşme kavramının politik, ekonomik ve ideolojik olarak her alana nüfuz etmiş olması, en temelde hem yerel örgütlenmeyi desteklemiş hem de tezatıyla ulus-devlet örgütlenme şeklini hem hukuken hem de sermaye odaklı öteleyerek ulus-üstü örgütlenmeleri destekler olmuştur. Artık politik rejimlerin örgütlenmelere bakış açıları, yasakları ya da onayları önemini büyük oranda yitirmiş, ulus-devletin uyumlanması ya da rıza gösterme kapasitesi denenir olmuştur. *“Cemiyetin demokratik şekilde kendi üzerinde tasarrufta bulunabilmesi fikri şimdiye kadar sadece milli-devlet çerçevesi içinde ikna edici şekilde gerçekleşebildiği için millet sonrası terkip fikri siyasi arenalarımızda müşahede ettiğimiz çaresizlik alarmlarını harekete geçirmektedir. Milli siyasetin istikbalde mevzi güvenliğinin gereklerine uymaya çalışan zeki bir işletmeciliğe indirgenmesi ile siyasi mücadeleler, var oluşlarının son kalıntılarını da kaybetmektedirler (Habermas, 2002: 77).*

Bu örgütlenebilme mantığını yerel sendikal bir örgütlenmeden, ulus-üstü bir örgütlenme şekline kadar genellemek mümkün olabilmektedir. Özellikle demokrasinin koşullarının belirlenmesi küreselleşme odağından değerlendirildiğinde, karşımıza çıkan aktörler ulus-üstü örgütlenme şekilleri olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası, başta Amerika olmak üzere Batılı devletler ve kurucusu oldukları ulusüstü yapılar, uluslararası politikaların düzenlenmesinde demokratik hassasiyeti açık olarak vurgular olmuştur. Hali hazırda fark etmeksizin örgütlenme ölçekleri ya da yönetsel ölçekler üzerinden demokrasinin düşünülmesi sürecinde karşılaşılan bir durum; uluslararası kuruluşların demokratikleşmeye yakınlıklarıdır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası ülkelerin ekonomik, kültürel ve askeri işbirlikleri ve buna bağlı olarak ulusüstü kuruluşlara yetki devirleri, beraberinde demokrasinin ülkeler arası ve ulusüstü biçimde nasıl işlediği ya da işlemesi gerektiği üzerine düşünmeyi de zorunlu kılmıştır. Ancak bu aşamada belirtilmesi gereken bir durum vardır ki Dahl, bu noktada önemli bir *demokratik açıktan* bahsetmektedir; kararların alınması noktasında yine politik ve bürokratik seçkinlerin pazarlıkları söz konusudur ve demokratik yöntemler yerini pek çok kez delegelerin diğerlerini ikna etmesi sürecine bırakabilmektedir. Bu

süreci işleten en önemli etkenlerin başında da ulusal ve uluslararası piyasaların selametinin düşünülmesi olmaktadır (2015: 130). Çalışmanın bu bölümü, ulusüstü yapıların demokratik hassasiyetleri ile sınırlandırılmış, diplomatik ya da ekonomik yaptırımlar ile demokrasi düzleminde buluşma amaçlanırken kullanılan bir takım inisiyatifler çerçevesinde incelemeler yapılmıştır. Bu konuda en iyi bilinen örneklerden biri de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde karşılaşılan (*acquis communautaire*) uyum şartlarıdır.

Uluslararası ilişkiler literatüründe güç kavramı ve sınıflandırması oldukça önemli bir izlek olarak kullanılmaktadır. Bu sınıflandırma içerisinde yer alan *normatif güç* kavramı, AB uyum şartları ve yaptırımlar bağlamında açığa çıkan gücü en temelde açıklar niteliktedir. Öyle ki, normatif güç ile kastedilen sert gücün tersine fikirlerin, değerlerin ve kuralların ortaya konması ve ekonomik yaptırımlar ya da hariç bırakılma tercihleri de sunularak bu kurallara uyulmasının beklenmesidir.

Başta egemenliğin uluslararası ilişkileri ilgilendiren tarafı ile anlamını şöyle hatırlamak gerekir; bir tüzel kişilik olarak devletin sınırsız ve koşulsuz bir bağımsızlığa sahip olması, diğer devletlerle hukuken eşit statüde bulunması, ulusal sınırlar içerisinde kendisine rakip olabilecek başka bir gücün bulunmaması.³¹ Son on yıllarda, devletin gücünü ve tarihsel işlevini küreselleşme karşısında yitirdiğine ilişkin görüşler gelişmeye başlamıştır. Buna göre, piyasa şartlarını devletin düzenlediği dönemler yerini küreselleşme ile çok uluslu gayri şahsi şirketlerin söz sahibi olduğu dönemlere bırakmıştır. Bu görüşün temsilcilerinden biri olan Strange'e göre; öncelikle teknolojik gelişmeler ve özellikle nükleer silah teknolojileri, devletin 'güvenliği sağlama' rolünü boşa çıkarmıştır. İkincisi, yine teknolojik gelişmelere bağlı olarak küresel finans piyasalarının öneminin artması ve devletlerin ulusal ekonomilerde yerine getirdikleri görevlerinin küresel piyasalarda bir karşılığının olmamasıdır. Nükleer silah teknolojileri üzerinden açıklanan *devredilen egemenlik* formlarına ilişkin kurgulardan biri de Russell'a aittir. Bertrand Russell, nükleer silah teknolojilerini doğru kanalize etmenin tek yolunun bir *dünya devleti* kurmak olduğunu söyler; kendi dönemi için ABD, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın –bugün Çin, Hindistan, Pakistan, İsrail, İran ve Kuzey Kore de eklenmiştir- elinde bulunan nükleer güç,

³¹ Tanım ayrıntıları için Bkz. Şeref Gözübüyük, (2000:15)

dünyanın sonunu getirecek ve geri dönülemez sonuçlara neden olacak savaşların habercisidir. Bu savaşlara ve buna ek küresel yoksulluğa karşı koymanın yolu, dünya çapında bir işbirliğidir. Küresel barışı ve ekonomik eşitliği sağlayabilmek adına ulusüstü bir otoritenin oluşturulması, devletlerin iç işlerinde bağımsız dış ilişkilerde ise bu otoriteyi tanınması gereklidir zira devletler tek başlarına bu amaca hizmet edemez dahası kendi halklarını bile felaketten uzak tutamaz. Yöntem ise savaş güçlerinin tamamını elinde tutan bir dünya örgütünün kurulmasıdır³² (Etgü, 2015: 81).

Ya da 1814’de Saint Simon’un bir Avrupa Devleti’nden söz eden “*Avrupa Toplumunun Yeniden Teşkilatlanması*” adlı kitabı ya da 1780’lerde Kant’ın *Sürekli Barış* yapıtıyla temelini attığı, devletlerin iradeleri dışında olsa dahi ilerlemenin sonucunun kozmopolit bir anayasa olacağı fikri;

“Bir arada yaşayan insanlar arasındaki doğal durum (status naturalis) bir barış durumu değil, ama her an patlayabilecek gibi görünen bir savaş durumudur. Böyle olunca, kalıcı bir barış durumunun kurulması gerekir; çünkü düşmana karşı korunmuş olmak için, düşman tarafından hiçbir eylem ve girişimde bulunulmaması yeterli bir güvence sayılamaz; her komşu, bir başkasının kişisel güvenliği hakkında garanti vermelidir; bu da ancak yasal bir durum (hukuk düzeni) içinde olabilir; böyle bir düzen kurulamazsa, herkes başkasından boşuna bu tür bir koruma bekledikten sonra, komşusuna düşman gibi davranabilir” (Kant, 2020: 287).

Tam da bu noktadan hareketle 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin ulusal egemenlikleri pahasına kıtada barışı sağlayamayacağı³³ fikriyle bir birlik olgusu doğmuştur. Özellikle Almanya’nın ve etkilenen tüm Avrupa devletlerinin içerisinde bulunduğu ekonomik yıkımın telafisi ve dahası milliyetçilik ve Nazizm karşıtı özgürlükçü ekonomi-politikaların uygulanabileceği liberal bir yapı için Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu deneme uygulaması ve sonrasında görülen başarı ile de

³² Sözü edilen ve 1960’larda tasarlanmış olan bu kurgunun pek çok değişik örneği daha vardır ve şu yüzden dikkat çekmektedir, çok öncesinde 17. yüzyılda Avrupa Birliği tarzı bir yapının fikri temellerinin atılmış olmasıdır. William Penn’in “*An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe*” (1693) da bir Avrupa Parlamentosu önerisi; “*Avrupa’da egemen olan prensler, barışın ve düzenin korunması için atayacakları delegeleri vasıtasıyla, Devletler Meclisi veya Parlamento nev’inden genel bir Diyet Meclisi halinde toplanmayı kararlaştırmalı ve orada karşılıklı uygulayacakları ve uyacakları adalet kurallarını saptamalıdır.*” (Akdoğan’dan aktarımla 2010: 57).

³³ Jean Monnet, Avrupa Birliği’nin tarihsel sürecinde ulus-üstü bütünleşme fikrinin ete kemiğe bürünmesini sağlayan en önemli isimlerden biridir. İkinci Dünya Savaşı sırasında “Fransız hükümetinin sürgündeki üyesi olarak üyesi olarak 5 Ağustos 1943’te yaptığı şu açıklama oldukça çarpıcıdır; “*Halklarına refah ve sosyal kalkınma sağlayamayacak kadar küçük olan Avrupa devletleri bir federasyona dönüşmeli. Ulusal egemenlik temelinde devam edersek Avrupa’da barış olmayacaktır.*” (Denk, 2018: 49).

gümrüklerle başlayan bütüncül bir ekonomik yapı kurulması amaçlanmıştır. Savaşların ve neticede savaş yıkımlarının sonlandığı, güvenlik görevinin ve dolayısıyla güvenlik harcamalarının NATO'ya devredildiği, bu sayede faydalanılan barış hali üzerine meşruiyetinin kurulduğu birlik için kapsayıcı hukuk kuralları da belirlenmiştir. Bu üst hukuk kuralları sisteminde, AB hukuku hem üye devletlerin iç hukuklarının üzerinde bir yere kendini yerleştirmiş hem de üye devletlerin iç hukukları üstünde etki yaratarak bağlayıcılık sağlamayı amaçlamıştır. 1979'da Avrupa Parlamentosu için ilk demokratik seçimlerin yapılması ve 80 sonrası neoliberal politikaların ürettiği devletin minimize edilmesi fikri ile küreselleşme ve üst kimliğe sahip olma taraftarları, Avrupa Birliğini *Avrupa vatandaşı olma* talepleri ile önemli ölçüde güçlü bir yapı haline getirmiştir. (Denk, 2018: 53-55)

3.2.2.2.1. Ulusal Egemenliğin Zayıflaması

Devletlerin egemenliği ve şiddet tekeli bağlamında hâlihazırda sadece Avrupa devletleri değil dünya genelinde ulus-devletlerin referans aldığı temel noktalar sorgulanmaktadır. En basit örneği ile devletler, salt kendilerinin koyamadığı uluslararası hukuk anlaşmalarına uymayı taahhüt etmekte, ulusüstü mekanizmaların sınırlandırmalarını iç hukuk sistemlerine uyarlamaktadır. Avrupa Birliği'nin mantığı da salt coğrafi bir ortak paydadan temellenmemekte, hukuki ve ekonomik birlikteliğin yanı sıra ortak gelecek amacı, ortak yönetim ve organizasyonlar ile ortak sembolleri³⁴ de kapsamaktadır. Hukuki sistemin uygulanması ve egemenlik noktasında, kayıtsız-şartsız nitelenen devlet egemenliğinin kendi üzerinde bir otoriteyi tanımaması durumu, AB sistematüğinde egemenliğin bir ölçüde devredilebilirliği fikrine dönüşür. Üst hukuki kuralları da kapsayan *çatı egemenlik* fikri, klasik devlet egemenliği mantığını, devletlerin ayrı ayrı onaylarını almayı gerektirmeyecek bir karar alma mekanizması kurarak ve devletlerin pek çok konuda yasal kurumlarının işleyiş sistemini AB inisiyatifine devrederek dönüştürmektedir.

Ancak buna karşıt bir görüşe de yer vermek gerekliliği ile; yine küreselleşme karşısında ne olsa da üretim ilişkilerinin devlet içerisinde sürdüğü ve ulus-devletin

³⁴ Lizbon Anlaşmasında kesin ortak kararlarla reddedilmesine dek, Birliğin ortak bayrak, para birimi, marş, (9 Mayıs) Avrupa günü, ortak anayasa vb. 'Avrupalılığı' oluşturacak konular aralıklarla gündeme getirilmiştir.

işlevini yitirmedeği sadece dönüşümünün kaçınılmaz olduğu savına da atıf yapılmalıdır. Bu savın AB için bir gerekçesini Denk şöyle özetlemektedir;

“Avrupa Birliği tartışmalarında harcıâlem bir şekilde en sık dile getirilen “siyasi” argüman, Birliğin sınırları, gümrükleri, vatandaşlığı ve hatta egemenliği aşındırdığı ve son tahlilde ulus-devleti ortadan kaldıracacağı yönündedir. Lehte olanlar bir anlamda ceberut ulus-devlete karşı olumlamak, aleyhte olanlarsa egemenliğin elden gittiği uyarısında bulunmak için varmaktadır bu hükme. Oysa çok temel bir nokta göz ardı edilmektedir. Bütünleşme sürecinde sınır mefhumu değil mevcut sınırlar, gümrük mefhumu değil mevcut gümrükler, vatandaşlık mefhumu değil mevcut vatandaşlıklar, para mefhumu değil mevcut paralar ve nihayet devlet değil mevcut (ulus) devletlerdir tartışma ve revizyon konusu olan. AB, supranasyonel karakteri nedeniyle ve sayesinde, egemenliği/devleti tedricen zayıflatarak sonlandırma değil mevcut egemenlikleri/devletleri tedricen eriterek tek bir (federal ya da konfederal) egemenlik (“devlet”) alanıyla ikame etme sürecidir. AB, yeniden ölçeklendirilmekte olan egemenliğin ağırlık merkezine yerleşerek egemenliğin alametifarikası olan temel işlev, araç, kurum ve hatta sembolleri tedricen kendisinin kılmaya yönelmiş bütüncül bir bütünleştirme denemesidir.” (2018: 49)

Burada kısaca bazı ülkelerin Anayasalarında, egemenliğin bazı ulus-üstü kuruluşlarla birlikte kullanılmasını öngören Anayasa hükümleri de şöyle sıralanabilir.

“Federal Almanya Anayasasına göre, Birleşmiş bir Avrupa'nın gerçekleşmesi için Federal Almanya Cumhuriyeti, AB'nin gelişmesinde katkıda bulunur. Federasyon bunun için, Federal Konseyce onaylanan bir yasayla egemenlik haklarını devredebilir (AY. md. 23/1). Federasyon, egemenlik haklarını, devletlerarası kuruluşlara kanunla devredebilir (AY. md. 24/1). Hollanda Anayasasına göre, yasama, yürütme ve yargı yetkisi gerektiğinde antlaşmalarla uluslararası örgütlere devredilebilir (AY. md. 92)”. İspanya Anayasasına göre, Anayasadan kaynaklanan yetkilerin kullanılmasının bir uluslararası kuruluşu devrini öngören antlaşmaların yapılabilmesi için bir kanun ile yetki devredilebilir (AY. md. 93). Danimarka Anayasasına göre, Anayasa'da belirtilen yetkiler, yasal düzenleme ile belirli ölçüde, ülkeler arası karşılıklı antlaşmalara göre kurulmuş organlara devredilebilir (AY. md. 20/1).” (Küçük, 2015: 335)

Egemenliğin devredilmesi³⁵ ya da yeni bir formda düzlem değiştirmesi, teorilerde ya da öngörülerde her nasıl yorumlanırsa yorumlansın fiiliyatta ulus-devletin ulusüstü

³⁵ Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş yıldönümünü konuşmasında Ahmet Davutoğlu'nun, AB ve egemenlik devri bakımından yaptığı konuşmanın bir bölümü şöyledir; “... Avrupa Birliği açısından, uluslararası hukuk egemenliği var; yani, Avrupa Birliğine girmiş olmakla, Türkiye'nin, uluslararası hukuk bakımından tanınma noktasında bir kaybı olmayacak, mesela Almanya, Fransa bir uluslararası hukuk süjesi olarak varlıklarını sürdürüyor ve bunlar karşılıklı olarak birbirlerini tanıyorlar. Bu anlamda

kuruluşa üyeliği, hatta üyelik yönünde talebi dahi, artık kuralları tek başına belirlemeyeceğinin taahhüdü anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra özellikle AB üyelik süreci özelinde gelişen en önemli taahhüt, istikrarlı ve sürdürülebilir demokratik temellere ilişkindir. Demokratikleşmeye dair gerçekleştirilmesi beklenen bu taahhütleri AB üyelik sürecindeki ülkeler ve özelinde Türkiye örneğinde değerlendirmeden önce, demokratikleşme ön koşuluna atfedilen negatif düzlemdeki *demokrasi mühendisliğinden* kısa da olsa bahsetmeden geçmemek gerekir.

Demokrasi mühendisliği, gerek tek bir ülke ya da ülkeler birliği, gerek çok uluslu yardım kuruluşları ve finans organizasyonları ya da ulusüstü yapıların, yani kısa ve genel kullanımdaki tabiriyle *Bati'nin*, görece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere insani, askeri ve finansal yardımlar sağlamalarının karşılığını siyasal ön koşullara bağlamaları hali olarak tanımlanabilir. Bu siyasal ön koşulların sağlanmasında Soğuk Savaş öncesi dönemde sadece komünizmi benimsememek şartı yeterli iken, komünizm tehlikesinin ortadan kalkmasıyla yardımların yapılmasında farklı prensipler geliştirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası küresel sorunlar ön planda tutulmuş ve çözümleri için her bir ülke ölçeğinde demokratik konsolidasyonun sağlanması şartı öne sürülmüştür. Çünkü araçsal varsayıma göre ulus-devlet ölçeğinde az gelişmişlik, hukuk devleti olma ve insan hakları ihlali gibi sorunlara ya da daha küresel aşkın bir amaçla dünya barışını sağlamaya gösterilen yegâne çözüm demokrasidir. Demokratik konsolidasyonun içeriği de Batı olarak tasvir edilen ancak içerisinde pek çok farklı yapılaşmayı barındıran çeşitlilik kadar farklı ve çok beklentiyi içerebilmektedir. Örneğin ABD siyasal liberalleşmeyi ön planda tutarken, AB kamusal kaynakların kullanımını konusunda ya da Kuzey Avrupa ülkeleri insan hakları konusunda hassasiyet göstermiştir. Farklılık gösteren bu hassasiyetler, neticede getirilmek ya da geliştirilmek istenen demokrasinin içeriğinin tam olarak ne olduğu ve ilgili

uluslararası hukuk egemenliğini kendi içinde mevcut, buna bir engel getirmiyor; ama Westfalya egemenliği ortadan kalkıyor; yani, diğerlerinin herhangi bir ulusun iç işlerine karışmama fikri önemli ölçüde ortadan kalkıyor. Kopenhag kriterleri gibi ortak hukuk normları fikri karşılıklı müdahale ve denetimi de beraberinde getiriyor. Mesela, bunun tersine çarpıcı bir örnek de vermek gerekirse, Tayvan'da Westfalya egemenliği var, kimse gidip Tayvan'ın iç işlerine müdahale edemez; ama uluslararası hukuk egemenliği yok; çünkü Tayvan'ı kimse tanımıyor. Filistin'de uluslararası hukuk egemenliği var, Filistin'i tanyanlar, Yaser Arafat geldiğinde devlet başkanı muamelesi yapıyor; ama diğer hiçbir unsur yok. Dolayısıyla, farklı standartlarda farklı egemenliklere sahip ülkeler söz konusu." (2003:4-5)

desteklerin/yardımların gerçekleşmesi ile demokratikleşme arasındaki bağıntının netliği konusundaki çelişkileri beraberinde getirmektedir. (Akgün vd. 2011: 2-9)

Bu noktada ister araçsal, ister içkin/normatif bir saikle ya da kurulumsal bir mühendislik sonucu olsun demokrasi, özellikle Batıdaki toplumlarda, devletin varlığını koruyacak ideal yönetim olarak algılanmaktadır. Bu ideal yönetimin şifrelerinin de Batı'da olduğu ön kabulü ile demokratikleşme sürecinde yüzler hep Batı'ya dönük seyretmektedir. Parekh, Batıdaki siyasal oluşumlardaki modernleşme çabalarında Batı modernliğinin duygusal olarak kendiliğinden benimsendiğini söyler. (2005: 556) Avrupa Birliği üyesi ülke olmak çabalarının bir ayağının da bu duygusal yaklaşımdan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

3.2.2.2.2. Türkiye ve Avrupa Birliği

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dâhil olma süreci 1959'da AET'ye ortaklık başvurusu ile başlamıştır. Bunun öncesinde yine Batı odağında OECD ve NATO üyelikleri için süreçler işletilmiştir. Stratejik sürece bakıldığında II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, Batı tarafından Doğu bloğuna karşı kanat görevini üstlenecek bir ülke olarak atfedilmiştir. Stratejik jeopolitik durumundan dolayı, NATO'ya kabul edilerek Sovyet Bloğuna karşı Avrupa savunma sistemine dâhil edilmiş, Avrupalı bir ülke gibi, Avrupa Konseyi'nin üyesi yapılmış ve Avrupa kurumlarının işleyişini benimsemiştir. Ancak Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra Türkiye Batı için aynı stratejik önemi taşımaz olmuş, AB üyelik süreci umulduğu kadar hızlı ilerleyememiştir. (Manisalı, 2002:21-28) AB uyum sürecinde Kıbrıs sorununun çözümü, ekonomik kriterlerin sağlanması, MGK gibi bazı kurumların Avrupa Birliği'ne uyumlandırılması vb. konular bir yana, demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularını kapsayan kriterler üyelik sürecini oldukça içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. 1993 yılında tam üyelik şartlarının sıralandığı Kopenhag zirvesinde siyasi kriterler, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığını tesis etmek olarak belirlenmiştir. Özer; Türkiye tarafından Kopenhag kriterlerini yerine getirme yönünde gösterilen çabaların, demokratikleşme yolundaki kritik eşiğin aşılmasını ve demokrasi bilincinin yerleşmesini sağladığını söylemektedir. Ancak şu noktayı da eklemektedir; *“AB, yıllardır siyasi kriterler kapsamında ortaya koyduğu insan hakları ve demokratikleşme sorunlarıyla devamlı*

Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya ve bu konuda kendi çıkarlarına uygun çeşitli tavizler koparmaya çalışmıştır.”(2009: 96-97).

AB üyelik sürecine ya da AB'nin koşullar doğrultusunda gerçekleşen yaptırımlarına örneklerden biri, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasındaki Türkiye – AT ilişkileri olarak gösterilebilir. Bu dönem, belirlenen siyasal ön koşullar üzerinden ortaya çıkacak olan sorunlu dönemlerin başlangıcı sayılmaktadır. Aslında 12 Eylül dönemi ardından AT, ilişkileri hemen askıya almak yerine daha ihtiyatlı bir izleme/bekleme sürecini benimsemiştir. Ancak 1981 yılına gelindiğinde MGK parti kapatma kararları ve takip eden idam istemlerinin gündeme gelmesi ile AT'nun Türkiye'ye karşı olumsuz tutumu belirginleşmiş, AT'nun çeşitli organlarınca farklı yaptırımları gündeme gelmiş ve nihayetinde 1982'de *Türkiye'de insan hakları ve demokratik özgürlükler sağlanana kadar mali yardımın askıya alınması* tavsiye kararı olarak benimsenmiştir. (Eralp, 1996: 47, Çayhan ve Ateşoğlu Güney, 1996: 103). O dönem için kıta birliğine giriş şartlarının demokrasi üzerine olan ayağı daha prosedürel işletilmekte iken, özellikle Soğuk Savaş sonrası AB Doğu Avrupa genişlemesi sürecinde Birliğin demokratik şartlılığı değişmiş ve özcü bir demokrasi anlayışı, katı denetim mekanizmaları ve şüphe barındırmayan bir üyelik perspektifi olarak genişletilmiştir. (Usul, 2008: 105)

Gümrük Birliği sürecinde olumlu ilerleme kaydeden Türkiye - Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin Lüksemburg Zirvesinde yeniden sekteye uğradığı görülmektedir. O dönem için yani 90'lı yılların başında demokratikleşme sürecini henüz tamamlamamış ve liberal demokrasi düzenine tam anlamıyla uyum sağlamamış 10 Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi (MDA) ve Kıbrıs Rum Kesimi için tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiş ve üyelik kriterleri olarak Kopenhag Kriterleri benimsenmiştir. Bu durum AB'nin demokratik koşulları öne sürerek yürüttüğü ikircikli politikalarına bir örnek teşkil etmiş, üyeliği konuşulan bu ülkelerden çok daha önce görece demokratik ve liberal yapıyı benimsemiş Türkiye için AB ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur.

Anayasal devlet, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerin korunması, çoğulculuk ve çok partili sistem kavramlarını kapsayan *liberal Batı demokrasisi* yani Avrupa'nın üzerinde uzlaşma sağladığı demokrasi modeli, AB odaklı hareket etmek

isteyen her devlet için benimsenmesi gereken bir Sözleşme'dir. Bu Sözleşme 'ye atıfla bir örneği, Refah Partisi kapatma davası³⁶ için AİHM karar maddesini Koçak şöyle aktarmaktadır;

“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından demokrasinin Sözleşme tarafından tasarlanan yegâne siyasal model olduğu ve sadece demokrasinin Sözleşme ile bağdaşabileceği ifade edilmiştir. En yalın anlamı ile demokrasi, baskıcı ve totaliter olmayan bir rejimin adı olduğuna göre, Sözleşme tarafından tasarlanan bu politik modelin, Sözleşmeye taraf her ülke tarafından benimsenmesi ön şarttır. Aynı ön şart, AB'ne üye olmak isteyen devletler için de geçerlidir.” (2006:117).

Bir başka açıdan günümüz için bakıldığında üyeliğe ilişkin demokratik koşulların altı bu kadar çizilirken mevcut üye ülkelerin demokrasiyi işletmeleri ile ilgili aksaklıklar, AB için yeni bir ikirciklik oluşturmaktadır. Özellikle son zamanlarda Polonya ve Macaristan özelinde gelişen yargı bağımsızlığının zedelenmesi ve temel hak ve hürriyetlerin ihlali konuları, AB'nin demokratik denetim mekanizmalarının işlerliğini sorgulatır olmuş ve hukukun üstünlüğüne ilişkin bulanık alanlar oluşturmuştur. Neticede ön koşulların öne sürülmesi ile mevcut kurallara uyulması arasında bir kurumsallık sorunu mevcuttur³⁷ (Soyaltın, 2020: 70).

AB Güney Akdeniz bölgesel politikası içerisinde yer alan Barselona Süreci içerisindeki ana finansal fonun sadece %14'ü bölgesel aktiviteler için kullandığı, kalan

³⁶ Bk. ECtHR, Case of Klass and Others v. Germany, 06.09.1978, No. 5029/71, parag. 55; ECtHR, United Communist Party of Turkey and others v. Turkey, 30.01.1998, 1998-1, parag. 45; Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye Davası (Büyük Daire Kararı), 13.02.2003, No. 41340/98, 41343/98 ve 41344/98, parag. 86.

³⁷ “Daha teknik ve açık bir karşılaştırma ile “Türkiye, adaylık statüsünü kazandığı 1999 yılından itibaren AB'den düzenli olarak Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) almakta ve belirtilen reform önceliklerine göre bir ulusal strateji belirlemektedir. 2001 yılında yayınlanan ilk KOB'da yargı bağımsızlığı ve yolsuzlukla mücadele kısa vadeli öncelikler arasında sayılmıştır (Avrupa Konseyi, 2001:19). Türkiye'nin KOB'da belirtilen önceliklere göre attığı adımları değerlendiren Komisyon, ilerleme raporlarında yolsuzluğun hala önemli bir sorun olduğunun altını çizmiş (Avrupa Konseyi, 2002: 46), yargı ve yürütme arasında var olan organik bağın hukukun üstünlüğü ilkesini zedelediğini ve yargının üst düzey yolsuzlukla mücadelede oynayacağı rolü zayıflatıldığını belirtmiştir (Avrupa Konseyi, 2003: 22). Bu kapsamda Adalet Bakanı'nın Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun üyesi olması yargıda bağımsızlığa ve tarafsızlığa zarar veren bir unsur olarak sayılmıştır (Avrupa Konseyi, 2003: 27). 2005 yılında müzakerelerin başlaması ile Türkiye'ye revize edilmiş KOB sunulmuş, yargıda bağımsızlığın sağlanması konusunda adımlar atılması için kısa vadeli bir program verilmiştir (Avrupa Konseyi, 2006: 22). 2008'de yayınlanan KOB ise temel olarak Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na odaklanmış, kurumun yargının bütününi temsil etmesinin temin edilmesi istenmiştir (Avrupa Konseyi, 2008: 5). 2005 yılında adaylık statüsü kazanan Kuzey Makedonya'da da üst düzey yolsuzluk devam eden bir sorun olarak belirtilmiştir, yargı bağımsızlığı alanında yaşanan sorunların giderilmesi istenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2007:10). Bu kapsamda İçişleri Bakanı'nın yakalama kararlarının uygulanmasında oynadığı rol yargıya siyasi müdahale olarak değerlendirilmiş (Avrupa Komisyonu, 2010: 68), hâkim ve savcıların atanma ve yükseltme süreçlerinin siyasetleştirmesinin altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016: 15-54). 2014 yılında adaylık statüsü verilen Arnavutluk da benzer sorunlar nedeni ile AB'den eleştiriler almaktadır. Adaylık statüsü öncesinde Arnavutluk için yayınlanan ortaklık belgelerinde yolsuzluk ve yargı arasındaki bağa dikkat çekilmiş, ülke yönetiminden yargı bağımsızlığının artırılması yönünde adımlar atması istenmiştir (Avrupa Konseyi, 2004: 2006a). Savcı ve hâkim atamalarındaki keyfiyet AB tarafından acil olarak çözülmesi gereken bir sorun olarak belirtilmiştir (Avrupa Konseyi, 2004:7), Yüksek Adalet Konseyi'nin Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi üyelerini atama sürecindeki siyasi müdahaleler eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015: 13). Sırbistan ve Karadağ'ın müzakere çerçevece belgelerinde de hukukun üstünlüğü ilkesinin geliştirilmesine yönelik öncelikler belirlemiştir (Avrupa Komisyonu, 2018a:17). Bu kapsamda iki ülkeden de yargının bağımsızlığın sağlanması ve yolsuzlukla mücadele eden kurumların etkinliğinin artırılması yönünde adımlar atması istenmiştir.” (Soyaltın, 2020: 79)

oranın ise Güney Akdenizli ortaklara doğrudan ya da ikili kanallar aracılığıyla aktarıldığını belirten Cevheri, (2018: 89) dağılımları ve gerekçeleri şu şekilde aktarmaktadır;

“İddialı bütçenin aksine oldukça mütevazı sayılabilecek bu miktardan Suriye hiçbir şekilde pay alamamış – 99 milyon Euro’luk bir bütçe öngörülmesine rağmen – Lübnan ise dağıtılması hedeflenen 182 milyon Euro’nun yalnızca 1 milyon Euro’sunu elde edebilmiştir. AB Komisyonu, senelik yayımlanan MEDA raporunda, planlanan bütçe ve dağıtılan asıl miktar arasındaki büyük farklılığı çeşitli gerekçeler üzerinden açıklamaya çalışmıştır, örneğin Cezayir’e öngörülen fonlardan yeteri kadar verilmemesinin sebebi Cezayir’de yaşanan siyasi karışıklıklardır veya Türkiye’nin öngörülen yardımların sadece % 4’ünü alabilmesinin sebebi Türkiye’de yaşandığı öne sürülen insan hakları ihlalleri sebebiyle Avrupa Parlamentosu’nun uyguladığı yaptırımlardır”

Literatür taramasında bu ve benzeri çelişkilere örneklerin oldukça fazla geliştiği incelenmiştir. Üyelik sürecinde AB tarafından öne sürülen koşullar hem ülkelere göre hem de dönemlere göre farklılaşmış, ayrıca üye ülkelerin koşulları sürdürülebilirliğinin denetlenmesi konularının da tatmin eder bir kurallılığa bağlanmadığı görülmüştür. Soğuk Savaş sonrası gelişen siyasal koşulluluk olarak demokrasinin şartının bir versiyonu da özellikle 2004 sonrası AB’nin doğu ve güney komşularına yönelik geliştirdiği ve demokrasiye teşvik için finansal yardımları içeren Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) (European Neighbourhood Policy – ENP)’dir. *“AB genişleme politikası, Avrupa Komşuluk Politikası’nın varoluşsal sebebini ve AB’nin komşularında demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı reformları teşvik etmesinin tarihsel izlek bağımlılığını oluşturmaktadır.”* (Durakçay, Güllal, 2018: 290). Demokrasi teşviki, liberal odak için devletlerin tamamen lehine işletilen bir durumdur zira demokrasinin beraberinde getireceği güvenlik, ekonomik istikrar ve özgürlükler devletlere nihayetinde fayda sağlayacaktır.

Son olarak en başa, egemenlik konusuna dönecek olursak, temelde ulusüstü yapılar ve ulus-devlet arasında *egemenlik kimin elinde* sorusuna aranacak cevap için birkaç husus netlik kazanmalıdır ve bu sayede benzer çalışmalar açısından da yol gösterici izlekler oluşturulabilecektir. Öncelikle uluslararası anlaşmaların amaç ve içeriği net olarak ortaya konmalıdır ki bu sayede ulusüstü örgütlerin ulus-devletin egemenliğini sınırladığı ya da egemenliğe ortak olduğu tezine bir temel oluşturulabilir ya da bu tez

reddedilebilir. Egemenliğin sınırlanması noktasında ve hatta egemenliğe içkin yetkilerin kısmen de olsa devri durumunda antlaşmaların tarafı olmaya ilişkin yöntem ve sınırların belirlenmesindeki karşılıklılık ve rıza durumu da önemli bir veri sağlamaktadır. Antlaşmaların şartlarını karşılamaya yönelik tesis edilen kurumların işleyişi ve üyesi olunan ulusüstü örgütlere halkın katılımının niteliği ve bu katılımın kurumsal olarak işletilebilmesi demokratik koşulların sağlanması bakımından önemli bir husus olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca insan haklarının gözetilmesi ve hukuk devleti ilkesine bağlılık düzeylerinin belirlenmesi noktası da konuya boyut kazandıracaktır. Bu anlamda tüm bu hususlara ek tartışılması gereken başka bir boyutun da literatüre ilişkin olduğu söylenebilir. Siyasal yazında ve uluslararası sistemde ulus-devletin egemenliğinin niteliği tartışılırken, klasik egemenlik kavramını da mevcut çok yapılı sistem göz önünde bulundurularak tekrar düşünmenin ve gözden geçirmenin, bu anlamda yapılacak araştırma ve çalışmalara perspektif kazandıracığı değerlendirilmektedir.

Türk siyasal tarihinde egemenlik anlayışı Batılılaşma, çağdaşlaşma, demokratikleşme ekseninde ilerlemiş ve Avrupa devleti olma gayesi ile siyasal, ekonomik ve kültürel pek çok reform hayata geçirilmiştir. Bir yandan cumhuriyet dönemi ve sonrası ulus-devlet inşa süreci ile amaçlanan modern, seküler ve türdeş toplum, diğer taraftan köklü bir devlet tarihinin beraberinde getirdiği ve etnik, dini ve ideolojik öğelerin önemli rol oynadığı geleneksel toplum yapısı, son dönem çok uluslu ve ulusüstü yapılara dâhil olma süreci karşısında kimi zorlukların yaşanmasına neden olmuştur. Bununla beraber tarihsel süreç içerisinde değişen egemenlik anlayışları, demokrasiye sekteye uğratan darbeler ve bölgesel konumdan kaynaklanan kimi istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunları ve en önemlisi bu sorunlar karşısında kendine has bir mukavemet geliştirmiş olan ulus-devlet egemenliği anlayışı, Türkiye-AB ilişkilerinin ve üyelik sürecinin zorlu geçmesine neden olmuştur. Daha önemlisi ve altının çizilmesi gereken mesele ise üyelik sürecindeki hemen her ülkede egemenlik noktasında halkın belirleyiciliğinin azalmış olmasıdır. Bu anlamda da demokrasi adına hükümetlerin yapıp-edemediklerinin ulus-üstü yapılarca şartlandırılarak hayata geçirilmesi, demokrasinin koşulları bakımından bir olanak olarak değerlendirilmekle birlikte, halkın belirleyiciliği gibi demokratik bir unsurun egemenlik anlayışı noktasında devrediliyor

ya da pay ediliyor olması demokrasinin koşulları bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

3.2.3. Türkiye’de Seçimler ve Demokrasiye Etkileri

Seçimlerin serbest ve adil olması modern demokrasinin en önemli koşullarından biridir ve bu kadar önemli bir diğer koşul da seçmenin seçim sürecine katılması ve bu yolla siyasal sistemin meşruiyetini onaylaması halidir. Demokrasi içinde uzlaş, danışma, veto gibi başvurulabilecek diğer yöntemleri ihtiva ediyor olsa da seçimler, uygulanabilirliği ve geniş kitlelerin mevcudiyetinde yoğun çaba gerektirmeyen bir yöntem olması nedeniyle tercih edilmektedir. Temsili demokrasilerde halkın değerleri ve tercihler seçimler yoluyla yönetime yansır. Seçimler siyasal otoritenin değişimi sorununa kalıcı bir çözüm getiren, hükümetin politikalarını denetleyen ve etkileyen, siyasal sistemin meşruluğunu sağlayan, koruyan ya da ortadan kaldıran bir mekanizmadır (Kalaycıoğlu, 1984: 254-256). Türkiye’de 1908’den hatta Muhassıllık Meclisi seçimleri de sayılırsa 1840’dan bu yana seçimlerin belli aralıklarla yapıldığı, 1946 sonrası da çok partili dönem hesaba katıldığında köklü bir seçim tarihinin ve oy kullanma kültürünün olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından güçlü bir olanaktır.

2.2.3.1 Türk Siyasal Hayatında Genel Seçimlerin Tarihsel Perspektifi

Osmanlı Devleti’nde 1840’da Muhassıllık Meclisleri ile Müslüman halk ilk kez seçimlere katılmış, ilk genel seçim ise 1876 Anayasası sonrası 1877 ve 1878 yıllarında³⁸ ve daha sonra da 1908 yılında sadece erkeklerin katılımı ile ve iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Buna göre her 50.000 erkek nüfusa bir mebusan seçilecek, seçimler gizli olacak (1876 Anayasası, madde 65), Osmanlı vatandaşı olmayanlar, yabancı devlet imtiyazına sahip olanlar, Türkçe bilmeyenler, 30 yaşını bitirmemiş olanlar, seçim esnasında bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, iflas ile mahkûm olup itibarları iade edilmemiş olanlar, kötü ahlak ile tanınanlar, suçuna karar verilmiş olup bu karar kaldırılmamış olanlar, medeni haklardan mahrum olanlar, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunanlar mebus olamayacaklardır (1876 Anayasası, madde

³⁸ Kanun-i Esasi’nin ilanından sonra, iki kez seçim yapıldı. Meclis ilk toplantısını 20 Mart 1877 günü yaptı. Bu tarihten itibaren 56 kez toplandıktan sonra 28 Haziran 1877 günü fesholundu. 1877 yılı içerisinde ikinci kez seçim yapıldı ve 13 Aralık 1877 günü Meclis-i Umumi tekrardan toplandı. Meclis-i Mebu’san, 29 kez toplandıktan sonra, 14 Şubat 1878’de ikinci tatil edildi ve takriben otuz yıllık süreyle tekrardan toplantıya çağırılmadı. (Küçük, 2013: 185).

68). Sopalı seçimler olarak da bilinen 1912 seçimleri aynı zamanda ilk erken seçim olma özelliği taşımaktadır ve askeri ve sivil devlet memurları ile ittihatçıların oy kullananlara karşı baskı uygulamalarından dolayı tarihe bu isimle geçmiş anti-demokratik olaydır. 1919 tarihinde ülkenin büyük kısmı işgal altında olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin son genel seçimi yapılmış ve son Osmanlı Mebusan Meclisi göreve başlamıştır.

1920 yılına gelindiğinde İstanbul'un işgali ile Mustafa Kemal başkanlığındaki Temsil Heyeti harekete geçmiş ve Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin toplanacağını bu amaçla bir seçime gidileceğini belirten bir genelgeyi valiliklere, bağımsız sancaklara, kolordu komutanlarına göndermiştir. Buna göre; Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır, bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdır, seçimlerde sancaklar esas alınacaktır, her sancaktan beş üye seçilecektir, seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunluk sağlanacak şekilde tamamlanacaktır (Atatürk, 2003: 288). Ayrıca bu genelgeyle, dağılmış olan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebilecek olanların da katılımının zorunlu olduğu bildirilmiştir. Bu seçim sonrası oluşan meclisin ilginç özelliği hem 1919 genel seçimleri hem de 1920 genel seçimleri sonrası seçilen vekillerden oluşan, yani iki farklı seçim sonrası belirlenmiş bir meclis olmasıdır. Takip eden 1923 seçimlerinde ise Osmanlı döneminde 50.000'e bir olan milletvekili oranı yeni 20.000 olarak düzenlenmiş, 25 olan seçmen yaşı 18'e indirilmiş ve vergi verme şartı kaldırılmıştır. Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanması bu meclis eliyle gerçekleşmiş olaylardır. 1923 seçimlerinde partiler henüz yoktur ve yerine iki grubun oluşturduğu taraflar seçime girmiştir. Atatürk'ün de içinde yer aldığı ileride Cumhuriyet Halk Partisi olacak Müdafaa-i Hukuk grubu birinci grup ile onun karşısındaki muhalefeti temsil eden ikinci grup katılmıştır.

Kadınların seçme ve seçilme hakkını kullandıkları ilk seçim 1935 yılında yapılmıştır.³⁹ Ayrıca ilk kez azınlıklardan da milletvekili seçilmiş, seçim bölgesi nüfus oranlarının

³⁹ "Kadınlarımızın Saylav (Milletvekili) seçimine girmeleri yasası çıkınca Firkamıza yeni vazifeler düşüyor. Seçim iki dereceli olunca ikinci müntehipler (seçmenler) arasında da kadınlarımızın bulunmaları lazımdır. Firka nizamnamesi Firkalılar dışındaki yurddaşlara rey (oy) verenlerin cezalandırılmasını söyler. Bu hale göre kadın yurddaşların şimdiden Firkaya kayıtları lazımdır ki ikinci müntehip seçimi ve hatta bundan evvelki yoklama zamanı gelmeden ikinci müntehip olacak kadınlarımız Firka üyesi sıfatını kazanmış olsunlar..." (CHF Katibiumumiliğinin Firka Teşkilatına Umumi Tebligatından, 1935: 55)

belirlenmesinde de kadın nüfus hesaplama katılmıştır. (Güneş, 2004: 15) Dünyadaki gelişmelere bakıldığında bu dönem için altı çizilmesi gereken olay 2. Dünya Savaşı'nın demokrasi lehine sonlanmış ve bunun Türkiye'yi de yakından etkileyecek olmasıdır. Türk siyasal hayatındaki en önemli seçimlerden biri bu tarihlere denk gelen 1946 seçimleridir; çok partili seçimler bu tarihten sonra başlayacaktır.⁴⁰ 1947 tarihinde yapılması planlanan seçimler DP'nin kurulması ile birlikte CHP tarafından "memleket idaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik" gerekçesiyle öne alınmıştır. Demokrat Parti bu ani kararla seçimlere 1 ay kala 63 ilin sadece 34'ünde teşkilatlanabilmiş, bu kararı bir "baskın seçim" olarak algılamıştır ancak seçime katılmaması kapanma vesilesi olabileceğinden "fedakârlık" yaparak seçime katılmaya karar vermiştir. (Toker, 1998: 102) Bu seçim siyasal yazında "hileli seçimler" olarak da anılmaktadır.

Gazete manşetlerine "beyaz ihtilal"⁴¹ olarak geçen 1950 seçimleri Türk demokrasi hayatı için bir kilometre taşıdır. 27 yıllık CHP iktidarının el değiştirmesinden daha önemlisi bu değişikliğin demokratik çerçevede gerçekleşmiş olması olarak nitelenebilir. 21 Şubat 1950 tarihli yeni seçim kanunu ile belirlenen ve dönem için oldukça demokratik olarak nitelenebilecek ilkelere göre; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilir, 22 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk'ün milletvekili seçme hakkına sahip olur, 30 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk vatandaşı milletvekili seçilebilir. Ayrıca bu yasa ile tek dereceli, gizli oy açık sayım ve çoğunluk sistemi, en az beş ilden aday gösterebilen partilerin radyodan yararlanabilmeleri, Yüksek Seçim Kurulunun oluşturulması, seçimlerin yargıç güvencesi altında yapılması, idare amirleri, memurların, askeri kişilerin ve milletvekillerinin görev yaptıkları yerin seçim bölgesindeki seçim kurullarına seçilememeleri, siyasi parti ve bağımsızların sandık başlarında gözlemci bulundurabilmeleri, oyların kapalı yerde verilmesi, seçim sonuçlarının hemen açıklanması, kazanan adayların listesinin asılması, oy pusulalarının Sulh Hukuk Mahkemelerinde korunması ve TBMM ya da Yüksek Seçim Kurulu'nun isteği olmaksızın nakledilememesi, 11 kişiden oluşacak olan Yüksek Seçim Kurulu'nun altı

⁴⁰ Milli Kalkınma Partisi (MKP), Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi sayılabilir.

⁴¹ Cumhuriyet, 16.05.1950

üyesinin Yargıtay, beşinin de Danıştay üyeleri arasından gizli oyla seçilmesi gibi yenilikler getirmektedir (Albayrak, 2004: 155).

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası kurucu meclis tarafından hazırlanan yeni anayasanın seçim sistemindeki değişikliklerine göre, seçmen yaşının yirmi bir olması ve yargı denetiminin önemi vurgulanmasının yanı sıra seçimlerde adaleti sağlamak amacıyla seçim öncesi adalet, içişleri, ulaştırma bakanlarının görevlerinden çekilecekleri hükmü getirilmiştir. Ayrıca Türkiye, koalisyonlarla ilk kez bu dönemde tanışmış, 1961-1965 yılları arasında kurula dört koalisyon hükümetinin üçü ordu kaynaklı yönlendirmeler sonucu İnönü başkanlığında oluşturulmuştur (Alkan, 1999: 56). 12 Mart Muhtırası sonrası yapılan seçimler de askeri müdahalelerin, parti kapatmaların, TRT ve üniversite özerkliklerinin kaldırılması gölgesinde gerçekleşen seçimler olmuştur. 1977 sonrası toplumsal karmaşaya neden olan hükümet istikrarsızlığı, kanlı 1 Mayıs olayı ve sağ-sol kutuplaşmaları, terör olayları, dönemin derin hissedilen ve yiyecek sıralarına varan yoksulluğu ardından gelen 1980 darbesi sonrası uzun süren yasaklı yıllar, parti ve seçimler hususlarında da kendini göstermiştir. Bu yasakların bir tepkisi olarak 1983 yılında yapılan genel seçimde katılım %92.3 oranında gerçekleşmiş, dönemin kendi çizgisini liberal, milliyetçi, dinci kesimin ve sosyal demokrasinin bazı unsurlarını bünyesinde barındıran (dört eğilimi) partisi olarak tanımlayan Anavatan Partisi, oyların %45'ini alarak sivilleşme ve demokratikleşme anlamında bir halk mesajı olarak algılanmıştır (Alkan, 1999: 59). 1982 Anayasası sonrasında ise 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, demokratik esaslara uygun seçim ilkelerini saymış ve seçimlerin yargının yönetim ve denetimi altında yapılması esasını benimsemiştir. 1982 Anayasası'na göre, seçimler ve halkoylaması, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır (67.madde).

1982 Anayasası her ne kadar asker eliyle ve kurucu meclis tarafından düzenlenmiş anti demokratik unsurlar taşıyan bir anayasa olsa da hem zaman içerisinde değişen maddeleri hem de ve daha önemlisi dönemin ruhu gereği özellikle 1990 sonrası hızlanan küreselleşme ile birlikte siyasetin ve özellikle seçimlerin karakteri demokrasi lehinde değişmeye başlamıştır. Liberal ekonominin benimsenmesinin beraberinde getirdiği küresel etkileşim ve siyasal iletişim anlamında basın yayın organları ve özellikle özel televizyon kanallarının seçim propagandalarına aracılık ediyor oluşu,

siyasal görüşleri ve katılımı boyutlandırmıştır. Koalisyon hükümetleri, laiklik tartışmaları akabinde gelen 28 Şubat süreci ve parti kapatmalara ilişkin gelişmeler ile baraj tartışmaları ışığında 2000’li yıllara gelene kadar istikrarın tam anlamıyla sağlanamadığı yıllar olarak Türkiye siyasal hayatında yerini almıştır.

Seçim sistemi üzerinden özetlemek gerekirse, 1946 yılı genel seçimlerine kadar iki dereceli seçim sistemi uygulanmış ve bu durum temsilde adaletin sağlanmadığı yaygın kanısı ile değerlendirilmektedir. Çok partili hayata geçiş beraberinde tek dereceli seçimleri beraberinde getirmiş ve demokratik öz için bir gelişme olarak görülmüştür (Heper, 2011). 1946-1957 arası uygulanan liste usulü çoğunluk her ne kadar temsilde adaletin çoğulculuk anlamında sağlanmadığı bir dönem olsa da yönetsel istikrarın sağlandığı olumlama ile karşımıza çıkmaktadır. 1960 sonrası seçim kanunu millet iradesinin meclise yansması yönünden önemli görülmüş, özellikle 1970 sonrası seçimlerde, seçime katılan partilerin büyük çoğunluğu mecliste yerini almış ancak bu durum da koalisyonlar ve istikrarsızlık olarak sonuç sağlamış, temsilde adalet yönetiminde istikrarsızlık dönemi olarak anılmıştır. Bunun neticesi olarak görülmektedir ki, 1980 sonrası hazırlanan seçim kanunu, içerdiği çifte baraj (çevre barajı ve ülke barajı sistemi) şartı ile bu istikrarsızlığın sebebini ortadan kaldırmayı ve yönetiminde istikrarı amaçlamıştır.

1995 yılına kadar süren bu uygulama bu tarihten sonra %10’luk ülke barajı ile sınırlandırılmış bunun sonucu 1995 ve 1999 seçimlerinde pek çok parti meclisdışı kaldığından ve mecliste yer alma hakkı kazanan partilerin hiç biri de tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu elde edemediğinden temsilde adalet ve yönetiminde istikrar yine tam anlamıyla sağlanamamıştır. 2002 genel seçimleri bu anlamda bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir; yaklaşık % 45’lik oy oranı ile her ne kadar meclis dışı kalan partiler de olsa görece temsilde adaletin sağlanabildiği bir dağılımsal oran ile partiler meclis temsil hakkı kazanmış hem de tek parti iktidarının güçlü temsil pratiği yönetiminde istikrar olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda Türkiye’de seçim usulleri noktasındaki uygulamalar, demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilirliği noktasında bir olanak olarak değerlendirilmektedir.

3.2.4. Genel Değerlendirme

Türkiye’de demokrasinin kurumları bağlamında anayasaya içkin sistemsel ve kurumsal yapının başlangıcındaki itki, büyük oranda Osmanlı’nın yaşadığı son dönem olumsuzluklardır. Bu bağlamda demokratikleşme çabası, büyük ölçüde dış kaynaklı faktörlere bağlı bir süreç olarak gelişmiş ve demokratik kurumlar Türkiye koşullarına göre uygunluğu sınanmadan, büyük oranda kalıp yapılar olarak ithal edilmiştir. Örneğin anayasal süreç uzun zaman şekil şartlarının sağlanmasına yönelik geliştirilmiş, esas yönünden gelişim ancak 1960’larda Anayasa Mahkemesi’nin sürece dâhil olmasıyla başlamıştır. Bu bağlamda kendiliğinden oluşan bir demokratikleşme niyetinin ve demokrasi kültürünün alt yapısal hazırlığının olmayışı, demokrasinin doğru işletilebilmesi ve sürdürülebilmesi bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Ancak bir başka açıdan ilk bölümde de bahsedilen demokrasiye geçiş kuramları çerçevesinde altı çizilen “bir önceki rejimin karakteristiği” mevzusu, Türk demokratikleşmesi için otoriterlikten kopmaya niyet bağlamında bir olanak olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca tarihsellik göz önünde bulundurulduğunda, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi, neredeyse iki yüz yıl öncesine dayanan pratiklerden söz edebilmek ve tam yüz yıldır net olarak yapılan “milli egemenlik” vurgusu, demokrasi tarihimizi de köklendirmek açısından olumlu değerlendirilmektedir.

Başlangıç noktasında demokrasiye dair adımlar Batı öykünmesi ve demokratik kurumlarının ithal edilmesi olarak gözükse de Cumhuriyetin ilk on yıllarında temel hak, özgürlüklerin anayasal güvence altına alınması, kuvvetler ayrılığına ilişkin atılan adımlar ve yargı bağımsızlığı niyetinin anayasal beyanı, laiklik ilkesinin benimsenmesinde tutunulan güçlü tavır, gizli oy açık sayım ve Avrupa’nın pek çok ülkesinden daha önce edinilmiş kadınların seçme-seçilme hakkı gibi yaygın, şeffaf ve güvenilir seçimleri destekler nitelikteki adımlar özgün demokratik şartların belirlenmesi ve hayata geçilmesi noktasında olanaklar olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca Türkiye’de 1908’den hatta Muhassılık Meclisi seçimleri de sayılırsa 1840’dan bu yana seçimlerin belli aralıklarla yapıldığı, 1946 sonrası da çok partili dönem hesaba katıldığında köklü bir seçim tarihinin ve oy kullanma kültürünün olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından güçlü

bir olanaktır. Ancak demokratikleşme adına asıl ivme çok parti hayata geçiş ile kazanılmıştır. Bu sayede demokrasinin önemli bir koşulu olan muhalefet etme pratiğinin siyasal rekabet içerisinde gelişmesi ve iktidarın el değiştirebileceğine olan inanç demokrasi adına bazı eksik parçaları tamamlamıştır. Özellikle 1961 Anayasası sonrası hukuk devleti vurgusu ve yargı denetimi ile egemenliğin kullanımının denetlenebilmesi, hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi ve kuvvetler ayrılığının etkin işletilmesi, demokrasi adına artıları oluşturmaktadır.

Bunlarla eşzamanlı olarak ilerleyen Türkiye'nin üst kuruluşlara ve özellikle Avrupa Birliğine üyelik süreçleri kapsamında müktesebat şartları gereği yapılan uyum düzenlemeleri, her ne kadar egemenliğin devri gibi tartışmaları beraberinde getiriyor olsa da- demokrasinin konsolidasyonu bakımından oldukça önemli ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda da demokrasi adına hükümetlerin yapıp-edemediklerinin ulus-üstü yapılarca şartlandırılarak hayata geçirilmesi, demokrasinin koşulları bakımından bir olanak olarak değerlendirilmekle birlikte, halkın belirleyiciliği gibi demokratik bir unsurun egemenlik anlayışı noktasında devrediliyor ya da pay ediliyor olması demokrasinin koşulları bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Devam eden süreçte 12 Eylül şartlarına bağlı olarak hazırlanan 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının sağladığı bir hakkın ve özgürlüğün özüne dokunulamayacağı esasının tersine, hak ve özgürlüklerin sınırlanabileceğini ve dahası sınırlamanın da ötesinde bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasının durdurulabileceği esasını benimseyen bir mantığı barındırmıştır ve bu haliyle demokratikleşme adına bir engel olarak nitelenmiştir. Fakat zaman içerisinde yapılan değişiklikler ile çoğulcu demokrasi adına önemli adımlar atılmış, kadın ve gençlik kolları gibi kanallarla siyasete aktif katılımın yolunun açılması, sendika hakkı kapsamında yapılan genişletmeler, temel hak ve hürriyetlere sınırlama mantığının değişmesi, adil yargılanma hakkı ve kanun dışı delil elde etme yasağının anayasal güvence altına alınması ve sayılabilecek pek çok kanuni düzenleme, hukuk devleti teorisinin fiiliyatta da hissedilir olmasını sağlamıştır ve demokratik konsolidasyon için olanak olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma içerisinde güçlü savunulan tezlerden biri Türk demokratikleşme süreci içerisinde karşılaşılan en büyük engellerden birinin askeri müdahaleler olduğudur.

Cumhuriyetin kurucu unsurları, Osmanlı'dan bakiye ve askerinin güçlü olduğu bir kamu bürokrasisi geleneğinin ürünüdür. Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılan askeri darbeler ya da girişimler, izleyen süreçte yerini sivil idareye bırakmış gibi gözükse de, askerinin görünür/görünmez bir arka plan etkisine sahip olduğu gerçeği, demokrasi önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Askeri çoğunluğu barındıran kamu bürokrasisinin, bu müdahalelerin gerekçesi olarak demokrasiyi korumak ve işlerlik kazandırmak amacını öne sürdüğü de not olarak düşülmelidir. Askeri müdahaleler sonrası kurulan sivil hükümetlerin mevcudiyeti ise "rafine özerklik" tezi ile oldukça net açıklanmaktadır.

Özetle demokrasinin koşullarının sağlanması noktasında, demokratik siyasal alanın belirlenmesi, halk iradesini görmezden gelen bir militer vesayet benzer ve kendini tekrar eden seçkin eylemlerine maruz kalmıştır ve demokrasi önünde oldukça güçlü bir engel olarak değerlendirilmiştir. Demokrasinin koşulları arasında demokratik yollarla seçilmiş lider ve devlet görevlilerinin, sivil bir denetim sistemi ile denetleniyor olmasıdır ki asker ve polis daima bu kontrol mekanizmasının içerisinde kalmalıdır.

Türkiye'de demokratikleşme adına sıralanabilecek bir engel de terör sorunudur ve bu sorun Türkiye demokrasisine çok yönlü olumsuzluklar ile etki etmiştir. Ekonomik gelişmenin demokrasi ile ilgili olduğu tezi doğrultusunda ülkenin özellikle doğusunda yaşanan terör olayları ve dolayısıyla güvenlik kaygıları siyasal istikrarsızlığı beraberinde getirdiği gibi, olağanüstü hal ve sıkıyönetim dönemlerinin beraberinde getirdiği çok yönlü olumsuzlukların başında sıralanan ekonomik elverişsizlik neticesinde, oluşacak demokratik ortamı da engellemiştir.

Türkiye özelinde siyasal istikrarsızlık nedenleri olarak; askerinin siyasete müdahalesi, iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaya uzlaşma kültürü, koalisyon hükümeti dönemlerinin sıklığı, uzun vadeli ekonomik programların uygulanamaması, erken seçim algıları ve uygulamaları, düşük eğitim düzeyi, bireysel bilincin yerleşmemiş olması, kadının statüsü sorununa ilişkin yeterli politikaların geliştirilmemiş olması, Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklı ve komşular odaklı dış politika sorunları, kurumsallaşmamış demokrasi ve terör örgütlerinin faaliyetleri odaklı sürdürülebilir gereken ulusal mücadeleler sıralanabilir.

Demokratik kurumlar ve hukuki boyutta düşünülduğünde ise hukuk devleti ilkesinin OHAL uygulamaları ve KHK'lar ile askıya alındığı dönemler yaşanmış, anayasal rejimin tehdit altında olduğu gerekçesi ile hukukun askıya alındığı uygulamalar gerçekleşmiştir. Benzer şekilde yürütmenin merkezileşerek olağan olmayan düzeyde siyasallaştığı yaklaşımı da öne sürülebilir.

Türkiye'de demokrasinin koşulları anlamında (askeri müdahalelerin niyetine de zemin olmuş) seçkincilik kavramı üzerinde durulmuştur. Demokratikleşme süreci içerisinde yön belirleyici olan ve siyaset etme pratiğini elinde bulunduran seçkinler, demokrasinin temeli olan bireysel hak ve özgürlüklerin devletin varlığı için kolaylıkla ve duraksamadan vazgeçilebilir olması gerektiğini telkin eden vesayetçi demokrasi anlayışının Türk siyasal kültürü içerisinde yerleşmesine neden olmuştur. Ancak 1970'lerden sonra sanayileşme, kapitalizme eklenme ve sivil toplum kaynaklı girişimcilik temelinde devletten farklılaşmış bir toplumsal elitin oluşumundan söz edilebilir olmuştur ve merkezi otorite nispeten zayıflamıştır.

Bu bağlamda ve başka bakış açısından Türkiye'de izlenen popülist politikalar da demokrasinin koşulları noktasında belirleyici olmuştur. Demokrasinin unsurlarından olan anayasallığa, hukuk devleti mantığına ve temsil mekanizmasına karşı çıkan popülizm, temelde liberal demokrasi ile taban tabana zıt bir mantık ile bireyciliği de benimsememektedir. Kaynağını Rus popülizmi ve Fransız dayanışmacılığında alan ve *entelektüel popülizm* olarak da yorumlayabileceğimiz halkçılık ilkesi ve 'hâkimiyet-i milliye' mantığı da dâhil olmak üzere, Türk siyasal hayatının her döneminde farklı boyutlarda popülist politikaların uygulandığı görülmektedir. Popülizmin demokrasinin koşulları ile uyumluluğu bakımından temelde halk egemenliğini benimsiyor olması, çoğunlukçu eğilimi, seçkinci tekeli dışlaması ve kapsayıcı söylemleri ile baskın olmayan grupları siyasal alana dâhil etmesi özellikleri bakımından demokrasi için bir olanak olarak değerlendirilmektedir. Ancak mutlak halk egemenliğini kutsayarak sınırsızlandırması, halk ve karşıtları olarak siyasal alanı keskinleştirmesi ve toplumu ortak tek çıkarı olan *homojen halk* olarak görmesi, dahası demokrasinin kurumlarını her an terkedilebilir bir araç olarak kullanması noktasında demokratik koşullardan oldukça uzaklaşmaktadır.

4. EKONOMİK KOŞULLARIN DEMOKRASİYE ETKİSİ

“...modern demokrasi sadece kapitalist endüstrileşmenin meydana getirdiği şartlar çerçevesinde ortaya çıkar.”

M. Weber (1897)

Demokrasinin, ekonomik kalkınma ve sosyal fırsatların iyileştirilmesi ile doğrudan etkileşimde olduğu konusu tartışılardursun, yaygın kanı, modern zamanlarda yoksul ülkelerin refah için demokrasiyi büyümlü bir kurtarıcı olarak gördüğüdür. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası demokrasinin *kazanan ve ideal taraf* olarak ilan edilmesi, Huntington ın da söylemiyle adeta bir *kartopu* gibi tüm dünyayı demokrasiye ulaşma ideali içerisine sokmuştur (2002: 55-75). Bu ideal için mutlak olarak toplumsal değişimin de gerçekleşmesi gerekliliği ile demokratik bir dönüşümden bahsedilebilecektir ve toplumsal değişimin itici gücü de toplumsal refah, dolayısıyla ekonomik gelişmişliktir. En temelde eğitim olanaklarının sağlanması, kitle iletişim araçlarını kullanarak belirginleşecek bir yurttaşlık bilinci ve dolayısıyla karar alma sürecine katılım, sanayileşme ve kentleşme ile artacak olan bireysel ve toplumsal ekonomik refah, demokratik dönüşümün bileşenleri olacaktır. Ve neticede ekonomik kalkınma ve refah ile beslenecek olan demokrasi ideali ve demokratikleşme ve demokrasinin uygun ortam ve alt yapısını sağladığı ekonomik gelişmişlik ile yükselen toplumsal refah arasında bir sarmal oluşacaktır.

İktisadi düzlemde demokrasiyi, piyasayı düzenleyecek siyasal kurumları belirleyen bir piyasa-dışı etken olarak düşünmek mümkündür. Ekonomik büyüme, kalkınma, kişi başına düşen milli gelir ve refah seviyesinin artması; anayasal kurumlarla sınırlanmış bir iktidar, hak ve özgürlüklerin hukuki zeminde temini ve düzenli ve tarafsız seçimler ile mümkün olabilecektir. Yapısalcı iktisatçılara göre, gelişmekte olan ülkelerde kalkınma süreci incelenirken, iktisadi faaliyetlerin yapısını doğru analiz etmek önemlidir, zira gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş ülkelerin basitçe daha küçük ölçeklisi

olarak düşünmek bizi doğru sonuca ulaştırmayacaktır çünkü hem nitel hem de nicel açılardan farklılıklar mevcuttur. Büyüme modellerine temel olan bu kuram ışığında Solow'a (1994: 45) göre son dalga neo-klasik büyüme modeline tepki olarak doğmuş olan Yeni (endojen) Büyüme Modelidir. Buna göre büyüme, sistemin içerisindeki uzun dönemli belirleyiciliği olan değişkenlere bağlı olarak gerçekleşir ve gereklilikler salt fiziksel sermayeden daha fazlasıdır. Bunlar temel olarak politik özgürlükler, demokrasi, düzenlenmiş gelir dağılımı, eğitim ve ekonomik özgürlükler ile ilişkilidir ve kurumsal yapılar, kamu politikaları, beşeri ve coğrafi değişkenler ve sosyo-kültürel yapılar olarak sınıflandırılabilir.

Demokrasi ve ekonomik gelişmişlik arasında karşılıklı ve olumlu bir ilişki olduğu ve belirtildiği gibi bu durumun sistemin iç koşulları ile sağlanabildiğini varsayarsak, karşımıza ülkelerin siyasal sistemleri ve ekonomik kalkınmışlıkları hakkında bugün kolaylıkla açıklayamayacağımız bir çeşitlilik çıkmaktadır. Yani bir yandan hem ekonomisi gelişmiş, aynı zamanda demokratik olarak nitelenebilecek ülkelere örnek verilebilirken diğer taraftan iktisadi refah düzeyi yüksek ancak sağlık, eğitim, beslenme, sosyal gelişmişlik, zenginliği toplumsal sınıflar arasında bölüşürme ve kurumsal yapılar konusunda gelişmemiş ülkeler sıralanabilmektedir. Öyleyse Lipset'in (1959: 98-105) formüle ettiği gibi, ekonomik olarak gelişmiş denebilecek ülkelerin, eğitim, bilgiye ulaşabilme, kentleşme ve sanayileşme sonucu oluşacak orta sınıfları, demokratik kurumları inşa edebilecekler ise, bugün dünyada otoriter zengin ülkelerin varlığı nasıl açıklanacaktır. Bu noktadan hareketle çalışmanın bu kısmında iktisadi gelişmişlik ile demokrasi arasındaki ilişki farklı açılardan incelenecek ve Türkiye özelinde demokrasi için ekonominin ve ekonomik gelişmişlik için de demokrasinin nasıl itici güç olduğu tartışılacaktır.

4.1. Ekonomik Kalkınma-Büyüme Ve Demokrasi İlişkisi

İktisadi büyüme, bir ülkede birim zamanda üretilen mal ve hizmetin artması, iktisadi kalkınma ise bu artış hedefine siyasal, sosyal ve kültürel yaşam kalitesinin yükselmesinin eklenmesidir. Modernleşme kuramının temel argümanı ve baş koşulu olarak düşünülen ekonomik gelişmişlik, iktisat bilimini geri kalmışlığın anlaşılmasında önemli bir çözümleyici durumuna getirmiştir. Demokrasi ve ekonomik

kalkınma arasındaki ilişkiye dair araştırmalar⁴², özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin kendilerini iyileştirme çabaları ile ivme kazanmıştır. Özellikle sosyo-ekonomik açıdan az gelişmiş olarak sınıflandırılan üçüncü dünya ülkelerinin, ekonomik kalkınmayı demokratikleşmeye nazaran daha önceledikleri varsayımına Adejumobi; bu bakış açısıyla özellikle Afrika ülkelerinden otoriter rejimlerin güçlendiği ve meşru temeller kazandığı noktasında (*democratisation of development* yerine *dictatorship of development* odaklı yaklaşım) dikkat çekmiştir. (Adejumobi, 2000: 3). Bu tartışmalar ve yaklaşımlar odağında demokrasi ile ekonomi arasındaki koşulluluk ilişkisi üç farklı şekilde savunulmaktadır.⁴³

4.1.1. Yaklaşımlar

4.1.1.1. Bağdaşma Yaklaşımı

Bunlardan biri olan *bağdaşma yaklaşımı* doğrultusunda demokratik süreçler ile iktisadi kalkınmanın bir birini tamamlayarak ilerleyebildiği öne sürülmektedir. Her şeyden önce UNDP tarafından 2002 yılında açıklanan sayısal bir veri ile söylemek gerekirse, en çok beşeri gelişme kaydetmiş 48 ülkeden 42'sinin demokrasi ile yönetildiği belirtilmiştir. Lipset'in⁴⁴ demokrasinin varlığı için işaret ettiği en önemli koşul, heterojen bir toplumda, seçimlerle iktidarın değiştirilebildiği siyasal bir sistemin ve devlet kademelerinde yer alabilme ve karar alma süreçlerine dâhil olabilme sistematığının kurulmuş olmasıdır. Şayet istenen böyle bir demokrasiye geçiş ise ya da mevcut demokrasinin bu şekilde istikrar kazanması arzulanıyorsa, bu sistematığı destekleyecek bir ekonomik gelişmişlik düzeyi ve meşruiyet gerekliliktir (Lipset, 1959: 70). Lipset, ekonomi-demokrasi ilişkisinin doğru orantılı ilerlediğini savunmaktadır. Bu noktada temel formül; özellikle liberal ekonomilerde lokomotif güç olan özel sektörün, yatırımlarını ve üretimini güven içerisinde ilerletebilmesi ve bu noktada devletin, servetini ve işleyişini koruduğuna inancını sürdürebilmesidir. Bunun için de denetlenebilir demokratik kurumların varlığı, temel hak ve

⁴⁴ Aslında pek çok kaynakta Lipset'in kuramı için sınıflandırma olarak çatışma yaklaşımı gösterilmektedir. Ancak temelde Lipset Hipotezi (1959) olarak bilinen ve etkin demokrasi için ön koşulun iktisadi büyüme olduğunu öne süren tez ile Huntington gibi demokrasinin ekonomik kalkınma için bir zorlayıcı unsur olduğu ve otoriter bir tarzın gerekliliği ile savunulan tezler bu bağlamda sınıflandırma açısından ayrışmalıdır.

özgürlüklerin güvencesi ve bizatihi devleti de sınırlandırabilir bir hukuk sisteminin işleyişi gereklidir.

Demokratik geçiş ile sosyo-ekonomik yapı bağıntısı üzerine çalışan Lipset (1959: 70-77) orta sınıf değerleri ile siyasal kültür arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Burjuvazinin siyasal katılım, temsil, hoşgörü ve demokrasi bilincinin altını çizerek, orta sınıf eliyle demokratikleşmenin sağlanacağı ve dolayısıyla ekonomik gelişmişliğin demokrasiyi etkilediği savında bulunur. Lipset' in, demokrasinin ön koşullarından biri olarak gösterdiği ekonomik kalkınma şartı, demokrasinin diğer koşulları arasında belki de en net ölçülebilecek verileri bize sunmaktadır. Lipset (1959: 70-84) 48 ülkenin gelir seviyeleri ile demokrasileri arasındaki ilişkiyi incelediği bir araştırma sunar. Buna göre, bir milletin zenginliği, demokrasiyi sürdürülebilir ve güçlendirme olasılığı ile doğru orantılıdır, siyasal kültür ve toplumsal yapı, yurttaşlık kültürü, eğitim sistemi, toplumsal politik tutumlar ve özellikle orta sınıfın demokrasiyi algılama şekli demokrasi- ekonomik kalkınma ilişkisi üzerinde etkili olan faktörlerdir. Özellikle eğitilmiş orta sınıf, demokrasinin varlığı için önemli zeminin hazırlanması demektir. Dolayısıyla demokrasinin sürdürülebilmesi ancak gelişmiş toplumlarda sağlanabilmektedir. Ayrıca servet ve eğitimin artması, bireylerin aşırı sayılabilecek ideolojilerden uzaklaşarak demokrat partilere meyil etmesine ve dolayısıyla toplumsal çatışmaların azalmasına hizmet edecektir (1986: 48). Tüm bu şartların sıralanmış olmasına rağmen yine de bir siyasal sistem, onun meydana gelmesi için bu ve benzeri şartlar oluşmasa dahi ve hatta elverişsizlikler bile mevcut iken yerleşebilir ve sürdürülebilir (1986: 26). Ancak demokrasi yerleştiğinde varlığını sürdürecektir kurumları kendiliğinden oluşturacaktır (1986: 38).

Simon Kuznets'in (1955) hipotezine göre; ekonomik gelişmenin başlangıç aşamasında gelir eşitsizliği oranı yüksek iken ekonomik büyüme arttıkça gelir eşitsizliği oranı azalır. Bu hipotezi demokrasi açısından düşündüğümüzde, bir doğrudan pozitif etki, yani Lipset'in demokrasinin uygun ortamını sağlayacak olan faktör olarak saydığı orta sınıfın genişlemesi ve demokrasiye katkısı, bir de dolaylı pozitif etki, yani ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliğinin artması, neticesinde temel hakların ve yurttaşlık haklarının savunulması, organizasyonlar kurma ve dolayısıyla uzun vadede demokrasiye katkı sağlanması olarak görülebilmektedir.

Mancur Olson da bağdaşma yaklaşımı çerçevesinde kurumların önemini vurgulayarak demokrasi ve ekonomi arasındaki pozitif ilişkiden bahsetmiştir. Buna göre ülkelerin ekonomileri arasındaki fark, ulusal politikaları ve kurumları ile uzun dönem iktisadi politikaları belirlemeleri ve kurumsal düzenlemelerini de bu doğrultuda gerçekleştirmeleridir (1996: 5-19). Olson, ekonomi üzerinden demokrasi ile otokrasileri karşılaştırdığı çalışmasında, özellikle mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve ekonomik hakların korunması noktasında istikrarın sağlanacağına inancın, ekonomik büyüme için belirleyici olduğunu vurgular. Bu noktada ilk husus olarak kurumsallaşmanın önemi vurgulansa da kısa vadede otoriter rejimlerin de kurumlarını inşa edebileceği, ancak ikinci husus olan sürdürülebilirlik için inancın sağlanması hususunun uzun dönemde ancak demokrasi ile sağlanacağı belirtilmektedir. Bunların yanı sıra az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin eğitime ilişkin çözümleyemediği sorunlar ve özellikle heterojen toplumlarda yaşanan dini ve etnik çatışmalara rağmen bir ekonomik kalkınma planı hazırlamak ve uygulamak oldukça zor olacak, bu konulara çözüm ise ancak demokrasi eli ile sağlanabilecektir (1996: 4-19).

James Coleman da, 75 ülke üzerinde yaptığı araştırmada, Lipset gibi iktisadi kalkınmanın demokrasiyi olumlu anlamda etkilediğini söyler (1965). Friedman'a (2017:23) göre ekonomik düzenlemelerin, bir toplumun özgürleşmesinde iki ana rolü vardır; ekonomik düzenlemelerdeki özgürlüğün, geniş anlamda özgürlüğün tamamlayıcısı olması ve siyasal özgürlüğe giden yolda vazgeçilmez olmasıdır. Cervellati'ye göre (v.d. 2006: 5-35) demokratik dönüşüm için -ki bu dönüşüm elitler eliyle ya da halk devrimiyle gerçekleşebilir- ekonomik büyüme bir öncül şarttır. Ülkelerin zenginlikleri arttıkça demokratik olmaya bir o kadar yaklaşmaktadırlar ve demokratik ilerlemeleri ve dönüşümleri hızlanmaktadır. Ayrıca tarihsel ve süreçsel olarak demokrasinin gelişmesi, ekonomik çevre ve kalkınma endeksine bağlı olarak ilerlemektedir ve bu nedenle demokrasinin ekonomik temelli geliştiği söylenebilmektedir.

Demokrasinin istikrarı ve ekonomi bağıntısı hakkında, ekonomik büyümenin ancak güçlü kurumların varlığı ile devam edebileceği ve ancak demokrasinin bu güçlü kurumların varlığına fırsat vereceği görüşü güçlü bir şekilde savunulmaktadır. Ekonomi, geleceğin öngörülebildiği ortamlarda rahattır ve bu öngörülebilirlik siyasal istikrar ile mümkün olabilecektir. Uzun vadeli ve kalıcı yatırım, yatırımcının uzun

vadeli planları ile mümkündür (İnsel, 1991: 19-20). Siyasal istikrarın enflasyonla, kamu yatırımlarıyla, beyin ve işçi göçü ile yabancı sermaye girişi ile de ilişkisi önemsenmektedir.

Ekonomik kalkınmanın demokrasinin bir ön koşulu olduğu şeklindeki önermeye ek, demokrasinin ekonomik kalkınmaya bir ön koşul olduğu şeklinde yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden biri olan Dahl'a (2015: 183) göre; halkın eğitimini destekleyen demokratik ülkelerin sağladığı eğitilmiş işgücü sonucunda ekonomik büyüme de sağlanacaktır. Ayrıca, demokratik ülkelerdeki yasaların bağlayıcılığı, mahkemelerin bağımsızlığı, sağlanan mülkiyet güvencesi, sözleşmelerin bağlayıcılığı ve kuvvetli yaptırımlar, hükümetlerin ve politikacıların ekonomiye keyfi müdahalesini engeller. Son olarak demokrasinin iletişim ile sağlayacağı tam bilgiye sahip olma hali ekonominin de iletişimini güçlendirecek ve bilgi kısıtlamalarını ortadan kaldıracaktır.

Demokratik yönetimlerin istikrarlı yapısı beraberinde kendiliğinden bir büyüme ve kalkınma ivmesi sağlayacaktır. Ayrıca toplumsal katılım pratiği iktisadi alanda da kendini gösterecek, piyasa ekonomisinde bir dengenin sağlanmasına neden olacaktır. Demokrasinin kurumları, ekonomik kriz dönemlerinde çoğulcu rasyonel kararların alınması ve toplumsal zararın önlenmesi hususlarında önemli bir etken olacaktır. Buna ek demokratik seçimlerin düzenli ve adil olması ve basın özgürlüğü gibi yatırım endekslerinin çarpanlarını etkileyen faktörler de ülkeyi yatırım odağı haline getirebilmektedir.

4.1.1.2. Şüpheli Yaklaşım

Şüpheli yaklaşıma göre ise, demokrasi ve ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek, tek başına yetersiz bir sav üretmek anlamına gelmektedir. Salt politik sistem değil, kurumsal yapılar ve işleyişleri ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir. Ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile demokrasiye kavuşmuş olma ihtimallerinin orantısallığı ya da demokratikleştikçe iktisadi kalkınmayı gerçekleştirdikleri iddialarını indirgemeci bir yaklaşım olarak değerlendiren düşünürlere göre; demokratikleşme ya da iktisadi kalkınma koşullarını belirleyebilmek, birbiriyle ilintili ve yanında birbirinden bağımsız pek çok farklı noktanın analizi ile mümkün olabilmektedir. Örneğin Acemoğlu ve Robinson (2005:

360-371), kısa vadede iktisadi kalkınmanın demokrasi için bir ön koşul olmayacağını söylemektedir. Kalkınma ve demokrasi arasında doğrudan bir ilişkiden söz edebilmek için, kurumsal yapıların inşası ve istikrarlı işletilebilmesinin sağlanması kadar uzun bir süre gereklidir. Çünkü ancak bu istikrarlı kurumsal yapı sayesinde gelir eşitsizliğinin önüne geçilebilir, mülkiyet haklarını güvence altına alınır ve bu noktaya gelinebildiğinde demokrasinin iktisadi kalkınma sürecini doğrudan etkilediğinden bahsedilebilir. Sınırlandırılmış ve geniş olarak dağıtılmış siyasal gücün ve iktisadi kanalların ve kurumların refahı destekleyecek noktaya gelmesi zaman ile ilintilidir.

Coğrafi, tarihi ve kültürel faktörlerin ekonomik kalkınmada çarpan etkisinin çok olmamasına örnek olarak da Kuzey Kore-Güney Kore arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı gösterilmektedir. Örnekteki iki ülkenin bağımsızlıklarını henüz kazandıkları başlangıç noktasına kişi başına düşen milli gelir eşit iken, kurumsal yapıların farklı tesis edilmesi, her iki ülkenin gelişmişlik sınıflandırmalarındaki yerini farklı hale getirmiş, Güney Kore gelişmiş ülkeler sınıfında, Kuzey Kore ise gelişmekte olan ülkeler sınıfında konumlanabilmiştir. Güney Kore'nin demokratik kurumlarını güçlendirme yönünde çabaları ve beraberinde özel mülkiyeti korur kanunları yürürlüğe sokması, iki ülkenin ekonomik büyüme ve gelişmişlik düzeylerindeki farkı ortaya çıkarmıştır (Acemoğlu, Robinson, 2005:387). Bu noktadan hareketle mülkiyet haklarını ve piyasa koşullarının müdahalesizliğini güvenceleyen kurumların mevcudiyeti, bunun neticesinde sağlanacak olan finansal kazancın da belli bir zümreye ya da çıkar grubuna değil, toplumun tüm kesimine eşit olarak dağıtıldığına inancın sağlanması, iktisadi kalkınmayı güçlü ve sürdürülebilir kılacaktır (Acemoğlu, Robinson, 2005: 388).

Diğer yandan Adam Przeworski (2000: 89), Lipset'in çalışmasına mukayese ile iktisadi verilerin demokrasinin ilk ortaya çıkmasında önemli olmadığını ancak sonraki zamanda demokrasinin yerleşmesi ve istikrarı için önem arz ettiğini söylemiştir. Fernando Limongi ile birlikte 1950-1990 yılları arası 135 ülke üzerinde yaptıkları geniş kapsamlı araştırmada; kişi başına düşen milli gelir 1500 Dolar altında olan ülkelerde, demokratik rejimin ortalama sekiz yıl sürebildiği görülmüştür. Bu durum 1500-3000 dolar arasında on sekiz yıl ortalamadır ve 6000 dolar üzerinde ise demokrasinin yok olma ihtimali beş yüzde bire düşmüştür. Dahası kişi başına düşen

milli gelir 9000 dolar üzeri ise demokratik rejimin 736 yıl sürdürülebileceği ileri sürülmüştür.

Amartya Sen, demokrasiyi benimsemiş devletlerin, halka karşı olan sorumluluklarını ve halk kaynaklı oluşan tepkileri önemsediklerinden ve dolayısıyla halkın refahını tehlikeye sokacak durumları önlemek için gerekli tedbirleri sıkı şekilde alacak bir *dürtü* geliştirdiklerinden bahsetmektedir. Bahsedilen bu *dürtü* sayesinde demokratik ülkelerde kıtlık vb. şeylerin yaşamasının engellendiğine, hali hazırda kıtlık içerisinde bulunan ülkelerin ise yönetim şekillerinin tek parti ya da askeri diktatörlük olduğu yahut sömürge konumunda varlıklarının sürdürdüklerine dikkat çekmektedir. (Sen, 2004: 31). Sen (2004), içerisinde bulunduğumuz yüzyılın bizlere görülmemiş bir bolluk, iletişim ve ifade fırsatının yanında yine büyük yokluk ve yoksunlukları, kıtlık, özgürlük ihlalleri ve yaşamın sürdürülebilirliği açısından tehditleri beraberinde getirdiğini söyler. Bu noktada *bireysel eylemlilik* olarak adlandırdığı ve bireyin sahip olduğu eylem özgürlüğü olarak açıkladığı kavram, toplumsal bir taahhüdün sonucu olarak karşımıza çıkacaktır. Temel özgürlüklere ilişkin yoksunlukların ortadan kalkması, kalkınmanın temel şartıdır ancak dahası, toplumsal düzenlemeler ile bireysel özgürlüklerin desteklenmesi, kurumsal yapı etiği ile gerçekleşebilecektir. Sen'e göre; toplumsal bir başarıdan söz edebilmek için kullanılan kalkınma, sanayileşme, teknoloji ya da GSMH gibi kavramlar sadece araçlardır, asıl toplumsal başarı bu araçlar kullanılarak amaca yani temel özgürlüklere kavuşabilmektir.

Huntington, ABD'de beyaz erkeklerin oy kullanması ile başlayan (birinci dalga) 20. Yüzyılda temsil ve seçilme haklarının yaygınlaşması ve baskıcı yönetimlerin özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası demokrasiye evrilmesi ile devam eden (ikinci dalga) ve nihayetinde Yunanistan ve Portekiz diktatörlüklerinin yıkılması ve dahası uluslararası faktörleri demokratikleşme süreçlerine müdahil olmaya başladıkları (üçüncü dalga) farklı demokratikleşme dalgalarından bahseder. Huntington (2002: 47), demokrasinin uzun vadeli bir ekonomik gelişme ile temellenebileceğini söylemektedir. Kısa vadede izlenen iktisadi büyümenin ya da ekonomik krizin, otokrasinin gücünü düşüreceğini söyleyen Huntington'ın demokratikleşme dalgaları⁴⁵ olarak sınıflandırdığı ve üçüncüsüne tekabül eden 1974 sonrası demokratikleşme hareketi savına göre;

⁴⁵ I. uzun demokratikleşme dalgası (1828-1926),
II. kısa demokratikleşme dalgası (1943-1962),
III. demokratikleşme dalgası (1974-).

otokrasinin zayıflamasında ve demokrasinin gelişmesinde iktisadi büyümenin hızlanması ve kısa kriz dalgaları etkindir. Çünkü demokratik bir yönetimde iktisadi büyüme, kaynakların geniş toplumsal gruplar arasında paylaşımını sağlayacaktır ve bunun sonucunda yine demokrasiye bir katma değer oluşturarak toplumsal uzlaşmanın ve anlaşmanın zeminini hazırlayacaktır.

Fukuyama, demokrasi ile kapitalizm arasında dolaylı bir ilişki olduğunu, demokrasinin istikrarı için ekonomik gelişmişliğin tek başına yeterli bir koşul sayılamayacağını söylemektedir. (1999: 110) Buna ek, Fukuyama'ya göre, ekonomik büyüme ile hem gelenekler hem de yerel özelliklere bağlı eşitsizlikler ortadan kaldırılabılır bu nedenle iktisadi kalkınma toplumsal eşitliği sağlayan bir unsurdur ve dolayısıyla uzun vadede demokratik istikrarı destekleyebilmektedir (1999). Sanayileşme ya da iktisadi gelişme için yapılan girişimler salt ekonomik bir faaliyet olarak algılanmamalıdır, zira bu bir toplumsal örgütlenme türüdür ve sağlanacak geniş iş bölümü ile toplumsal problemler akıl yoluyla çözüme kavuşabilecek en azından toplumsal dönüşümler için bir ön ayak olacaktır. Fukuyama (2011), iktisadi kalkınma ile demokrasiyi 3 farklı şekilde ilişkilendirmektedir. Bunlardan ilki olarak Parsons'ın savunduğu işlevsel görüştür; liberal ekonomide, durmaksızın ortaya çıkan yeni çıkar grupları da dâhil, girift ve çoğu zaman ihtilafli çıkarlar mevcuttur ve diktatörlükten ziyade demokrasi eliyle bu çıkarlar arasında düzenli bir ağ kurulması daha işlevseldir (2011: 156). İkinci olarak diktatörlüğün, doğası gereği ilerlemeci yaklaşıma ayak uyduramayacağı ve teknolojik ve ekonomik gelişmelerin gerisinde kaldığından iktidarın el değiştirmesinde seçkinlerce daha demokratik yolların benimseneceği görüşüdür. (2011: 159) Üçüncü argüman ise güçlü orta sınıf gerekliliğine dayandırılmaktadır; tarihsel olarak da desteklenmektedir ki sanayileşme, orta sınıf ağırlıklı toplumlarda başarılı işletilebilen bir süreçtir ve orta sınıfın varlığı beraberinde hukuki eşitlik ve siyasal katılım taleplerini dolayısıyla demokrasinin gerekliliğini beraberinde getirir. (2011: 160).

4.1.1.3. Çatışma Yaklaşımı

Son olarak ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu ileri süren çatışma yaklaşımına göre, piyasalara ve ekonomik büyüme hedeflerine ilişkin kararlar, otoriter rejimlerin var olduğu ülkelerde daha hızlı, etkin ve sorunsuz işletilebilecektir (Doucouliagos, Ulubaşoğlu, 2005). Demokratik ülkelerde

kişi ya da gruplar seçim ile işbaşına geldiklerinden, tekrar seçilebilme ihtimalleri adına farklı ve geniş çıkar gruplarını gözetmeleri bir gerekliliktir ve çoğunluğun yararına ve çoğunluğu memnun edici politikaları yürütebilmek, ekonomik büyüme önünde birçok farklı engeli beraberinde getirecektir. Ayrıca bizzat demokrasi ile iktisadi kalkınmanın ters orantısından bahseden görüşler de mevcuttur. Buna göre, kentleşme, sanayileşme ve iktisadi kalkınma otoriter rejimler yönetiminde daha verimli ve kısa sürede geliştirilebilecektir. Öyle ki, karar alma ve uygulama süreçleri, demokrasilerde bir dizi karmaşık uzlaşmaları ya da en azından çoğunluk kararlarının belirlenmesi şeklindeki uzun kurumsal prosesleri gerektirirken, otoriter rejimlerde kararların alınması tek elden diktatör kişi ve grubu eliyle olacağından ne zaman kaybı olacak ne de demokraside olduğu gibi kişilerin tam bilgi durumuna gelmeleri beklenecektir. Böylece tek elden enformasyon ile verimli bir ekonomik gelişme sağlanacaktır ki bu duruma örnek pek çok Doğu Asya ülkesi gösterilmektedir.

Bu noktada çatışma yaklaşımına destek verenlerin büyük ölçüde mukayese ettikleri, olgunlaşmış demokrasiye sahip ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri ile otoriter yönetimlere sahip ülkelerin ekonomileridir. Örneğin Dünya Bankası 2009⁴⁶ verilerine göre; kişi başına düşen milli gelirin Suudi Arabistan'da 13,901 ABD doları, Katar'da 61,532 ABD doları ve Umman'da 17,280 ABD doları olduğu belirtilmektedir. Bu veriler Türkiye'nin kişi başına düşen milli gelirinden hayli fazla olmasına rağmen bu ülkelerin Türkiye'nin demokrasi seviyesine ulaşmamış olmaları, ekonomik kalkınmanın demokrasi ile doğrudan bir ilişkisi olmadığı hakkında bizlere delil sunuyor gözükebilir. Ancak bu noktada bu ülkelerin doğal zenginlikleri yani petrol rezervleri hesaba katılmalı, üretime dayalı bir ekonomiden bahsedilemeyeceği notu düşünülmelidir.

Bu durumda savunulan, demokratikleşmenin en başında olan bir ülkenin hem demokratikleşme aşamalarını hem de iktisadi kalkınma aşamalarını bir arada ilerletmekte (Bhagwati bu durum için *cruel dilemma* ifadesini kullanır) zorlanacağıdır. Bu görüşe uyan en iyi örneklerden biri olarak, mevcut otoriter yönetime rağmen yüksek büyüme oranlarını yakalayan Singapur gösterilir. Bhagwati'ye göre demokrasi, kontrolü zor bir hareketlilik ve çok seslilik getirir ve bu durum disiplinsizlik ve düzensizliğe yol açar. Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Tayvan ve

⁴⁶ Dünya Kalkınma Göstergeleri, Dünya Bankası, data.worldbank.org/indicator

Çin gibi Doğu Asya ülkelerinin demokratik bir idareye sahip olmamalarına rağmen ekonomik kalkınmışlığı başarmalarını da bu nedene bağlamaktadır. (2002: 151) Bu noktada *Lipset Hipotezini* bağdaşma yaklaşımına yakın noktaları beraberinde çatışmacı yaklaşım görüşünde de değerlendirmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Lipset' e (1959: 171-178) göre bir ulusun zenginliği demokrasisinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir etkidir ancak demokrasi belli bir iktisadi gelişmişlik ivmesi kazandıktan sonra devreye alınmalıdır. Przeworski ve Limongi' ye göre ise (1993: 51) özellikle liberal demokrasi doğası gereği tüketim çarpanlarını hızlandıran dolayısıyla yatırım eylemini iteleyen bir yapıdadır.

Sirowy ve İnkeles (1990: 129) ise ekonomik kalkınma için otoriter yönetimlerin avantajını açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır;

“(i) Otoriter sistemi tercih edenler, prematüre demokrasilerin işlevsizlik özelliği göstermesine bağlı olarak, ekonomik büyümede yavaşlamanın ortaya çıkacağını, (ii) bunun dışında otoriter rejimi tercih edenlere göre demokratik yönetimlerin hızlı bir büyümenin ortaya çıkmasını gerektiren önlemleri etkili olarak kullanamayacağını ve (iii) mevcut tarihin gösterdiği üzere gelişme sürecinde tam anlamıyla bir devlet müdahalesinin gerekli olduğu anlaşılmasına karşın, demokratik sistemin bu gelişme sürecine engel olacağını düşünmektedirler.” (aktaran Barış, Erdoğan, 2018: 89)

Barro, (1994: 1-29) serbest piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü, reel GSYİH değişkenleri temel alınarak 100 ülkede ve 1960-1990 yıllarını kapsayan araştırmasında, demokrasi ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişkinin varlığını açıklamıştır. Tavares ve Wacziarg (2001) demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşime destek olan yedi kanaldan bahseder; politik istikrarsızlık, yönetim kalitesi, yönetişim alanının büyüklüğü, beşeri sermaye seviyesi, gelir eşitsizliği, ticari açıklık ve fiziki sermaye. Bu etken kanallar iki tür kullanılır ve çıkan sonuçlar şu şekilde farklılık gösterir; demokrasi, eğitim başta olmak üzere kurduğu kanallar ile beşeri sermaye birikimini artırır ve dolayısıyla gelir adaleti sağlayarak büyümeyi hızlandırır ancak diğer taraftan kamu harcamalarını artırıp dolayısıyla kapital ve yatırım etkenlerini azaltarak iktisadi büyümeyi olumsuz olarak etkilemektedir.

Bağdaşma yaklaşımında sıklıkla ve vurgulanarak savunulan mülkiyet haklarının güvencesi ile sağlanacak olan iktisadi gelişme fikrini zorlama bulan Bardhan'a göre,

demokratik bir ülkenin nüfusunun çoğunluğu yoksullardan oluşuyorsa, hukuk mekanizması içerisinde yasalarla korunuyor olsa dahi, azınlık zenginliğin mülkiyet hakları hâlihazırda sürekli bir tehdit altındadır (Bardhan, 2004: 2-3). Bardhan, ayrıca siyasal istikrar bağlamında otoriter rejimler ile ekonomik gelişmişlik arasında ters bir orantı kurarak, kötüleşen ekonomik koşulların otoriter rejimleri daha istikrarsız ve ön görülemez yapacağı, bu nedenle pozitif yönlü, başarılı yürütülen bir ekonomik sürecin, otoriter rejimin meşruluğunu sağlamasında ve sürdürülmesinde daha elverişli bir koşul olduğu vurgusunu yapmaktadır. Bir başka açıdan siyasal istikrar kavramına vurgu yapan İnsel'in görüşleri de demokrasi-ekonomik gelişme ilintisini pozitif anlamda desteklememektedir;

“İktisadi gelişmenin bir toplumda süreklilik kazanabilmesi için girişimcilerin geleceği öngörebilme ufuklarının mümkün olduğunca uzak olması gerekir. Bunu sağlayan temel unsur, iktisadi faaliyeti belirleyen kurumsal çerçeveyi oluşturan siyasal verilerdeki istikrardır. Bir toplumda siyasal istikrarın varlığı, girişimcilerin geleceği tahmin edebilme yeteneklerinin gelişmesine, dolayısıyla da daha uzun vadeli ve kalıcı iktisadi faaliyetlere yönelmelerine yol açar. O halde, kalkınma için siyasal istikrarın zorunluluğundan söz edilebilir. Siyasal istikrarın sağlanabileceği tek yönetim sistemi demokrasi olmadığına göre, demokrasi-kalkınma çiftinin evrensel geçerliliği söz konusu olamaz” (İnsel, 1991: 19-20).

Karakayalı ve Yanıkkaya' ya göre, otokratik rejimler, politika belirleme konusunda bireylerden, sivil toplum örgütlerinden, sendikalardan ya da çıkar gruplarından bağımsız oldukları için, cari harcamaları kolaylıkla sınırlayabilmekte ve bu kaynakların tasarruflara ve yatırımlara kanalize edilmesi konusunda baskı yapabilmektedir. Hem sendikacılık ya da benzer şekilde lobicilik faaliyetleri olmaması hem de kaynakların aktarımı politikalarının bağımsız olarak belirlenebilmesi bakımından otoriter rejimlerin ekonomik büyüme için elverişli olduğu savunulmuştur. (2005: 3) Ekonomik gelişmişlik ile demokrasi arasında yakın bağ olduğu iddiasında bulunanlara günümüz için sorulacak en uygun sorulardan biri neden Arap dünyasında demokratikleşmenin sağlanamadığıdır. Kalaycıoğlu (2008: 3-8), benzer bir soruyu cevaplarken demokrasi için vazgeçilmez bileşenler olarak, siyasal etkinlik, siyasal hoşgörü, siyasal katılım ve ilgi, toplumsal ve siyasal kurumlara duyulan güven koşullarını öne sürmüştür.

Demokrasi- ekonomik kalkınma ya da ekonomik gelişmişlik ilişkileri açısından sunulan bu üç yaklaşım da, kendi içerisinde iktisadi ölçümler de dâhil, doğrulanabilir paydaları bulunan savlardır. Ancak demokrasiyi salt politik bir sistem ya da temsil biçimi olarak düşünmek, özellikle liberal demokrasinin iktisadi temelli savlarını ve özgürlüklere olan vurgusunu görmezden gelmek ve alanını daraltmak anlamı taşır. Friedman'ın (2017) vurgusuyla demokrasi, siyasal hakları genişleten bir fenomendir ve ekonomik özgürlükleri artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Buna ek, dünya genelinde demokratikleşme hareketlerinin incelenmesi konusunda son zamanlarda MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi) ülkeleri için yapılan araştırmalar, bölgenin demokratik, iktisadi ve siyasi açıdan güçlenmesinin uluslararası piyasaların istikrarını da etkilediğini göstermektedir. Neticede demokrasi, toplumda farklı görüşlerin, anlayışların ve çıkar gruplarının özgürce temsil edildiği bir ortamı zorunlu kılmaktadır. Bu temsiller iktidar için mücadele eder ve zaman içerisinde sağlanacak uyum beraberinde istikrarı getirdiğinde, iktisadi kalkınma da kendiliğinden gerçekleşir. Çünkü gelirin güçlü zengin tabakanın elinde olması yerine geniş orta tabaka içerisinde ağırlıklı dağılıyor olması, demokrasinin de kurumsallaşmasına olanak sağlayacaktır ve yine geniş orta tabakanın imkânlarını koruyabilmesi için istikrarı koruma davranışını beraberinde gelecektir. Özellikle devlet müdahalesinin minimum olduğu durumda serbest ekonomi içerisinde var olan burjuva orta sınıf, haklarını ve malını koruyabilmenin en makul yolu olarak hukukun üstünlüğünü sağlayan demokrasiyi görmüştür. Buna ek yoksulluk içerisinde bir alt tabakayı eğitimle ve genel refah düzeyini artıran bir mekanizmayla eriten demokrasi yine orta sınıfın hukukunun güvenliğini sağlamaktadır. Yani demokrasi ve iktisadi kalkınma birbirini karşılıklı besleyen bir sisteme dönüşmektedir.

4.1.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Demokrasisi Ve İleri-İlerlemeci Demokrasi Yaklaşımları

Salt ekonomi politikaları ve faktörleri ile ekonomik gelişmişliği ve refahı açıklayabilmenin yetersiz olacağı konusunda yaygın fikir birliği mevcuttur. Özellikle Soğuk Savaş sonrasını özgürleşme adına güçlü itici gücün yayılmasının başlangıcı olarak düşünürsek, sadece Doğu Bloğu ülkeler değil, aynı zamanda Asya ve Sahra altı Afrika ülkeleri de demokratik kurumlar inşa etmeye niyetlenmişler ve dahası bunu ekonomik gelişme için bir öncül olarak görmüşlerdir. Örneğin dünya genelinde

özgürlük ve dolayısıyla demokrasiye bağlı endeksleri araştıran ve derleyen bir düşünce kuruluşu olan Freedom House'a göre (2018), 1980 öncesi "özgür değil" kategorisinde yer alan ve içerisinde Macaristan, Endonezya gibi ülkelerin bulunduğu 23 ülkenin yarısından daha fazlası, 1990 sonrası "kısmen özgür" kategorisinde etiketlenmiştir. Literatür taramasında bu ve benzeri pek çok araştırma incelendiğinde, endekslerin ya da ölçüm yöntemlerinin değiştiği de göz önünde bulundurulmalıdır ve sonuçlar ve kategorizasyonlar bu doğrultuda değerlendirilebilmelidir. Ancak ekonomik büyüme bakımından salt neo-klasik büyüme modellerinin üretim-tasarruf-yatırım merkezli açıklamaları değil, politik haklar ve sivil özgürlükler alanlarındaki verilerin de gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde rol oynadığı yaygın kabul görmektedir.

Bu noktada gelişmişlik düzeyleri incelenirken ya da klasifikasyonlar oluşturulurken hesaba katılması gereken çok daha önemli bir ek faktör de tarihselliktir. Özellikle 15. Yüzyıl sonrası başlayan sömürgeler tarihi ile Avrupalıların –bugün pek çoğunun az gelişmiş olarak sınıflandırıldığı ülkelerde- işgal ettiği topraklarda yaptıkları kurumsal dönüşümler, özellikle üçüncü sınıf olarak tarif edilen ülkelerde, bugün üretim ilişkileriyle, siyasal yönetim tercihleriyle ya da demokratikleşme niyetleriyle açıklanamayacak çarpanların formüle dâhil edilmesine neden olmuştur. Acemoğlu (vd. 2004: 25), işgal edilen topraklarda özel mülkiyet hakkı ve güvenliği, sivil haklar ve demokratik süreçleri işletecek kurumların varlığını iki türlü temellendirmektedir. Bunlardan ilki Avrupalıların işlenecek hammaddeyi yerinde ya da ülkelere taşıyarak kullanmaları üzerinedir; hammaddenin çıktığı topraklarda ülke nüfusu kalabalık ve hammadde yerinde işlenecekse, zorla çalıştırma sistemleri ve vergi düzenlemeleri oluşturulmuş, dolayısıyla ekonomik ve sivil hakları sağlayacak kurumlar ötelenmiştir. Diğer taraftan nüfus yoğunluğu düşük ülkelerde hammaddeyi yerinde işlemek amacıyla Avrupalılar çoğunluk haline gelmişler, özel mülkiyet hakkı ve diğer iktisadi kurumları düzenleyerek, bölgeyi ve işleyişleri kendi menfaatleri yönünde şekillendirmişlerdir. İkinci bir etken ise ölüm oranlarına ilişkindir; sömürge topraklardaki salgın hastalıklar ya da yaşamaya elverişsiz coğrafya veya toprak, Avrupalıları ham maddeyi ya da kaynakları alıp kendi ülkelere götürmeye itmiş, bu durumda da sömürge ülke hem kurumlar açısından eksik kalmış hem de öz kaynaklarını kaybettiği için bağımlı ülke olarak yaşamını sürdürmüştür. Örneğin bugün ileri demokrasileri ile örnek gösterilen Yeni Zelanda, Avusturalya, Amerika ve Kanada gibi koloniler, Avrupa'nın iktisadi ve demokratik temelli kurumlarını inşa

ettiği sömürgeler olarak gösterilebilir. Ancak Afrika ülkelerine bakıldığında bugün yoksulluklarının en temel nedeni olarak kötü yapılanmış kurumları gösterilmektedir. (Acemoğlu vd.,2001: 2-3)

Dünya üzerinde ekonomileri bakımından gelişmişlik seviyesine ya da merkez-çevre ilişkisine göre sınıflandırılmış ülkelerin durumuna ilişkin pek çok nedensellik çalışmaları mevcuttur. Örneğin Solow Modeli'ne göre basitçe sermaye, eğitim ve verimlilik, çıktıyı belirleyen en önemli nedenlerdir. Ancak çalışmalar göstermiştir ki, bu basit şartlar sağlandığında dahi aynı gelişme ivmesi ülkeler için söz konusu olamamaktadır. Bu noktada özellikle soğuk savaş sonrası benimsenen kurumsal iktisat yaklaşımı, geleneksel iktisat yaklaşımlarına ek kurumları (hukuki düzenlemeler, hükümet tutumları) formülasyona katmaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişmişliklerini sahip oldukları kurumlar belirlemektedir (Aslan, Yılmaz, 2015: 20-22). Kurumların etkisini savunan bir diğer görüş de Acemoğlu ve Robinson'a aittir. Acemoğlu ve Robinson, ülkelerin iktisadi gelişmişliklerinin coğrafyadan bağımsız analiz edilmesi görüşündedir; coğrafya, en azından ekonomik kıstaslarla düşünüldüğünde, bir kader değildir. Sıcak ülkelerin halklarının doğası gereği rehavet ve hastalık içerisinde oldukları ve elverişsiz tarım ve sanayileşme hipotezinin bir kenara bırakılarak, mülkiyet haklarını güvence altına alan ve ekonomik fırsatlar sunabilen kurumsal farklılıkların üzerinde durulması gerektiğini vurgularlar. Zenginlik denen kavramın ülkelere göre değişiklik göstermesi temelde inovasyon, yatırım gibi iktisadi reflekslerdir ve dahası bu refleksleri toplumun kolektif olarak nasıl kullanacağını seçme biçimidir. Yani siyasi gücün toplumsal olarak kimin yönetiminde olacağı ve bu muktadir siyasal gücün iktisadi kurumları nasıl kullanacağına ilişkin tercihleri, çatışma ya da uzlaşma şekillerinde gerçekleşebilmektedir (2014: 101-105).

Kurumlar konusunda yeterli alt yapıyı kısmen de olsa sağlamış ancak yetersiz sorumluluk konusunda sekteye uğrayan ülkelerin varlığı da söz konusu olabilmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde özellikle 90'lar sonrası demokrasiye olan ilgi, UNDP (United Nations Development Programme) 2002 raporunda şu şekilde sunulmaktadır; Sahra altı ülkelerden 29'u, Avrupa ülkelerinden 23'ü, Latin Amerika ülkelerinden 14'ü ve 10 Asya ve 5 Arap ülkesinin Soğuk Savaş sonrası demokratikleşme adına otoriter yönetim tarzlarını terk ederek çok partili sistemi benimsedikleri ve kurumsal değişiklik yoluna gittikleri analiz edilmiştir. Ancak tüm

bu kurumsal ve yönetsel dönüşümlere rağmen bahsedilen ülkelerin büyük kısmında gelir adaletsizliği ve yoksulluğun, otoriter rejimle yönetildikleri zamana nazaran arttığı gözlemlenmiş ve ölçülmüştür. Bu durumu açıklamak için gözlemcilerin tespitlerinden biri “demokrasi açığı” (*democratic deficit*) kavramı ile izah edilmektedir. Bu terim temelde AB tarafından üretilmiş ve “*AB'nin yeterince demokratik olmadığı ve işleyiş yöntemlerinin karmaşıklığı nedeniyle yurttaşlardan giderek uzaklaştığı ve yurttaşlarla karar alma merkezleri arasındaki mesafenin kapatılmadığı eleştirisini temel almaktadır.*”⁴⁷ Aynı durumu gelişmekte olan ülkelerin demokrasileri için de düşünmek mümkündür; yönetimler şekil olarak demokratiktir ancak toplumun taleplerine gereken reaksiyonlar gösterilmemektedir. Bu duyarsız kalma hali, devlet programlarının hayata geçirilmesi ya da destekler konusunda olabileceği gibi, negatif bir aksiyon halinde, anayasacılığın zedelenmesi, eğitim ve sağlık imkânlarına eşit ulaşamama, yargı önünde eşitsizlik, seçilmişlerin ve seçkinlerin hukuki ve ekonomik olarak kayırılması vb. olarak da ortaya çıkabilmektedir. Duyarsızlık ve demokrasi açığı, halkın demokrasiye olan güvenini zedeleyecek, siyasal istikrarsızlığı ve dolayısıyla ekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirecektir.

Demokrasi, kurumlar ve ekonomik gelişmişlik bakımından son dönem ekonomi-politik yazında sıklıkla bahsedilen orta gelir tuzağı kavramına da bu noktada yer vermek gerekliliktir. Dünya Bankası tarafından yapılan ve kişi başına düşen milli gelirin temel alındığı bir gruplama mevcuttur; düşük gelirli ülkeler, orta gelirli ülkeler ve yüksek gelirli ülkeler.⁴⁸ Ölçümleri ve literatür ayrıntısı iktisat temelli çalışmalarda daha net açıklanıyor olsa da ekonomi ve demokrasi arasındaki ilintinin temellendirilmesi adına bahsi geçen bu gelir düzeyleri konusu bize farklı bir pencere açmaktadır. *Yoksulluk tuzağı* denilen ve yoksul ülkelerin neden bu sınırı aşıp orta gelir düzeyine ulaşamadığına ilişkin zengin çalışmalar mevcuttur. Ancak hem Türkiye özelinde gelir düzeyi ve gelişmişlik konusunun araştırılması hem de demokrasi-ekonomik gelişmişlik ilişkisinin açıklanabilmesi noktasında özellikle orta gelir tuzağı kavramına değinmeden geçmemek gereklidir. Tho'nun (2013: 3) tanımıyla OGT (orta gelir tuzağı), düşük gelirli ülkelerin hızlı iktisadi büyüme sonrası durağanlaşması ve uzun yıllar bu gelir seviyesini aşamamasıdır. Dünya Bankası 2007 raporuna göre, orta

⁴⁷ https://tasam.org/tr-TR/Icerik/806/avrupa_parlamentosu_ve_demokrasi_acigi

⁴⁸ Dünya Bankasına göre 2013 yılı için yapılan hesaplar çerçevesinde kişi başına düşen GSMH'si 1.045\$'dan az olan ülkeler düşük gelirli ülkeler, 1.045\$-12.745\$ aralığında olan ülkeler orta gelirli ülkeler (1.045\$-4.125\$ aralığında olanlar düşük orta gelirli ülkeler ve 4.125\$- 12.746\$ aralığında olanlar yüksek orta gelirli ülkeler) ve 12.746\$'dan daha fazla olan ülkeler yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır.

gelirli olarak sınıflandırılan ülkeler, zengin/ yoksul ülkelere göre daha yavaş büyüme performansına sahiptir. Bu durumun iktisadi temelli açıklanan pek çok sebebi mevcuttur ama demokrasi bağlamında Rudengreen (vd. 2014) durumu politik temelli açıklamaktadır; devlet politikaları, devlet yönetimi işleyişi içerisindeki kurumlar, eğitim politikaları vb. büyüme dinamikleri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda orta gelir tuzağının varlığına ilişkin bir durumda kurumsal değişimler, siyasal istikrar ve demokrasi devreye girmeli, işleyiş demokrasi aracılığıyla iyileştirilmelidir.

Gelişmekte olan ülkeler için ve özellikle modernleşme teorisi çerçevesinde ele alındığında demokrasi, hem tarihsel hem de sosyo-kültürel olarak Batı'yı merkezi olarak belirlemiş ve dünyanın diğer kalanına "olmaları gerekeni" hedef gösteren bir algı olarak da gelişmiştir. Modernleşme teorisine göre, ilerlemeci bir mantık içerisinde, ülkeler ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerden geçerek "ideal" olana ulaşabileceklerdir ve bu noktada demokratikleşme, ilerlemeci bir süreci ifade etmektedir. Modernleşme yolculuğu içerisinde demokrasinin görevi, geleneksel-feodal toplumu, sanayileşme, kentleşme, kapitalizm ve rasyonalizmle birlikte örgütlü ulus- devlet türüne dönüştürebilmektir. Lipset'e göre bu durum, yani demokratikleşme sürecinin tüm temel koşulları ile birlikte işletilebiliyor olması, tarihsellik içerisinde ABD (Anglo-Sakson temellerinden dolayı), Kuzey Batı Avrupa ülkeleri ve Avustralya'da yerleşik durumunu almıştır. Tarihselliğe yapılan bu vurgunun temelinde ise kapitalizmi destekler nitelikteki Protestan inancın (bkz. Weber, Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı) bu ülkelerdeki mevcudiyeti ve beraberinde yurttaşlık bilincinin ve şehirli sınıfın gerçekleşmiş olması gösterilmektedir (1959: 85). Ekonomik geri kalmışlığı bu perspektiften anlatan Huntington'a (1991: 596) göre ise; demokratikleşme sürecinde Afrika ülkeleri için geri kalmışlığın açıklaması ekonomi temelli yapılabilirken, Orta Doğu ülkeleri için elverişsizlikler kültürel ve din temelli farklılıkların yol açtığı sorunlar odağında açıklanmıştır.

Burke, modernleşmeci ekolün toplumsal dönüşüm modelini, aşamalı, birikimli ve iç dinamiklerce belirlenmiş değişimler olarak özetler. Bu anlamda bugün az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler, zaman ve mekân fark etmeksizin, Batı'nın geçtiği yolları yürüyeceklerdir çünkü ancak bu politikaları izlemeyi tercih ederlerse kapitalist kalkınmayı ve demokratikleşmeyi tamamlayabileceklerdir (2016: 129). Yani bir nevi eşzamanlı çalışan ikili girift bir yapı ile belirlenmiş bir harita; kapitalizmle sağlanacak

olan ekonomik gelişmişlik ve demokrasi ile sağlanacak olan toplumsal gelişmişlik. “Geri kalmışlığa” modernleşme teorisi üzerinden çare arayan Batılı iktisatçıların tezlerine karşı gelişen Bağımlılık Okulu ise, “geri bıraktırmışlık” savıyla, ekonomik ve toplumsal olarak henüz kendini gerçekleştirememiş ülkelerin, Batılı kapitalist ülkelerle iktisadi bağımlılık ilişkilerinin gözden geçirilmesi gerekliliğini savunmaktadır (Frank, 1969). Ancak salt ekonomik bağımlılıklarla ve merkez-çevre ülke ilişkileri ile geri kalmışlığı ya da “geri bıraktırmışlığı” açıklamaya çalışan bu sav da her ülkenin farklı gelişme biçimlenmesini analiz etmekte yetersiz kalmıştır. Fukuyama’nın (2012: 57) eleştirisi ile;

“Bağımlılık teorisi sol aydınlar arasında bugün de bir öneme sahiptir, ama ciddi bir teori olma iddiasına artık sahip değildir. Çünkü Doğu Asya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik yükselişi gibi önemli bir olguyu yaklaşık olarak bile açıklayamamıştır. Asya’nın ekonomik başarısı Asya ülkelerine sağladığı maddi yararların yanı sıra, bağımlılık teorisi gibi, ekonomik kalkınmanın kaynakları konusunda sağlıklı düşünmeyi önleyerek gelişmeyi engelleyen görüşlerin mezarını hazırlamak gibi ek bir iyileştirici etkide de bulunmuştur. Eğer Üçüncü Dünya’nın azgelişmişliği, bağımlılık teorisinin öne sürdüğü gibi, gerçekten kapitalist dünya düzeninden kaynaklanıyorsa, o zaman Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Malezya ve Tayland gibi ülkelerdeki muazzam ekonomik büyüme nasıl açıklanabilir? Bu ülkelerin hemen hepsi savaştan sonra gönüllü olarak, o zamanlar Latin Amerika’da pek revaçta olan otarşi ve ithal ikamesi stratejisine karşı çıktılar. Bunun yerine ısrarlı ve kararlı bir şekilde ihracata yönelik bir büyüme stratejisi izlediler ve çokuluslu şirketlerle işbirliği yaparak kendilerini gönüllü olarak dış pazarlara ve yabancı sermayeye bağladılar. Bu ülkelerin başarısını, hammadde açısından özellikle zengin oldukları ya da geçmişte bir sermaye birikimine sahip buldukları için, başlangıçta eşit olmayan bir avantajı ellerinde tutmalarıyla da açıklamak mümkün değildir. Yakın Doğu’daki petrol ülkeleri ya da zengin maden yataklarına sahip kimi Latin Amerika ülkelerinden farklı olarak bu ülkeler yalnızca insan sermayeleriyle bu yarışa katıldılar.”

O’Donnell (1994: 55-69), ekonomik gelişmişlik ve demokrasi arasındaki ilişki incelenirken, ülke içerisinde sınıflar arası güç ilişkileri ve uyumun da göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemektedir. Bu noktada modernleşmecilerin kapitalizme atfettiği “ilerlemeci ve kaçınılmaz” anlamdan daha farklı olarak kapitalizm, toplumsal sınıfları ve sınıfsal ilişkileri temelden değiştirmekte, bu sayede demokratik talepler ve bu taleplere uygun kurumsallaşmalar gelişmektedir.

Gelişmekte olan/çevre ülkelerin bu geri dönülemez sınıfsal dönüşümü aynı zamanda güçlü ve görmezden gelinemez politik taleplerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bundan sonuç, kapitalizmin metaforu olan *görünmez elin* düzenlediği bir piyasanın sonucu olarak çıkan bir demokrasiden değil de yeni sınıfsal yapıların üretim ve bölüşüm tarzlarından temellenen bir demokrasiden bahsetmek daha açıklanabilir bir sav olacaktır.

4.2. Türkiye Ekonomi-Politiği ve Demokrasi

Huntington'ın 1974 yılını işaret ettiği (Karanfil Devrimi) küresel demokratikleşmenin üçüncü dalgasının başlangıcında, dünya devletlerinin sadece %30'u, düzenli, özgür ve adil bir biçimde işletilen seçim demokrasisine ilişkin kriterleri karşılar nitelikteydi. Hali hazırda toplamda demokrasi ile yönetilen -ve çoğunu da İngiliz sömürgeleri olan ve Batı tarzı liberal demokrasiyi benimsemiş küçük ada devletlerinin oluşturduğu -ülke sayısı 46 idi. Diğer taraftan demokrasi açısından gelişmekte olan birkaç ülke daha sıralanmaktaydı; Hindistan, Sri Lanka, Kosta Rika, Kolombiya, Venezuela, İsrail ve Türkiye (Diamond, 2015: 2). Aradan geçen zaman içerisinde demokratikleşme konusunda ülkeler (bölgeler) açısından farklı koşullar gelişmiş, demokrasinin benimsenmesi, istikrarının sağlanması, sürdürülebilmesi ve hatta ileri demokrasi için gereken şartlar belirlenirken iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi karşılaştırmalı olarak konuyu yakından takip etmiştir.

Ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak kişi başına düşen milli gelir Dünya Bankası verilerine göre 1.006 dolar ile 12.275 dolar arasında ise o ülke orta düzeyde gelire sahip ekonomiler olarak sınıflandırılmaktadır. Zakaria'ya göre ise GSYH'si 3000-6000 dolar arasında olan ülkelerin demokrasiye geçişleri başarı ile sonuçlanabilir (Zakaria, 2009: 72). Yaygın olarak kabul edilen görüşe göre, iktisadi kalkınmanın temelinde bireysel iktisadi faaliyetlerin özgürce yürütülmesi ve özel mülkiyet hakkının hukuki zeminde korunuyor olması gereklidir. Bu anlamda ülkelerin kurumsal yapıları, yatırım, üretim, tüketim faaliyetlerini desteklediği ve koruduğu sürece, iktisadi büyüme ve gelişmişlikler doğru oranda artacaktır. İktisatçılar pek çok farklı büyüme modeli formüle etmişlerdir ancak kurumsal yapılara ilişkin faktörleri formüle dâhil edenler arasında en yaygın bilineni Solow modelidir. Solow büyüme modeline göre, ekonomik performans yatırımlara, yatırımların verimliliği de kurumların etkinliğine

bağlıdır. Kurum etkinliğinin ölçümü için ise demokrasi ve özellikle ekonomik özgürlüklere ilişkin değişkenlerin veri olarak formülasyonda yer alması gereklidir. (Aron, 2000:100)

Genel anlamda Solow'un ve benzeri büyüme modellerinde ana değişkenler olarak; sermaye, işgücü, ihracat, sivil, ekonomik ve politik özgürlükler vb. yer almaktadır. Ancak Türkiye'deki örnekler gibi askeri darbelerin demokrasi verilerini etkiler nitelikte süreci sekteye uğrattığı zamanlar, beşeri sermaye değişkenine etki eden milli eğitim politikaları, ortalama yaşam süreleri, demokratik gelişim için gerekli bilgi donanımı ve dolayısıyla teknolojik iletişim altyapıları, eşitliklerin alt kırılımında yer alan kadın hakları ve eğitimi de dâhil kapsayıcı sivil özgürlüklerin, sözü edilen büyüme modelleri değişkenlerine eklenmesiyle, karşımıza çok farklı endeksler çıkabilmektedir. Bu noktada Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde bunlar ve benzeri faktörlerin ülke ekonomi-politiğini nasıl etkilediği sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır.

4.2.1. Türkiye'de Ekonomi-Politik

Demokrasi ve ekonomik gelişmişlik, kalkınma, büyüme arasındaki ilişkilendirmeler bir başka açılım ile siyasal istikrar boyutunda da değerlendirildiğinde demokratikleşme ve ekonomik kalkınma ile olumlu bir ilişki izlenmektedir. (Şanlısoy ve Kök, 2010: 102). Siyasal istikrar yatırımcılar için bir öngörü oluşturur, bu öngörünün rahatlığı yatırımları artırır ve uzun vadeli yatırım planları ekonomik kalkınmanın en büyük dinamiklerindedir (İnsel, 1991: 19-20). Bu noktada "siyasal istikrar eşittir demokrasi" formülüne doğrudan ulaşmak mümkün değildir ancak siyasal istikrarsızlık nedenleri sıralandığında demokrasi gerekliliği net olarak açıklanmakta ve bu sayede dolaylı bir ulaşım sağlanmaktadır. Askeri darbeler, savaş ortamları, devrimler, başarısız seçimler ya da beklenmedik hükümet değişimleri, uyumsuz koalisyonlar, popülist yönetim tarzları, uzlaşma sağlanamayan toplumsal grupların varlığı vb. gibi istikrarsızlığın pek çok kaynağı olabilmektedir.

Kaynağı her ne olursa olsun ortaya çıkacak olan siyasal istikrarsızlık, birikmiş ülke sermayesinin yurtdışına kaymasına, beşeri sermaye kaybı ve beyin göçüne, kişi başına düşen milli gelirden azalmalara, adaletsiz gelir dağılımına, enflasyona, kamu yatırımlarının yetersizliği ve dolayısıyla dış borç kullanımlarına, dolayısıyla ekonomik

kalkınmanın yavaşlaması/durağanlaşması ve iktisadi gelişmişliğin sekteye uğramasına neden olacaktır. Türkiye özelinde siyasal istikrarsızlık nedenleri olarak; askerin siyasete müdahalesi, iktidar-muhalefet ilişkilerinde kutuplaşma, koalisyon hükümeti dönemlerinin sıklığı, uzun vadeli ekonomik programların uygulanamayışı, erken seçim algıları ve uygulamaları, düşük eğitim düzeyi, bireysel bilincin yerleşmemiş olması, kadının statüsü sorununa ilişkin yeterli politikaların geliştirilmemiş olması, Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklı ve komşular odaklı dış politika sorunları, kurumsallaşmamış demokrasi ve terör örgütlerinin faaliyetleri odaklı sürdürüleli gereken ulusal mücadeleler sıralanabilir.

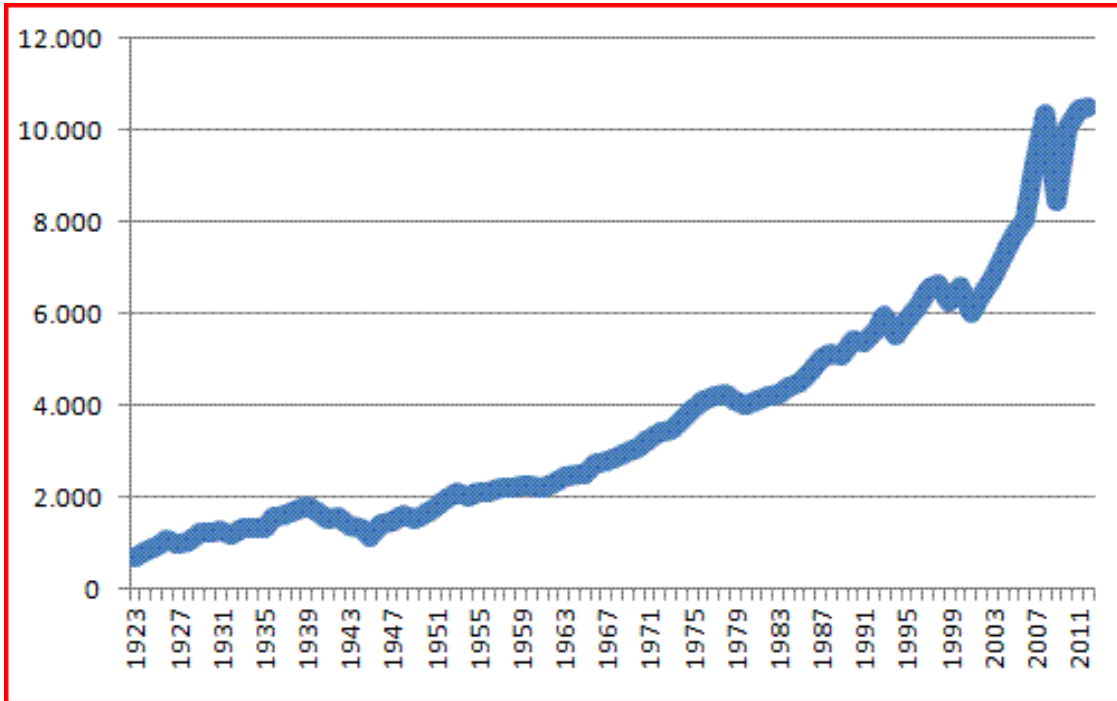
Buna ek bir notla, Türkiye'nin bugün karşılaştığı ekonomiye ya da demokrasiye ilişkin sorunlar kısa dönemde ortaya çıkmış ya da hükümetlerin kötü yönetimine bağlanabilecek yahut salt ekonomik gelişmişlik teorileri ile açıklanabilecek nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Türkiye, tıpkı eski sosyalist ülkelerde ya da Latin Amerika ve Asya'daki otoriter ve totaliter ülkelerde olduğu gibi demokrasi, insan hakları ve özgürlükler bakımından ciddi yapısal ve kurumsal sorunlar ile karşı karşıyadır (Toprak, 2001: 1).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, bilindiği gibi pek çok konuda ama en temelde de iktisadi koşulları iyileştirmek için reformların yapıldığı bir dönemdir. Ancak Osmanlı'nın özellikle Sanayi Devrimi sonrası iktisadi, siyasal ve sosyal hayatta yapmaya çalıştığı dönüşümler hem zamansal olarak gecikmişlik hem sert uluslararası rekabet hem de Avrupa coğrafyasının şekillenmesi ve buna bağlı süregelen savaşlardan dolayı başarılı olamamıştır. Ayrıca Osmanlı siyasal kültüründe var olan önemli bir özellik, pazar kökenli değerler olmak yerine, merkezîyetçi bürokratik siyasal yapılanmanın bir göstergesi olarak statü eksenli değerlerin gelişmiş olması dikkat çekmektedir (Çaha, 2000: 153). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin pek çok kez moratoryum ilanı gerçekleşmiş, dışa bağımlılığı artmıştır. Devlet içerisinde de özellikle uluslararası ticaret kurallarının zorlayıcılığı (kapitülasyonlar) ve hukuki statü anlamında iktisadi ve ticaret pratiği noktasında yabancılara tanınan ayrıcalıklar Birinci Dünya Savaşı öncesi son Osmanlı döneminde kişi başına düşen gelirin yıllık %1'lerin altında büyümesine yol açmıştır (Pamuk, 2010: 3-7).

Takip eden süreçte Cumhuriyetin ilk yıllarında Batı temelli gelişen reformlar (saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Batı kaynaklı hukuk kurallarının benimsenmeye ve kurumsallaşmaya başlaması, kadınlara oy hakkı ve eşit yasal haklar tanınması, kapitülasyonların kaldırılması ve yerel ve ulusal ticaret konularındaki değişiklikler) siyasi, sosyal ve iktisadi yaşamı yeniden düzenleyen köklü değişiklikleri beraberinden getirmiş, savaş maliyetleri, Osmanlı dış borçları, 1929 Buhranı ve -önemini ilerleyen süreçte açıklamaya çalışacağız- orta sınıf eksikliğine rağmen 1930'larda GSYH iki katı oranına (1930'larda 1000 dolar seviyesinden 2000 Dolara) yaklaşmıştır (Boratav, 2014: 86-91).

1929 Buhranı sonrası gelişmeler pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de politika değişikliklerine neden olmuş, 1930-1938 dönemi için planlanan görece liberal politikalar ekonominin büyümesi noktasında başarılı olamayınca dünya konjonktürü gibi Türkiye'de Keynesyen politikalar izlemek tercihinde bulunmuştur. Bu durumun neticesi ekonomik düzlemde devletin yerinin belirginleşmesi olmuş, devletçilik dönemin politikası haline gelmiştir. Ardından başlayan II. Dünya Savaşı savaş ekonomisi, nüfus azalmasının, üretimin sekteye uğraması ve sonucu kıtlığın dolayısıyla ekonomik gerilemenin etkilerini 1950'ye kadar sürdürmüştür.

Tablo 3.1 Türkiye'de Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (1923-2011) Dünya Bankası Verileri

Çok partili döneme kadar sürdürülen devletçi ve korumacı politikalar, 1950'lere gelindiğinde yerini muhafazakâr kesimin, küçük esnaf ve toprak sahipleri ile bölgesel seçkinlerin ekonomik faaliyetlerini destekleyen Demokrat Parti yönetimine bırakmıştır (Mardin, 1973: 172). 1950-1954 arasında belirlenen liberal politikalar neticesinde ithalatın artması ve savaş dönemi kıtlığının nispeten bolluk haline evrilmesi, dönem için ekonomik büyüme oranlarının yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Ekonomide yaşanan bu olumlu gelişmeler sayesinde kişi başına düşen gelir dolar bazında %48,7 oranında bir artış göstermiştir (Baytal, 2007: 554). Aynı dönem uluslararası liberal ekonomiye eklenme açısından da büyük adımları içermiş, IMF, Dünya Bankası ve OECD üyelikleri gerçekleşmiştir. Özellikle Türkiye'nin IMF ile olan ilişkisi bir dizi istikrar programına dayanmaktadır, 1999'a kadar 16 istikrar anlaşması imzalamış, ancak enflasyonu düşürme, ödemeler bilançosunu düzeltme gibi hedeflerini kalıcı olarak sağlayamamış ve IMF programlarının bir kısmını da tam uygulayamamıştır (Toprak, 2001: 1).

Devletçi ekonomi politikasını ve devletin piyasalara müdahalesini eleştiren DP iktidarı, ekonomik kalkınmanın özel sektörün desteklenmesiyle gerçekleştirilebileceğini ve devletin ekonomik yaşamdaki yerinin sınırlanması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda iktidarının ilk dönemlerinde serbest ekonomiyi destekler politikalar izlemiş, özellikle 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yabancı sermaye girişinin teşviki için daha liberal bir mevzuat haline getirilmesi ve KİT'lerin özelleştirilmesi planlanmıştır (Şahin, 2011: 101-102). 1960'a kadar ithal ikameci iktisadi politikalarla büyüme hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan hükümet, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile uzaklaştırılmış ve 1961'e kadar askeri yönetim şartları yürütülmüştür. Bu siyasal istikrarsızlık dönemi, değişen ekonomi şartları ve yine o dönem tam manasıyla -iki partili dönemden- çok partili döneme geçişin beraberinde uygulanan içe dönük dışa bağımlı ekonomik kalkınma politikası ülkeye %4,3'lük gibi büyüme oranları getirmiştir. (Boratav, 2014: 87-91). Siyasal istikrar ile ekonomik büyüme ve refah düzeyi arasındaki güçlü ilişki Türkiye'de özellikle askerin siyasete müdahalesi noktalarında büyük kırılma yaşamıştır. Ayrıca demokrasinin istikrarının koşullarından olan muhalefet kurumu Türkiye'de gerektiği gibi işletilememektedir. Uzlaşma ve daha iyisi hakkında görüş sunma olarak görev tanımı yapılabilecek muhalefet Türkiye'de karşı çıkma ve iş yaptırmama misyonu yüklenmiş

bu nedenle olumsuz bir algı ile etiketlenmiştir. Akıncı'nın (2015: 54) aktarımıyla ekonomik veriler ve Türkiye'de siyasal istikrar bağlamında dönemlere baktığımızda,

“Adalet Partisi'nin (AP) 1965- 1971 dönemindeki tek başına iktidar olduğu dönemde yıllık ortalama olarak GSYH %7,3, sanayi %8,4 ve tarım %4,7 oranında büyümüştür. Bu siyasal istikrarın olduğu yıllardan sonraki dönemde (1971-1980), yani koalisyonlar ile ülkenin yönetildiği istikrarsız dönem, yıllık ortalama GSYH %4,5, sanayi %4,8 ve tarım %2,5 büyümüştür. 1965-1971 döneminde yıllık ortalama cari işlemler açığı 180 milyon dolar iken, 1971-1980 döneminde bu rakam yıllık ortalama 1,450 milyar dolar oldu. Demirel hükümeti döneminde iç borcun GSYH' ya oranı yıllık ortalama %5,5 azalırken, dış borcun GSYH' ya oranı %2,3 artmıştır. Bu yıllarda ortalama enflasyon %7,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1971-1980 arası dönemde çok daha olumsuzdur. Bu yıllarda iç borcun GSYH' ya oranı %1,8, dış borcun GSYH' ya oranı ise %4,2 oranında artmıştır. Söz konusu dönemde enflasyon ortalama %35 seviyesinde gerçekleşmiştir”

Türkiye, 1980'lerin başında IMF ile yaptığı stand-by anlaşması doğrultusunda serbest piyasa ekonomisi kurallarını benimseyeceğini ve buna bağlı olarak uluslararası ticarete yer alacağını taahhüt etmiştir ve neticesinde Türkiye ekonomisi tarihinde önemli yeri olan ve içeriğinin büyük ölçüde IMF tarafından hazırlandığı 24 Ocak 1980 bir istikrar paketi yürürlüğe girmiştir. Buna göre; devletin ekonomi üzerindeki etkisi ve kontrolünün en aza indirgenmesi ve ülkede serbest pazar ekonomisi uygulanması amaçlanmıştır ancak yaşanan siyasi gelişmeler istenen başarıyı sekteye uğratmıştır. 12 Eylül Darbesi ardından kurulan askeri yönetim, piyasayı baskı altında tutmayı tercih etmiş, siyasi partiler yasaklanarak muhalefet mefhumu ortadan kaldırılmış, sendikalar kapatılmış, grev yasağı uygulanmış ve bu sayede 24 Ocak Kararlarının sorunsuzca uygulanabilmesi amaçlanmış ve başarı sağlanmıştır (Boratav, 2012: 147-148). 1980 askeri darbesi ve beraberinde getirdiği siyasal istikrarsızlık ve ekonomik planlamaların sekteye uğratılması döneminden sonra ancak 1983 yılında yeniden demokrasiye geçiş sağlanabilmiş ve bu dönem sonrası Türkiye için hatırı sayılır önemde ekonomik reformlar hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Türkiye'de özellikle 1987 sonrası küresel ekonomiyle bağlantılı olarak da başlayan ve 2000'li yılların ortalarına kadar süren dönem içerisinde demokrasi-ekonomik gelişmişlik ilintisi içerisinde istikrarsızlık kaynağı olarak gösterilebilecek bir dizi etken bulunmaktadır.

- “Askeri müdahaleler,

- *Ekonomi yönetimindeki başarısızlıklar, yolsuzluklar, politikaya ve politikacılara duyulan güvensizlik seçmenleri sürekli olarak bir arayış içerisine sokmuştur. Bunun sonucunda 1991–2002 döneminde bir yandan zayıf ve kendi içinde uyum sorunu yaşayan koalisyon hükümetleri iktidara gelirken diğer yandan marjinal partiler iktidar ortağı olma fırsatı yakalamışlardır. 1980 öncesinde özellikle sağ – sol şeklinde toplumda görülen kutuplaşma, 1980 sonrasında laik - antilaik kutuplaşması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum askeri müdahalelerin ana nedenini oluşturmuştur.*
- *Kurulan hükümetlerin hiç biri bir seçim zamanını tam olarak dolduramamış, dönem içerisinde yapılan seçimlerin tümü erken seçim olmuştur. Ayrıca hükümetlerin yaşam süreleri oldukça kısa olmuştur. Askeri hükümet dönemi dışarıda tutularak 1983–2007 dönemi incelendiğinde, 15 hükümet (45. ve 59. Hükümetler dahil) kurulduğu, ortalama hükümet ömrünün yaklaşık 1 yıl 3 ay olduğu görülmektedir. Gerek bu durum gerekse yapılan seçimlerin (milletvekilliği genel seçimleri ve yerel seçimler) sıklığı, bir yandan ekonominin politik manipülasyonuna neden olurken diğer yandan yaşanan ekonomik sorunlara kalıcı çözümler getirilmesini engellemiştir.*
- *Dönem içerisinde özellikle PKK terör örgütünün faaliyetleri olmak üzere yaşanan terör olayları, İran-İrak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve Koalisyon Güçleri'nin Irak'a müdahalesi diğer önemli istikrarsızlık kaynaklarını oluşturmuştur.” (Şanlısoy, Kök, 2010: 103)*

Serbest ticaret ve piyasa ekonomisi mantığı ile dünya piyasalarına uyumlaştırılan ülke ekonomisi, 1990'lı yılların ortalarında GSYH ölçeğinde 6000 dolar sınırını zorlamıştır. 1980 sonrası demokratikleşme döneminde politik özgürlüklerin icrası da Türkiye için iktisadi büyüme etkisi oluşturmuştur (Artan, Hayaloğlu, 2014:356). Ancak dünya ticaretine eklemlenmesi ve sürdürülen liberal politikalara rağmen ilgili dönem için başkaca ekonomik kalkınmayı yavaşlatıcı etkenlerin varlığı ileri sürülmüştür. Özellikle koalisyon hükümetlerinin kırılganlığı ya da 1994 ve 2001 finansal krizleri, kayıt dışı finansal faaliyetlerin artması, 1999 Marmara depremi vb. ekonomik büyümenin önemli ölçüde sekteye uğramasına neden olmuştur. Aynı dönem için var olan politik ve ekonomik yolsuzlukların varlığı da GSYH oranlarına yansımış, ilgili dönem için ekonomik ve siyasi yolsuzlukların artışına bağlı olarak *kanunlara zayıf bağlılık* tabiri kullanılmıştır (Öniş, 2004). 2002 sonrasında koalisyon hükümetleri döneminin sona ermesi hem politik ve bağlı olarak da ekonomik istikrar noktasında önemli bir ilerleme sağlamış olmakla birlikte hem küresel ekonomik ve siyasi

gelişmeler hem de Türkiye’de muhalefetin iktidara yönelik “toplumsal ayrıştırma” savları dönem dönem istikrarsızlık algısı oluşturma konusunda öne çıkabilmektedir.

Türkiye’nin ekonomik gelişmişliğinin ve demokratik gelişmişliğinin ilintilenmesi ile iktisadi ve siyasi kurumların işlevi noktasında Pamuk’a göre,

“Son yıllarda iktisat literatüründe kurumların ya da bir toplumun yazılı ve yazılı olmayan kurallarının, davranış biçimlerinin ve politikalarının önemi vurgulanmaktadır. Bu yeni yaklaşım hukuk, yargı, mülkiyet hakları gibi kurumların, siyasi ve iktisadi istikrarın, devlet politikalarında sürekliliğin iktisadi faaliyetlerde belirsizliği azaltarak yatırımları, teknolojik gelişmeyi ve yenilikleri özendirceğini gündeme getirmektedir. Kurumlar, iktisadi faaliyetlerdeki belirsizlikleri azaltmadıkları takdirde, daha karmaşık ve daha yüksek verimlilik sağlayan iktisadi yapıların ortaya çıkması mümkün olmayacaktır. Türkiye’nin önümüzdeki dönemde daha yüksek büyüme hızlarına ulaşabilmesi için kurumların güçlendirilmesi ve kalitelerinin artırılması gereklidir. AB sürecindeki kurumsal reformların demokrasi, temel hak ve özgürlükler gibi konuların yanı sıra iktisadi büyüme ve gelir artışı açısından da önemini bu çerçevede düşünmek yararlı olacaktır.” (Pamuk, 2007: 24).

Bu noktada demokrasiye için olan hukukun üstünlüğü ilkesinin doğru kurumlarca işletilebilmesi, bizi dolaylı olarak iktisadi büyüme çizgisine götürebilecektir. Kanunların etkinleştirilmesi ve politik ve iktisadi karar mekanizmalarının düzenlenmesi, demokrasiyi iktisadi büyüme adına bir çarpan haline getirebilecektir. Son olarak bir tespit ile Zakaria’ya göre Türkiye’de kişi başına düşen gelir 6000 doların üzerinde olduğu müddetçe, demokrasi yüksek başarı şansına sahiptir (2009: 83).

4.2.2. Türkiye’de Orta Sınıf

Orta sınıf kavramı, toplumsal yapı içerisindeki mevcudiyeti ile ideolojik olarak ve ekonomik dinamiklerin oluşturulması temelinde iktisadi olarak iki türde literatürde yer almaktadır. Düşünce modelleri içerisinde değişiklik gösterse de -örneğin Marx için burjuva olmaya özenen, kapitalist sınıfın yardımcıları, örgütsüz bir grup olarak tanımlanırken, Weber için kapitalizmin ve bürokrasinin neticesinde oluşan bir yapıdır- çalışmanın bu aşamasında liberal ekonominin dinamiği olan burjuva sınıfı kavramına tekabül edecek şekilde kullanımı amaçlanmıştır. Özellikle eğitim almış geniş orta sınıfa sahip toplumlarda birey, her şeyden önce hoşgörü bilincine sahip, aşırılıklara

karşı itidalli ve rasyonel seçimler yapma eğilimde olacaktır. Kemal Karpat'tan bir alıntı ile;

“Orta sınıflar kendilerine düşman saydıkları sosyalizm, komünizm gibi ideolojilerle mücadele etmek için güçlü bir devlet, bir tür "demokratik devletçilik" taraftarı olmuşlardır. Fakat özellikle 20. yüzyılda endüstrinin ve ticaretin alabildiğine genişlediği bir dönemde orta sınıflar genellikle ekonomik devletçiliğin karşısında yer almışlardır, çünkü otoriter veya totaliter bir siyasi rejimin eninde sonunda ekonomik kaynakları kontrol etmek isteyeceği aşikârdır.” (2010: 66)

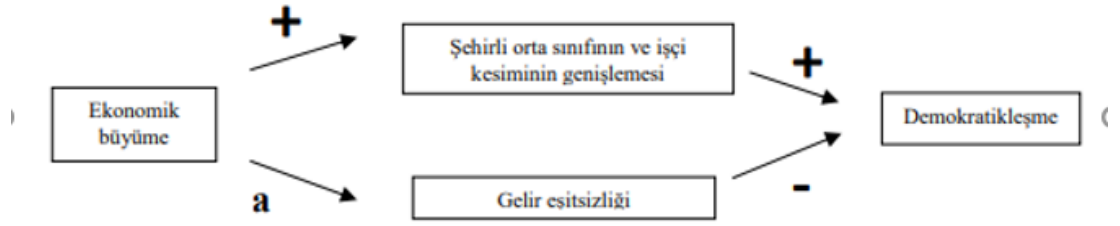
Lipset'e göre, iktisadi gelişmişliğin demokrasiyi destekleyebilmesi için dört temel koşula ihtiyaç vardır; öz kaynaklar ve zenginlik, eğitilmiş ve geniş bir orta sınıf, heterojen yapı ve ilkel kimliklere olan vurgunun azaldığı ve ortak değer kavramlarının yükseldiği kültürel bir yapı ile alt sınıfların radikal eğilimlerinin azaltılması (1959). Geniş orta sınıf vurgusunu piramit/elmas imgeleminde şekillendiren Lipset, gelir adaletsizliğinin belirgin olduğu ve bu durumda alt sınıfa taban genişliğinin arttığı sivri bir piramit şeklinden, gelir dağılımının daha adaletli ve geniş olduğu orta sınıf temsilinde ortası şişkin bir elmas yapıya geçişin hoşgörülü, ılımlı, demokratik bir yapıyı kazandıracağını belirtmektedir (1959). Fukuyama ise özellikle sanayi temelli ekonomik gelişmişliğin, eğitilmiş işgücü talebi nedeniyle orta sınıfın varlığını destekleyen toplumları beslediğini ileri sürmektedir. Bu toplumsal yapı içerisindeki geniş orta sınıf, karar alma süreçlerine katılma ve hukuki eşitlik talepleri üretecek, gelir dağılımı adaletini ve farklılıklarını azaltan demokrasiyi sonuç olarak belirleyecektir (Fukuyama, 2011: 160).

Batı temelli tarih anlatımında feodal sistemin yıkılması, toprağa bağlı yapıdan tarım, zanaat ve ticaretin gelişmesi neticesinde oluşan bir burjuva sınıfa atıf yapılır. Monarşilerin yıkılması da merkezi krallıklarla sürdürdüğü uzun mücadeleler sonucu bu burjuva sınıfın galibiyeti neticesidir ve klasik Batı demokrasisi de bu sayede doğmuştur. Marksist eleştirinin 'Batı demokrasisi gerçek bir demokrasi değildir ve burjuva sınıfın çıkarlarını koruyan bir sistemdir' savında dahi demokrasi-burjuvazi bağıntısı vurgulanır.

Karpat'a göre demokrasi, “Amerika'da da Avrupa'da da endüstrileşme, şehirleşme, yeni düşünce akımları ve ideolojilerin belirmesi ve yaşam-eğitim düzeyleri yükselen

orta sınıfların genişlemesiyle bugünkü şeklini almıştır.” (2010:17). “Demokrasi, ancak ondan manen ve maddeten (ekonomik anlamda) yarar bekleyen, manen kendi dünya görüşünü ifade eden ve onun uğruna düşünce üretmek mücadeleyi göze alanlar sayesinde gerçekleşebilir. Bu mücadeleyi verecek olan, modern orta sınıftır” (2010:29). Demokrasi için orta sınıf kavramı, demokrasi üzerine düşünürlerin çoğu için önemli koşul olarak öne sürülmektedir. Türkiye demokrasisi için düşünüldüğünde pek çok yazar bir orta sınıf varlığının gözlenmediğini öne sürer. Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bir orta sınıf (kentsoylu) varlığından söz edilememektedir. Çünkü her ne kadar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ticaretin önemli bir kısmını ellerinde bulunduran Rum, Yahudi ve Ermeni asıllı gayri Müslim kesimden oluşan bir tüccar ve banker grup bulunsa da, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir burjuva sınıf oluşmamıştır.

Örneğin Keyder’ e göre Osmanlı son zamanları ve Cumhuriyet dönemi ilk yıllarında burjuva sınıfının olmamasında iki neden etkindir; bunlardan ilki tarımsal yapı bakımından büyük toprak mülkiyetlerine sahip olunmaması ve diğeri de 1. Dünya Savaşı sonrası Hristiyan burjuvazinin büyük oranda ülkeden çıkarılmış olmasıdır. Bundan sonuç, bürokrasinin karşısında güçlü bir sınıf olamamış üstelik yabancı sermaye bağlantılı oligarşik bir yapı da oluşmamıştır (2010:10). Ancak Karpat, Osmanlı-Türkiye orta sınıfının varlığının Batı’nın burjuva sınıfı kıstasları ile tanımlanmaması gerektiğini söylemektedir. Dahası mevcudiyetini ileri sürdüğü bu orta sınıf, Türkiye’de demokrasiyi yerleşmesini sağlayan önemli faktörlerdendir. Kapitalizm ve sanayileşme üzerinden düşünüldüğünde olanaksızlıklar açısından Türk-İslam ekseninde bir orta sınıf varlığından söz edilemez ancak özellikle 16. yüzyıl sonrası tımarın yerini çiftlik ve malikâne odaklı tarım arazisi işletimine bırakması, özel mülkiyeti, yerli halkın zenginleşmesi ve eğitimi dolayısıyla kendiliğinden doğan bir orta sınıfı oluşturmuştur. Özel mülkiyet temelli oluşan bu orta sınıf aynı zamanda merkezi yönetimin gücünü taşrada kendi üzerine alarak kültür ve kimlik temsilciliğini de üstlenmiştir. Bu durum zaman içerisinde merkez ile taşra bürokrasisi içerisinde gerginliğe neden olacak ve Sened-i İttifaka uzanan bir yöntem değişikliğini beraberinde getirecektir ki bu durum demokrasiye giden yolun açılması olarak görülmektedir (Karpat, 2010: 30-33).

Şekil 4.1. Ekonomik Gelişme ile Demokratikleşme Arasındaki İlişki

*(Barış, Erdoğan, 2018:85)

Osmanlı'nın orta sınıfı, büyük yerleşim yerlerinde ulemanın, devlet memurlarının, askerler ve ailelerinin ve entelektüellerin oluşturduğu bir gruptur ve bağılıklarından dolayı devletin en güçlü ortağı olarak gösterilmektedir. Küçük kent ve kasabalarda ise, yerel yetkiye sahip, ekonomiyi ve günlük yaşamı belirleyen eşraf orta sınıfa tekabül etmektedir (Karpat, 2010: 30-31). 17. Yüzyılda başlayan ve orta sınıfın desteklemediği 'gereksiz' fetihler, devletin kendisini toplumun efendisi olarak görmesi ve putlaşması, erken kapitalizme ayak uyduramaması vb. gibi nedenler merkez-taşra bürokrasisi ile orta sınıf arasında gerginliğin başlamasına neden olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde bu durum, taşra orta sınıfın merkezi hükümete cephe alması ve ayanlara destek vererek tarımın ve toprakların mülkiyet şeklinin değiştirilmesi talebine dönüşmüştür. Bu durum Sened-i İttifak'a uzanan bir süreci başlatmış, daha net bir ifade ve sonuç ile Türkiye' de demokrasiye giden ilk yolu açmıştır. Bu noktada ayanların rolünü açıklaması ile vurgulamak önemlidir;

"Devlet idaresinden şikâyetler gittikçe artmaktaydı. Tarıma hâkim olan kimseler, yani ayan ve onlarla çalışan binlerce kişi, ekonominin piyasa şartlarına uymasını istiyordu, yoksa onlar ne devlete ne de sultana karşıydılar. Ayan, piyasa şartlarının doğurduğu bir sosyal gruptu. Daha doğrusu, eskiden merkezi hükümetin emrinde çalışan ayan, şimdi ekonomik şartlara uygun olarak serbest hareket eden müteşebbis olmak istiyordu." (Karpat, 2010: 33-34).

Merkezi hükümetin orta sınıfın serbest ekonomik koşullar isteğine kayıtsız kalamaması, devlet arazilerinin özel mülkiyete dönüştürülmesi ile sonuçlandı. Bu doğrultuda aradan geçen zaman içerisindeki orta sınıf eliyle gelişen ekonomik ve demokratik adımlar, her anlamda olduğu gibi Cumhuriyet Türkiye'sinin demokratik ve iktisadi temellerini de oluşturmuşlardır. Osmanlı son dönemi için bir tespit de;

“İttihat ve Terakki döneminin Türkiye’de demokrasi anlayışının gelişmesine, yerleşmesine ve orta sınıfın güçlenmesine katkısı hakkındadır. İttihat ve Terakki’nin güç kazanması, orta sınıfın sosyal, kültürel ve siyasal alana yerleşmesini sağlamıştır. Fakat siyasi güç, yani devleti idare etme yeteneği orta sınıfın bürokrat ve milliyetçi kanadının elinde toplanmıştır... 2. Abdülhamid dönemi, İttihat ve Terakki döneminin sosyo-ekonomik ve siyasal temellerini atmış; İttihatçılar ise Cumhuriyet ideolojisini ve örgütlerini hazırlamış, hatta personelini yetiştirmişlerdir.” (Karpat, 2010: 48)

Saltanattan Cumhuriyete geçiş için orta sınıfın önemi, gelenekselden moderne geçerken gerekli olan sentezin yapılması açısından oldukça önemlidir. Öyle ki, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak değişim için kurumların ve anlayışın bir temele oturtulması gereklidir. Durakbaşa, erken Cumhuriyet dönemindeki kentli orta sınıfın, Osmanlı son dönemindeki eşraf ailelerine dayandığını söyler (2010: 7). Osmanlı son dönemi orta sınıf/burjuvazi profiline bakıldığında, Ermeni, Yahudi ve Rumlardan oluşan gayrimüslim ağırlıklı bir yapı varken, Cumhuriyet dönemi ile belirlenen politikanın milli burjuva inşası olduğu görülmektedir. Akçura’nın görüşünde ise eğer Türkler, Avrupa kapitalinden yararlanmaya devam eder ve iç dinamiklere bağlı bir sermayedar kesim oluşturamazlarsa yani sadece köylü ve memurlardan ihtiva bir yapıyı geliştirmişse toplumsal yapı içerisinde bekasını sürdürmesi mümkün olmayacaktır. Zira burjuva modern devletin temel yapısıdır (Akçura, 1976). Dönemin bürokrat aydınını temsil eden İttihat ve Terakki elit grubu, içerisinde İslami unsurların da barındığı Türkçülüğü ve Batılılaşmayı ideolojik ve örgütsel olarak temellendirerek cumhuriyet için gerekli altyapıyı büyük oranda sağlamıştır.

Bu bağlamda, Cumhuriyetin ilk yıllarında da milli⁴⁹ ve yerli burjuvazi yapısının önemi vurgulanmış, *misak-ı iktisadi* doğrultusunda teşvik kanunları ve kongrelerle yerli girişimci desteklenmiştir. Yani bir diğer deyişle Türkiye’de burjuva devlet

⁴⁹ Milli sermayenin teşviki için dönemin ünlü düşünürlerinden Ziya Gökalp’e ait dizeler;

*“Ey Türk! Senin köyün hür bir yuvadır
Çiftlik değil, yoktur Bey’i, Ağa’sı,
Her köylünün var bir çifti, tarlası
Öz evinde o hem Bey, hem Ağa’dır.
Hiç kimsenin yarıcısı, rençperi
Olmaz, ancak olur vatan askeri.
Lakin ey Türk! Bu mesut köy bitiyor
Mültezimin, faizcinin, tüccarın
Pençesinde... Diyor: ‘Beni kurtarın!’
Bu üç işi senden çabuk istiyor:
Kaldır aşar usulünü, aç banka,
Yap her semtte bir zirai sendika.”*

mantığı, burjuva toplumdaki daha önce doğmuştur. Batı'nın Sanayi Devrimi ve Aydınlanma sonrası gelişen burjuvazisi ve ardından demokrasiyi şekillendirecek olan burjuva devrimleri, Türkiye cumhuriyet döneminde aynı şekilde gelişmemiştir ancak Batı örnek alınarak yapılan düzenlemeler en azından sistemsiz olarak sınıf bilincini oluşturmayı amaçlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili hayata geçiş ve nihayetinde 80'ler sonrası tam anlamıyla benimsenen liberal ekonomik yapı açısından orta sınıfın rolünü Karpuz şöyle ifade etmektedir;

“Türkiye’de demokrasi, birçok bakımdan özel mülkiyet ve serbest teşebbüs taraftarı orta sınıfın, devletçi bürokrasiye karşı mücadele macerası şeklinde geçmiştir. DP'nin iktidara gelmesiyle serbest teşebbüse dayanan bir orta sınıfın gelişimini sağlayacak kanunlar çıkarılmışsa da bu alanda köklü değişimler ve bilhassa yeni ekonomik düşüncelerin gelişmesi, ancak 1983'te Turgut Özal'ın hem pratikte aldığı kararlar hem de mal ve mülk sahibi olmanın, yani maddiyatın faydalarını açıkça belirtmesinden sonra başlamıştır.” (2010: 68)

1980'lere kadar hem askeri müdahaleler sonucu ekonominin büyüme durumundaki dalgalanmalar hem de bürokrasinin ekonomi politikalarının değişiklik göstermesi orta sınıfında pek çok bakımdan evrimini beraberinde getirmiştir. 1980 sonrası dindar ve geleneklerine bağlı (Milli Görüş ya da Anadolu Kaplanları) yeni bir müteşebbis kesim ortaya çıkmıştır ve 1980'ler Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan sosyo-ekonomik grubun ve karşısında konuşlandırılan laik burjuvazinin rekabetinin başladığı bir dönemdir. 1990'lara gelindiğinde bu sosyoekonomik kategori MÜSİAD ve sanayici işadamları ve çeşitli sanayici iş adamları dernekleri (SİAD) kanalıyla örgütlenerek toplumsal değişime İslami bir renk katmıştır (Çarkoğlu & Toprak, 2006: 50). Nihayet Özal hükümetine gelindiğinde, orta sınıf elitin hem sayısal hem de bilinç ve ekonomik kapasite bakımından büyüdüğü kaydedilmiş ve bunun yansıması olarak da demokratik bakımdan olumlu seyir gözlenmiştir. Serbest piyasa ekonomisi ve arz-talep dengeli iktisadi yaklaşımların yanı sıra, sanayileşme ile köyden kente göç ve dolayısıyla eğitim olanaklarına daha kolay ulaşma ve gecekondu arazileri üzerinden mülk edime politikaları ile orta sınıf genişlemiş ve siyasal parti programlarının hedefi olarak demokrasini gelişmesinde ve dönüşmesinde rol oynamıştır. Devletin ekonomi üzerinde müdahale edebilirliğinin de kısıtlanması ile Anadolu sermayedarları da dâhil

pek çok alanda tabandan yükselen bir ticaret hareketliliği oluşmaya başlamıştır. Karpat'ın o dönem⁵⁰ için yeni yükselen orta sınıf olarak tabir ettiği bu grup, geleneksel ve dini değerlere daha bağlı bir grup olmasına rağmen, küresel ekonomiyi ve fırsatlar ticari bakımdan daha iyi değerlendirebilen bir yapıdadır.

“Orta sınıfın ‘yüksek’ bir tabakasını oluşturmalarına paralel olarak sosyal adalet, yani gelir dağılımı ana sorun haline gelmiştir. Bugün Türkiye'nin iç ve dış siyasetini, ekonomisini etkileyen TÜSİAD, MÜSİAD, TOBB gibi kurumlar, orta sınıfın önde gelen sözcüleri oldukları kadar demokrasinin de savunucularıdır. Türkiye, çok kabiliyetli, dünyaya açılan, birinci derecede değer sahibi bir müteşebbis gruba sahiptir. Bu grup, devlet bürokrasisi ile işbirliğine de yanaşmaktadır... Kısacası, iyi eğitim görmüş, vizyon sahibi bir Türk orta sınıfı hem uzun vadede demokrasinin daha köklü yerleşmesine hem de Türkiye'nin gelişmesine yardım edecektir. Devletin de ekonomik devletçilikten vazgeçip yeni koşullara uygun bir ekonomi politikası geliştirerek yeni bir sosyal program uygulaması gerekmektedir.” (2010: 69-70)

Özetle Türkiye’de orta sınıfın varlığı ya da eksikliği tartışmalarından ziyade orta sınıfın demokrasinin sürdürülebilirliği açısından ne denli önemli olduğu vurgusu önemli bulunmaktadır. Kendiliğinden oluşmuş ya da iktidarlar eliyle inşa edilmiş fark etmeksizin, eğitilmiş ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde aktif olan geniş orta sınıfın varlığı, iktisadi faaliyetler üzerinden oluşan etkenler bağlamında demokrasiye ve demokrasinin istikrarına yarar sağlamaktadır.

4.2.3. Türkiye’de Kentleşmenin Etkisi

İktisadi kalkınma/büyüme ve demokrasinin yerleşmesi/sürdürülebilmesi bağlamında önemli etkenlerden biri de kentleşme olgusudur. Keleş’in tanımıyla kentleşme, sanayileşmenin ve ekonomik kalkınma planlamalarının bir sonucu olarak kent sayılarının artması ile bu doğrultuda toplumsal örgütlenmelerin, iş bölümü ve uzmanlaşmaların gerçekleştiği bir nüfus birikimi sürecidir (2002: 21-22). Aktüre’nin tanımıyla; *“Tarım dışı üretimin yoğun biçimde yapıldığı, kırsal ve kentsel tüm üretimin denetlendiği, dağıtımın kontrol edildiği, belirli bir teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeyine ulaşmış yerleşme türü”* dır. (1985: 891). Marx ve Engels, kentleşmeyi iş bölümü temelli açıklamaktadır; sanayi ve ticaret, iş bölümü yapılanmasından dolayı tarımdan ayrılır ve neticesinde kırsal ile

⁵⁰ 2000 sonrası Türkiye’de o yeni orta sınıf kavramı tartışmaları için bkz. Keyder

kent arasında çıkarlar anlamında zıtlıklar oluşur. Kentli için zenginliğin kaynağı toprak değil emektir ve gelişme ve kurtuluş kırsal yaşamdan kurtulmaya bağlı olgulardır. Weber'e göre kent, ekonomik ve siyasal örgütlenme biçimidir. Neo-Marksist yaklaşıma göre ise kent merkezli üretilen politikaların, devletin kapitalizmi ve kentsoyluların çıkarlarını korumak, mülkiyet haklarını güvence altına almak, toplumsal çatışmayı azaltmak aynı zamanda da sınıf çatışmasını belirgin hale getirip örgütlenmesini ve siyasallaşmasını sağlamak gibi işlevleri vardır (Keleş, 2002: 131-141).

İktisadi büyüme bakımından kentleşme olgusuna bakıldığında, sanayileşme, yatırımlar ve vadettiği ekonomik kazanımlardan dolayı, kalkınma aşamasında olan ülkelerde büyümenin hız kazandığı izlenmektedir. Dünya Bankası verilerine göre kişi başına düşen milli gelirin yüksek olduğu ülkeler aynı zamanda kentli nüfusu yüksek olan ülkelerdir. Ancak bunun için bir alt koşul olarak sanayileşme ve bu yoğun nüfusun kayıtlı ve aktif çalışanlar olarak varlık bulması gerekir. Zira azgelişmiş ülkelerin kentleşme tarzlarına bakıldığında, işsizlik ve gizli işsizlik içinde bulunan aşırı nüfus birikmesi ile Batı'nın sanayiye bağlı ve içerisinde kentsoyluları (burjuvaziyi) barındıran kentleşme tarzının birbirinden oldukça uzak olduğu tespit edilmektedir (Keleş, 2002: 100). Deutsch'a göre siyasal katılım, modernleşme sonucunda artan bir olgudur ve modernleşme için de kentleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, tarım dışı uğraşlar, eğitim, okuryazarlık vb. gibi etkenlerin yer aldığı bir *toplumsal seferberliğe (social mobilization)* ihtiyaç vardır (2002: 39). Ancak Marx, kentleşme ile kalkınma arasında gelişmiş ülkelerde olumlu bir ilgileşim olsa bile, gelişmekte olan ülkeler için -toplumsal seferberliğin çıktısı olarak- eğitilmiş iş gücünün karşılanamayacağından bir işsizler ordusunun var olacağını ileri sürer, neticede kalkınma ile birlikte işsizliğin de artacağı savındadır (2002: 41).

Sanayi Devrimini bizzat deneyimlemiş ülkelerin 19. Yüzyılda başlayan kentleşme ile bunu taklit ederek kentleşme anlamında şekillendirme yapmak isteyen az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin kentleşmeleri pek çok açıdan doğal olarak farklıdır. Gelişmiş ülkeler, Sanayi Devrimi ile tarımın yapısal olarak değişmesi, teknoloji, üretim araçları ve kapitalizm bileşenleri ile birlikte kentte oluşan üretim artışı koşullarında kentleşmeyi yaşamışlardır. Azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise kentleşme, neredeyse üretimden, sanayileşmeden ve teknolojik gelişmelerden daha

hızlı gelişmektedir. Bu anlamda gelişmiş ülkelerin kentleşmesi, kalkınma ve dolayısı ile demokratikleşme sürecine artı değer katarken, gelişmekte olan ülkelerin kentleşme sorunları -çarpık kentleşme, kente göç edenlerin eğitime ve sağlık imkânlarına tam anlamı ile ulaşamaması, oluşan çevre sorunları vs.- hem kalkınmanın önünde engel teşkil etmiş hem de özellikle gecekondulaşma⁵¹ neticesinde oluşan marjinal topluluklar için hukukun işletilmesi, heterojen kent yapısının yönetilmesi, işsiz demografik grup için çalıştırılan sosyal devlet mekanizmaları vb. gibi liberal demokrasi anlayışının yerleşmesini geciktiren faktörler ile demokratikleşmeye ket vurmuştur.

Kentleşme olgusuna Türkiye açısından baktığımızda, 18 ve 19. yüzyıl Avrupası'nda Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi dünyanın sosyo ekonomik seyrini değiştiren iki önemli olayın Osmanlı'yı kentleşme de dâhil pek çok açıdan yakından etkilediğini görürüz. Sadece kentleşme, demografi ya da ekonomi değil her alanda gelişen bu etkiler karşısında, heterojen bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti, özellikle Balkan topraklarında Fransız Devrimi'nin etkilediği milliyetçilik temelli hareketlenmeler ve yeni pazarlar ve ticaret dengelerine uyumsuz kurumları nedeniyle hem politik hem de iktisadi olarak küresel gelişmelere zamanında uyum gösterememiştir. Bu uyumsuzluğu dengelemek ve bir yandan da hali hazırda sürdürülen küresel yeniden toprak paylaşımı savaşlarıyla mücadele etmek amaçlı bir çözüm olarak Tanzimat reformlarını hayata geçirmiştir. Bu reformlar kapsamında imzalanan ticaret anlaşmaları ile kapitalizmin mantığına eklenen ancak ekonomik anlamda da dışa bağımlılığı artan 19. yüzyıl Osmanlı'sında ticaret, tarım ve birikim süreçlerinin değişmesi, kent olgusunda da değişimleri beraberinde getirmiştir. Marx, Durkheim ve Weber için kent, feodaliteden kapitalizme geçiş için tarihsel bir analiz nesnesidir. (Saunders,1993) Bu anlamda kent, Osmanlı için de benzer bir rol oynayarak, tarıma bağlı ekonomik yapının dönüşmesi, Batı tarzı sermaye birikiminin benimsenmesi ve ancak belki sanayileşebilme için alt yapının hazırlanmasına aracılık etmiştir. 19. yüzyılda Batı odaklı gelişen kentsel arazi kullanımının belirlenmesi, yeni ticaret merkezleri, demiryolu ulaşımı üzerinden ticaret yolları, yönetimin konuşlandığı

⁵¹ “Dıştan alınan teknoloji ile kalkınan bir ülkenin modern teknoloji kullanan kesimi tarafından emilemeyen işgücünün, kentsel alanda oluşturduğu bir yerleşme ve yaşama biçimidir.”(Tekeli, 1977: 93).

merkezler ve iş merkezleri, askeri kışlalar ve burjuva ya da göçmen mahallelerinin hudutları üzerinden gelişmiştir. (Aktüre, 1978: 220).

David Harvey, sermayenin örgütlenmesinin kentsel sistemin örgütlenmesi ile ilişkili olduğunu söylemektedir (1999: 104). Sanayileşme motivasyonundan kaynaklanan kentleşme dinamiği bir yana, ancak Tekeli (1985) Osmanlı'da, kapitalist iş ilişkilerinin düzenlenmesi anlamında yeni dış ticaret ve sermaye birikimi tarzını destekleyecek finansman kurumu olan bankaların ve yine Batı kültürüne ait yeni yaşam ve tüketim biçimini yansıtan tiyatrolar vb. gibi eğlence yerlerinin, lüks tüketim mağazaları, "cafe"ler gibi günlük ticari ilişkileri ilerleten kuruluşların var olmasında kentin yine bir nesne olarak kullanıldığını belirtir. Batı'da sanayileşme temelli oluşan kentleşme, Osmanlı'da büyük ölçüde Batı'dan etkilenme sonucu oluşan taklidin ürünüdür. Bu etkilenme ile oluşan kentleşme hareketliliği, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiş ancak çok partili dönemin başlaması ve 1950'li yıllara gelindiğinde boyut ve nitelik değiştirebilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında burjuva sınıfının oluşumunu destekleyen pek çok politika ve uygulama olduğundan bahsetmiştik. Cumhuriyet modernleşmesinin kentleşme olgusundaki en büyük paylarından biri de göçtür. İlk yıllarda kurulan sanayi tesislerinin kurulduğu yerler ve izlenen demiryolu politikaları, hem o dönem için hem de artarak ilerleyen zamanlarda göçün yönünü belirler nitelikte olmuştur. Giddens, toplumsal değişimler bağlamında demokrasinin, ekonomik sisteme içkin kapitalist sistem ile işbirliği sağlama eğiliminde olduğunu söyler (2004: 55-57). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki göç odaklı toplumsal değişimde de hem kentin modernleşme bağlamında taşıdığı anlam ve düzenlenen ekonomik ilişkiler hem de bu doğrultuda gelişen demokratik davranış biçimleri işbirliği içerisinde gelişme çabası göstermiştir ancak kalkınma ve sanayileşme temelli gelişen bir kentleşme süreci yaşanmadığından "çarpık" gelişmiştir. Çarpık kentleşme bağlamında, eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme ve hatta az gelişmiş ülkelerde sık rastlanan bir durum olarak temiz suyun temini konularındaki yetersizlikler, demokratikleşmenin önünde engel olarak değerlendirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası kentleşme hareketleri kapsamında haklar kavramının da dönüştüğü görülür. Üçüncü kuşak haklar⁵² olarak da isimlendirilen dayanışma hakları, devlet sınırlarını aşan ve bireyler arası işleyen bir dayanışma mekanizmasına dayanır ki bu dayanışma hakları kentsel hakları da kapsamaktadır (Tekeli, 1994: 463). Buna göre kentsel hakların işlevi, devlet ölçeğinde karar alma tekeline değiştirip kentsel çıktılarını da oyuna dâhil etmektir. Müzakereci demokrasi yaklaşımına daha yakın olan bu görüşe göre kent ölçeğinde alınan kararlar, kontrolün sermaye ya da devletten alınıp kent sakinine aktarılması işlevini görür ve sonucunda güç ilişkileri yeniden yapılır. (Purcell, 2002: 102). Türkiye’de de İkinci Dünya Savaşı ve bu tarihlere tekabül eden çok partili hayata geçiş, aynı zamanda makinalı tarıma geçişe bağlı göçler ve 1950 sonrası liberal politikalara ılımlı bakış açısı kentleşmeyi hızlandıran itkiler olmuştur. 1950’de 5 milyon 244 bin olan kentli nüfus, 10 yılda %69 oranında artarak 1960’da 8 milyon 860 bin kişiye ulaşmıştır. Kentli nüfusun toplam nüfus oranı da % 25,1’den % 31,9’a çıkmıştır (Başol, 1984: 61). Sayısal çokluklara bağlı olarak yaşanan konut ve çevre sorunları sonucunda demokratik süreçleri etkileyecek işsizlik ve gecekondulaşma odakları gelişmiştir. Tekeli, özellikle gecekondulaşma sorununu konut temelli bir meşruluk sorunu olarak değerlendirir. (2009: 119). Bu durum ilerleyen zamanlarda hem seçim programlarını belirleyen bir pazarlık gücüne dönüşecek hem de sosyal devlet olgusunun varlığını besleyecektir.

1960 ve 1970’lerde benzer şekilde kırsaldan kente göç devam etmiştir ancak bu dönemde itici güç olarak kısmen sanayileşmeden ve ekonomik kalkınma planlarından bahsetmek de mümkün olmuştur. Özellikle de 1980 sonrası liberal ekonomi politikalarının benimsenmesi ve popülist kentsel dönüşüm söylem ve icraatlarının da etkisiyle, hem sermaye ve girişim anlamında hem de küreselleşmeye eklenme noktasında kentleşmeye biçilen anlam değişmeye başlamıştır. Bu itici güçlere bir ekleme de teröre bağlı bölgesel gelişmişliklerdeki değişikliklerin rolüdür. Türkiye’de 1980 öncesini “emek gücünün kentleşmesi” olarak niteleyen Şengül, 1980 sonrasındaki kentleşmeyi, siyasi iktidarların büyük miktardaki kaynakları başta alt

⁵² “İnsanın doğduğu andan itibaren kazandığı dokunulamaz temel hakların serüveni, 1215 tarihinde kabul edilen Magna Carta Bildirgesi’nde güvence altına alınması ile başlamıştır. Bunu takiben insan hakları 1789 Fransız “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin kabulü ile özellikle devletlerin anayasalarında yer almaya başlayınca uluslararası niteliğe bürünmüştür. Bildirgede bireyi devletten koruyan bir yaklaşımla; özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği hakkı gibi temel haklar güvence altına alınmış ve bu tür haklara Birinci Kuşak Haklar adı verilmiştir. Sosyalist Devrim ve refah devletinin gelişimine paralel olarak; örgütlenme, çalışma, barınma gibi haklar söz konusu olmuş ve bu tür haklara ikinci kuşak haklar adı verilmiştir.”(Güler,t.y.:2)

yapı, ulaşım, konut gibi alanlara yöneltmesinden dolayı “sermayenin kentleşmesi” olarak nitelemiştir. (Şengül, 2009: 138).

Görüldüğü gibi başkaca onlarca etken ve bölgelere bağlı olanaklar ya da olanaksızlıklar sıralanabiliyor olsa da en temelde sanayileşme ve kentleşme karşılıklı nedensellikler içerisinde ilerlemektedir. Demokrasinin buradaki rolü ise basit bir formülle; eğitilmiş beşeri sermayeyi artırarak kentleşmeyi hızlandırmak ve emeği bu yolla kırsal faaliyetlerden çekip sanayi sektörüne yönlendirerek iktisadi büyüme hızına etki sağlamaktır. Bu bağlamda Türkiye’de sanayileşme ve kentleşmenin, iktisadi kalkınmaya ve demokratikleşmeye olumlu etkileri tarihsellik içerisindeki olağan sürecinde fazlasıyla izlenmektedir ancak imkânsızlıklar açısından da birkaç hususun altı çizilmelidir. Türkiye’nin iktisadi saiklerle analiz edilen sanayileşme ve kentleşme olgusunun tarihselliği bir yana, temelde kentleşme ile arzulanan, liberal demokrasi için bağımsız, müdahalesiz, sanayileşmiş bir serbest iktisadi düzendir. Bu doğrultuda yaygın kanıyla, Türkiye’nin kentleşmesini, zaman zaman merkeziyetçi ve geleneksel iktidar müdahalelerinden ve popülist politikalar dışında düşünmek pek mümkün olamamaktadır. Ayrıca toplumsal ve ekonomik nedenlere ek, yerel şartlardan dolayı da (coğrafi, jeopolitik, güvenlik, demografi vb.) bölgeler arası dengesizlikler kentleşme ve sanayileşme anlamında hissedilmektedir. Dahası Türkiye’nin sosyo-kültürel farklılıkları kent ölçeğinde de -özellikle büyük kentlerde- kendini göstermekte, dini, etnik ve kültürel farklılıklar, kentsel iktisadi düzenin parçaları olan işsizlik, gecekondulaşma gibi unsurlarla birleşince, radikal grupların, cemaatlerin ya da küskün ve dışlanmış grupların varlığını beslemektedir. Bu anlamda da hem demokrasinin öznesi olan ‘birey’ görünmez olmakta hem de karar alma süreçlerini etkilemek bakımından imtiyaz talepleri, sosyal devlet aygıtına sık başvurulması ve seçim odaklı yaklaşımlarla kent politikalarının etkilenmesi durumları ile karşılaşmaktadır.

4.2.4. Genel Değerlendirme

Ekonomi ve demokratik gelişmişlik arasındaki ilintiyi ortaya koymaya çalışan farklı tezlerden Türkiye ekonomi politiği için en açıklanabilir olanı, bağdaşma yaklaşımı olarak görülmektedir. Öyle ki veriler göz önünde bulundurulduğunda, gayri safi milli hâsıla oranları, ekonomik büyüme verileri ya da kişi başına düşen milli gelir miktarının

arttığı dönemler, Türkiye için aynı zamanda demokratikleşme endekslerinin yüksek olduğu dönemlere rastlamaktadır. Bu noktada demokratik ortamın ekonomik gelişmeyi beraberinde getirdiği söylenebileceği gibi tersinden refah düzeyindeki artışın demokratikleşmeye olumlu yansıdığı da ileri sürülebilir. Siyasal istikrarsızlık dönemleri yani askeri müdahaleler, savaş ortamları, devrimler, başarısız seçimler ya da beklenmedik hükümet değişimleri, uyumsuz koalisyonlar, popülist yönetim tarzları, uzlaşma sağlanamayan toplumsal grupların varlığı vb. beraberinde ekonomik istikrarsızlığı barındırmaktadır. Diğer taraftan yürütülen ekonomi politikalarının tarzı özellikle Türkiye için benimsenen liberal demokrasi koşulları ile uyumlu olmalıdır. Örneğin, devletçi ekonomi politikasının yürütüldüğü ve devletin piyasalara müdahalesinin desteklendiği dönemler demokrasi için bir engel olarak değerlendirilmektedir. Çok partili döneme kadar sürdürülen devletçi ve korumacı politikalar, 1950'lere gelindiğinde yerini muhafazakâr kesimin, küçük esnaf ve toprak sahipleri ile bölgesel seçkinlerin ekonomik faaliyetlerini destekleyen Demokrat Parti yönetimine bırakmıştır. Bu noktada ekonomi programları liberal ekonomi ile daha uyumlu hale gelmeye başlamış, ekonomik kalkınmanın özel sektörün desteklenmesiyle gerçekleştirilebileceği ve devletin ekonomik yaşamdaki yerinin sınırlanması gerekliliği savunulmuştur ve bu durum demokratikleşme adına oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Aynı dönem uluslararası liberal ekonomiye eklenme açısından da büyük adımları içermiş, IMF, Dünya Bankası ve OECD üyelikleri gerçekleşmiştir.

Siyasal istikrar ile ekonomik büyüme ve refah düzeyi arasındaki güçlü ilişki Türkiye'de özellikle askerin siyasete müdahalesi noktalarında büyük kırılma yaşamıştır. Örneğin, 1960'a kadar ithal ikameci iktisadi politikalarla büyüme hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan hükümet, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile uzaklaştırılmış ve 1961'e kadar askeri yönetim şartları yürütülmüştür. Bu siyasal istikrarsızlık dönemi ekonomik büyümenin yavaşlamasına, refah düzeyinde düşüşe ve neticede demokrasi endeksleri bakımından olumsuz sonuçlara yol açmıştır. İzleyen süreçte normalleşme ve sivil yönetim döneminde Türkiye, 1980'lerin başında IMF ile yaptığı stand-by anlaşması doğrultusunda serbest piyasa ekonomisi kurallarını benimseyeceğini ve buna bağlı olarak uluslararası ticarete yer alacağını taahhüt etmiştir ve neticesinde Türkiye ekonomi tarihinde önemli yeri olan ve içeriğinin büyük ölçüde IMF tarafından hazırlandığı 24 Ocak 1980 bir istikrar paketi yürürlüğe

girmiştir. Buna göre; devletin ekonomi üzerindeki etkisi ve kontrolünün en aza indirgenmesi ve ülkede serbest pazar ekonomisi uygulanması amaçlanmıştır ancak 12 Eylül'de yaşanan siyasi gelişmeler istenen başarıyı sekteye uğratmıştır.

1980 askeri darbesi ve beraberinde getirdiği siyasal ve ekonomik istikrarsızlık döneminden sonra ancak 1983 yılında yeniden demokrasiye geçiş sağlanabilmiş ve bu dönem sonrası Türkiye için hatırı sayılır önemde ekonomik reformlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Serbest ticaret ve piyasa ekonomisi mantığı ile dünya piyasalarına uyumlaştırılan ülke ekonomisi, 1990'lı yılların ortalarında GSYH ölçeğinde 6000 dolar sınırını zorlamıştır. Ki burada bir tezi yinelemek gerekir; Zakaria'ya göre Türkiye'de kişi başına düşen gelir 6000 doların üzerinde olduğu müddetçe, demokrasi yüksek başarı şansına sahiptir (2009: 83).

Ekonomi-demokrasi ilintisi içerisinde Türkiye için değerlendirilen bir diğer olumsuzluk da terör konusudur. Ekonomik gelişmenin demokrasi ile ilgili olduğu tezi doğrultusunda ülkenin özellikle doğusunda yaşanan terör olayları ve dolayısıyla güvenlik kaygıları siyasal istikrarsızlığı beraberinde getirdiği gibi, ekonomik gelişmişlik neticesinde oluşacak demokratik ortamı da engellemiştir. Türkiye özelinde siyasal istikrarsızlık nedenleri olarak; askerin siyasete müdahalesi, iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaya uzlaşma kültürü, koalisyon hükümeti dönemlerinin sıklığı, uzun vadeli ekonomik programların uygulanamaması, erken seçim algıları ve uygulamaları, düşük eğitim düzeyi, bireysel bilincin yerleşmemiş olması, kadının statüsü sorununa ilişkin yeterli politikaların geliştirilmemiş olması, Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklı ve komşular odaklı dış politika sorunları, kurumsallaşmamış demokrasi ve terör örgütlerinin faaliyetleri odaklı sürdürülebilirliği gereken ulusal mücadeleler sıralanabilir.

Ekonomik gelişmişlik ve demokrasi ilintisini açıklayan koşullardan biri de orta sınıfın varlığı ve geniş orta sınıfı ihtiva eden bir kentleşme tarzının gerçekleşmesidir. Bir milletin zenginliği, demokrasiyi sürdürebilme ve güçlendirme olasılığı ile doğru orantılıdır, siyasal kültür ve toplumsal yapı, yurttaşlık kültürü, eğitim sistemi, toplumsal politik tutumlar ve özellikle orta sınıfın demokrasiyi algılama şekli demokrasi- ekonomik kalkınma ilişkisi üzerinde etkili olan faktörlerdir. Batı merkezli demokratikleşme sürecinin belki de en önemli itici gücünün kentlerde ekonomik

faaliyetlerin öznesi olan burjuva sınıfı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Feodal sistemin yıkılması, toprağa bağlı yapıdan tarım, zanaat ve ticaretin gelişmesi neticesinde oluşan bir burjuva sınıfa atıf yapılır. Monarşilerin yıkılması da merkezi krallıklarla sürdürdüğü uzun mücadeleler sonucu bu burjuva sınıfın galibiyeti neticesidir ve klasik Batı demokrasisi de bu sayede doğmuştur.

Türkiye’de ise, özellikle demokrasinin kurulması aşamasında, demokratikleşme ve hak ve özgürlük talebi olan güçlü bir orta sınıftan bahsetmek zordur. Aynı şekilde kentli nüfusunun azlığı ve ekonomik faaliyetlerin tarım temelli işletiliyor olması, demokrasi ve yurttaşlık kültürünü geliştirecek, eğitilmiş, siyasal katılımı sağlayan, karar alma süreçlerine dâhil olma talebi olan kentsoylu sınıfın yokluğu demokrasinin yerleşik hale gelme sürecini oldukça uzatmıştır.

İlk bölümde demokrasinin kurumları üzerine ileri sürdüğümüz tez, her ne kadar işlevsellikleri konusunda gecikmeler yaşanmış olsa da, varlıklarının köklü bir geçmişe dayandığı ve bu durumun demokrasi adına bir kazanım olduğudur. Fakat ekonomik gelişmişlik-demokratikleşme bağlamında gerekli koşulların sağlanabiliyor olmasında etkili bir geç kalmışlık söz konusudur. Bu anlamda Türkiye de burjuva sınıfın cılızlığı ve ayrıca ekonomik temelli muhalefetin işletilmesi noktasında işçi sınıfının yokluğu, demokrasinin yerleşmesi bağlamında engelleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Zaten etkinliği az olan özel mülkiyet ve serbest teşebbüs taraftarı bu sınıf da etkinliğinin çoğunu devletçi bürokrasiye karşı mücadele ile geçirmiştir.

5. KÜLTÜREL KOŞULLARIN DEMOKRASİYE ETKİSİ

“İnsanoğlu genellikle ellerinden çok gözleri ile yargılar; çünkü herkes görünüşü görür ancak çok azı gerçeğe dokunabilir”

Machiavelli, Prens (1532)

5.1. Kültürel Koşullar

Siyaset sosyolojisi alanındaki yaygın görüş ile bir toplumda, iktidar etme modeli ya da siyasal sistemi ne olursa olsun, geniş çapta desteklenen ve uyum gösterilen sistem her ne ise meşru ve yasal olan sistem de odur. Andrew Heywood, toplumun siyasal alana etkisini şöyle sıralar; servetin ve kaynakların toplum içerisinde nasıl dağıldığı, devlet gücünün doğası için belirleyicidir, toplum, siyasal kültürü ve kamuoyunu etkileyicidir, siyasal değişimlerin temelinde toplumsal çatışmalar ve meşruiyet krizleri rol oynar ve siyasal davranışı şekillendiren büyük ölçüde toplumsal yapıdır (2006: 200). Bu anlamda siyaset ve konumuz özelinde demokrasi, geçiş, yerleşme ve sürdürülebilirlik aşamalarının her birinde karmaşık bir yapıya bağlı olarak ilerlemektedir.

Demokrasinin istikrarı için gerekli koşullar üzerine çalışan Eckstein, istikrar ile uzun ömürlüğün bir tutulmaması gerektiğini, Fransa'nın 3. Cumhuriyet döneminden örnek vererek bazen tarihsel koşulların da demokrasinin ömrünü uzatabildiğini söylemektedir. Bu nedenle istikrar üç temel koşula bağlıdır ve değişen koşullara kendini bu şekilde uyarlayacaktır; ideallerden ziyade gerçekliklere uygunluk, etkin karar alma mekanizmalarının kurulması ve sistemsal ilkelerin devamlılığının sağlanması. Eckstein'e göre bu koşulların sağlanması hükümet dışı sosyal yaşam düzleminde mümkündür. Şöyle ki, bireyin otoriteye ilişkin geliştirdiği alışkanlıklar ve kalıplar, kişiliğinin geliştiği sosyal yaşam alışkanlıkları doğrultusundadır. Yani sosyal yaşam alışkanlıklarının geliştiği okul, aile, mensup olunan sosyal grup ya da üyesi olunan siyasi parti ya da sivil toplum kuruluşunun otorite kalıpları hükümetin otorite kalıbı ile az ya da çok uyumlu ve benzer ise demokrasinin sürdürülebilirliği o derece

sağlıklı ve başarılı olabilmektedir. Çünkü “hükümet etmek” olarak tabir ettiği siyasal iktidar yönetimi, sağlıklı kurulmuş kontrollü bir otoriteyanizme ihtiyaç duymaktadır ve demokratik rejim bu şekilde sürdürülebilecektir (1961: 39).

Toplumsal yapının siyasal alana etkisi üzerine bir başka sınıflandırma da çatışmacı ve organizmacı modellerdir. Organizmacı modele göre toplum tıpkı insan uzuvları gibi işbirliği, dayanışma, yardımlaşma ve tamamlama işlevlerini üstlenmiş organlardan oluşmaktadır. Uyumsuzluk durumu söz konusu olursa, sorunlu görülen uzuv bir sistemle elimine edilecek ve sistem yenilenerek devamlılığı sağlanacaktır. Çatışmacı modele göre ise, toplum karışıklıkların ve uyuşmazlıkların dinamiği ile kendini yenileyebilir bir bütündür. Aynı zamanda iktidar da meşruiyetini sürtüşmeler ve baskı ile sağlamakta, bu çatışma hali daha güçlü bir siyasal gücün kendini kanıtlayabilmesi ile el değiştirebilmektedir (Yücekök, 1987: 4).

“Bir toplumun içerisinde eğer herkes amaçlar ve bu amaçlara açılan yollar hakkında tam bir anlaşmaya varacak olurlarsa, o toplumdaki bir kimse bir diğer kimsenin ne türlü hareket ettiğine, nasıl davranması gerektiğine karışma, etkileme gereğini duymayacaktır. Böylelikle o toplumda iktidar ve etkileme ilişkileri oluşmayacaktır. Bunun sonucu olarak da bir hakem, meşru baskı örgütü ya da egemen sınıfların aracı olarak nitelenen devletin ve siyasal sistemin böyle bir ortamda var olamayacağını iddia edebiliriz. Fakat diyelim ki o toplumun üyelerinden biri, bir diğer üyenin çıkarlarını engellemeye kalkmış olsun, işte o zaman, Prof. Dahl'ın da dediği gibi o toplum siyaset mikrobunu kapmıştır. Çünkü üyelerden biri diğer bir üyenin davranışını değiştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de ya bir takım mükâfatlar vadedmiş ya da zor yoluyla bazı kısıtlamalarda bulunmuş, davranışı değiştirilmek istenen kişiyi bazı şeylerden mahrum bırakmakla tehdit etmiştir. Böylece bu iki üye arasındaki ilişki bir iktidar ilişkisi haline dönüşmüştür.” (Yücekök, 1987: 11)

5.1.1. Siyasal Kültür

Siyasal kültür, demokrasinin meşru kurumları ya da piyasa şartlarında gelişen iktisadi itkilere farklı olarak formüle edilemeyen çok değişkenli yerel özgünlükler durumudur. Lipset (1959: 60-89), demokratik rejimlerin yerleşmesi ve sürdürülebilir hale gelmesi için siyasal kültür ortamının gerekliliğinden bahseder; toplumun ve onun önemli parçası olan siyasal seçkinlerin değer, inanç, tutum ve davranış biçimleri,

siyasal kültürün kendisini oluşturmaktadır.⁵³ Siyasal kurumların sürdürülebilmesi, siyasal kültür ile uyumlulukları koşuluna bağlıdır ve bu durumda siyasal meşruiyetin iki fonksiyonu olduğuna işaret edilir; siyasal kültür ve siyasal kurumların beklentiler karşısındaki etkinliği (Lipset vd.1995: 10). Kalaycıoğlu'na göre, iktisadi bunalımların, öngörülemeyen felaketlerin, iç savaş gibi siyasal keşmekeş ortamlarının demokrasiler için tehdit oluşturduğu ve demokratik bir rejimi işleyemez hale getirebileceği bir gerçekliktir. Ancak ne tür bir demokrasinin işletildiği fark etmeksizin,

“(Demokrasinin bir siyasal rejim olarak işlemlerini kolaylaştıran veya zorlaştıran temel özellikler gerek seçkinlerin, gerek kitlenin siyasal sistemin temel kurum, yapı ve süreçlerine yönelimleri ile siyasal süreçler içinde birbirlerine karşı olan tavır, tutum, beklenti ve davranışlarıdır. Siyasal kültür olarak tanımlayacağımız bu tutum ve davranış örgüsü demokrasinin çalışmasını kolaylaştıracak veya zorlaştıracak bir nitelik arz eder” (2008: 4).

Almond ve Verba'ya göre siyasal kültür, toplumun üyelerinin politik sisteme yönelik kavrayışları, kanaatleri ve değerlendirmelerinin içselleştirilmesidir. Bu noktada dört temel siyasal kültür tipolojisi sunulur; mahalli siyasi kültür (*parochial political culture*), tebaa kültürü (*the subject political culture*), katılımcı siyasi kültür (*the participant political culture*), karma siyasal kültür (*mixed political culture*). Demokrasi için elverişlilik noktasında katılımcı siyasal kültür ve karma siyasal kültür

⁵³ Kalaycıoğlu'ndan aktarımla “Kanada siyasal hayatına 1990’ların başına kadar damgasını vuran politikacılarından olan Başbakan Pierre Trudeau’nun bir açıklamasına atıfta bulunan Lipset, Kanada’daki hükümet etme zorluklarından birisinin aynı zamanda Katolik olan Fransızca konuşan azınlığın anladığı “gerçek” ile Protestan ve İngiliz asıllı çoğunluğun anladığı “gerçek” ve ona ulaşma yollarının aynı olmadığını. Trudeau, Katolikler gerçeğe kafa sayarak ulaşamayacağını, herhangi bir husustaki gerçeğin kutsal kitapta yazdığı ve ulemaya (clergy) malum olduğunu düşündüklerini, oysa Protestan’ların “gerçek” konusunda kafa sayarak (oya başvurarak) çoğunluğun dediği ile yetinilebileceğini düşündüklerini ifade etmiştir. Böylece, eğer siz “gerçeğin” aşkinci (transcendental) veya metafizik bir içerikte malum olduğunu “biliyorsanız”, o zaman fanilerin vereceği oyların toplanmasıyla ulaşılabilecek bir çoğunluğun kararının bunu değiştirmesi olanaksızdır; demokrasi de size göre bir rejim değildir. Ancak, aşkinci bir algı veya metafizik bir köken veya içeriğe sahip olduğunu düşündüğümüz gerçekler söz konusu değilse, o zaman fanilerin vereceği, doğal olarak yanılğı ve hata payı da içeren kararların sonucu olan oyların toplanması ile çoğunluk oluşturmak ve çoğunluğun kararına dayanarak bir gerçeği saptamak mümkün olabilecektir. Doğal olarak, her hususta aynı çoğunluğun ortaya çıkmayabileceğini, dolayısıyla değişen çoğunluklara dayanarak yönetim esasını ve ancak zaman zaman sizin de oyunuzun çoğunluğun içinde olabileceğini kabul eder ve bununla yetinmeyi becerbilerseniz, o zaman demokrasi sizin için uygun bir rejimdir. Özetle ifade etmek gerekirse, demokrasi, belirgin bir siyasal kültür ortamında işleme kolaylığı bulur, farklı ortamlarda demokrasinin işlemesi, istikrarı ve pekişmesi için özel çaba ve düzenlemelere gerek olacaktır.” (2008: 247-277).

ideal tipleri, demokratik siyasal kültür ile en uyumlularındır; geleneksellik temelinde yürütülen ilişkilerden (din, kabile, cemaat vb.) uzak, tebaa kültürünün otoriter, elitist ve devletçi dayatmacı tavrını dışlamış, katılım süreçlerinde aktif rol oynayan, sınıfsal siyasal amaçlara sahip bireylerden ve yatay siyasal ilişkilerden oluşmaktadır (1972: 14-19).

Siyasal kültür, bir ülkede ya da grupta mevcut elitlerin ve toplum genelinin, siyasal sistemin kurumlarını ve süreçleri işletme biçimleri ve bu esnada tutundukları tavidir. Modern demokrasinin seçim aracılığıyla meydana getirdiği temsil kurumlarının işletilmesi, örgütsel bir davranışı gerekli kılar. Örgütün temeli olan birey, dini, ideolojisi ve çıkarları ile diğer benzerlerine taraf olmakta, bu sayede iktidarın nasıl pay edileceği ve muhalefetin sınırları belirlenmektedir. Bireyin, seçmen, siyasi parti ya da başkaca çıkar grubu üyesi olması, öncelikle içerisinde bulunduğu yapıya güven duyuyor olması ve karar almada uygulamada etkinliğini hissetmesi koşuluna bağlıdır. Bu hususa ek olarak, küreselleşme işleyişinde sıkça kullanılan “karşılıklı bağımlılık” ilkesinden bahsetmek gerekirse; ekonomik, kültürel, dini, siyasal sistemler gibi pek çok alt sistemi kapsayan sosyal sistemin bileşenlerinden birindeki değişimin diğerlerini de etkilediği savı ileri sürülür. Avrupa’da yaygın bilinenden özetle, burjuva sınıfının oluşumu, ticaretin gelişimi ve dolayısıyla ekonomik temelli dönüşümler ile feodalizmin, kilise düzeninin ve sonrasında da mutlak monarşilerin ortadan kaldırılması, karşılıklı bağımlılık ilkesine gösterilecek önemli örneklerdendir.

Almond ve Verba, eski ya da yeni kurulmuş fark etmeksizin demokratikleşme sürecine yeni başlamış uluslarda bürokratların, ilk gerekliliğin bir anayasa, siyasal partiler ya da benzer biçimsel kurumlar ve yapılar kurulması olduğu yönünde eylemlerde bulduklarını söyler. Ancak Almond ve Verba’ya göre demokrasilerin etkinliği ve istikrarı için toplumun siyasal olana aşinalığı yani bir siyasal kültürün oluşturulması gereklidir, kurulan demokratik sistem siyasal kültür ile desteklenmezse sistemin başarı olasılığı düşük olacaktır. Bu hususta başka bir açıdan Kalaycıoğlu, siyasal kültür ile demokrasi arasında bir determinizm bağıntısı kurmanın yerinde olmayacağını söyler;

“Eğer siyasal kültür demokrasinin istikrar bulmasını ve pekişmesini zorlaştırıyorsa, o zaman böyle bir ortamda demokrasinin hiçbir şekilde pekişmeyeceğini de iddia edemeyiz. Ancak demokrasinin belli bir yapı ve rejim özellikleri göstererek kendiliğinden (spontaneous) ortaya çıkabildiği ortamlarla büyük çabalar sonunda

kurulabildiği ortamları birbirinden ayırmak ve bu farkları göz önüne alarak demokrasinin istikrar bulma ve pekişme sorunlarına yaklaşmanın da anlamlı olduğu ileri sürülebilir.” (2008: 3).

Demokrasinin henüz kurulmuş olması ya da işletilebilmesi için kurumsal gerekliliklerin sağlanmış olması, o demokrasinin uzun ömürlü olacağı ve konsolide edilerek sürdürülebilir hale ulaştığı anlamına gelmemektedir. Öncelikle kurumsallaşmış, adil ve rekabetçi bir seçim sistemi ile iktisadi gereklilikleri sağlamak, sürdürülebilirlik için önemlidir ancak dahası hoşgörü, özgürlük, eşitlik, duygudaşlık gibi siyasal kültüre içkin değerler olmadan demokrasi sürdürülebilir olamayacaktır. Özellikle liberal demokrasi kuramında hak, özgürlük, hoşgörü vb. kavramları üzerinden birey olgusuna büyük önem atfedilmektedir; bireysel özgürlükler ve mülkiyet haklarının korunması adına sınırlanan iktidar mekanizmalarının yanında diğer bireyin farklılıklarını, özgürlüğünü ve siyasal eşitliğini korumak için bireyin sınırlandırılması gerekliliği öne sürülür. Bu yargılar bütünü ile eğitilen birey ve ortaya çıkan değerler bütünü ile oluşan siyasal kültür, demokrasinin sürdürülebilirliği için bir garanti niteliği taşır. Bu tarz bir siyasal kültür algısı psikolojik ya da öznel olarak nitelenir yani bireyleri aşan bir siyasal kültür kavramı değil de bizatihi bireyde temellenen bir siyasal kültür kavramı söz konusudur. Ancak başka bir açıdan, örneğin Durkheim’in kolektivist yaklaşımıyla; eğilimler, inanışlar ve pratikler bireyin tek başlılığında farklı iken, kolektif olarak tezahüründe bambaşka inanış ve pratikler ortaya çıkmaktadır ve bu ortaya çıkan şey, neticede bize bireysel davranışların toplamını vermemektedir (1982: 54). Bu tarz bir siyasal kültür yaklaşımında bireylerden bağımsız bir nesnellik söz konusu olur; bireylerden azade ancak onları bir arada tutan bir kültür inşa edilmiştir.⁵⁴

Demokrasi kültüründen bahsedilirken amaçlanan, bir ülkede demokrasinin benimsenme oranının belirtilmesidir. Demokrasinin mevcudiyeti ve sürdürülebilmesi için, demokratik kurumlara, siyasal eşitliğe ve özgürlüklere inancın kastedildiği bir demokrasi kültürüne ihtiyaç vardır. Dahl’a göre; vatandaş ve lider, demokratik düşüncüyü, değer ve uygulamaları desteklediği ölçüde istikrarlı demokrasi ihtimalini de artıracaktır. Bu da ancak bu değerlerin ülke kültürüne yerleşmesi ve nesiller boyu aktarılabilmesi yani yerleşik bir demokratik siyasi kültürün mevcudiyeti ile

⁵⁴ Siyaset yazınında siyasal kültür kavramının kullanılışları bkz. Ali Yaşar SARIBAY, Siyasal Sosyoloji, 1998

mümkündür. “Demokratik bir siyasi kültür, demokrasi ve siyasi eşitliğin istenir hedefler olduğuna, askeri güçlerin ve polisin kontrolünün tamamen seçimle gelmiş liderlerin elinde olmasının, demokrasinin temel kurumlarının varlıklarının sürdürülmesinin ve vatandaşlar arasındaki siyasi farklılıkların ve anlaşmazlıkların hoşgörüyüyle karşılanıp korunmasının gerekli olduğuna inanan vatandaşlar yaratır.” (2015: 172).

Siyasal kültüre içkin bir başka olgu da siyasal kayıtsızlık/siyasal ilgisizliktir. Siyasal katılım demokrasinin en temel koşullarından biridir ve siyasal kültürün demokrasi lehine geliştiği ülkelerin vatandaşları, siyasal katılıma meyilli ve kararları etkileyebileceği inancına sahip bireylerdir. Bu durumda demokrasiyi olanaksızlaştıracak en büyük etkenlerden biri olan siyasal kayıtsızlık hali, ya geleneksel ve otoriter yönelimlerin varlığı durumunda ya da bireyin sadece seçim dönemlerin aktive olduğu ve ara zamanlarda ise karar alma ve görüş bildirme mekanizmalarına katıl(a)madığı durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Sartori’ye göre ise cehalet, yoksulluk ya da yeterli bilgiye sahip olamamak gibi genel geçer sıralanan sebepler siyasal ilgisizliğe bir neden değildir; siyasal ilgisizlik nedenini açıklamak zorunda olmadığımız bir veridir (Uygun, 2017: 100). Bu noktada Gramsci’nin aktif halk adamına da atıf gerekir;

“Davranışının her zaman teorik bilincine varmış değildir (ki bu bilinç, dünyayı değiştirdiği ölçüde onu bilmek, onu tanımak demektir). Aktif halk adamının kuramsal bilinçle davranması, tarihsel yönden, tutarsız, çelişik olabilir. Denebilir ki, onun iki çeşit kuramsal bilinci vardır (ya da tek bir çelişkili bilinci): Birincisi, içsel olarak, eylemindedir ve günlük gerçeğin değiştirilmesinde onu işbirliği yaptığı arkadaşlarına bağlar; ikincisi ise, geçmişten kendisine kalan ve üstünde kafa yormadan kabullendiği bir bilinçtir ki, “sözselsel” bir açıklığı vardır. Bu sonuncusuna, “sözselsel” deyip geçmemek gerekir. Çünkü belirli bir toplumsal takımla ilişkiler kurar, kişilerin moral davranışlarını etkiler, az ya da çok enerjik bir biçimde istemlere yön verir. Bu sözselsel düşünüş öyle bir noktaya varabilir ki, bilinç çelişmeleri hiçbir karara, hiçbir seçmeye yer veremez olur, kişiyi hem ruhsal hem pratik bir uyumsuzluğa sürükler.” (1967: 63-64)

Katılımcı demokrasi kuramcılarının göre ise siyasal kayıtsızlık, insan doğasına içkin değil, toplumsal koşullandırmalara bağlı bir durumdur. Atinalıları sorumlu ve katılımcı yapan koşullar -üstelik yoksulluk arttıkça demokrasi savunuculuğu bir o kadar artmıştır- bugün yerini kararların azınlık bir elit kadro tarafından alındığı ve

bireyi sonuçsuz çaba, etkisizlik ve yalnızlık duygularına iten şartlara dönüşmüştür. Buna ek bazı araştırmalara göre, alt sosyo-ekonomik tabaka mensuplarının anti-demokratik ve otoriter eğilimli olduğu, sorunlar karşısında hukuk düzeni ve demokrasi yerine baskıcı yöntemleri tercih ettiği ve bu durumun da elit kadroların varlıklarını meşrulaştırmak için güçlü bir argüman olarak kullanıldığı yaygın olarak bilinmektedir. “*Gelir bölüşümünün herkese asgari bir yaşam standardı sağladığı külfetlerin halk kesimleri arasında adil bir biçimde paylaştığı çıkarın korunması amacıyla siyasal kararların alınmasına katılma ya da bu süreci etkileme yollarının açık tutulduğu rejimlerde geniş kitlelerin demokratik değerlere bağlılığı yüksek olacaktır.*” (Uygun, 2017: 181-183)

5.1.2. Sosyal Yapı

Lipset, *Siyasal İnsan* kitabında demokrasinin var olma koşullarına zemin olarak çatışan bir toplumun gerekliliğinden bahseder. Meşru düzlemde sağlanmış çatışmalar beraberinde çözüm ve kaynaşmayı da getirecektir (1986: 20-26). Lipset demokrasinin işlevselliği için üç şart öne koşmaktadır; mevcut politik sistemi iktidarın oyununa izin veren bir değer sistemi olarak düşünmek, otoritenin belli aralıklarla gruplar arasında el değiştirmesine izin vermek ve güçlü bir muhalefetin varlığını güvence altına almak (1986: 25-26). Demokratik yönetim biçimi, en büyük özgürlüğü ve çeşitliliği, en çok sayıda bireye tanıyan ve koruyan siyasal yaşam biçimidir. Burada çeşitlilik konusu önemlidir çünkü demokrasi, köken, inanç ve düşüncelerin çeşitliliği ile var olmaktadır. Demokrasiyi tanımlayan sadece yasalar ya da kurumsal güvenceler ile çoğunluğun egemenliği değil topluluklara ait tasarımlardır (Touraine, 2019: 25-27).

Lijphart’a göre temsili demokrasi halk tarafından fakat aynı zamanda halk için yönetim anlamına gelir ve ancak bu koşulda halkın tercihleriyle uyumlu bir yönetim olur. Temsili demokrasinin işletilmesinde çoğunlukçu ve katılımcı modellerden birinin tercihi zorunludur; çoğunlukçu modelde iktidar sayısal bir çoğunluğun elinde toplanırken, katılımcı demokrasi iktidarı paylaşmayı, dağıtmayı ve sınırlamayı vadetmektedir (2006: 13-14). Bir ülkede milli birlik ve ortak paydada buluşabilme davranışından daha baskın bir ırk, etnisite, din ve sınıf anlayışı ve ayrımı varsa demokrasinin sürdürülebilirliği zora girebilmektedir. Burada milli birlik ve ortak değerlerin gerekliliğine, devletin davranışındaki adalete kanaat ve azınlığın yönetimde

söz sahibi olması ve bireyin haklarının korunması hususları da eklenmektedir. Touraine'e göre ise demokrasinin dayandığı siyasal kültür, üç çatışmanın içerisinden çıkar; bireyin özgürce davranma isteği, bir kültürel gruba aidiyeti ve usa çağrıya karşı, bireysellik, özerklik ve evrenselcilik ilkelerinin özünde birleşmesidir (2019: 25-32).

Berelson, bireyin ya da halkın demokrasi içerisinde sadece seçim zamanlarında rol alma halini ve bu durumun siyasal istikrarın şartı olduğu savını klasik demokrasinin bir genellemesi olarak düşünür. Berelson'a göre klasik demokrasi kuramı, demokrasinin istikrarı için homojen bir toplum şeklini öngörmektedir. Ayrıca bireyi siyasal süreçte sürekli aktif rolde varsaymakta, demokrasiyi temsil, seçim, hukuk devleti, özgürlükler gibi başlıkların var olması koşulları ile sınırlandırmaktadır. Oysa halk genellikle sadece seçim zamanları oy kullanmanın dışında siyasal olana sürekli bir ilgi durumunda değildir. Ayrıca demokrasilerin var olması ve istikrarı için; çatışmaların yoğunluğu sınırlandırılmalı, toplumsal değişim hızı düşük tutulmalı, istikrarlı sosyo-ekonomik yapı oluşturulmalı, siyasal partiler arası uzlaşma sağlanmalı ve sosyal örgütlenme biçimi çoğulcu olmalıdır. Buna ek demokratik istikrar için toplum yapısının türdeşlikten ziyade heterojen olması daha işlevseldir çünkü siyasal olanın tabiatı çelişkileri çözmek üzerinedir (1954:313). Eckstein'e göre ise, -söz konusu incelediği toplum bazında- halkının önemli bir kısmının Katolik olduğu ülkeler istikrarlı bir demokrasi için uygun zemin durumundadırlar. Ayrıca (önceki bölüme de atıfla) iktisadi bakımdan gelişmişlik ile istikrarlı demokrasi arasındaki ilişki de pozitiftir. Ve son olarak sivil toplum örgütlenmelerinin yoğunluğu ile istikrarlı demokrasi arasında olumlu; *kütle toplumlarıyla* (fazla bireyselleşme ya da çok gelişkin birincil grup bağlarının mevcudiyeti) istikrarlı demokrasi arasında olumsuz bir ilişki vardır (1966: 230-237).

Türdeş bir toplumda, yani dil, din, ırk ve kültür birliği sağlandığı haldeki demokrasinin mümkünlüğü, günümüz ulus-devlet şartlarında çıkarlar sayısınca farklı çatışma hallerinden dolayı kolaylıkla sağlanamamaktadır. Antik Yunan ve uzamındaki demokrasinin soylu-halk ayrışmasının ya da sanayi devrimi sonrasında ekonomik temelli proleter-burjuva ayrışmasının sadeliği, 20. Yüzyıl sonrası yerini daha karmaşık çıkar gruplarına ve buna bağlı çatışmaların çeşitliliğine bırakmıştır. Uygun, yeni demokrasi anlayışını, toplumsal düzeyde tüm farklılıkların örgütlenebildiği, fikir özgürlüklerinin ve iktidarda söz sahibi olma haklarının korunduğu bir rejim olarak

tasvir etmektedir. Demokrasinin ilk zamanlarında ona zarar veren çıkar grupları mücadeleleri, bugün siyasetin olağan halidir ve hatta çatışma artık siyasal düzen için istenir hale gelmiştir. Benzer şekilde Dahl ve Sartori'nin de belirttiği gibi, 17. Yüzyıla kadar devlet için ahenksizlik ve çökme tehlikesi taşıyan farklılık olgusu ve oybirliğinin sağlanması temelli hareket etme davranışı, bu tarihten sonra demokratik düzen için kaçınılmazdır ve hatta istenir bir durum olmaktadır (Uygun, 2017: 214).

Lijphart, demokrasi modelleri bağlamında demokrasinin sağlanması koşulunu ülkenin toplumsal yapısı ile yakından ilişkilendirmektedir. Toplumsal türdeşlik çoğunluk demokrasisi modeline elverişlidir çünkü azınlık ile çoğunluk arasında köklü olarak tarif edilebilecek ayrışmalar söz konusu değildir. Ancak dine, dile, kültüre ait tanımlanabilecek köklü ayrışmaların bulunduğu toplumlarda demokrasinin sağlanabilmesi uzlaşma demokrasisinin benimsenmesi şartına bağlıdır. Aksi halde azınlıklara ait çıkarların göz ardı edilmesi ve daha önemlisi demokrasinin koşullarından olan iktidar ile muhalefetin yer değiştirebilirliği özelliği mümkün olamayacaktır (2006: 19-54).

Bu çatışmacı ya da mücadeleciler olarak niteleyebileceğimiz durum, uygulamalarda ülkelere ya da bölgelere göre farklı tarzlar ve ya karakteristikler göstermektedir. Bu uygulama farklılıklarını temelde, siyasal karar alma sürecinde çoğunluk iradesini gözetilen rekabetçi demokrasi modeli⁵⁵ ve sosyal yapıyı oluşturan tüm grupların uzlaşmasını gözetilen konsensüs demokrasisi modeli⁵⁶ olarak iki grupta toplamak mümkündür. Bu noktada ayırt edici özelliklerin başında kuvvetler ayrılığı ve özellikle yasama-yürütme ilişkisinin nasıl düzenlendiği gelir. Hükümetin, çoğunluğu elinde bulunduran partide toplanması ya da koalisyon şeklinde kapsayıcı bir parti katılımı ile yürütmenin paylaşılması, belirleyici durumlardan biridir. Bu durumda parlamento yapısı, çoğunluk lehinde işleyen bir karar organı olarak işlev görmesi ya da biri genel olarak tüm halkın temsili diğeri ise temsilciler meclisi niteliğinde farklı gruplar bazında temsilin uygulandığı iki meclisli yapının işletilmesi olarak ayrışabilmektedir. Özellikle güçler ayrılığı ilkesinin uygulamadaki durumuna göre rekabetçi

⁵⁵ Çoğunluk demokrasisi ya da yarışmacı demokrasi olarak da adlandırılan bu tür, demokratik idealin, en fazla faydanın sağlanması olarak benimsendiği ve yönetimin, azınlığı hiçe saymaması ama çoğunluğun faydasına olarak tasarlanması mantığına dayanmaktadır.

⁵⁶ Çoğunluk demokrasisi ya da ortaklaşmacı demokrasi olarak da adlandırılan bu tür, demokratik idealin, faydanın olabildiği en çok kişinin çıkarına olması şeklinde benimsendiği ve kararların toplumsal yapıyı oluşturan grupların onayıyla alınması mantığına dayanmaktadır.

demokraside yürütmenin yani hükümetin pratikte güçlü olması, parlamento ya da yasama organına göre -ülke sistemine de bağlı olarak- bir üstünlük sağlamaktadır.

Konsensüs demokrasisinde ise temsil hakkı daha geniş bir tabana verildiği için yasama ve yürütme denge halindedir yani kuvvetler ayrılığı sert uygulanmaktadır. Bir diğer ayırt edici özellikle siyasal partilerin varlıkları ve seçim sistemleri ile ilgilidir; türdeş sosyal yapıya sahip toplumlar, ekonomik görüşler bazında tek boyutlu olarak ayrılan iki partili bir siyasal yaşama sahipken, konsensüs demokrasisinde çıkar gruplarının çokluğu çok partili sistemi gerekli kılmaktadır. Aynı şekilde seçim sisteminde bu iki partili yapıyı da destekler biçimde seçim bölgesinde en çok oyu alanın temsilini sağlayan nispi çoğunluk modeli işletilmekte, konsensüs demokrasisinde ise nispi temsil modeli ile orantılı bir temsil ve sonucunda çok partili bir parlamento karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca yerel yönetimlerin ve merkezi yönetimin katılığında ilişkin yönetim tercihleri ve anayasaların çoğunluğun iradesini sınırlaması ile alakalı yapısallığı da çoğunluk demokrasisi ile konsensüs demokrasisi arasındaki ayırt edici özelliklerdendir (Uygun, 2017: 213-221).

Bu durumda hangi alt kimliklerin demokrasi içerisinde ne derecede sınıflandırılabilirliği ve temsil anlamında varlık gösterebildiği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Ulus-devlet yapısı içerisinde güç gruplarının çeşitliliğine ve dağılımına göre benimsenecek seçim sistemleri oldukça önemlidir ve eski yerleşik demokrasiler ve şimdi kendilerine bunları örnek almış gelişmekte olan demokrasiler bu bağlamda etnik, geleneksel, dinsel, mezhepsel farklılıkları uzlaştıracak kurumları işletebilmeyi başarmışlar, en azından bir niyet ortaya koymuşlardır. Ancak Dahl'ın (2015: 210) da ifade ettiği gibi, daima ayrımcılığa maruz bırakılan, kendileriyle aynı durumdaki insanlarla bir araya gelen ve kimlik mücadelesini demokratik beklenti olarak kodlayan renkli insanların, kadın, lgbt, dinsel azınlıklar ve onlarca farklı alt kimliklerin kültürel ve kütleli hareketlerini 21. Yüzyıl demokrasi tartışmalarına dâhil etme durumu doğmuştur. Bunun dışında alışlagelmiş yasal ve kontrollü göçmenler, büyük oranda yerini düzensiz göçmenliğe hatta *yersiz-yurtsuz* bir yaşamı benimsemiş grupların hareketlerine bırakmış, bu durum demokratik taleplerin ve özellikle de ekonomik imkânlar anlamında ülke yerlilerine konumlandırmaların zorluğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda bir bakış açısı da Habermas'ın (2002: 130) vatandaşlık hakları önerisidir. Farklı alt kimlikler ya da farklı yaşam tarzlarını benimsemiş kişi ve grupların eşit haklar taleplerine cevap verebilmenin yolu haklar öğretisi mantığından geçmektedir; toplumda genel geçer belirlenmiş kolektif hakların birey ya da grup özelinde çeşitlenmesi gerekli değildir. Hali hazırda gelenekler ya da yaşam biçimlerinin korunması devlet tarafından taahhüt ediliyorsa bunu ayrıntılandırmak artık bir soy koruması biçimine dönüşecektir. Zizek' e göre ise çokkültürcülük, çok uluslu küresel kapitalizmin ideoloji aracıdır; çokkültürcülük söylemleri aslına tersine çevrilmiş bir algı ve ırkçılığın bizatihi kendine göndermeli bir övgüdür (2001: 260-261). Çokkültürcülük savunusu toplumsal ve dahası küresel hale geldiğinde, cemaatleri, farklı alt kimlik, dil ve etnisite temelli grupların hakları aynı anda işletilmeye çalışılacak ve demokrasinin temellendiği insan haklarının evrenselliği ilkesi aşındırılacaktır.

5.1.3. Demokratik Kültürün İşleyişi

Bugünün modern temsili demokrasilerinde benimsenmiş olan çoğulculuğa dayalı katılımcı model, anayasal haklarla da desteklenmiş farklı katılım süreçlerini hem bireysel hem de örgüt düzleminde sistematikleşmiş kurumlar üzerinden de yürütmektedir. Menfaatler üzerinden çatışmaya ve ortak paydalarda anlaşmaya ve dahası aşkın bir amaçla demokrasi içerisinde kalma niyetiyle uzlaşmaya aracılık eden siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, dernek ve sendikalar ve benzeri çıkar ve baskı grupları aracılığıyla siyasal temsil sağlanmakta, siyasal katılım bu anlamda kurumsallaşmakta ve bu ölçüde etkileme gücünü de artırmaktadır. Kapani'ye göre baskı gruplarının işlevleri kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak, siyasal katılma kanallarını geliştirmek, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında da aktif bir rol oynamak olarak sıralanmaktadır (2009: 159-163).

“Baskı grupları, demokratik katılımcı rejimlerde devlet iktidarını kontrol/denetim, katılım düzeyini yükseltme, çıkarların, taleplerin şekillendirilmesi ve eklememesi, kutuplaşmaların yumuşatılması, demokratik tutumların geliştirilmesi, yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi, eğitilmesi, siyasal partilerin demokratikleştirilmesi, bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayma, yeni fikirlerin yayılmasını sağlama gibi ciddi roller üstlenmektedirler. Bu işlevleri sayesinde baskı grupları, baskıcı devlet iktidarına karşı muhalefeti örgütleyerek, demokratik olmayan rejimlerin meşruluğunu zayıflatarak,

meşru zemine dönülmesi konusunda önemli bir itici güç haline gelerek demokratik istikrarın güvencesi haline gelmektedir. Baskı grupları arasında mevcut olan güç eşitsizliği, rüşvet, tehdit, parayı bir şantaj aracı olarak kullanıp iknaya zorlama şeklinde kullandıkları bazı yöntemlerden dolayı demokrasi açısından bir tehdit ve yozlaşma unsuru olarak pejoratif bir şekilde gören bazı düşünceler olsa da, baskı gruplarının demokratik toplumlarda üstlenmiş oldukları olumlu roller daha tercih edilir seviyededir. Özellikle temsili demokrasilerin, salt temsilciler vasıtası ile egemenliğin kullanılması anlayışından, vatandaşların yönetime kendi inisiyatifleri vasıtası ile katılması ve bilinçli ve müzakereci bir toplumsal kitlenin oluşturulmasına yadsınamaz katkılar sağlamaktadır” (Acar, 2018: 247-248)

Kalaycıoğlu (2008: 5), temsili demokrasi içerisinde yer alan bireyin seçmen olma fiilinin dışında siyasal parti, dernek ve kuruluşlarda izleyen, denetleyen ve çalışmalara katılan rollerinin de olması gerektiğinden söz etmektedir.

“Bireyin siyasal gelişmeleri izlemesi, bilmesi ve her şeyden önemlisi verdiği tepkilerin ve yaptığı girişimlerin siyasal kararların alınması ve uygulamaya geçirilmesinde etkili olduğuna inanması gerekir. Eğer siyasal bakımdan etkili olacağına inanmazsa seçmenin siyasal sisteme ve gelişmelere kayıtsız veya yabancılaşmış olması beklenmelidir. Bu durumda seçmenin ilgi ve tepkisini yitiren bir temsili demokrasinin küçük ve iyi örgütlenmiş grupların etkisi altına girmesi ve demokrasinin halkın yönetimde söz aldığı bir rejim olmaktan çıkması söz konusudur. Temsili demokrasinin kurulması ve istikrar içinde çalışması için siyasal etkinlik (political efficacy) duygusunun seçmen çağındaki nüfusta yaygın olarak bulunması gereklidir.” (2008: 5)

Demokrasinin ve siyasal partiler ile baskı gruplarının işlevleri karşılıklılık içerisinde ilerler. Demokratik kültürün oluştuğu, özgürlüklerin ve hakların hukuki zeminde tanımlandığı ve sınırlandığı bir yapıda baskı gruplarının etkinliği artacak, bu etkinlik sayesinde siyasal temsil ve demokratik katılım mekanizmaları olması gerektiği gibi işleyerek demokrasiye istikrar ve güç katacaktır. Güçlü bir sivil toplum sayesinde baskı grupları daha etkili çalışabileceği gibi, benzer şekilde; baskı gruplarının özgürce ve etkili bir şekilde toplumsal kesimlerin talepleri için mücadele ettiği bir ortam demokrasilere güç ve istikrar katacaktır.

John S. Mill’e göre toplumun siyasal katılım davranışı, eğitici bir işleve sahiptir. Birey nasıl ata binmeyi, okuma-yazmayı, yüzmeyi tarifler değil bizatihi uygulayarak öğrenir ise, demokrasi de katılıma ilişkin uygulamalar ile öğrenilebilir ve ülke ölçeğinde bir katılıma hazırlık da yerel düzeydeki pratikler ile geliştirilebilir. Genel seçimler

periyodik süreleri nedeni ile bireyin katılım davranışına elle tutulur bir katkı sağlamayacaktır ancak yerel ölçekte katılım ile birey hem günlük pratiklere ilişkin sorunlarla uğraşabilecek hem de yerel yönetim organlarında görev alabilecektir. Bu uygulama bireye, genel çıkarları gözetebilme bilgeliğini de sağlayacak ve katılmanın eğitici işlevini ortaya çıkaracaktır. Daha önemlisi katılıma ilişkin pratiklerin gelişmesi endüstriyel örgütlenme biçimlerini de değiştirerek demokrasi kültürünü alt siyasi sistemin her aşamasında çalıştırabilecek ve ulusal düzeydeki demokratikleşme bu sayede sürdürülebilir olacaktır. (Mill, 1909: 123)

Geniş ölçekli bir demokraside yani ülke ölçeğinde olması gereken politik kurumları Dahl şöyle özetlemektedir; hükümet kararlarını denetlemek için anayasal yöntem doğrultusunda seçimle belirlenmiş memurlar, özgür, adil ve sık yapılan seçimler, hükümetin, rejimin, egemen ideolojinin eleştirisi de dâhil ifade özgürlüğü, bağımsız basın araçları da dâhil politik bir grubun baskısı altında kalmamış alternatif bilgilendirme kaynakları, siyasi partiler ya da çıkar grupları gibi özerk kurumlar ve siyasi eşitlik doğrultusunda vatandaşların dâhil edilmesi (2015: 99-101). Dahl, modern temsili demokrasilerin önemli göstergesi olan “vatandaşların dâhil edilmesi” noktasında demokrasinin özgünleşerek “çok kişinin yönetmesi” anlamında poliarşik demokrasi adını alacağından söz etmektedir.⁵⁷

Dahl’ın (2015: 105) poliarşisinde, yani demokrasinin kurumları arasına “vatandaşın karar alma sürecine dâhil olması ve etkin katılımı” hususu eklendiğinde, özellikle büyük ölçekli ülkelerde bu etkin katılım halinin nasıl gerçekleştirileceği önemli sorunlardan biridir. Bu noktada Dahl en uygulanabilir çözümün, vatandaşların en tepedeki memuru seçebilmeleri, onu sorumlu tutabilmeleri ve bir sonraki seçimde de görevinden alabilmeleri hakkına sahip olmaları gerekliliği olduğunu belirtir.⁵⁸

Dahl, “seçkinlerin pazarlığı” dediği bir meseleye dikkat çekmektedir. Buna göre vatandaş karar alma yetkisini temsili bir yönetime verdiğinde, sadece seçilene değil,

⁵⁷ Dahl, poliarşi kelimesini, 1953 sonrası genel oy hakkını kabul eden modern temsili demokrasiler için kullanmayı önerir. Demokratik uygulamalardan en önemli farkı ise, küçük birimlerin bir araya gelerek politikalara yön verebilmeleri, kanun oluşturmaları ya da önerebilmeleridir. (2015:105)

⁵⁸ Tam da bu noktada Yunan demokrasisi ile modern demokrasi arasındaki fark daha da belircektir. Zira bir meclise sahip olması ya da temsilciler vasıtasıyla şehir toplantıları yapmış olması, Yunan demokrasilerinin, birincisi yetişkin herkesin dâhil olması noktasında, ikincisi de toplantı ve seçim zamanlarının düzeni noktasında, bugün anladığımız temsili demokrasiye temel olacağı anlamına gelmemektedir.

bürokratları, yargıçları, devlet görevlilerini ve hatta uluslararası kurumları da yetkilendirmiş olur. Bu noktada vatandaşın, hükümet kararlarında etkili olabilmesi için poliarsi içerisinde bazı demokratik kurumlar oluşmuş olsa da politik ve bürokratik seçkinlerin müdahalesini içeren ve demokratik olmayan bir süreç de eşzamanlı işlemeye başlar. Ancak seçimler ve kamuoyu eğilimleri göz ardı edilmiyor ve pazarlıklar içerisinde seçilmiş temsilcilerin halkın istek ve değerlerini seslendiriyor olması, bu durumun despotluğa dönüşmesini engellemektedir (2015: 128). Demokratik kültürün işletilmesi noktasında elitlerin, siyasal partilerin ve siyasal katılımın karakteristiği ile sivil toplum ve medyanın işlevinin incelenmesi önemli görülmektedir.

5.1.3.1. Siyasal Partiler ve Siyasal Katılım

Aktan, demokrasinin şartlarından ilk olarak siyasal özgürlüklere vurgu yapar. Hatta temel ve dar anlamda demokrasi tanımı siyasal özgürlüklerin mevcut olduğu yönetim biçimidir. Bu anlamda siyasal özgürlüklerin ilki, seçme, seçilme, siyasi parti, dernek kurma ve üye olma, toplantı, gösteri yapma özgürlüklerinin kapsayan siyasal katılım özgürlükleridir. İkinci olarak, din, vicdan, düşünce, seyahat özgürlükleri ile özel hayatın gizliliği ve kişi dokunulmazlığının korunmasını kapsayan sivil özgürlükler şartı gelmektedir. Siyasal özgürlüklerin sonuncusu ise siyasal rekabet özgürlüğü olarak sıralanır ve hem siyasal parti sayılarının çokluğu hem de yarışma haklarının fiilen mevcudiyeti beklenmektedir. Siyasal özgürlükler şartına ek hukuk devleti olması, iktidarın sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığı, açık toplum düzeni ve kamu yönetiminde şeffaflık, din ve vicdan özgürlüğünün korunmasına da gerekli laiklik, siyasal özgürlüklerin yasalar kadar güçlü teminatı olabilecek siyasal kültür faktörü ve demokrasinin kurumsallaşmasını da sağlayacak olan sivil toplum demokrasinin koşulları olarak belirlenmiştir (2016: 8-10).

Siyasal partiler, belli bir ideolojiyi ya da programı yaşama geçirebilmek ve yasal yollardan iktidarı elde etmek amacıyla örgütlenmiş kuruluşlardır. Birey, siyasal kimlik bağlamında ait hissettiği grubun etkinlik alanını genişleterek, kamusal alanda kendine yer açma ve iktidara dâhil olma çabası içerisinde. Bu bakımdan benimsedikleri ideoloji doğrultusunda örgütlenerek hem kendi kimlik tanımlarını ortaya koyarlar hem de aynı kimliği ya da görüşü paylaştıkları kişiler ile bir araya gelerek, dünya

görüşlerinin iktidarda temsili için çaba harcarlar (Friedman, 1992: 203). Siyasi partiler halk ile iktidar arasında önemli bir köprüdür. Ülkelerin anayasal sistemleri gibi siyasal temsil, seçim ya da siyasi partiler, siyasi seçkinler ve sivil toplum yapılanmaları da kendi ihtiyacına özel ve tarihsel koşulları içerisinde değerlendirilmelidir. Çongar (1998) koşullar ve farklılıklarla ilgili şunu belirtmektedir;

“Otoriter rejimler, seçilmemişlerce yönetilen rejimlerdir. Şayet, ülkede seçimler yapılmasına karşın, temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmamışsa, diğer bir deyişle vatandaşların ifade ve örgütlenme özgürlükleri sınırlandırılabilirse söz konusu olan seçimli demokrasiye dayalı bir rejimdir. Liberal demokrasi, Dahl’ın saptadığı ölçüte göre tanımlanmaktadır. Bir ülkedeki siyasal rejim, sivil ve siyasal haklar ile adil, rekabetçi ve katılım sınırlaması olmayan seçimler ölçütünü tam olarak karşılıyorsa liberal demokrasidir. İleri demokrasi ise, liberal demokrasinin kapsadığı tüm hak ve özgürlüklerin “geriye döndürülemez” biçimde kurumsallaştığı rejimdir” (Aktaran Karadağ, 2006:76)

Henüz demokratikleşme aşamasındaki toplumun temsili için yapılandırılan kurumların varlığı, demokrasinin benimsenmesine büyük katkı sağlamaktadır. Uygun, siyasal temsilin kökenini feodal hukuk sistemi olarak işaret eder. Ortaçağ Avrupa’sında, kralın vassallara savaş, vergi gibi konularda görüş sorması ve rızasını alması ya da senyörlerin vassallardan öğüt alması zaman içerisinde kurumsallaşarak bir parlamento sistemine dönüşmüştür. (2017:124)

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında hem demokratik hem de totaliter/otoriter rejimler, siyasal katılımı düzenleyen en önemli faktör olarak siyasal partileri benimsemiştir. Burdeau’ya göre, “günümüzde halk iradesinin en etkili organları anayasanın öngördüğü kurumlardan çok siyasal partilerdir.” (Sarıbay, 2001:87-88) Kalaycıoğlu, (2008:5) seçim mekanizmasını temsili demokrasilerin en temel kurumları arasında gösterir;

“Seçim, seçime katılan adaylar arasındaki bir yarış ve bu yarışın kazanan ve kaybedenini belirleyen seçmenlerin davranışları ile hayat kazanır. Seçim sonucunda bir iktidar ve bir de onun karşısında yer alan bir veya birden fazla parti veya kişiden oluşan muhalefet söz konusudur. Zaten seçim yarışında da farklı fikir, ideoloji ve çıkarlar yarışacak, hatta zaman zaman çatışacaktır. Bu tür bir etkileşimin rekabet içinde mümkün olabilmesi için bireylerin kendilerinden farklı olanlara karşı hoşgörülü olabilmeleri ve aykırılıklara tahammül gösterebilmeleriyle mümkündür. Aksi halde

rekabet kolayca “düşmanlar” ve onların karşısında yer alan “dostlar” arasındaki bir ilişkiye, yani savaşa dönüşecektir. Bu durumda temsili demokrasi farklı, değişik, hatta aykırı olana hoşgörünün mevcut ve yaygın olduğu ortamlarda ortaya çıkacak ve kendisini idame ettirebilecektir.”

Siyasi partiler konusunda siyaset bilimi literatürünün ilk akla gelen ismi Duverger’in (1993:15) de görüşüne yer vermek gerekirse;

“Kelime benzerliği bizi yanıltmamalı. Partiler kelimesini modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilkçağ cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalya’sında bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisi üyelerinin bir araya geldikleri kulüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta kullanıyoruz. Ancak isim özdeşliğini haklı gösterecek sebepler de yok değildir; çünkü bu özdeşlik, yakın bir hısımlığı yansıtıyor. Bütün bu kurumların fonksiyonu, siyasal iktidarı ele geçirmek ve kullanmak değil mi? Ama her şeye rağmen bunları özdeş olmadıkları da görülüyor. Doğrusu istenirse gerçek partiler ortaya çıkmalı yüz yıl bile olmamıştır”

Siyasal partilerin demokratik yönetimler içerisinde mevcudiyetleri için seçimler de önemli bir araçtır. Dünyada ve ülkemizde de yıllar itibari ile değişiklik göstermiş çok sayıda seçim sistemi tanımlaması yapmak mümkündür ve başlıca ve başkaca bir çalışma konusu olarak nitelendirilmelidir. Ancak kısaca özetleyebileceğimiz şekilde iki temel seçim sisteminden bahsedilebilir; verilmiş oylar nispetinde partilerin parlamentoda temsili ve dolayısıyla çok partili sistemin de sağlayıcısı olarak açıklanabilecek nispi temsil sistemi ve belirlenmiş bölge sınırında en çok oy alan partinin ya da adayın kazandığı ve iki partili sistemin zeminini oluşturan çoğunluk temsil sistemi. Basitçe bu tanımlar neticesinde dahi bakıldığında ve özellikle çoğulculuğun desteklendiği modern demokrasilerde neden farklı grupların ayrı ayrı temsili yerine çoğunluk temsil sisteminin tercih edilebileceği sorusu akla gelebilmektedir. Dahl, bu soruya sıraladığı nedenlerin başında tarihin ve geleneklerin etkilerini öne çıkarır; Amerika’dan örnekle, ırkçılık ya da açıkladıkları başkaca nedenlerden dolayı Afro-Amerikanları eyalet meclislerinde ve ulusal temsil meclisinde azınlıkta dahi olsalar temsilden mahrum bırakmak için seçim bölgelerini seçim sonucu odaklı ayarlama (*gerrymandering*) girişimi bilinen bir durumdur. Bu iki ayrı temsil sisteminin desteklediği iki ayrı parti sistemi, yani “iki partili” ve “çok partili” sistemler de faydalarının tartışılması üzerinden kendi savunucularına sahiptir. Tartışmaların en çetrefilli ikilemi de; “seçeneklerin ikiye düşürülerek seçmenin

yükünün azaltılması” savı ile “seçme özgürlüğünün ve azınlıkların da temsilinin sağlanması” savı arasındadır. Bu çekişme aynı zamanda anayasal temsil ile yönetimde istikrar arasındaki gelgitlere de dem vurur niteliktedir.(2015: 160-171)

Lester W. Milbrath’a göre siyasal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin zorluk derecesine göre siyasal katılım düzeyi sınıflandırılabilir. Zorluk derecesine göre üç tür siyasal katılım düzeyi vardır; bunlar yapılması en zor eylemler (gladiatorial Activities) geçiş eylemleri (transitional activities) ve yapılması en kolay eylemlerin oluşturduğu izleyici faaliyetler (spectator activities) gruplarıdır.

Tablo 5.1 Milbrath’ın Siyasal Katılım Düzeyi Hiyerarşisi

Kamusal bir görev ya da bir siyasal parti içinde görev sahibi olmak.
Bir görev için aday olmak.
Siyasal amaçlı para temin etmek
Önemli bir parti toplantısına katılmak (Aday belirleme toplantısı, Strateji toplantısı..)
Siyasal bir partide aktif üye olmak
Siyasal bir kampanya için zaman sarf etmek
Bir mitinge ya da toplantıya katılmak
Bir parti ya da odaya para yardımında bulunmak.
Kamu görevlileri veya siyasal parti lideriyle temasta bulunmak.
Bir parti ya da aday rozeti taşımak, arabasına bunu yapıştırmak.
Bir kişiyi belirli bir yönde oy vermesini sağlamak için iknaya çalışmak
Bir siyasal tartışma başlatmak.
Oylamaya katılmak.
Kendini siyasal dürtülere (uyarılara) karşı açık tutmak
Hareketsiz – Kayıtsızlar (Apechetics)

Katılımcı kuramın temsilcilerinden J. S. Mill’e göre toplumun siyasal katılım davranışı, eğitici bir işleve sahiptir. Birey nasıl ata binmeyi, okuma-yazmayı, yüzmeyi tariflerle değil bizatihi uygulayarak öğrenir ise, demokrasi de katılıma ilişkin uygulamalar ile öğrenilebilir ve ülke ölçeğinde bir katılıma hazırlık da yerel düzeydeki pratikler ile geliştirilebilir. Genel seçimler periyodik süreleri nedeni ile bireyin katılım davranışına elle tutulur bir katkı sağlamayacaktır ancak yerel ölçekte katılım ile birey hem günlük pratiklere ilişkin sorunlarla uğraşabilecek hem de yerel yönetim

organlarında görev alabilecektir. Bu uygulama bireye, genel çıkarları gözetebilme bilgeliğini de sağlayacak ve katılmanın eğitici işlevini ortaya çıkaracaktır. Daha önemlisi katılıma ilişkin pratiklerin gelişmesi endüstriyel örgütlenme biçimlerini de değiştirerek demokrasi kültürünü alt siyasal sistemin her aşamasında çalıştırabilecek ve ulusal düzeydeki demokratikleşme bu sayede sürdürülebilir olacaktır. (Mill, 1909: 123).

Rousseau, toplum sözleşmesinden özetle; vatandaşın sadece kanun yapmadığı, aynı zamanda uygulayıcısı da olduğu bir sitemin ancak demokrasi olarak tanımlanabileceğini ve böyle bir uygulamanın da insanlardan oluşan bir toplumda karşılık bulamayacağını söyler. Toplum sözleşmesi ile kurulan devlet, kolektif bir iradenin sonucudur ve egemen olan bu kolektif güçtür ve devredilemez dolayısıyla temsil de edilemez (2007: 53-68).

Lonca sosyalizmi⁵⁹ ekolünün temsilcilerinden Cole, ekonomik yapılanmalar dâhil toplumsal yaşamın tamamında katılımın sağlanması ile gerçek bir demokrasiden bahsedilebileceğini söyler. Bu savını, katılımcı demokrasiye yöneltilen ölçek sorununa cevap niteliğinde geliştirir; ülkeler ölçeğinde bireyin demokrasiye katılım ve denetleme rolünü bizatihi gerçekleştirememesi ölçekler sebebi ile değil, kendine daha küçük birimlerde kendini yönetme ve yönetimi denetleme pratiğinin öğretilmemesindedir. Cole demokratik katılımın gelişmesinde statülerin eşitliğini vurgular. Bunu sağlayacak en önemli araç eğitimidir ve bu eğitim mahalle-semt düzeyinde örgütlenerek pratik edilebilir, *endüstriyel vatandaş* çalışma hayatında doğrudan katılımcıdır ve siyasal demokrasi *endüstriyel demokrasinin* sağlanması ile başlar (Pateman, 1970: 69).

Bir başka açıdan siyasal karar alma sürecine katılım mevzu bahis olduğunda ölçek sorunu aslında demokrasinin kadim sorunlarından biridir. Örneğin Roma demokrasisinde fetihlerle birlikte genişleyen topraklardaki halkların da dönemin anlayışı orantısında yurttaş sayıldığını ve yönetime dâhil olmalarının benimsendiğini biliyoruz. Ancak yurttaşın fiziki uzaklıklar nedeniyle katılmaya hakkı olduğu halde meclislere gelmeyi reddetmesi, merkezi yapıya gelmenin hem maliyetli hem de yorucu olması katılım ve temsil hakkından feragati beraberinde getirmiştir. Dahl (2015: 99-

⁵⁹ İngiltere’de 20.yy da gelişen ve devletin ve dahi endüstrinin âdemi merkeziyet ilkesine göre kurulan küçük birimlerce yönetilmesini böylece bürokratik devlet tekelinin kırılarak kapitalizmin etkinliğinin sonlandırılabilceğini savunan ekoldür.

105) bu durumu; ülke genişledikçe uzak eyaletlerdeki insanlara da Amerikan vatandaşlığı verilmesi ancak oy kullanmak için Washington'a gelmek zorunda bırakılmalarına benzetmektedir.

5.1.3.2 Sivil Toplum

Liberal demokrasinin odağı bireydir ve fakat demokratik işleyen bir sistem içerisinde birey tek başınalık anlamında çoğu zaman etkileyici güç değildir. Her şeyden önce akılda tutulmalıdır ki, demokrasinin bizatihi varlığında olduğu gibi, yönetime ve karar almaya katılım ve kararların etkilenmesi noktasında demokratik örgütlenme şekilleri ve dolayısıyla sivil toplum mantığı da temellerini Anglo-Amerikan gelenekten almaktadır. Demokratik örgütlenme şeklinin altı çizilmelidir çünkü aile, cemaat, hemşehrilik, kabile gibi organik ve geleneksel birliktelikler içerisinde yer alma edilgenlik duygusunu geliştirir ve yurttaşlık bilinci ile siyasal otoriteyi etkileyebileceği duygusunu zayıflatır (Inkeles, 1974: 217).

Sivil toplum örgütü temel anlamda devlet biçimselliği ile aile gelenekselliği arasında, rıza temelli gelişmiş, kaynakları özerk, örgütlü bir birlikteliktir. Sivil toplum bugünkü anlamından farklı ama ilk olarak Aristo felsefesinde yer almaktadır; *politike koinonia* sivil alanı da kapsayan, yasalarla belirlenmiş kurallara sahip siyasal toplumdur ve sivil toplum üyesi olmak devletin bir parçası olmak demektir (Keane, 1993: 28). Bu anlamda biraz da kamusal alan-özel alan ayrımının olmayışında temellendirilen sivil toplum-politik toplum alanlarının ve anlamlarının iç içe geçmişliği 17. Yüzyıla gelindiğinde Hobbes tarafından başka bir biçimde ama yine ayrıştırılmadan tekerrür etmiştir; mutlakiyetçi bir çizgi ile örneğin din de dâhil olmak üzere tüm sivil toplum unsurları devlete içkindir, devletin yasası varken başka yasalara gerek yoktur (Hobbes, 2005: 121). Devletle sivil toplumun özdeş olmadığı görüşünden hareketle sivil toplum olgusunu kullanan Locke, doğa durumundaki topluluğun karşıtı olarak sivil toplumu işaret eder; sivil toplum sözleşme temellidir, rasyonel tercihlerin bir uzantısıdır ve mantık olarak devletin sınırlandırılması işlevini görür. (Keane, 1993: 81)

Hegel, Marx ve Engels'in, sivil toplumun burjuva sınıfı temelli geliştiği düşüncelerine benzer bir doğrultuda Gramsci, sivil toplum ve politik toplumu bir karşıtlık içerisinde konumlandırır; politik toplum bir tahakküm alanı iken sivil toplum

hegemonya/oydaşma alanıdır. Ancak özellikle Marx'ın sivil toplum için kullandığı *kötülükler alanı* görüşünden farklı olarak Gramsci, sivil toplumu sadece ekonomik temelli bir biraradalık olarak değil devletin kültürel ve ideolojik uzantısı olarak temellendirmektedir (Bobbio, 1979: 31). Son dönem sivil toplum tanımlamalarına ve etki alanına dair tartışmaları temellendiren Tocqueville'de ise sivil toplum, devlet gücünün iktidarlar tarafından kötüye kullanılması karşısında var olması gerekli bir savunma aracıdır; özgürlüğün ve eşitliğin bir arada sürdürülebilmesi için yerel yönetimlerin etkinliği ve siyasal ve ekonomik gayelerle bir araya gelmiş dernek ve birliklerin varlığı şarttır. Özellikle uzlaşma ve hoşgörü gibi temel demokratik değerlerin üretilmesi, büyük ve özgür okullar niteliğindeki sivil toplum birliklikleri ile gerçekleştirilecektir (1994: 27-36). Büyük ölçekler üzerinden uygulanan demokrasi süreçlerinde dahi mutlaka yerel yönetimlerin ve bağımsız sivil kuruluşların yer aldığı küçük birimlere ihtiyaç vardır.

Talcot Parsons'ın *sosyal topluluk* kavramı da sivil toplum tartışmalarının belirleyici noktalarından biridir. Buna göre, dernek ya da cemiyet biçimli örgütlenmeler, gönüllülük, üyelerin eşitliği ve prosedürlerin gerekliliği temeline dayanmaktadır. *Sosyal topluluğu* piyasa tipi örgütlenme ve bürokratik örgütlenmeden ayıran özellik, liberal anlayışın da benimsediği üyelere arası dayanışmadır. Azarya, toplum içerisindeki gruplar arasında yaygın olan karşılıklı yükümlülük ve beklenti durgusunun, sivil toplumun özünü oluşturduğunu belirtir. Gellner'e göre ise sivik ruh, toplumsal bağların ritüeller aracılığıyla güçlendirilmesine gerek kalmaksızın, bireyin kendi tercih ve iradesi ile toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmesidir (Erdoğan, 2005: 668-669). Keyman, örgütsel yaşamın temel boyutu olarak sivil toplumu gösterir. Sivil toplum mantığının gelişmesi için sivil örgütlenmenin siyasal ve ekonomik alandan bağımsız ve gönüllülük temelli ilerlemesi ayrıca devlet denetiminin de dışında tutulması gereklidir. Bu nedenlerdir ki son dönemlerde sivil toplum örgütlenmesi için (siyasal ve ekonomik alan dışı olarak) üçüncü sektör tabiri de kullanılmaktadır (Keyman, 2009:14).

5.1.3.3 Siyasal Elitler

Toplum bilimlerinde eşitsizlik halinin ön kabulü ile iki temel yaklaşım üzerinden güç ilişkilerini açıklamaya çalışılmaktadır; ekonomik eşitsizlik temelli tanımlanan sınıf kuram ve toplumsal farklılıklar üzerine açıklanan elit kuram. Halkın siyasetteki rolünü

ve karar alma mekanizmalarına katılım şeklini, temsili demokrasi, doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ya da elitist demokrasi kuramları üzerinden anlamaya çalışmak, demokrasinin koşullarını anlamak açısından daha açıklayıcı olmaktadır. Özellikle kamusal alan-özel alan ayrımının birey için modern demokrasilerde daha belirgin çizgilerle ayrılıyor olması, bireyin siyasete katılım durumunu da karakterize edebilmeyi sağlamaktadır. Siyasete ilgisiz birey, elit grubun etkinliğini artıran bir itkidir.

Antik dönem demokrasi uygulamalarından hatta Rousseau'nun *genel iradesinden* ve hatta Lincoln'un halkın, *halk için, halk tarafından yönetimi* açıklamasından farklı olarak modern demokraside, halkın, iktidarı doğrudan kullanımı mantığı, iktidarın elit bir kadroya devredilmesi ve bu elit kadroyu halkın denetleyebilmesi mantığına dönüşür.⁶⁰ Halk yönetmez, politika üretmez, karar almaz ya da uygulamaz, sadece iktidara talip küçük gruplar arasında seçim yapar. Burada küçük grup ya da elit kadro kavramı önemlidir öyle ki modern demokrasi için çoğunluğun yönetimi fikri büyük riskler taşımaktadır. Bu açıdan modern demokrasilerde mevcut siyasal elitler, rejimin koruyucusu ve güvencesidir (Uygun, 2017:183-187). Çoğunluğun zorbalığı ya da çoğunluğun despotizmi olarak da tabir edilen durum, yurttaşın siyasete ilgisizliği, rasyonel tercihlerde zorlandığı, tam bilgiye sahip olamayacağı, demokrasi karşısı olabileceği ya da yeterli sorumluluk duygusunu taşıyamayacağı gibi seçmen davranışı ölçümlerinin sonucunda edinilen ön kabuller ile temellendirilmektedir.⁶¹

Sartori, modern demokrasilerin karakteristiğinin elit yönetimler olduğunu, elit tanımının ise her bakımdan yönetmeye yetkin grup olarak yapılabileceğini söylemektedir (2014:166). Demokratik idealler ile gerçeklikler ve pratikler arasında uyumun gerekliliğini savunan tezinde, demokrasi kurulduktan sonra demokratik

⁶⁰ Elit kuramlar üç temel başlıkta toplamak mümkündür. Seçkin elitist kurama göre; toplumun daima seçkin küçük bir grup tarafından yönetildiği değişmez bir kuraldır. Bu küçük grup doğal seleksiyon ile sürekliliğini sağlar ve etki alanlarının yoğunluğu onları daima güçlü kılar. Çoğulcu elit kuram; çoğunluğu ilgilendiren karar alma süreçlerinin küçük bir grup tarafından yönlendirildiği savının tersine iktidara sahip olana küçük grubun çeşitlilik gösterdiğini, gücünün halk tarafından denetlendiği ve sınırlandırıldığını savunur. Demokratik elit kuramda; liberal kuramın bireyi korumak adına devleti sınırlandırması mantığı mevcuttur. Demokrasinin sürdürülebilirliği için küçük elit grubun diğer elit grupları ve toplumsal tabanı gözetiyor olması, sivil toplum bilinci ve denge hali gereklidir. Ayrıca elit gruba dâhil olabilmek ve iktidarı kullanabilmek için fırsat eşitliğinin varlığını koruması da önemlidir. Halk desteğini almamış elit grup varlığını totaliter bir rejime dönüştürme tehlikesi taşır. Demokratik elit kuramın bir alt kırılımı olarak türeyen demo elit perspektifte ise, halk katılımının imkân dâhilinde gerçekleştirilebilme olasılığında dahi gereksiz olduğu ve demokrasinin gelişimi için elitlerin bağımsızlığının (görel bağımsızlık değil mutlak bağımsızlık) büyük öneme sahip olduğu savındadır.

⁶¹ Sartori' ye göre seçmen davranışının nedeni açıklanmak zorunda değildir. Bireyin-halkın siyasete ilgisizliği bir veri olarak kabul edilmelidir ve bundan dolayı bir müsebbip aranmamalıdır. Katılımcı demokrasi kuramcıları ise, bireyin siyasal ilgisizliğinin toplumsal koşullardan kaynaklandığını ve özellikle siyasal elitlerin oluşturduğu dar karar alma sistematığı değişir ise bireyin de siyasete aktif katılmada istekli olabileceği savı mevcuttur (Uygun; 2017: 180-181).

ideallerin asgariye indirilmesi gerekliliğinden bahseder. Halkın görevi demokrasiye etkin katılım değil, elitleri seçilmesinde ve politikalarının biçimlenmesinde *tepki* eyleminde bulunmaktır. Siyasal kararları verecek olan halk değildir, halk, kendisine sunulan kararlar arasında seçim yapar. Schumpeter, demokrasiyi, halkın kendini yönetecek olanları kabul ya da reddetme olanağı olarak tanımlar (1967:96). Demokrasinin başarı koşullarını sıralarken demokratik elitizmi destekler nitelikte kullandığı “politikanın insan malzemesi” şartı, bütünsel bir halk imgesini değil, siyasi partiler ve siyasal muktediri ima etmiş bir koşuldur. Halka demokratik sürece katılım için tanınan tek hak olan oy verme sürecinde, bireyin seçim yapabilmesi için mutlaka iktidar talipleri arasında etkin ve hoşgörüyeye dayalı bir yarışma olmalıdır ve bunu sağlayabilmek için de basın ve ifade özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesi koşulu ile var olmalıdır. İfade özgürlüğünün sınırı konusunda Uslu’ ya göre (2013: 198)

“İfade hürriyetinin sınırını çizen ölçü, tıpkı diğer temel haklarda olduğu gibi, diğerlerinin haklarının ihlalidir. Bu ölçü pek tabii bütün tartışmaları ve belirsizlikleri bıçak gibi kesecek bir niteliğe sahip değildir, ancak en azından süreklilik taşıyan keyfîlik ve tarafgîrlîk eğilimi-baskısı karşısında bizlere ifade hürriyetini korumak için mihenk taşı olarak başvurabileceğimiz “bir ölçü” vermektedir... “ölçü birimi” ise zarar kavramıdır.”

Dahl, ideal olarak gördüğü demokrasi kavramı yerine poliârşi tanımını daha uygulanabilir ve gerçekçi olduğu teziyle ortaya sunar. Ulus-devlet ölçeği ve şartlarında Rousseau’nun *genel iradesi* uygulanamayacağından, sıradan vatandaşın demokrasi sürecinde oynayacağı rol de oy verme ile sınırlıdır. Bu hem bir pratiklik şekli olarak işlev görür hem de Dahl’a göre insan zaten “siyasal *bir hayvan*” değildir (1963: 59-61). Periyodik seçimler ve seçilmiş grubun başka bir elit grup ile bu seçimler aracılığıyla değiştirilebileceğine duyulan inanç, poliârşileri diktatörlükten ayıran denetleme biçimleridir. Bundan daha fazlası poliârşiler için tehlike arz eder çünkü alt sosyal tabaka otoriter eğilimli ve algı yönetimine açık bir karakterdedir.

Bu noktada bu küçük grup kurgusunun demokrasi ile ne derece örtüştüğü sorusu akıllara gelmektedir. Schumpeter’ in *demokratik elitizm* kuramı bu durumu açıklayan örneklerden biridir. Elit gruplara güç, iktidara sahip olsun ya da olmasın orantılı olarak dağıtılmalıdır. Ancak bu şekilde seçilmiş ve iktidarı elinde tutan elit grubun denetimi bağımsız elitler (akademi, yargı, basın vb.) tarafından orantılı olarak yapılabilecektir.

Öyle ki ulus-devlet ölçeğinde zaten halkın karar alma sürecine etkin katılımı efektif olamayacaktır, bu durumda yönlendirme-kontrol etme rolleri bağımsız elitler tarafından, yönetim ise seçilmiş elitler tarafından üstlenilecektir.

“Pareto, Mosca ve Weber gibi elitist teorisyenlere göre demokrasiye en büyük tehlike, kitleden ve çoğunluktan gelir (çoğunluğun despotizmi) ve elitlerin kitle baskısından uzakta kalması, popülist demagojinin baştan çıkarmalarından kaçınmak için hayati önemdedir. İstikrarlı bir demokrasi ise, parti sistemi içinde örgütlenmesi yoluyla seçmenlerin pasif ve siyasete karşı ilgisiz tutulmasına dayalıdır” (Bellamy, 2005: 93-101; Aktaran Demirci 2008: 650).

Uygun (2017: 181), günümüzde elit grupların yönetiminin gerekliliğine bir neden daha gösterir; sanayi ve sanayi ötesi toplumda kararların süratle alınması gerekliliği. Hali hazırda ulus-devlet ölçeğinde halkın karar alma sürecine katılımının zorluğu, karar almada hızlı hareket etme gerekliliği de olunca imkânsız hale gelmektedir. Özellikle uluslararası rekabetin gidişatını etkileyen durumlarda karar alma sürecinde hem hızlı davranmak hem de teknik bilgiye sahip olmak büyük önem taşımaktadır. Mosca, elit azınlık tarafından yönetimin her rejim için söz konusu olduğunu söyler, her devlet bir yönetici sınıfının elindedir. Halk gözünde bu durumu meşrulaştırmak bazı siyasal formüllerin kurulmasını gerektirir bu da iktidarın kökenini bir ideolojiye dayandırarak gerçekleri örtülmesi şeklinde olur. Bir ileri aşamada ise Michels, “oligarşinin tunç kanunu” olarak isimlendirdiği bir görüş ile demokrasinin olanaksızlığına vurgu yapar; demokrasi içerisinde iktidar ya da iktidarı denetleyen tarafta oluşan her örgütlenme lider merkezli yapılar olduğundan oligarşik karakterlidir dolayısıyla demokrasiyi olanaksızlaştırmaktadır (Uygun, 2017: 181-188).

Mills, iktidarı elinde tutan küçük grup için hangi siyasal partinin seçimi kazandığının önemsiz olduğunu öne sürer, seçkinler türdeşdir ve her kimler oluşturuyorsa fark etmeksizin motivasyon aynıdır. Yani büyük ölçekli şirketlerin, sosyal statüleri, eğitimleri ya da ekonomik gücü benzer kişilerin ya da hatırı sayılır askerlerin oluşturduğu türdeş bir grup ve iktidarı elinde tutmanın getirilerine odaklanmış bir motivasyon söz konusudur (1974: 380-386). Aron’a göre de demokrasi içerisinde elit grubun varlığı etkin ve kaçınılmazdır ve dahi elit grubun karakteristiği toplumsal yapıyı etkileyebilecek güçtedir. Toplumda önemli elit grupları; siyasi liderler, askeri elitler, işçi gruplarının liderleri, hükümet yetkilileri ve ekonominin önde gelen

gruplarının üyeleridir ve elit birliktelikleri, uzlaşa ve gruplar arası dayanışma büyük önem taşımaktadır.

Lipset, (1959: 90-95) istikrarlı bir demokrasinin koşulu olarak toplumu oluşturan bireylerin eğitim düzeyleri ve ekonomik kalkınmayı ilk sıraya yerleştirmektedir. Eğitimli bir orta sınıfın gerekliliğini her fırsatta vurgular ve elit grup ile halk arasındaki köprünün orta sınıf eliyle kurulabileceğini söyler. Demokrasiye yöneltilen –özellikle seçkinciler tarafından- zorlu sorulardan biri de sıradan bir halkın kendini yönetmesi ile ilgili yetkinliğidir. Çok basitçe örneklemek gerekirse, bir hekime ya da konusunda uzman herhangi bir kişiye ilgili konuda başvuru yapılabilir mi devlet yönetimi de bir uzmanlık gerektirmeyecek midir? Bu konu ile ilgili Dahl (2015: 201-210), günlük yaşam içerisinde yer alan ve ikincil bir konu olarak nitelenebilecek olaylar ile bir devlet yönetiminin aynı şey olmadığını öne sürer ki devlet yönetimi bilimsel bilgidan daha fazlasını gerektirir. Ayrıca günlük ve bireysel uzmanlık gerektiren konularda dahi yine son karar uzmanlığına başvurulmanın değil bireyin kendisinin olacaktır. Benzer şekilde hükümet yetkilileri de uzmanlardan zaman zaman görüş ya da profesyonel yardım alabilir ancak bu yasaların ve dolayısıyla cezalandırma uygulamalarındaki kontrollerin uzmanlar eliyle yapılabileceği anlamına gelmemelidir. Bu noktada vatandaşın kararlar alınırken katılımı, demokrasinin vazgeçilmez bir şartı olan bilgilendirilme ve sosyal ve politik kurumların bireyi yetiştirme sorumluluğunun da iyi çalışıyor olması gereklidir. Ek olarak bilgiye ve yeteneğe bağlı aristokrasi içerisinde seçimlerin nasıl yapılacağı mevzusu, zamanla doğuma bağlı oligarşiye açık hale gelebileceği ihtimalini de taşımaktadır.

Dahl (2015: 199-201), bir yönetimin demokratikliğinin emaresi olan yurttaşın tanınan temel hakların, katılım, görüşlerini açıklama, tartışma, oy verme, oyların eşit kabul edilmesini isteme, karar verme sürecine katılma vb.- anayasal bir belge ile taahhüdüne ek, etkin olarak yürütüleceğinin teminatı ve düzenlemelerinin de olması gerektiğini belirtir. Platonun, koruyucular sınıfı dediği ve daha sonra seçkincilik ile de çok yakın çizgilerde ilerleyecek olan, devletin yönetimi için hem daha bilgili hem de ahlaken sonsuz iyilik sağlamayı amaçlamış elitlerin yönetimi, güce kavuştuğu anda muktedir olanın doğası gereği kayırmacılığa ve yozlaşmaya evirilecektir. Arendt'in savaşların, devrimlerin ve dolayısıyla şiddetin yüzyılı dediği 20. yüzyılı düşündüğümüzde, Stalin ya da Hitler gibi örnekleri artırılabilir despotik yönetimlerin politik nedenlerden ya

da şahsi paranoyalardan dolayı binlerce insanın ölümüne, işkencelere, hak ihlallerine, zalimliklere imza attıkları açıktır.

Crouch'a göre (2004) ise:

“Elitlerin yönetimi Batılı toplumlarda işçi sınıfının siyasal önemini yitirmesine, refah devletinin aşınmasına ve sosyal demokrasinin ya da genel olarak eşitlikçi siyasetin çözümlüğüne bağlı olarak ortaya çıkar. Zenginlik ve iktidarın ayrıcalıklı küçük bir kesimin elinde toplandığı bu yeni toplumsal ve siyasal ortam giderek demokrasi öncesi koşulları hatırlatmaktadır. Bu nedenle ‘Batılı liberal demokrasiler, gücün ve zenginliğin yarattığı hiyerarşilerin sorgulanmadığı, güçlü ticari çıkarların siyasal gündeme hâkim olduğu, yürütmenin işlemlerinin giderek daha anlaşılabilir ve gizli kapaklı hale geldiği ve siyasi elitler ve halk arasındaki aralığın giderek büyüdüğü bir çeşit feodalizme benzemeye başla(maktadır). Sıradan insanlara düşen tek görev, genellikle neoliberal konsensüs etrafında birleşmiş bir siyasal elit düzenine sembolik ve aldatıcı bir meşruiyet kazandırmak’ olarak belirmektedir” (Aktaran Akkanat, Cox, Levine, Newman, 2009: 163).

Diğer taraftan demokratik elit teorisi bakımından düşünüldüğünde eşitlik olgusu önemle vurgulanmaktadır. Elitist anlayışta eritilen bu eşitlik olgusu, gücün toplum içerisinde nasıl eşit dağıtılacağı sorusundan ziyade bu güce ulaşmak için eşit fırsatların sağlanıp sağlanamadığı üzerinedir (Bachrach, 1962: 97- 99). Demokrasinin istikrarı ve sürdürülebilirliği bakımından diğer elit grupların ve toplumun desteği önemli görülmekte, halk desteği olmaksızın işletilen bir sistemin her an totalitarizme dönüşeceği kaygısı vurgulanmaktadır. Demokrasi sınırlarında varlık gösterecek bir elit grup ancak etkin halk desteği ve sosyal güçlerin, öteki güçlü elit gruplarınca dengede tutulması ile gerçekleştirilebilir.

5.1.3.4. Medya

Demokrasinin koşulları olarak sıralanan kurumsal yapıların alt metninde kuvvetler⁶² ayrılığı ilkesi yer almaktadır. Aşırı devlet gücünün ve devlet organlarının yetkilerinin sınırlandırılması olarak özetlenebilecek kuvvetler ayrılığı ilkesi, yasama, yürütme ve yargının birbirlerine ve total hukuk devletine karşı konumlandırılması ve denge hali

⁶² Modern demokrasinin bugün sayılan üç gücü; yasama, yürütme ve yargı, 17. yüzyıla gidildiğinde krallar, lordlar ve halk olarak sıralanmaktaydı. Ayrıca bugün yaygın kullanımda medya dördüncü güç olarak atfedilse de bir dönem ordunun dördüncü güç konumunda olduğuna literatürde rastlanmıştır.

olarak düşünölmektedir. İlk olarak İngiltere Parlamento üyesi Burke tarafından basın balkonu işaret edilerek kullanılan *dördüncü kuvvet* metaforu ise (Hampton, 2009 :3-4) biçimsel olarak *kuvvetler* arasında sayılmasa dahi siyasal içerisinde oynadığı rol bakımından medya kastı ile anılır olmuştur. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılığı liberal demokrasinin koşuludur ve dördüncü güç atfedilen medya, diğer üç gücün kullanılmasının halk adına kontrol edilmesi amacındadır. Özellikle Amerika'da medya şekli olarak olmasa da dördüncü güç olarak nitelenir; basın diğer üç gücü, yani başkanı, kongreyi ve adalet sistemini, halkın gözetleyicisi olarak denetler. *Bunu garantilemek için, Amerikan Anayasası First Amendment (Anayasaya olan ilk ekleme, değişiklik) "kongre basın özgürlüğünü kısıtlayacak yasa yapmayacak" kuralını getirmiştir"* (Erdoğan, 1999: 34).

Liberal felsefeye göre medya, liberal demokrasinin varlığı için ön koşul olan *tam bilgi sahibi olma* haline hizmet etmektedir. Örneğin Aktan, (2016: 11) demokrasinin imkânsızlığının bir nedeni olarak eksik enformasyonu gösterir; idealize edilmiş demokrasiden farklı olarak realitede seçmenler seçim zamanlarında adaylara, siyasal partilere, hükümet politikalarına ve bu politikaların sonuçlarına ilişkin tam bilgiye sahip değillerdir. Tam bilgiye sahip ol(a)mama hali gerekli haber alma mekanizmalarının eksikliğinden kaynaklanıyor olabileceği gibi bir diğer neden de seçmenlerin bilgi edinme yönünde isteksizlikleri olarak sayılabilir;

"Halkın tüm üyelerinin siyasal yönetim ve siyasal kararlarla yakından ilgilenmesi mümkün değildir. Siyasal ilgisizliğin seçmen açısından rasyonel gerekçeleri vardır. Seçmenin bilgi edinmek ve bilgileri değerlendirmek için katlanmak zorunda kaldığı "işlem maliyeti" onu siyasal alana karşı ilgisizliğe sevk eder. Seçmenlerin kamu politikaları hakkında az bilgi toplama güdüsüne sahip olmalarının bir başka nedeni de, kendi kararlarının seçim sonuçlarını belirlemesi yönünden çok güçlü olmadığına inanmalarındır. Böylesi bir durumda, seçmenler siyasal karar alma sürecinde tercihlerini açıklamada kayıtsız kalabilmektedirler. Diğer nedenler bir tarafa bırakılsa dahi, tek başına "siyasal bilgisizlik" ve "siyasal ilgisizlik" faktörleri "demokrasinin imkânsızlığını" ikna edici biçimde ortaya koymaktadır." (Aktan, 2016: 11)

Buna ek dördüncü kuvvet benzetmesi ile yoğun etkinliğine vurgu yapan düşünürlere göre medya, oynadığı gözlemci rolü ile iktidarları sınırlandırma işlevi görmekte ve farklı görüşlerin karar alma mekanizmalarına taşınması görevini üstlenerek demokrasinin çok sesliliğini beslemektedir. Giddens, küreselleşmeye bağlı olarak

insanların gündelik yaşantılarından çok uzakta olup bitenlerle etkileşim halinde olduğunu ve kendi yönetilme tarzları hakkında bilgi edinmek güdüsüyle demokrasi taleplerinin arttığını belirtmektedir. Bu noktada medyanın ve özellikle görsel medyanın rolü önemlidir. Tiananmen Meydanı'ndaki çatışma örneğinde olduğu gibi, hükümetler, uydu aracılıklı televizyon yayınlarından sebep, vatandaşların izledikleri programlar üzerindeki denetimlerini sürdürmemektedirler. (2004: 364-365).

Başka bir açıdan değerlendirmek gerekirse, Marx'ın "*egemen sınıfın düşünceleri bütün çağlarda egemen düşüncelerdir*" sözleri ile ifade olan, algı üreten ve bilgiye yön veren zihinsel gücün aslında maddi gücü olan egemen sınıf olduğu düşüncesidir. "*Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, zihinsel üretim araçlarını da elinde tutar. Bunlar o kadar iç içe geçmiş durumdadır ki kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu hâkim sınıfa bağımlıdır*" (Marks ve Engels, 2008: 75). Marx için düşünceyi açıklama ve basın özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğüdür ve üretim araçlarının sahibi olan sınıf, egemen düşünceyi de üreten sınıftır. Ayrıca medya sadece haber ve bilgi üretimi için değil Adorno ve Horkheimer'ın deyimiyle eğlence endüstrisi için de varlık gösterir. "*Fun (komiklik) şifalı sudur. Eğlence endüstrisi onu sürekli reçetesine yazar. Güldürmek insanları mutlu olduklarına inandıran bir aldatma aracıdır*" (2010: 188).

Ramonet, modern demokrasinin *güçlerinin* kendi işleyişleri içerisinde kimi zaman hata yapabileceğini, yasaların, düzenli ve adil seçimlerin, hukuk devleti düzeninin en azından kuramsal olarak yürütmeden bağımsız olduğu demokratik ülkelerde bile iktidarın kötüye kullanılabileceğini söylemektedir. Bu durumda dördüncü güç olarak tabir edilen medyanın sorumluluk alarak, adil olamayan kararlara ve işleyişlere demokrasi temelinde karşı koyması, eleştirmesi ve kararları tersine çevirebilmesi işlevi yüklenmiştir (2004: 4). Ancak bu savlarla demokrasinin üç gücünü bağımsız olarak denetlediği öne sürülen dördüncü kuvvet olarak sayılan konvansiyonel medyanın artık bu işlevini büyük oranda yitirdiğini söylemek doğru olacaktır. Temelde genel toplumsal kanının ve beraberinde farklı grupların talep ve görüşlerini dile getirmesi beklenen, liberal demokrasinin özel mülkiyet mantığı içerisinde yapılanmış, toplumsal en yüksek faydayı ve demokrasiyi savunduğu düşünülen medyanın, ticari kaygılar güderek çoğu zaman siyasal yandaşlık içerisinde bir algı sürecine dönüştüğü yaygın olarak kabul edilmektedir. Özellikle tekelleşmenin yoğunlaşması ile belli ticari

kuruluşlar içerisindeki medya yapılanmaları, medya gücünün demokrasiyi ve sürdürülebilirliğini sağlaması bir yana dursun, demokratik siyasal sistemin salt varlığı için dahi tehlike oluşturmaktadır.

Konvansiyonel medyanın işlevselliği konusunda bu savunular gelişirken yeni medyanın gücüne ilişkin tartışmalar farklı şekilde ilerlemektedir. Ağ tabanlı ve ağ bağlantılı, konvansiyonel medya ile de ortak yönleri olan ancak yeni bir güç, *beşinci güç* (Dutton 2009: 2) olarak da tanımlanan ve internet tabanlı enformasyon sistemi olarak tarif edebileceğimiz yeni medya, önceleri ordu merkezli güçler daha sonra da medya için kullanılan *dördüncü kuvvet* tanımlamasının yeni/güncel karşılığı olarak varsayılabilir. Demokrasi adına bu yeni gücün getirisi, hükümet enformasyonları ve siyasal ve ekonomik odaklarca yönlendirilen medyaya karşı, bireyin ağ içerisinde yerini alması ve diğer güçlerin hesap verebilirliğini artırmak için interneti kullanma olanağı sağlamasıdır (2009: 10-11). Manuel Castells'in ağ *toplumu* (1997) olarak tanımladığı, ilişkilerin küresel ve yerel bağlarla örüldüğü ve toplumsal ilişkiler ile siyasal ve sivil arasındaki ilişkileri de yeniden düzenleyen yeni medya, aynı zamanda hem yeni tarz bir kamusal alan hem de yeni dinamikleri olan bir sivil toplum mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir tür alternatif medya olarak da nitelenebilecek yeni medya aracılığıyla yerele özgünün küresel olduğu, küresel bilginin de yerelde yer bulduğu biz zaman-mekânsızlık oluşturmuştur. Bu anlamda yeni medya, konvansiyonel medya tekellerinin ve devletin kontrol alanının dışında, yurttaşın/bireyin kontrolünde ilerleyen, kısa zamanda büyük grupları mobilize edebilen, bu manada demokrasi içerisindeki muhalefet mantığını da etkili işletebilen bir sistem halindedir. Downing'e göre, (2003: 283-294) alternatif/yeni medya siyasal katılım bilincine oldukça fazla katkı sağlamaktadır. Siyasal alanda temsil edilemeyen azınlıkları ya da farklı grupları politikleştirmekte, bilinçlendirmekte, örgütlenmelerine aracılık ederek etken hale dönüştürmektedir. Bu örgütlenme içerisinde hiyerarşi ya da biçimsel bir yapı yoktur, kolektivite ve ortak çıkar vardır. Downing'in tabiriyle *başkaldırı iletişimi*, hem statükoyla hem de statükonun üretim araçlarıyla mücadele içerisinde yer almaktadır.

Yeni medyanın işlevselliği, en çarpıcı örneği ile Arap Baharı/Twitter/Facebook Devrimi olarak bilinen toplumsal harekette çarpıcı şekilde izlenmiştir. Tunus'ta başlayan ve kısa sürede diğer Arap ülkelerine yayılan hareket, enflasyon, işsizlik,

bireysel hak ihlalleri, yaşam koşullarının kötüye gitmesi vb. nedenlerden şikâyetçi, bir birinden bağımsız mekânlarda yaşayan birey/grupların sosyal ağlar üzerinden örgütlenmesi hareketidir; Sokağa dökülün sloganlı çağrı ile kısa zamanda 90 bin kişi örgütlenerek eyleme başlamıştır. Benzer hareketler olarak Londra isyanları, *We Are 99% Occupy* Wall Street hareketi, İran Yeşil devrimi, çeşitli Greenpeace ve change.org eylemlilikleri ve Gezi olayları sayılabilir.

“Yeni medya çağı üzerine çalışın ilk ve önemli kuramcılardan biri olan Mark Poster, bu kavrama 1995 tarihli kitabında değinmiştir. Kitabına II. Medya Çağı adını veren Poster XX. yüzyılın sonlarında ileri kapitalist ülkelerde iletişim araçlarının geçirdiği dönüşümün altını çizmektedir. Başka bir deyişle, Poster kapitalizm ile yeni medya arasındaki bağa dikkat çekmektedir. Poster geleneksel medyanın hakim olduğu dönemi, I. Medya Çağı olarak tanımlamaktadır. Poster, I. Medya Çağı'nın azınlığın çoğunluğa yöneldiği, merkezi, tek yönlü, devlet müdahalesine yatkın olduğunu ifade etmiş ve katılımcıların pasif bir kitle özelliği taşıdığını ifade etmiştir. Yeni medya çağını ya da kendi deyişiyle II. Medya Çağı'nın ise; etkileşimin ön planda olduğu, çoğunluğun çoğunlukla iletişime ve etkileşime geçebildiği, merkezi olmayan, çift ve çok yönlü iletişime dayalı, devlet müdahalesinden uzak ve demokratik bir özellik taşıdığını ifade etmektedir” (Aydoğan, 2010: 2, Aktaran Aydoğan, Kırık, 2012: 60).

Günlük yaşamda bir araya gelmesi imkânsız, aynı dili, aynı kültür hatta pek çok konuda aynı dünya görüşünü paylaşmayan gruplar, yeni medyanın interaktif olma özelliğiyle edilgen hallerinden kurtulup demokratik gereklilikte olduğu gibi fikirlerini özgürce paylaşmakta, hak aramakta ve karar alma süreçlerine etki etmektedir. Siyasal hesap verebilirliği zorlamakta, gündem oluşturmakta, örgütlenme hakkını devreye sokarak demokrasiye güç katmaktadır. Hâlihazırda küreselleşme sürecinde enformasyonun hızı malumken, sanal sosyal ağlar sayesinde az gelişmiş coğrafyaların yerlileri, gelişmiş ülkelerin demokrasi ve refah seviyelerini yakından izleyerek belki de bugüne kadar demokratikleşme konusunda yavaş akan zamanı hızlandırmaktadır.

5.2. Türkiye’de Siyasal Kültür

Przeworski (1991:26) kasabadaki tek oyun alegorisini, demokrasinin her şeyden önce demokrasiden başkaca bir rejimin söz konusu dahi edilemeyecek olması ile güçleneceği üzerine kurar. Ön kabul tek meşru yönetim biçiminin demokrasi olduğudur ve kurumlar bu ön kabul üzerine kurulmalıdır. Bu ön kabulün Türkiye için

varlığından hareketle, Karpat, Türkiye’de demokrasinin tutunduğunu ve kökleşeceğini çünkü tarihsel, kültürel ve sosyal koşulların demokrasi için elverişli olduğunu söylemektedir; demokrasinin temeli olan özgürlük fikri, Türk toplumunun tarihsel uzam içerisinde önemseydiği ve koruduğu bir anlayış olarak süregelmiştir. Özellikle göçebe yaşamı, Oğuz boy kültürü temelinde şekillenen özgürlük düşüncesi, yerleşik hayatta siyasal özgürlük olarak önemsenmiş, yerleşik düzende yaşayan özgür halk düzeni esas alınmıştır (2010: 20-23).

Bu olumlu değerlendirmeye birlikte Türkiye’de demokrasinin kökleşmesi ve istikrar kazanması önünde bazı kültürel meseleler bulunmaktadır.

5.2.1. Yerleşik Kültürel Sorunlar

5.2.1.1. Devlet Kültü ve Vesayetçilik

Türk siyasal kültürü incelenirken devlete atfedilen anlam açısından Özbudun’un “baba devlet” kurgusu da dikkat çekicidir; Osmanlı’da temellenen otoriter devlet yapısı, bireysel özgürlüklerin gelişmesini engellemiş ve toplumda güçlü bir itaat duygusu geliştirmiştir bu da otoriter sistemi daha da güçlendiren bir sarmala dönüşmüştür. Halka göre devletin menfaatleri her şeyin üzerindedir ve birey devlet için vardır. (2010: 17-26) Aslında öncesinde Platon,⁶³ özetle toplumsal sınıfları belirlediği ve bunlardan koruyucu sınıfı anlatırken savaşı olacak her çocuğun doğduğunda anne-babasından alınması, yetiştirilmesinde devlet yuvalarının kullanılması ve tüm sorumluluğun devletçe üstlenilmesi yani biyolojik bir bağdan aşkın olarak devlet himayesinde yaşayabilmesi üzerine bir yapıdan bahsetmektedir. Benzer şekilde Weber’in (1964: 52-64) geleneksel otoritede konumlandığı patrimonyalizm, yani itaat eden-emir veren ilişkisi, kadim ve kutsal temellerle meşruiyetini sağlamıştır. Patrimonyal sistemde adalet kurgusu siyasal otoritenin koruduğu memurlar ve piyasa sömürsüne karşı kanat gerdiği tebaası lehine işlemekte, böylelikle alternatif otoritelere yer açılması önlenmekte ve tebaa gözünde de *koruyucu baba* olgusu belirlemektedir. Osmanlı için de bu patrimonyal ilişkinin var olduğu söylenebilir ve buna ek olarak heterojen toplum yapısı ve farklı azınlık grupların imparatorluk topraklarında muhafaza ediliyor olması ve daha da önemlisi üretim-tüketim

⁶³ Bkz, Platon, Devlet, (2000)

ilişkilerinin her aşamasında otoritenin ‘adalet’ anlayışı ile müdahale edebiliyor olması “baba devlet” anlayışını geliştirmiştir.

Mumcuoğlu, devlet geleneği ve siyasal kültür bağıntısı içerisinde, Osmanlı Devleti’ni çağdaşlarından ayıran belirgin özelliklerinden biri olarak padişahlık kurumunu göstermektedir. Padişah, mutlak monarşi tanımlarının ötesi bir kurumdur, öyle ki kilisenin ya da dini kuralların sınırladığı kraldan dahi farklı olarak şeriat kurallarının fetva sistemi ile tereddütsüz devredışı bırakılabildiği, sınırlanamayan bir otoritenin varlığıdır. İslamiyet öncesinde de devlet, hükümdar ailesinin ortak malı olarak kabul ediliyor ancak İslamiyet sonrası Türk devletlerinde de kabuller farklı değildir sadece muktedir hilafetin dinsel gücü eklenmiştir. Dinsel güç denilen kavram ise devlet işlerinin çözümünde dünyevi kuralların yetmemesi halinde şeri hükümler ile sorunların giderilmesi olarak işletilmiştir (1982: 86-87). İncılık, özellikle Fatih Sultan Mehmet dönemi ve sonrası İslami kaidelerden bağımsız ve hatta aşkın bir devlet yönetiminden bahsetmektedir. Bu yönetim tarzının kaynağı Türk-Moğol geleneği olarak gösterilen örfi hukuk tarzıdır; gelenek ve göreneklere atıftan bağımsız, iktidara sahip kişinin aklı temelli topluluk yararına konulan kurallar aracılığıyla yönetimdir (1958: 22).

19. yüzyıl savaş yenilgileri ve Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde varlığını baskın olarak hissettiren Batı öykünmesi, diğer pek çok konuda olduğu gibi siyasi yapıda ve dolayısıyla demokrasi konusunda da bütünleşme çabasını beraberinde getirmiştir. Karpat, Tanzimat Fermanı’na kadar devletin rolünün, özellikle orta sınıf olarak görülebilecek kesim için, kooperatif örgütlenme şekli ile farklı dini-etnik gruplar arasında huzuru sağlamak olduğunu söyler. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanları birey ve vatandaşlık kavramını geliştirmiş ve siyasi kimlik dini kimlik üzerine kurulmaya başlayarak, dini kimliklerin siyasi boyut kazanmasına yol açmıştır, bunun sonucu olarak da toplum çoğunluk (Müslüman) ve azınlık (gayriMüslim) olarak ayrışmaya başlamıştır. Nüfus sayımları vergiye esas teşkil etmesi için yapılırken 1850 sonrası din, etnik köken, kadın-erkek sorularına esas kayıtlar tutulmaya başlamış, devlet kurumlarında kullanılan dilin Türkçe oluşu Müslümanlaşma ve Türkleşme doğrultusunda ayrışmanın hızlanmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak Ortodoks cemaat, dil ve kültür üzerinden yaşanan bu farklılaşmanın bilinci ile Bizans’ı diriltmek gayeli dinin millileştiği bir ortaklığa girmiş, buna karşı gelişen Panislamizm ise

Osmanlı Müslümanı kavramı ile cemaatten *milli topluluk* fikrine yönelmeye başlamıştır (Karpat, 2010: 37-38).

Özellikle Avrupa’da eğitim alan ve Batı değerlerini benimsemiş entelektüel grup, ülkenin gerilemesinin nedenlerinden biri olarak mutlakiyet rejimini göstermiş ve meşrutiyete evrilme için de demokrasinin İslami kurallar açısından yeniden yorumlanması gerekliliğini öne sürmüştür. Yeni Osmanlılar olarak bilinen grup tarafından ortaya atılan ve dönemin İslamcı grupları tarafından da kabul gören ‘usul-ü meşveret’ söylemi, demokrasinin bu sayede gündeme gelmesini sağlamıştır (Türköne, 2011: 15).

Devlet kültürünün hem sonuçlarından hem de dönüp onu besleyen unsurlardan birisi de vesayetçilik anlayışıdır. Türk siyasal hayatında bürokratik vesayet kavramı çok belirgin olarak hissedilir ve köklerini Osmanlı’dan almaktadır. Osmanlı Devleti’nin politikalarında önemli yer tutan fetih politikası, nüfuz kazanmak, dini ya da ekonomik her ne sebeple olursa olsun askerin ve askerin de içerisinde bizzat bulunduğu yöneten sınıfın devlet içerisinde neredeyse kutsallık atfedilecek bir statüye sahip olmasına neden olmuştur. Bu anlamda devlet ve dolayısıyla temsilcilerine atfedilen kutsallık, cumhuriyet döneminde egemenlik fikrinin halk lehine dönüşmesine dek geniş kabul görmüş bir kültür olmuştur.

Siyasal kültür bağlamında vesayet ve askeri müdahale fiilini değerlendiren Finer, kültür düzeylerini gelişmişten zayıfa doğru “olgunlaşmış siyasal kültür” (mature political culture), “gelişmiş siyasal kültür” (developed political culture), “zayıf siyasal kültür” (low political culture) ve “minimal siyasal kültür” (minimal political culture) olarak belirlemektedir. Buna bağlı olarak da askeri müdahale “nüfuz” (influence), “tehdit”, (blackmail), “sivil yönetimi değiştirme” (displacement of civilian government) ve “sivil rejime son verme” (supplantment of civilian régime) olmak üzere dört askeri müdahale düzeyi belirliyor (Finer, 1962; 139).

Türkiye’de, daha çok yönetime nüfuz etme (Milli Güvenlik Kurulu, YÖK, Anayasa Mahkemesi, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi... gibi), sivil yönetimin tehdit edilmesi (12 Mart Muhtırası ve 28 Şubat MGK kararları ve bu süreçte İçişleri Bakanı Akşener’in tehdit edilmesi... gibi) ve sivil yönetimlere geçici olarak son verilerek değiştirilmesi (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleri) söz

konusu olduğuna göre, Türk toplumunun mevcut siyasal kültürünün olgunlaşmış siyasal kültür düzeyine çıkamayıp; “gelişmiş siyasal kültür” ile “zayıf siyasal kültür” arası bir düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum da, Türkiye’de belli aralıklarla ortaya çıkan askeri darbe ve muhtıraların sebebini açıklar niteliktedir (Kaya, 2013: 505-506).

5.2.1.2. Muhalefet Kültürü

Demokrasinin varlığı için en önemli noktalardan biri olan muhalefet kültürünün niyet olarak Türk siyasal tarihinde güçlü bir yeri olduğu söylenebilir ancak etkinliği konusunda aynı güçlü etkiden bahsetmek zorlaşır. Türkiye demokrasisinde muhalefet etkisizliği söz konusudur. Batı demokrasisinin itici gücü olan burjuva sınıfının Türkiye’deki cılız yapısından daha önce bahsedilmişti. Bu cılızlığa bir de Türk devlet kültürünün buyurgan yapısı eklendiğinde sivil alanın güçlenmesine imkân olmamıştır. Bunun neticesinde Batı demokrasisinin içerisinde barındırdığı ve burjuva devrimi temelli muhalefetin kaynaklarından farklı olarak Türkiye demokrasisinde muhalefet; bürokrasi, ideoloji, etnisite ve din ekseninde belirlenmiştir.

Ahmad’a göre, Osmanlı’nın son dönemlerinde İslamcılık düşüncesi toplumsal ayrışmanın temelini oluşturmuş ve siyasal iktidarlara karşı önemli bir muhalefet kaynağı olmuştur. Aynı şekilde Cumhuriyet dönemi ilk dönemi için de din kaynaklı muhalefet toplumsal taban bulmuştur ve nedenlerinden biri olarak da kurucu iktidar politikalarının dindarlara yönelik takındığı tutum gösterilebilir (Ahmad, 2007: 461). İlerleyen süreçlerde de din temelli gelişen konu ve kurumlar muhalefet anlamında belirleyici olmuş, hem iktidar eliyle dâhil edilmeme ve kimi zaman şiddet kullanımına varan durumlar hem de özellikle 1950 sonrası köyden kente göçün sonucu oluşan yeni toplumsal ilişki ağları (cami, cemaat, tekke) muhalefet kapsamını yönlendirmiştir.

Çok partili döneme geçildiğinde merkez sağ olarak konumlanan siyasi partilerin iktidar mücadelesi için ürettiği söylemler neticesinde dindar kesim merkez sağ partilerini CHP’ye tercih edilecek taraf olarak görmüştür. Bu anlamda kamu bürokrasisi için de muhalefet alanı dolaylı da olsa bu şekilde belirlenmiştir. Sarıbay’a göre 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi, gündelik hayatta var olma mücadelesi veren dini oluşumların siyasal alanda formel örgütlenmesine imkan sağlamıştır.

İzleyen süreçte Milli Selamet Partisi ve Refah Partisi, din kaynaklı muhalefetin siyasal sistem içindeki temsilcisi olmuş, seçkinci kamu bürokrasına ve seçilmiş siyasal iktidarlara -yine bu aktörlerin çizdiği sınırlar dairesinde kalmak şartıyla- doğrudan muhalefet yapmaya başlamıştır (Sarıbay, 1985: 97). Din kaynaklı muhalefet noktasında Alevilik odaklı gerçekleşen muhalefet de önemli bulunmaktadır.

Bu noktada din temelli muhalefete muhalif bir aydın grubundan da bahsetmek gerekir. Dönemin özellikleri ve devrimlerin işletilebilmesi bakımında dine muhalif olarak nitelenebilecek ilk Cumhuriyet dönemi Türk aydını, seçkinci yapısının da etkisiyle hem toplumda soyutlanmış bir yere konuşlanmış hem de devletin yanında konumlanarak toplum karşısında kendisine ayrıcalıklı bir konum elde etmek için Kemalizm'i bir kalkan olarak kullanmıştır (Ahmad, 2007: 474).

Askeri iradenin baskın belirleyici olduğu kamu bürokrasisi de Türk siyasal hayatında dolaylı ya da doğrudan muhalefet etmenin kaynağı olarak gösterilmektedir. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti İttihad-i Osmani adıyla İstanbul Askeri Tıbbiye Okulu'nda kurulmuş ve II. Abdülhamit'e karşı en güçlü muhalefet kaynağı olmuştur. Bu gelenek Cumhuriyetin kuruluş aşamasında önemli rol oynamış dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasal iktidarın gücünü kullanmada tek belirleyici güç haline gelmiştir. 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti iktidarı askeri kamu bürokrasisi iktidarının muhalefete dönüşmesine yol açmış, seçilmiş siyasi iradeye karşı muhalefet kaynağı olarak siyasal yaşamda rol sağlamıştır. Bu anlamda demokrasi içerisinde işletilmesi gereken muhalefet kurumu, askeri vesayet elinde kimi zaman anti demokratik hal alarak, ihtilal yapmaya uzanan bir mecraya dönüşmüştür.

Türk siyasal hayatında muhalefete kaynaklık eden bir diğer unsur da ideolojidir. Türkiye'de sağ-sol kavramları üzerinden inşa olan ideolojik ayrışma, din kaynaklı bir ikilikte olmasına ek, liberalizm-devletçilik ekseninde ekonomik tabanlı gelişen fakat güçsüz olarak nitelenebilecek bir ayrışmadır. Çünkü yine Batı'dan farklı olarak işçi sınıfı eksikliğinde gelişen demokratikleşme, sol muhalefetin çoğu zaman belirleyici olmadığı bir siyasete yol açmıştır. Ve toplumsal tabana hâkim olmayan sol muhalefetin cılızlığı demokrasinin derinleşmesini de olumsuz yönde etkilemiştir. Lipson'a göre, toplumda ekonomik temelli bir ayrışma gelişmemişse bunun yerine dinsel, dilsel ve ırksal ayrılıkları temel alan ikilikler ortaya çıkmaktadır (Lipson, 2005:

46- 47). Türkiye için de sınıf temelli ideolojik bir ayrışma gerçekleşmediğinden, din ile temellenen muhalefet de olduğu gibi, özellikle 1980 sonrası Kürt milliyetçiliği ile oluşan toplumsal kesim, siyasette muhalefet açısından belirleyici olmaya başlamıştır.

Son olarak vurgulanması gereken en önemli noktalardan biri muhalefet kültürü ile devlet kültürü arasında süregelen çıkmazdır. Daha önce Türk geleneğindeki karakteristiğinden bahsedilen devlet kültürü sebebiyle muhalefet kültürünün oldukça zayıf kaldığını söylemek doğru olacaktır. Bunun sebebi iktidar odaklarının demokrasinin temel bir unsuru olan muhalefeti kabullenmekte zorlanması, meşru demokratik muhalefeti devlet ve millet karşıtlığı olarak kodlamaları, muhalefetteyken savundukları pek çok özgürlüğü iktidara gelince reddetme ve muhalefetteyken yakındıkları baskıyı iktidara gelince yeni muhalefete uygulamaya girişmeleridir. Bu da bir kısır döngüye yol açmakta sürekli bir devri sabık dönemi yaratmaktadır.

5.2.1.3. Laiklik

İslam, dünya hayatı üzerine de kurallar silsilesi olan, sosyal ilişkiler, siyaset, ticaret ve devlet yönetimi konusunda düzenlemeler getiren bir dindir. İslam açısından demokrasi düşünüldüğünde insanın kıymetliliği ve biricikliği, özgürlüğü ve eşitlik ve adalet gibi kavramların ortaklığı dikkat çeken unsurlardır. Ayrıca kurumsal olarak şura, meşveret, icma ve halk gibi yapılar da demokratik işleyişe uygun kavramlar olarak gösterilebilir. Peygamber, aynı zamanda devlet başkanı olarak siyasal meseleler üzerine açıklama ve çözümler getirmiş, vefatından sonra ise din ve siyasetin bir arada yürütüleceği hilafet kurumu tesis edilmiştir. Özellikle Sünni mezhebi için kurumsal yapı niteliğinde olan ve ümmetin biati ile meşruluğunu kazanabilen halifelik, zaman içerisinde saltanat mantığı ile özdeşleşmiş ve egemenlik alanına dönüşmüştür. Muaviye döneminden Osmanlı'nın son dönemine kadar hilafet ile saltanat, ayrılmaz bir kurumsal yapı ve kurallar silsilesi ile hem dine hem de devlete muktedir bir sistemi oluşturmuştur.

Osmanlı devlet geleneği değerlendirildiğinde yaygın görüş Osmanlı'nın bir İslam devleti olarak nitelenemeyeceğidir. Berkes, Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olarak nitelenemeyeceğini söyler. Ancak Osmanlı'da İslam temelli bir mutlak itaat anlayışı mevcuttur. Bu noktada siyasal kültür bağlamında da özetle; padişah kişinin, devlet görevlisi olan şeyhülislam aracılığı ile şeriat kurallarıyla bağdaşmasa dahi

fetvalar vermesi, devlet işlerinin düzenlenmesi için şeri hükümlerden de üstün kurulmuş bir iradesi mevcuttur (2013: 28-29). İslamiyet ve cihat fikri onuncu yüzyılda benimsenmiş ancak ulusal özellikler ile örtüşmesi ve beraberinde dil ve devlet anlayışı, Türkleri diğer Müslüman coğrafyadan ayıran özellikler olmuştur. Şeyhülislamlık, temel olarak Osmanlı'da din ve devlet işlerini birbirinden ayrı yürütmek işlevini üstlenirken, 17. yüzyıl sonrası bozulan sosyal ve ekonomik yapı karşısında halkı yatıştırmak için devlet emri altında bir siyasi araca dönüştürülmüştür. Bu amaç doğrultusunda ulema da bir çeşit maaşlı bürokrat olmuşsa da Osmanlı kültürünün temelindeki din-devlet ayrılığı ve inanç hürriyeti hep korunmuştur (Karpuz, 2010: 131). Aksi yöndeki görüşleri savunan Halil Cin ve Ahmet Akgündüz'e göre ise, Osmanlı Devleti'nde, uygulamadaki istisnaî mahiyetteki bazı suiistimaller ve eksiklikler haricinde, İslam Hukuku tatbik edilmiştir (Cin, Akgündüz, 1990: 142). Osmanlı Devleti, İslam hukukunun tatbiki hususunda diğer Türk devletlerinden farklı bir yol izlememiştir. İslam hukukunda açıkça hüküm vaz' edilen alanlarda, fıkıh kitaplarındaki Hanefî mezhebinin görüşleri esas alınarak uygulama yapılmıştır. İslam hukukuna aykırı hükümlerin uygulanması yönündeki görüş şöyle dursun, Hanefî mezhebinin içtihatlarına aykırı içtihatların uygulanması bile çok ciddi şekli şartlara bağlanmıştır.

Modern demokrasiyi temellendiren olgulardan birisi olan laiklik, özellikle 16. yüzyıl reform hareketleri sonrası güçlenen Protestan düşün sisteminin ortaya çıkardığı, dinsel otorite ile siyasal otoritenin ilişkisini düzenleyen, din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alındığı bir kavramdır. Çınar'a göre İslam'ın modernlik ve laiklik karşısında konuşlandırılması iki algıya dayanmaktadır; ilki laikliğin dinin toplumsal hayat üzerindeki önemini yok etme misyonuna ilişkindir, diğeri ise İslam'ın modernite ve demokrasi dışında ve bunlara karşıt ve uyum sağlayamayan bir hareket olarak değerlendirmektir (Çınar, 2005: 17).

Berkes'in ulusçuluk/devrimcilik ekseninde tanımladığı "din ve dünya işlerini birbirinden ayırma" davası, Cumhuriyet dönemi batılılaşma/çağdaşlaşma gayesine içkin bütüncül bir batılılaşma hedefi olarak nitelenmektedir. Berkes'e göre; Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine aktarılan bir düşün pratiği olan "Batı ve biz" sorununa yöntem geliştirmeye çalışan Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Turancılık gibi akımların barındırdığı eksiklik, kutsal olan ile dünyevi olanı birbirinden ayırmıyor

olmalarıdır. Çözüm ise devrimci bir model kullanılarak (cumhuriyet devrimleri) toplumsal yapıyı yeni bir kültür politikası aracılığı ile inşa etmektir (Berkes, 1975). Cumhuriyet ve sonrasında çok partili döneme kadar Keyder'in İslam ve laikliğe ilişkin tespiti ise şu şekildedir;

“1946-1950 dönem muhalefetinin bir odağı pazar ise öbürü de dindi. Laisizmin Kemalist versiyonu uzun süreden beri her türlü eleştirinin dışında tutulduğundan ve dinin kitleleri harekete geçirme potansiyelinin farkında olan bürokrasi, laikliği müsamahasızca savunduğundan bu konu patlamaya iyice hazırды...1920'lerde reformcu akım, özerk cemaat geleneklerinin kökünü kazımayı amaçlamış, cemaat içi bağlantıları sağlayan bu ilkeler yerine merkezden yayılan davranış biçimleri koymayı denemişti. 1930'larda. Toplumsal doku üzerindeki yıkıcı etkileri ortaya çıkan liberal ekonominin krize girmesi üzerine, milliyetçi bilinç yaratma çabaları daha da yoğunlaşmıştı. Ama milliyetçilik, kitleleri harekete geçirmekte kullanılan bir platform olmadı; bir kontrol aracı olarak işlev gören, seçkinlere ait bir ideoloji olarak kaldı. Zımnen kabul edilen model, bir üst kadronun, esas itibari ile isteksiz kitlelere modernizmi yukardan dayatmasını ön görüyordu. Bu tehditkâr dayatmanın bir tepki doğurması kaçınılmazdı. Ayrıca merkez, şehir ve kasaba küçük burjuvazisini ve köylülüğü derin tarih kökleri olan yaşam-dünyaları dışına çıkarabilecek iktisadi ve toplumsal dinamiği hiçbir zaman üretmedi. İdeolojik baskı arttıkça köylüler ve küçük burjuvazi daha da azimle geleneklerine sarıldı. Bürokrasi ise bu davranışa irtica etiketini yapıştırdı.” (2011: 151).

Bu noktada söylenebilir ki; Türk siyasal hayatında laiklik ve irtica tartışmaları gündemden hiç düşmeyen, kesintisiz devam eden bir konudur. Türk modernleşmesi ve toplumsal dönüşümü içerisinde Batılılaşma yanlılığı ve buna karşı gelişen tepkisel hareketler bir iç çelişki olarak siyasal kültüre yerleşmiş, din ve Cumhuriyet karşılıklı bir tehdit algısı içerisinde yansıtılmıştır. Erdoğan'a göre;

“Türkiye'nin anayasal-hukukî düzeninde din özgürlüğünün yerini anlamak, bir bakıma rejimin mahiyetini anlamaktır. Din özgürlüğü ile rejimin niteliğini birbirine bağlayan da Türkiye'de resmî çevrelerce laikliğe yüklenen özel anlamdır. Çünkü cari sistemde din özgürlüğü evrensel “insan hakları” bağlamında değil, laiklik politikasının zorunlu kıldığı sınırlar bağlamında düşünülmektedir. Bu bağlamda din özgürlüğü kendi başına “insan kişiliğine bağlı, vazgeçilmez, dokunulmaz, devredilmez” bir insan hakkı olarak görülmemekte, devletin laiklik anlayışının izin verdiği ölçüde hukukî olarak tanınan ve bu tanımın belirlediği çerçevede geçerli olan pozitif bir hak sayılmaktadır. Bu demektir ki, din özgürlüğünün insan haklarına dayanan demokratik bir sistemdeki yeri

hakkındaki hemen hemen evrensel kabul gören anlayıştan hareketle Türkiye'deki durumu anlamak mümkün değildir.” (2000: 226).

Cumhuriyet inkılaplarında doğrudan ya da dolaylı olarak fazlaca dine ilişkin düzenleme mevcuttur ve hali hazırda 1982 Anayasası 174. Madde ile de korunmaktadır;

“Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılap kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz:

- 1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;*
- 2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun;*
- 3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;*
- 4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esasları ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükmü;*
- 5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;*
- 6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında Kanun;*
- 7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına dair Kanun;*
- 8. 3 Kanunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.”*

Türkiye’de din ve laiklik çelişkisi üzerinden ortaya çıkan kurumsal bir düzenleme Diyanet İşleri Başkanlığının tesisidir. Başkanlığın kurumsal tarihçesinde yer alan “Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, kuruluş kanunu olan 429 sayılı Kanun'da “İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” şeklinde ifade edilmiştir. Ülkedeki tüm cami ve mescitlerle bunların görevlilerinin idaresi Başkanlığa verildiği gibi tekke ve zaviyelerle bunların görevlisi olan şeyhlerin idaresi de Başkanlığa verilmiştir. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte bunlara dair hususlar Başkanlığın görev alanından çıkarılmıştır.” İbaresini kuruluşunu temellendirmektedir. 1961 Anayasası, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Anayasal bir kurum olarak düzenlemiş, genel idare içinde yer vermiş ve bu kurumun, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesini öngörmüştür. 1982 Anayasası 136. Maddesine

göre; “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir” tanımlaması yer almaktadır. Devlet eliyle din işlerinin düzenlemesi noktasında hem hukuki ve siyasi hem de toplumsal tartışma ve ayrışmaların odağı olagelmıştır. Cumhuriyet dönemi anlayışına göre tesis edilen bir kurum olan olarak Diyanet İşleri Başkanlığına yüklenen misyon, devletle toplum arasındaki dinsel ilişkiyi düzenlemektir. Fakat Kurumun Osmanlı dönemi dinî müesseselerinden farklı olarak bunu dinî hayatı laik ve seküler gayelere odaklanmış modern devlet gereklilikleriyle çatışmaya sokmayacak bir şekilde gerçekleştirmesi hedef olarak belirlenmiştir (Subaşı, 2017: 226).

Türkiye’de dini gruplar arasında siyasal kimlik talebi noktasında, dini farklılıkların siyasal yaşama etkisi üzerine yapılan çalışmalarda, dini olarak türdeş bir yapının mevcudiyeti vurgulanmakta ancak mezhep temelli bir ayrışmanın varlığı belirtilmektedir. Özellikle 1980 sonrası göç olgusu ve kentleşmenin hızlanması ile birlikte, geleneksel Alevilik çözülmeye başlamış ve kamusal alanda kimlik talebi olan yeni bir Alevilik olgusu gelişmiştir. Bu durum neticesinde Sünni kesim ile temas iki kimlik arasında bir rekabete neden olmuş, bu durum bir yandan sağ-sol merkezli partilerin oy profillerinin mezhep farklılıklarına göre de gelişmesine diğer taraftan ise Diyanet İşleri Başkanlığı özelinde devletin tek mezhebi temsili tartışmalarına ulaşmıştır. Uygun ise Alevi kimliğin kültürel kimlikten öte bir siyasal kimliğe dönüşmediğini söyler. Din, Türkiye siyasetinde oldukça büyük rol oynamaktadır ancak bu rol Alevilik-Sünnilik ayrımından değil, laik düzen yanlıları, ılımlı İslam taraftarları ve teokratik düzen savunucuları arasında şekillenen bir roldür (Uygun, 2017: 275). Ancak belirtmelidir ki Alevilerin de mevcut sistem içinde ciddi sorunları vardır. Cem evlerinin ibadethane olarak kabul edilmemesi, zorunlu din dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bir kamu kurumu olarak sadece Sünniliğe yönelmiş olması bunlar arasında sayılabilir.

Laiklik meselesi Türkiye’nin demokrasiyi güçlendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Zira toplum sekülerler ve muhafazakârların yaşam biçimleri ve değerlerine karşı taraftan gelecek bir tehdit algısı etrafında örgütlenen sürekli bir kutuplaşma içine hapsolmektedir. Bu kutuplaşmayı gevşeterek çoğulcu bir demokrasi temelinde

herkesin yaşam biçimini garanti eden bir sisteme işlerlik kazandırmak gerekmektedir. Yerleşik kültürel önyargılar ve kalıp yargılarla yoğrulmuş, siyasi elitler tarafından suistimal edilmiş ve karşılıklı yaşanmış olumsuz deneyimlerle pekişmiş bu kutuplaşmayı çözenin zorlayıcı bir iş olduğunun farkında olarak meseleye yaklaşmak gerekmektedir. Karşılıklı güveni kurmak ve bir toplum olarak ortak çıkarlar etrafından birleşebilmeyi sağlamak gerekmektedir. Bu zorlu görev, siyasi elitlere, medyaya, entelektüellere, bürokrasiye ve sivil topluma önemli sorumluluklar yüklemektedir.

5.2.1.4. Kürt Meselesi

Osmanlı sonrası Türkiye sınırlarında kalmış etnik, kültürel ve dini topluluk çeşitlerinin bir arada yaşayabilmesi adına Cumhuriyet dönemi politikalarından en önde geleni “Türkiyelilik kimliği” oluşturmak olmuştur. Irksal bir ortaklıktan ziyade rızaya ve benimsemeye dayalı kurulan bu üst çatı ile farklı kimliklerin ortak coğrafya, ortak gelecek ve ortak toplumsal çıkarlar bağlamında aidiyetlerden arı bir şekilde “Ne mutlu Türküm diyene” sözü etrafında birleşmesi beklenmiştir. Bu anlamda Türkiye’de etnik gruplar arasında siyasal kimlik talebi ve etno-dilsel karakteristiği açısından öne çıkan belki de tek grup Kürtlerdir. Osmanlı döneminde Anadolu’nun doğusunda feodal tarz yaşam süren ve Osmanlı ekonomisi ve bürokrasiyle kaynaşmamış bir topluluk olan Kürtler, Cumhuriyet sanayileşmesi ve kentleşmesi ile ve daha sonra da yoğunlaşarak teröre bağlı güvenlik ve istihdam kaygıları ile batı bölgelere ve büyük kentlere göç etmeye başlamışlardır. Siyasal açıdan incelendiğinde kentli ve ulusal ekonomiye eklenmiş Kürt nüfusun, etnik aidiyeti ikinci planda değerlendirdiği ve ulusal kimlik ile siyaset ve bürokraside yer almayı tercih ettiği söylenebilir. Ancak kırsalda kalmış Kürt seçmenin oylarını hedefleyen siyasal partiler, etnisite vurgulu söylemleri ile bölge halkını siyasal kimlik talebi yönünde mobilize etmeye çalışmışlardır. Uygun’un değerlendirmesi ile seçim sonuçlarına bakıldığında ortalamada %10’a ulaşamayan bir oy potansiyeliyle kültürel farklılığın Kürt seçmen tarafından sanılan kadar siyasallaştırılmadığı sonucunu göstermişlerdir (Uygun, 2017: 271-274).

Etnik grupların siyasallaşması etnisite sorununa dönüşmektedir. Türkiye’de Kürtlerin hem etnik hem de kendi içlerinde dini cemaatler açısından çok fazla iç kimlik aidiyetleri dolayısıyla bölünmeleri olduğu bilinmektedir. Ancak “*Kürtler ekonomik,*

siyasal ve kültürel ölçütler açısından (objektif) tek bir etnik grup olmaktan ziyade, farklı etnik grupların kümelenmesiyle oluşmuş bir topluluk izlenimi vermektedir. Fakat tarihsel gelişmelerin ortaya çıkardığı ortak kader bilinci Kürtleri bir bütün haline getirmektedir” (Kurubaş, 2008: 32). Kürt kimliğine ilişkin bazı yanlış politikalar yürütülmüş olsa da Kürt sorununu salt kimlik çatışmaları, geri kalmışlık ya da milliyetçilik akımının bir sonucu olarak düşünmek doğru olmayacaktır. Özellikle 1980 sonrası PKK terör örgütünün ortaya çıkmasıyla kısmen sınır aşırı bir güvenlik sorunu olarak da değerlendirilmektedir. Kısmen denmektedir çünkü Kürt sorununu salt terör sorunu olarak birlemek meselenin evveliyatı için de tutarsız olacaktır. Ancak 1990 sonrası Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan *self determinasyon* akımı, kimlik bilincinin milliyetçilik akımından daha tutkulu bir şekilde küreselleşme sınırlarının üzerinde yayılmasına neden olmuştur.

“Küreselleşme, toplumlar arasındaki iletişim ve etkileşimi ulus devletler tarafından kontrol edilemeyecek ölçüde artırmış ve çeşitlendirmiştir. Bu durum Batı'nın liberal demokrasilerinde de kimlik temelli politik arayışların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Liberal demokrasiler bu “meydan okuma” ya, genellikle, devlet yapılarını daha da adem-i merkezî hale getirmek –bu arada azınlıklara ve etnik gruplara coğrafi veya fonksiyonel özerklik tanımak– ve/veya sistemlerine çok-kültürcü kurumları dahil etmek suretiyle cevap vermişlerdir. Esasen bu süreç hâlihazırda devam etmektedir. Şüphesiz Türkiye de bu etkiden kaçamamıştır. Kimlik bilincinin yükselmesine katkıda bulunan bu etkinin Türkiye'nin geleneksel Kürt sorununa yansımaları, devletin baskıcılığına ilişkin olarak öteden beri yapılagelen şikâyetlerin bu sefer Kürt kimliği etrafında daha belirgin olarak kendini göstermesi ve örgütlü Kürt hareketlerinin ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Nitekim 1990'lardan itibaren Kürt etnik kimliğini temel alan siyasi partiler kurulmuş ve buna paralel olarak “kültürel haklar” talebi yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Bu o kadar ateşli bir kimlik bilincidir ki, az önce işaret ettiğimiz gibi, Kürtlerin önemli bir kesimi terörist yöntemlerle de olsa ‘Kürt davasına’ dikkatleri çektiği düşüncesiyle PKK'ya ya el altından desteklemiş veya en azında ona karşı tavır almaktan kaçınmıştır.” (Erdoğan, Coşkun, 2008: 17).

Kürt meselesi temelinde hem etnik-psikolojik bölünmenin önüne geçebilmek hem de mesele ile doğrudan bağıntılı olan terör sorununa çözüm bulabilmek için devlet düzeyinde ve STK'lar aracılığı ile pek çok çalışma yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır. Bunların bir kısmı uluslararası/ulusüstü kuruluşların uygulama kararlarını bazıları da

asimilasyona dönük önerileri içerirken, büyük kısmı demokratik araçların kullanılması ve devletin barışçı çözümleri öne sürmesi niteliğinde olmuştur.

Küreselleşme ve beraberinde ulus-devletin özelliklerine atıfların değişmesi sonucu yükselen çok kültürlülük akımı, hukuki ve toplumsal kabuller zemininde her bir farklılık için farklı bir düzenlemenin yapılması talebini taşımaktadır. Özellikle dünya genelinde Soğuk Savaş sonrası hızlanan çok kültürlülük, Türkiye için tersine işleyen bir süreç içerisinde Osmanlı'dan miras olarak aktarılmış bir sorunsaldır. Aslında dünya imparatorlukların coğrafi yapısı gereği farklı etnisite, kültür ve dinleri yönetmeyi başarabilmeleri, durumun varlığını kabulden ve eşitlik mantığının işletmeye zorlamamaktan kaynaklanmaktadır. İmparatorluklardan ulus-devletlere bu sistematikte aktarılan mirası kullanılamaz hale getiren ise milliyetçilik akımlarının ortaya çıkması olmuştur. Kolektif hafızanın oluşturduğu ortak geçmiş bilinci ve kolektif kimlik bakımından Türkiye sosyal yapısı özelinde düşünüldüğünde dil, din ve etnik farklılıklar ile tüm bunlara ve coğrafi değişkenlere de bağlı kültürel ayrışmaların keskinliğini iyi analiz edebilmek önemlidir. Öncesinde Osmanlı'nın geniş coğrafyası hem çok uluslu hem de çok dinli bir yapıya sahipken, sınırların Anadolu coğrafyası ile daralması, özellikle dinsel açıdan büyük ölçüde bir türdeşliği meydana getirmiştir. Bu anlamda Türkiye için 72 millet tabiri ya da *mozaik*⁶⁴ benzetmesi yaygın olarak kullanılır. Ancak bu etnik aidiyetlerin siyasal boyutta etkin olma durumları, çoğunlukçu ya da çoğulcu demokrasilerinin uygulanmasında uygunluk değerlendirmesi açısından iyi irdelenmelidir. Zira Uygun'un da belirttiği gibi toplumdaki dile, dine ve ırka ilişkin farklılaşmış gruplar nüfusa oranlandığında hem sayısal bir büyüklük oluşturmalı hem de farklılıklarının bilinciyle siyasette aktif olma isteği göstermelidirler (2017: 269-270). Başka bir deyişle "*Kürt meselesi, özetle, Türkiye'nin insanî ve iktisadî kaynaklarını berhava eden, demokrasinin yerleşmesini engelleyen veya en azından geciktiren, toplumsal uzlaşma ve refahı bloke eden en temel ve en güncel sorundur*" (Erdoğan, Coşkun, 2008: 6).

⁶⁴ Önder'in aktarımıyla "*Bilimsel ölçütle ve uluslararası kabulle, bir ülkenin etnik yapısının mozaik olarak tanımlanabilmesi için 2 şartın birlikte var olması gerekir. Bu şartlardan biri, "etnik çeşitlilik", diğeri, ülkede mevcut etnik grupların toplam nüfusunun, ülke nüfusunun %35'ini oluşturmasıdır.*" Ayrıca AB Avrupa Komisyonu Eurobarometer Anketi, Eylül 2005 Alan çalışmaları, 9 Mayıs - 14 Haziran 2005 tarihleri arasında yapılan ve Eylül 2005 tarihinde yayınlanan AB Avrupa Komisyonu'nun Avrupalılar ve Diller (*Europeans and Languages*) başlıklı raporunda yer alan Avrupa Komisyonu Basın ve İletişim Genel Direktörlüğü Eurobarometer anketinde, ana dilini Türkçe olarak beyan edenlerin oranı %93, Türkçe dışında etnik bir dil olarak beyan edenlerin oranı %9 olarak tespit edilmiştir. (Bu oranlar içinde %2'lik kesim Türkçe ve etnik dil olmak üzere 2 ana dilli kabul edilebilir, atö). Aynı ankette, Türkçe'yi ikinci dil olarak "beyan" eden toplam etnik nüfusun oranı ise %6 olmuştur" (2007: 2).

5.2.2. Demokratik Siyasi Kùltürün Türkiye'deki Taşıyıcı Unsurları

Demokrasinin istikrarı konusunda kendiliğindenliği ya da çabalar sonucu ortaya çıkması gibi iki durumdan söz edilebilir. Bu konuda örneğın İsviçre, ABD ve İngiltere demokrasilerinin kendiliğindenliği karşısında İtalya, Almanya ve Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası işgal kuvvetlerinin çabasıyla hayata geçirilmiş bir demokrasi üzerinden zamanla istikrarı sağlamış olması dikkat çekicidir (Kalaycıoğlu, 2008: 4). Bu noktada uygun şartların sağlanması, demokrasinin yerleşmesi ve siyasal kùltürün elverişli hale gelmesi için uzun yılların beklenmesi gerekmediği sonucuna ulaştırabilmektedir.

Türkiye için demokratikleşme süreci ikinci grubun tarzında gerçekleşmiş, İkinci Dünya Savaşı ve çok partili yaşama geçiş sonrası asıl anlamıyla demokratikleşme başlamış, 1950 seçimleriyle ivme kazanmış, fakat 1960 askeri darbesi ile sekteye uğramıştır. 1961 yeniden demokratikleşme çabaları fakat onu izleyen 1971 askeri bildirisini ile hız kesme, ardından yeniden başlayan demokratikleşme çabaları ardından yeniden 1980 askeri darbesi ve takip eden yıllarda da Kürt milliyetçiliği ve terör sorunu demokrasi bakımından bir nevi imkânsızlıkların sıralanması anlamına gelmiştir. Bu tarihten sonra ve özellikle 1986 sonrası demokrasi için yeni bir ivmeden söz edilecektir. Ancak her sekte sonrası demokrasi için verilen büyük çabalar göz önünde bulundurulduğunda demokrasi için bir kendiliğindenlikten söz etmek doğal olarak zordur. Bu kadar kısa bir zamanda bu kadar fazla demokrasi sınavı verilmesinde etkili olan koşulların başında demokrasi kùltürünün kısmen benimsenmesi hali gelmektedir.

4.2.2.1 Siyasi Partiler

Türkiye'nin mevcut siyasal kùltürü için İslam öncesi Türk devletlerine dayandığı söylenebileceği gibi başka bir açıdan da Türkiye için siyasal katılmanın gelişimi ve karakteri, demokrasiye ilişkin pek çok noktada olduğu gibi, Batı temelli ilerlemektedir. Osmanlı'nın bir nevi milletler topluluğu tarzında yapılanması ve özellikle Fransız Devrimi etkisiyle çözülmeye başlaması, mevcut dünya-ekonomik sisteme eklemlenememiş, en temelde yenilikçiler ve gelenekçiler arasında demokratikleşme niyeti ve siyasal kùltür anlamında da ayrılıklara konu olmuştur.

Türkiye siyasal hayatında hukuki statüde ilk siyasal parti II. Meşrutiyet döneminde "Osmanlı ittihat ve Terakki Cemiyeti" ismiyle kurulmuştur. 1889'da gizli örgüt olarak adıyla kurulan parti, 1907 tarihinde çoğunluğu asker ve sivil seçkinlerden oluşan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almış ve II. Meşrutiyetin ilanında büyük rol oynamıştır. Aynı dönemde kurulan diğer partiler ise Ahrar Fırkası, Fedakâran-ı Millet, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası olarak sıralanabilir. (Tunaya, 1998: 22-24)

“1911 yılında Hürriyet ve İhtilâf Fırkası kurulmuştur. Bu partinin kurulmasıyla, Osmanlı sivil ve asker aydınları, bir yanda seçkinci, merkezîyetçi, Türkçü, ittihat ve Terakki iktidarı; öte yanda adem-i merkezîyetçi, Osmanlıcı, liberal düşünceler etrafında toplanan Hürriyet ve ihtilâf Fırkası muhalefeti olarak iki düşman kampa ayrılmıştı. 1912’de yapılan “sopalı seçim” sonucunda İttihat ve Terakki çok büyük bir ekseriyetle yeniden iktidara gelmiştir. Ancak Halâskâran Zabitan hareketi, bir gün önce güvenoyu alan Sait Paşa hükümetinin düşmesine neden olmuştur. II. Meşrutiyetle başlayan çok partili dönem 1908-1913 yılları arasında anarşi ve terör hareketleriyle sürmüş ve büyük bölümüyle sıkıyönetimle geçmiştir. 23 Ocak 1913’de Bab-ı Ali baskını sonucunda iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, aynı yıl içinde, Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesini takiben çok partili sisteme son vererek tek partili baskı rejimini kurmuştur. Bu parti, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı’nın mağlubiyeti üzerine kendisini fesih kararı almıştır (14 Kasım 1918). “ (Aliefendioğlu, 2005: 99)

Parlamentar monarşi döneminde Türkiye’de siyasal yaşam için iki önemli kazanımdan söz edilebilir; siyasi partiler ve basın-yayın organlarının işlev kazanması ve ulaşılabilirliği. Gazetelerin, kentli alt ve orta sınıf tarafından ulaşılabilirliği, siyasal bilgiye sahip olma olanağını ve toplumun siyasala katılmada ilgisini artırmıştır. 1908-1918 arası üç genel seçim gerçekleşmiş, fakat seçmen için koşullar 1876 anayasasından farklılaşmamıştır. Bundan da fazlası, seçimlerin meşruiyeti, katılımın sınırlılığı konusundan daha tartışmalı olmuş, Türk siyasal tarihinde *sopalı seçimler* olarak anılacak bir *sekte*, o dönem ülkede demokratik kültürün ne aşamada olduğunu göstermiştir. II. Meşrutiyet, döneminde yapılmış seçimlerin çok partili siyasal hayata geçişin başarısız bir denemesi olarak gösterilmesi ya da 31 Mart olayı gibi talihsiz bir durumu barındırması gibi nedenlerden bir hezeyan olarak okunabilir ancak, demokrasinin kurumsal ve yapısal koşullarının temellerinin atılması açısından o dönem için gerekli bir pratik ve demokratikleşme adına bir olanak olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası yaygın bilinen ancak siyasal yaşamları uzun sürmemiş iki partidir. 1923'te kurulan ve 1935'de Cumhuriyet Halk Fırkası ismini alan Halk partisi, tek partili dönem ile anılan parti olmuştur. 1946 yılında Cemiyetler Yasası ile çok partili döneme geçilmiş ve seçimlerin tek dereceli olarak işletilmiş 1982 yılında ise gizli oy, açık sayım usulü benimsenmiş demokrasi adına olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir (Akgün, 2002: 20-24). Aliefendioğlu'na göre “ 1950 - 1960 arasında Türkiye, ideolojik farklılıkları olmamasına karşın hiç bir konuda anlaşamayan, çatışmacı bir kültürle beslenen esasta iki partiye dayalı bir siyasal deneyim yaşadı. Özellikle 1957 yılından itibaren temel hak ve özgürlükler giderek kısıtlandı, muhalefet üzerinde baskı uygulandı ve yargı işleviyle de yetkilendirilen "Meclis Tahkikat Komisyonu"nun kurulmasıyla bu baskı en üst düzeye ulaştı.” (2005: 100). 27 Mayıs askeri darbesi ile siyasal partilerin faaliyetleri askıya alınmış ancak 1961 Anayasası Türkiye'de siyasal partileri ilk kez anayasal bir statüye kavuşturmuştur. “Anayasanın 56. maddesinde parti kurma hakkına ve 57. maddesinde de partilerin uyacakları esaslara yer verilmiştir. 1965 yılında da, 648 sayılı ilk Siyasal Partiler Kanunu çıkarılmış ve bu kanunla siyasal partiler derneklerden ayrı bir statüye kavuşturulmuştur. 1982 Anayasasının da siyasal partilere ilişkin hükümlere (M 68-69) yer verilmiştir. Bu dönemde, 648 sayılı Kanun yerine 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu çıkarılmıştır.” (Kahraman, Çalışkan, 2007: 123).

1982 Anayasası⁶⁵nin 68. Maddesi'nde siyasal partiler, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsuru olarak betimlenir. Hâlihazırda siyaseti, çatışma ortamı olarak tanımlayan düşünceye göre siyasal partiler bir rekabet ve çıkar aktörleridir. Uzlaşmacılar için ise hoşgörü, değerlere ve farklılıklara saygı çerçevesinde yürütülen faaliyetler siyasal partiler aracılığı ile kurallı bir yarış içerisine girmektedir. Bu anlamda Türk modernleşmesine siyasal partilerin varlığı açısından bakıldığında, bir uzlaşma ya da çatışma amacı dahi güdülmeden, kendiliğindenlikten ve demokrasiden uzak bir başlangıçtan söz etmek yanlış olmayacaktır. Ancak dönemin şartları ve buna bağlı gereklilikler açısından düşünüldüğünde, başkaca seçilecek bir yöntemin ancak

⁶⁵ T.C. Anayasasının 80.maddesi, “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçtikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler” demektir. Böylece, 1924 ve 1961 anayasaları gibi 1982 Anayasası da seçilenlerle seçenler arasındaki bağlar bakımından “temsil” kuramını benimsemiş olmaktadır. Bu kurama göre, seçilenler, kendilerini seçenlerden aldıkları herhangi bir “emir” ile bağlı sayılmazlar ve bütün toplum için en uygun olacağını düşündükleri kararı, yine bütün toplum adına ve herhangi bir vaatle bağlı olmaksızın serbestçe alabilirler. (Soysal,1986: 293).

uzun vadede sonuç alabileceği ya da mukavemet görebileceği ihtimalleri, hâlihazırda benimsenmiş politikanın doğruluğunu destekleyebilmektedir. Takip eden süreçte çok partili hayata ve gerçek bir demokrasiye geçişte ise siyasal partilerin varlığı daha çok çatışmacı düzlemde anlam bulmuştur. Dahası ilerleyen dönemlerde siyasal partilerin nicel çokluğu ve iktidarda ayrı temsilcileri, siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın sebebi olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan bir dönem yoğunlukla yaşanan parti kapatma davaları da demokratik temsil işleyişinin sekteye uğramasına ve toplumun farklı kesimlerinin demokrasiye, karar alma süreçlerini etkileyebileceğine ve siyasal temsile inancını kaybetmesine yol açmıştır

1982 Anayasası'nın 68. Maddesine göre göre *siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır*. Bununla birlikte, amaçlanan demokratik yaklaşımın benimseyemeyeceği şekilde ülkemizde siyasi partilerin kapatılması kolay ve sık rastlanan bir durum olagelmıştır. Demirci'den (2008: 657) aktarımla;

“Herhangi bir eylem söz konusu olmasa bile partilerin sadece programlarından dolayı kapatılabiliyor olmasını, Özbudun, 1982 Anayasası'nın, Alman Anayasasından ve onun dayandığı, hür demokrasiyi kaldırmaya yönelik partilere siyaset alanını kapatmak olan militan demokrasi anlayışından esinlenmiş olmasına bağlar (Özbudun, 1998: 66). Siyasal parti dışında diğer siyasal katılım kanalları daraltılmış olduğu için, vatandaşların ülke yönetimine etkide bulunacak bir baskı grubu oluşturması zorlaştırılarak Anayasada siyasal katılım imkânları azaltılmıştır. Bu imkânın verildiği yerlerde de, içeriği naif ve romantik bir şekilde düzenlendiği için, anayasada tam anlamda bir siyasal katılım hakkının verilmesi söz konusu olmamıştır.”

Nispi temsil yönteminin seçim sistemi olarak kabulü beraberinde siyasal partilerin çeşitlenmesi ve mecliste temsili dolayısıyla nispeten parlamenter sistemce desteklenen demokratikleşmeyi getirmiştir. Bu durum bir yandan demokrasi için olanak olarak görülmekte ancak sistemin dezavantajı olan koalisyon hükümetleri ve beraberinde gelen siyasal istikrarsızlık demokrasinin sürdürülebilmesi ve yerleşmesi noktasında engel oluşturmuştur. 1970 sonrası hüküm süren toplumsal ayrılıklar ve buna bağlı şiddet olayları, öğrenci hareketleri, faili meçhul cinayetler ve 1980 sonrası artan terör olayları ile parti kaynaklı laiklik tehlikesi algıları dönem için parti kapatma pratiğini yaygın ve sık başvurulan bir yöntem haline getirmiştir. Bu noktada siyasal partilerin yüz yılı aşkın süredir Türkiye siyasal hayatında yasal dayanaklarla faaliyet göstermesi ve gördükleri geniş destek demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi adına büyük

çarpanı olan bir olanaktır. Devletin ya da hükümetlerin siyasal parti ya da siyasal görüş kaynaklı tehdit algısı oluştuğunda ilk başvurdukları yöntemlerden birinin parti kapatması ve siyasal yasaklar olması ise demokratikleşme adına bir engel olarak değerlendirilebilir ancak anayasal çerçevede dışarısında siyasal parti odaklı gelişen ve suç teşkil eden olayların vuku bulması durumunda kabul edilebilir kriterlerin belirlenmesi ve uygulanması da yadsınmamalıdır.

5.2.2.2. Siyasal Katılım

Türkiye de siyasal katılımı Mardin, merkez-çevre analizinde şöyle değerlendirmektedir; Türkiye'deki siyasal yapı, hem kendi içerisinde tutarlı ve organize bir elit yapıyı (merkez) ve hem de heterojen ve dağınık grupların oluşturduğu dikotomik bir yapıyı ihtiva eder (2004: 105-121). Ülke genelinde yapılan genel seçimler haricinde yerel siyasal katılım ve yerel yönetimler, halkın toplumsal sorunların çözümünde ve karar alma süreçlerinde etkin rol oynayabilmesi, merkezi yönetimin yoğunluğunun azaltılması ve siyasal gücün etkin dağıtımı açısından önemli bir demokratik kurumdur. Örneğin Lerner'a göre kitle iletişim araçları bireyler ve gruplar için sağladığı bilgi sahibi olma imkânı ile siyasal katılımı artırıcı bir etkiye sahiptir. Türkiye modernleşmesi bakımından düşünüldüğünde özellikle taşranın gelenekselliğinin dönüştürülmesi sürecinde "halk evleri" ve "köy enstitüleri" önemli bir işlev görmüştür (Lerner, 1964: 112-117).

Dahl, demokratik kurumların ölçeklere göre değişiklik gösterebileceğinden bahsetmektedir; örneğin ufak ölçekli bir yerleşim merkezinde büyük bir ülkenin demokrasi aracı olarak kullandığı kurumların bazısı olmadan da demokrasi işliyor olabilmektedir. (2015: 28-45) Bu noktada Türkiye'den bir örnekle; yerel yönetimler açısından Tanzimat dönemi Osmanlı'da ilk örneklerden biri Muhassıllık Meclisi'dir. Vergi, nüfus sayımı, emlak takibi gibi işler için işletilen bu meclisin oluşmasında sınırlı da olsa yerelde halk oylaması yapılması ve üyelerinin akıllı, namuslu ve nüfuzlu olması şartları dönem için dikkat çekicidir (İnalçık, 1964: 603-622). Islahat Fermanı ile yerel yönetimler konusunda daha geniş uygulamalar başlamış Vilayet Meclisleri oluşturulmuştur ancak üyeliklerin şartları; yılda verecekleri asgari vergi miktarına, yaşına, okur-yazar ve muteber olmasına bağlanmıştır. (Ortaylı, 2000: 21-22) Osmanlı'da ilk belediye örgütünün Avrupalıların ve Levantenlerin yoğun yaşadığı

dolayısıyla ticaretin yoğun olduğu İstanbul Pera' da kurulmuş olması, yönetimin biri Türk diğeri yabancı yedi kişiden oluşması ve yazışma dilinin Fransızca olması, yerel yönetim denemelerine verilen örneklerdendir.(Soysal, 1967: 7) Bu ve benzeri yerinden yönetimi artırmaya dair uygulama girişimlerinin örneği oldukça fazladır

Mumcuoğlu, (1982: 88) Osmanlı Devleti'nde uzun zamanlar uygulanan devşirme sistemi ile halkta *siyasal etkisizlik duygusu* oluşturulduğunu söyler. Osmanlı'da yöneten sınıf olarak nitelenen askeri sınıfı oluşturan kapı kulları/devşirmeler (çoğu Hristiyan) ve diğeri de ulema sınıfı (çoğu Müslüman), halktan (reaya) tamamen soyutlanmış, üretimden kopuk ve belirgin imtiyazı vergi muafiyetleri olan bir sınıftır. Halk ise çoğu köylerde yaşayan ve tarıma dayalı üretim sisteminden kazanç sağlayan, özellikle tımar işleyişi içerisinde devlete vergisini ödeyen kesimdir. Bu noktada vergi toplayan sipahi ile vergiyi ödeyen reaya ilişkisi, Batı tipi feodal düzen aktörleri serf-senyör ilişkisinden özellikle egemenliğin sağlanması noktasında farklıdır; Osmanlı hukuk düzeninde sipahi-reaya sosyal ve ekonomik anlamda eşittir. Bunun temel nedeni olarak padişahın yetki devrinin imkânsızlığı ve merkeziyetçiliğin ikame edilmek istenmemesidir. Kentli reaya ise loncalar içerisinde örgütlenen tacir ve zanaatkârlardan oluşmaktadır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde önemli rolü olan loncalar da merkeziyetçilikten etkilenmiş ve gelişimi engellenmiştir. Bunun sonucu olarak aynı dönemlerde Avrupa'da burjuva sınıfı oluşurken, uygulanan gelenekçi yapı ve kapalı ekonomik sistem Osmanlı topraklarında aynı dinamiklerin oluşmasını engellemiştir. (Mumcuoğlu, 1982: 88-92)

1924 Anayasası siyasal katılımı hem seçme hem de seçilme açısından ilk anayasal düzenlemeyi sunmuştur.⁶⁶ Meşrutiyet düzenlemesinden farklı olarak da özgür olmak ve vergi veriyor olmak şartları aranmadığı görülür ancak iki dereceli seçim usulü devam etmekte, bu durum da halkın seçimlere aktif katılımını etkilemektedir. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun çoğunluğunu oluşturan asker-sivil bürokrat elit için iki aşamalı seçim bir gerekliliktir ve bir örnekle; temsilcilerden dönemin Halk Parti sözcüsü Mazhar Müfit, tek dereceli seçimlere geçilmediğine ilişkin soruyu "*Bu halka seçim hakkı verirsek Meclise kimler gelir bilir misiniz? Hacılar, hocalar, şeyhler... Bunlar ilerlemenin en büyük düşmanlarıdır. Mustafa Kemâl, bir devrim, bir inkılap*

⁶⁶ Madde10; "on sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkına haizdir. "Madde 11; "otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebus intihap edilmek salahiyetine sahiptir. "(1924 Anayasası) ve 1934 düzenlemesi ile ilk kez kadınlara da seçme seçilme hakkı verilmiştir.

yapma kadar hürriyetleri sınırlamak zorundadır" sözleriyle cevap vermiştir (Mumcuoğlu, 1982: 280)

Aynı dönemde, Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun da kırsalda yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, yerel katılım için dikkat çeken hususlara bir örnek 1924 Köy Kanunu ile belirlenmiş yönetim organlarından Köy Derneğini oluşturanlar arasında kadınların olmasıdır. Ayrıca köy muhtarının görevini yerine getirmemesi durumunda kaymakam ihtarı akabinde yeni muhtar köy derneği eliyle seçilmektedir ki bunun anlamı da kendini yönetecek olanın yine köylü seçmence belirlenmesidir ve doğrudan demokrasi örneği olarak nitelendirilebilir. Ve hatta Mumcuoğlu, 1950 seçimi ile iktidarın el değiştirmesinin bu denli "gürültü patırtısız" olmasını cumhuriyetin ilk yıllarından o güne köylerde yürütülen küçük ölçekli demokrasi uygulamalarına bağlamaktadır. 1963 Köy Kanunu'nda bu uygulama il ya da ilçe idare kurullarına bırakılmış ve demokratik bir sorun ve katı merkezizetçilik olarak nitelendirilmiştir (1982: 132).

Tek partili dönem baskın siyasal kültür biçimi sınırlı⁶⁷ (parochial) olarak nitelenmektedir ancak gelişmeler bir üst kültüre (vatandaşlık kültürü) geçmek için zemin hazırlama niteliğinde olmuştur. Türkiye çok partili dönemin başında, özellikle kırsal nüfus artışı yüksek, okuryazar oranı düşük ve siyasal iletişim kanallarından ekonomiye kadar pek çok konuda kapalı toplum karakteristiği gösteren bir tablo içerisindedir. 1876'dan 1946'ya kadar uygulanan seçimler⁶⁸ genel, serbest, tek dereceli, gizli yani demokratik bir nitelik taşımamakta, ilk kez 1946 milletvekili seçimleri, halkın talebi ile değil ama İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratik cephenin galibiyetinin sonucu küresel eğilimin getirisi ile tek dereceli ve genel oy hakkı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

1950 seçimlerinde DİE istatistiklerine göre yüzde doksana yakın katılım oranını Özbudun (1975: 22-26) DP'nin başarısının nedeni olarak yorumlamaktadır. Mardin, devletle çevreyi buluşturduğu, halkın din ve kültürüyle ilişki kurabildiği ve köy ve kasabalardaki bütünleşmeyi sağladığı için DP'nin siyasal başarısının vurgulanması gerekliliğini savunur (Mardin, 1993: 67-71). Tek partili dönemde taşra burjuvazisi,

⁶⁷ Kalaycı, Siyasal kültür türlerini; mahalli kültür/sınırlı siyasal kültür (parochial), tabiyet kültürü/bağımlı siyasal kültür (subject) ve katılımcı siyasal kültür (participant) olarak üç başlıkta çeşitlendirmektedir. (2018) Bkz. Almond ve Verba

⁶⁸ (1876,1877,1908,1912,1914,1919,1920,1923,1927,1931,1935,1939,1943) Abadan, 1965 Seçimlerinin Tahlihi)

köylüler, küçük esnaf siyasal iktidarda karşılıklarını bulamamışlar ve iktidardaki paylarını almak amaçlı katılma rekoru ile DP başarısını getirmişlerdir. Mumcuoğlu, 1950 seçimlerinin ulusal ölçekte siyasal katılma davranışını sağlamlaştırarak kurumsallaştırdığını söylemektedir. Öyle ki, devam eden süreçte yapılan üç askeri müdahalede ilk açıklamalar, kriz sonrası ilk işin seçimlerin yapılacağı vurgusunun yapılmasıdır. Bu durum siyasal katılmaya ilişkin siyasal kültürün Türkiye’de tartışılmaz noktada yerleştiğinin göstergesidir (1982: 151).

***Tablo 5.1: Türkiye Genel Seçimlerine Yıllara Göre Katılım Oranı**

Seçim	Seçmen sayısı	Kullanılan oy	Katılım oranı (%)
<u>1950</u>	8.905.743	7.953.085	89,35
<u>1954</u>	10.262.063	9.095.617	88,63
<u>1957</u>	12.078.623	9.250.949	76,68
<u>1961</u>	12.925.395	10.522.716	81,41
<u>1965</u>	13.679.753	9.748.678	71,36
<u>1969</u>	14.788.552	9.516.035	64,34
<u>1973</u>	16.798.164	11.223.843	66,81
<u>1977</u>	21.207.303	15.358.210	72,41
<u>1983</u>	19.767.366	18.238.362	92,36
<u>1987</u>	26.376.926	24.603.541	93,38
<u>1991</u>	29.979.123	25.157.089	83,91
<u>1995</u>	34.155.918	29.101.469	85,20
<u>1999</u>	37.495.217	32.656.070	87,19
<u>2002</u>	41.291.568	32.652.702	79,14
<u>2007</u>	42.571.284	35.828.274	84,25
<u>2011</u>	50.237.343	43.785.665	83,16
<u>2015 Haziran</u>	53.741.838	46.451.389	83,92
<u>2015 Kasım</u>	54.049.940	47.239.370	85,23
<u>2018</u>	56.322.632	49.671.344	86,24

Türkiye’de demokrasinin işleyişi içerisinde siyasal kültür ve siyasal katılım bakımından özellikle çok partili dönem sonrası sıklıkla sözü edilen bir başka konu da patronaj sistemidir. Popülizmle de birlikte anılan patronaj⁶⁹ sistemi, yardımlar ve hizmetler aracılığıyla parti üyelerinin/yandaşlarının desteğini sağlamak üzerine kuruludur. Türkiye’de etkin ilk örneği DP olarak gösterilen parti patronajı, o dönem DP’nin kırsalda yerel tüccar, zanaatkâr ve köylü odaklı yürüttüğü (yol, su, kanal, cam, vb.) ya da kente yeni göçenler için tasarladığı seçim çalışmalarıyla CHP’nin elit ve bürokrat kadrolarına karşı da kazandığı bir zafer niteliğindedir. Bu tarz çok uzun yıllar çoğu siyasal parti tarafından benimsenmiş ve benzeri çalışmaların sonucunda pek çok zaman da başarılı olmuştur.(Sarıbay, 1998: 112) Ancak belirtmelidir ki patronaj sistemi gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkelerde uygulanan bir sistemdir ve temel neden olarak da toplumsal ekonomik refah düzeyine işaret edilebilir. Zira Scott’ a göre sosyo-ekonomik gelişmelerin çok düşük aşamasında olan toplumlarda siyasal bağlılıkları belirleyen, yerleşik otoritelere karşı duyulan geleneksel saygı ve itaat duygularıdır. Dolayısıyla, seçmenlerin desteğini sağlamak için bu aşamada onlara somut maddi çıkarlar sunmak gerekli değildir ancak pazar ekonomisine geçmiş ve ekonomik olarak orta düzeye ulaşmış bir toplumda geleneksel saygı ve itaat bağları zayıfladığından, kısa süreli maddi ve somut çıkarlar sunmak, seçim dönemleri ve sonuçları için önemli hale gelmiştir (Sarıbay, 1998: 113).

Mumcuoğlu, 1961 Anayasasından sonra Türkiye’de gözlemlenen katılım şeklinin sınırlı plüralizm olduğunu söylemektedir çünkü siyasal ya da sivil örgütlenme tarzı bakımından katılım ne kadar desteklenirse desteklensin katılmayı teşvik edecek nitelikte olamamıştır. Halkın hali hazırda tarihsel sürece dayanan çaresizlik ve değiştirilebileceğine inanmama şeklindeki siyasal davranış şekli ve dönemin iktidar sahiplerinin de örgütlü gruplar aracılığıyla katılımı değil, dört senede bir yapılan seçimlerde oy kullanarak katılımı desteklemesi katılmacı nitelik taşımayan siyasal kültürü etkilemiştir (1982: 157). 1960 sonrası Türkiye’de siyasal katılma şiddet temelli bir formda kendini göstermiştir. Bir noktaya kadar demokratik unsur olarak nitelenebilecek, yürüyüş, boykot, direniş gibi eylemler bir noktadan sonra demokrasiyi tehlikeye sokar bir hal alır. 1982 Anayasası sonrası yapılan genel seçimlerin

⁶⁹ “Aktörler arasında yüz yüze ve şahsi nitelikli; formel otorite bağına dayanmayan, müteakabiliyet üzerine kurulan sosyal bir ilişkidir... Eşit olmayan iki taraf, bu eşitsizliğe göreli refah, iktidar ve statü farklılığı unsurlarını taşır”(Sarıbay, 1998: 111).

karakteristiğini, Özbudun 1982 Anayasası'nı depolitizasyon amacına hizmet eder nitelikte bulduğundan şöyle özetlemektedir; siyasete dâhil olmak vatandaş için bir hak ve ödev niteliğindedir ancak çatışma ve mücadele içerisinde olmamak Anayasanın dayattığı en önemli kaidelerdendir. Oysa siyasi partiler kendilerine has belirlenen menfaatleri savunucularıdır ve menfaatler doğası gereği çatışır.(Özbudun, 1979: 92-93)

Bu anlamda Türkiye'de yasalar ve uygulamaları eliyle geniş katılımın desteklenmesi ve siyasal katılımıda eşitliğin sağlanabiliyor olması demokrasi kültürü, demokrasinin yerleşik hale gelmesi ve sürdürülebilmesi anlamında bir olanak olarak değerlendirilmektedir ve demokrasi bakımında oldukça büyük bir çarpan olarak görülmektedir. Ancak dönemsel seçimler dışında siyasal katılımın aynı derecede aktif ve yüksek oranlı olduğunu söylemek güçtür. Seçim dönemleri dışında karar alma süreçlerine katılım dar örgütlü gruplar ile sınırlı kalmakta, bu durum demokrasinin sürdürülebilirliği bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

5.2.2.3. Elitler

Osmanlı ve takip eden Cumhuriyet dönemi Türk devlet geleneği ve toplumsal yaşamında, bürokratik elitler önemli ölçüde topluma yön veren bir zümre olarak varlığını ortaya koymuştur. Devlet ve toplum hayatında elitist bakış açısının temsilcileri olmuşlardır ve bir bütün olarak askeri-dini-sivil bürokrasiden oluşan bir grubu oluşturmaktadırlar (Heper, 1974:60).

Türkiye'nin yaklaşık son iki yüz yılına ait siyasal tarihi aynı zamanda demokratikleşme girişimlerinin tarihidir. Karpat' a göre bu henüz başarılmamıştır ve henüz tam bir demokratikleşmeden söz edilememektedir. Bu noktada etken unsurların en başında devleti kutsallaştıran, bireyi devlet için araçsallaştıran ve devlete faydası ölçüsünde önemseyen hâkim bir paradigmadan söz etmek mümkündür ve toplum da bu ölçüde demokrasiyi içselleştirememiştir (Karpat, 1996: 23). Bu demokratikleşme süreci içerisinde yön belirleyici ve siyaset etme pratiğini elinde bulunduran maktadır elit, demokrasinin temeli olan bireysel hak ve özgürlüklerin devletin varlığı için kolaylıkla ve duraksamadan vazgeçilebilir olması gerektiğini telkin eden vesayetçi demokrasi anlayışının Türk siyasal kültürü içerisinde yerleşmesine neden olmuştur. Türk siyasal kültürünün demokrasi bağlamında belirlenmesinde 19. yüzyıl, başarıları

tartışmalıda olsa, dönüşüme öncülük etmiş bir dizi olayların gerçekleşmesi açısından büyük öneme sahiptir.

İlk olarak 19. yüzyıl Osmanlı toplumsal hareketinin ve dolayısıyla da siyasal sisteminin karakteristiğini değiştiren Sened-i İttifak, (halkın dışında kaldığı bir anlaşma niteliğinden dolayı Türk siyasal hayatının Magna Carta'sı olarak da betimlenir) padişaha karşı çıkan ayaklanmanın bastırılmasında aracı olan ayanların (taşrada hali hazırda etkinliklerini sürdürürken bu vesile ile merkezi yönetimde de aktörlerden biri oluyorlar) egemen unsurlardan biri olduklarının, dolayısıyla artık padişahın tekliğinin de sona erebileceğinin habercisi bir anlaşmadır. Sonrasında merkezi yönetim yeniden güçlenecek ve *ayan* sistemi sona erdirilecektir ancak Osmanlı'da yöneten sınıfın (asker ve ulema) karakteristiği de bir taraftan değişmektedir ve gelenekçilik karşıtı, Batılılaşma, çağdaşlaşma taraftarı reformcu bir bürokratik oluşum kendini göstermektedir. Bu modernleşmeci seçkinlerden meydana gelen oluşum ilerleyen dönemlere de fikir ve pratik olarak etki etmiş, toplumun modernleşmeye ve demokrasiye zaman ve yöntem ile nasıl hazır olacağını kendi belirleyen, bu anlamda da demokrasiye sekteye uğraticı bir anlayışın temelini oluşturmuştur (Köker, 2000: 228-229).

Temelde bu vesayetçi mantığın örnek aldığı Batı demokrasileri, halk odaklı gelişmiş, toplumsal temeli olan ve demokrasinin tabandan iktidara yönlü gelişmiş taleplerinin bir sonucudur. Demokrasi Batı için, ulaşılması gereken bir ideal, yapay bir hedef olarak gösterilmemiş, toplumsal tabanın hem tarih içerisinde hem de siyasal kültürünü dönüştürerek talep ettiği bir sürecin sonucudur. Toplumsal düzen açısından değerlendirildiğinde Osmanlı kapalı bir hayat süren, belirli hukuki, mali görevleri olan, eğitim ve sosyal yardım gibi bazı toplumsal sorunları kendi içinde çözmeye çalışan cemaatlere dayanmıştır (Ortaylı, 1998: 146). Gülhane Hatt-ı Hümayunu, reform niteliğinde padişahın iktidarının hükümet lehinde kısıtlanması ve çok kültürlülük anlamında yaşanan gelişmelerin siyasal düzleme yansıması olarak düşünmek mümkündür.

Cumhuriyet dönemi ilk yıllarına Osmanlı'dan kalan siyasal kültür mirası; burjuva orta sınıfı ve sermaye birikimi olmayan bir toplum ve köklü geleneksel yapılardır. Bu anlamda geniş halk katılımlı bir siyasal sistem ve modern kurumlar aracılığıyla

katılımın sağlanması siyasal kültür adına ilk yapılması gerekenler olarak hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için ise yakın zamana kadar yürütülen (ittihatçı düalizmi) ikili sistemin, yani modernleşme ile gelenekselliği kaynaştırma çabasının modernleşme ve çağdaşlaşma lehinde tek amaca indirilmesi gerekliliği dönemin bürokratları tarafından programlanmıştır. Bu reform neticesi bilindiği üzere Türk siyasal hayatının en belirgin değişiklikleri; hilafet ve saltanat konularının düzenlenmesi, toplumsal, siyasal ve hukuki pek çok noktayı düzenlemeyi amaçlayan devrimler, kısaca Osmanlı siyasal sisteminin gelenekçi yapısını ortadan kaldıracak pek çok değişiklik gerçekleştirilmiştir. Osmanlı gelenekselliğine karşı atılan ilk adım “milli devlet” fikrinin benimsenmesi olmuştur; bu şekilde örgütlenmiş bir siyasal yapı ve egemenliğin kaynağının⁷⁰ millet olarak benimsenmesi ve ümmet fikrinin bu sınırlılık söylemi ile millet fikrine evrilmesi “milli devlet” ilkesini temellendirmiştir. Osmanlı döneminin düşünür grubu ulemalar, önceleri halk ile bütün ve devlet hizmeti için yetiştirilmiş kimselerde oluşurken, 19. yüzyıl sonrası Batı kaynaklı ilerlemeleri İslam için tehdit olarak görmüşlerdir. Ulemaların yetiştirilme tarzındaki mektep-medrese ikiliği, yerel cemaatler elinde özgürce yürütülen medrese eğitiminin devlet eliyle düzenlenen mektep sistemine dönüştürülmüş ve modern elit yetiştirme aracı olmuşlardır. Kendi imkânları ile ayakta kalan medreseler ise zaman içerisinde geleneksel ve modern arasında çağa uygun yeni dini eliti oluşturmuşlardır (Karpaz, 2010: 41-43).

Mumcuoğlu, cumhuriyet tek parti dönemi için, Osmanlı’dan miras “devletin bekçiliği” geleneğini değiştirmede başarısız olduğunu söyler. Osmanlı’nın mülk-devlet geleneğinde padişahın mülkü devlet ve kapıkulları da devletin bekçileri anlayışı hâkimdir. Tanzimat ile birlikte kapıkullarının görevini bürokratların üstelenmiş, cumhuriyet dönemi ilk yıllarında ise ‘devletin sahibi vatandaşdır’ anlayışı kabul görmüş ancak sahiplenici bürokratik elit “devletin bekçiliği” rolünü sürdürmüştür. Buna olanak tanıyan durum ise halkın eğitimsizliği ve buna bağlı olarak yaşam ve davranış şekli ile halktan tamamen ayrı bu sınıfın üstünlüğünün halk tarafından kabullenilmesi olarak gösterilmektedir (1982: 144).

⁷⁰ “Hâkimiyet bila kayd u şart milletindir” 1921 Teşkilat-ı Esasiye, 1.madde

Cumhuriyetin temelini kuran ve ittihatçı gelenekten gelen bürokratların toplumu modernleştirmek için uyguladıkları yöntemler tıpkı son dönem Osmanlı modernleşme çabalarında olduğu gibi dayatma ve yukarıdan inme karakterli bir planlama içerisinde gelişmiştir (Uygun, 2014: 304). Cumhuriyetin ilk yılları tek parti döneminde, Osmanlı'da olduğu gibi, devlet işleri ve siyasal alanda bulunabilme tekeli sınırlı bir zümrenin elinde bulunmakta ve geniş toplumsal bir karşılığı bulunmamaktadır. Uygun, demokratik olmayan rejimlerin de elitist karakterli oldukları savına karşı, antidemokratik rejimlerde halkın yönetici eliti değiştiremeyeceği ancak demokrasilerde birden çok elitin iktidar için yarıştığı ve seçimle iktidarın el değiştirebildiği yani tercih denklemini sunar. Yani Schumpeter'in "halk tarafından onaylanan elit yönetim" olarak tanımladığı günümüz demokrasileri ya da Dahl'ın demokrasiyi bir ideal olarak niteleyen poliarsisi elit çoğulculuğun karakteristiğine dikkat çekmektedir (2017: 187).

Cumhuriyetin ilk döneminde siyasal sürece yön veren elitlerin asker kökenli olması bir rastlantı değil askerinin o dönem için çok iyi eğitim alıyor olması ile ve o dönem için siyasal yönlendirmelerin bu tek grup eliyle yapıyor olması da mevcutta hatırı sayılır bir burjuva sınıfının yokluğu ile ilintilidir. 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet, Osmanlı'dan devraldığı "merkezî iktidar anlayışını" aynen muhafaza etmiş ve hatta daha katı biçimde uygulamaya koymuştur (Duman, 2007: 34-35). Burjuva sınıfının yokluğu ve merkezi idarenin bu baskın karakteri nedeniyle ticaret ve ekonomi alanı da İstanbul tüccarları, Anadolu eşrafı ve toprak ağaları, milli mücadeleye katılan subaylar, mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri eliyle şekillenmiş, hiyerarşik ve bürokratik yapıyı meydana getiren bu zümreler uzun süre birbirini destekleyerek ekonomik faaliyetlerin kilit noktalarını elinde tutmaya çalışmıştır (Cem, 2010: 56). Bürokratik, ekonomik, siyasi, yargı ve askerî elitlerin sistematik bütünlüğü 1940'lara kadar toplumun iktidar yapısını oluşturmuştur. Çok partili döneme geçiş yeni bir siyasal elitin oluşması konusunda da dönüştürücü olmuş bu neticede geleneksel Kemalist bürokrasiyi zayıflatmıştır. Bu yeni elitin karakteristiği mahalli ayan ve eşraf ile büyük şehirlerin ticaret erbabından oluşmasıdır (Karpas, 1959: 316- 317). 1950 seçimleri toplum-bürokratik elitler ilişkisi anlamında değerlendirildiğinde bir tepkisel değişim mesajı niteliğindedir. Demokrat Parti'nin seçimleri kazanması halkın

bürokratik elitlere verdiği tepkinin yansımasıdır ve neticesinde siyasal liderlik bürokratik-politik elitlerden ekonomik elitlere geçmiştir (Turan, 2003: 135).

Ancak bu durum geleneksel elitlerin hem statü anlamında hem de ekonomik olarak geri plana düşmesi ve eski aktif dönemlerine dönüş için yol arama çabalarına başlanmıştır. Bu çabalar eşzamanlı olarak iktidarın ülke yönetimi konusunda yaşadığı aksaklıklar ile bir araya gelince 27 Mayıs 1960 ihtilali yaşanmış ve gerekçesi ülkenin ikiye bölünmesi tehlikesi karşısında “devleti kurtarmak” olarak sunulmuştur. “*Devleti kurtarmak isteyen Milli Birlik Komitesi, Batı değerler sistemini benimsemek isteyen tarihi bürokrasisinin bir devamı idi.*” (Küçükömer, 1969: 124).

“1960-80 yıllarında ordunun gerçekleştirdiği üç müdahale gerçekte halkın siyasete katılması ve elit tabakası içindeki hareketliliği artırdığından dolayı askeri, kendi kendisini siyaseti düzenlemekle görevlendirme yükümlülüğünü üstlenmeye yine onu tarafsız ve siyaset üstü bir elit olarak görmemizi mümkün kılmaktadır. ‘Elitlerin eliti’ olarak tanımlanabilecek bu durum, temel devlet meseleleriyle ve devletin bizzat kendisiyle ilgilidir (Karpaz, 2009: 155-156). Demokrasi kültürünün toplumda henüz oluşmadığının bir yanılması olarak görülebilecek bu durum, her an kontrolü elinde bulunduran mekanizmaların toplumdaki işleviyle de alakalıdır. Bu işlev, Osmanlı’dan gelen gelenek içerisinde yukarıdan aşağıya doğru belirlenebileceğine inanılan topluma anlaşılabilirlik katmaktadır. Bu anlaşılabilirlik, demokrasinin bir kültürel algı olarak en çok da toplumda görünürlüğüyle alakalıdır. Bu dönem bu anlamda, demokrasi kültürünün kendi bunalım seyrinin ne yönde olduğunu da tayin etmektedir.” (Kanbir, 2014: 682)

Bilgin’e göre 1970 sonrası sanayileşme, kapitalizme eklenme ve sivil toplum kaynaklı girişimcilik temelinde devletten farklılaşmış bir toplumsal elitin oluşumundan söz edilebilir. Kapitalist ilişkiler üzerinden gelişen bu yeni toplumsal sınıf⁷¹ tarıma dayalı ekonomik faaliyet tarzından endüstriye dayalı ekonomik

⁷¹ TÜSIAD örneğinde olduğu gibi; “Türkiye’deki askeri elitin de desteğini alan sivil elitin, etkinlik ve davranışının önemli bir örneği, 1977’deki Ecevit hükümetinin politikalarından rahatsız olan TÜSIAD’ın, yayınladığı ilanlarla hükümeti istifa etmek zorunda bırakmasıdır: Ekonominin ciddi darboğaza girdiği 1977’de TÜSGAD üyeleri rahatsızlıklarını her fırsatta dile getiriyor ve işadamları bürokrasinin kendilerine karşı olan tutumunu „düşmanca” buluyor. Kendilerine „aracı, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi (C. XV, S. II, 2013) 499 tefeci, sömürücü” denilmesinden rahatsızlar. Bir bakanın “Sanayiciler ayda 6 lira vergi veriyorlar” sözü üzerine özer istiyorlar, oda başkanlarının Ecevit’le görüşmelerinden sonuç çıkmıyor. Bunun üzerine Vehbi Koç, 26 Ocak 1979’daki TÜSGAD Genel Kurulu’nda bu gidişe dur denilmesi için üyelere yazılı beyanat tavsiyesinde bulunuyor. Odalar Birliği başkanları toplu açıklama yapıyor. TÜSGAD kurucusu İzmirli işadamı Selçuk Yaşar, gazetelere, bakanları yalanlayan kişisel ilanlar veriyor. Ünlü Fransız işadamı Dassault’un kendi hükümetini eleştirmek için gazetelere verdiği ilanları örnek gösteren Yaşar, TÜSGAD yönetiminin de ilan vermesi için ısrarı üzerine ve .Nejat Eczacıbaşı’nın, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı’ndan “yayımlanabilir” oluru almasının ardından, dört ilân yayımlanıyor. ilanların başlıkları şöyledir: (1) “Gerçekçi çıkış yolu”, (2) “Ulus bekliyor”, (3) “Yokluğu paylaşmak mı, boşluğu sağlamak mı?” (4) “Refahın ve hürriyetin düşmanı: Enflasyon.” ilanların büyük yankısı oluyor. Sanayi Odaları’nın aynı gün yayınlanan deklarasyonunda, hükümetin, serbest piyasa ekonomisini yok edici modeller arayışının eleştirilmesi, ilanların doğrudan doğruya hükümete yönelik olduğu kanısını oluşturuyor. „ilanlardan yayın öncesi haberdar olan Başbakan Ecevit, gazetelerde metinleri okuyunca sert tepki gösterse

değerlerin öne çıkması yönünde hızlı bir değişime ön ayak olmuştur. Ayrıca resmi elit olarak nitelenen ve siyasal kültür içerisinde “tek parti-tek şef” anlayışını benimsemiş egemen siyasal elitler, toplumun değişim taleplerini toplumsal diyalog ve sivil toplum anlayışı ile çözmek yerine militarist çözümlere, darbelere yönelmişlerdir (Bilgin, 2007: 45-99). 1980’lerden sonra merkez elitleri, artık Kemalist türdeşliğini de yitirmiştir. *Merkeze, Kemalizm’e olan bağlılığı son derece şüphe götürebilecek çok sayıda grup dâhil olmaya devam etmiştir. Özellikle üst düzey sivil kamu bürokrasisinde rol alanların izledikleri sosyo-politik yükselme çizgisi, ya milliyetçi/ırkçı, ya da İslamcı/muhafazakâr veya kısaca non-Kemalist bir çizgi olabilmektedir* (Kurtbaş, 2017: 197).

Türkiye’de üniversiteler geleneksel vesayetın taşıyıcıları arasında işaret edilmektedir. Yükseköğretim kurumları Osmanlı son döneminden itibaren elit kadroya yüksek oranda eleman ve ideoloji sağlama mekânı olarak işlev görmüştür. Türkiye’de siyasi elitler, ekonomik elitler, askeri elitler ya da geleneksel elit grup olarak nitelenen ve farklı zamanlarda egemen olmuş seçkin sınıfa 1980’lerin sonuna gelindiğinde bir varyasyon daha eklenmekte ve medya elitleri oyuna dâhil olmaktadır. Özellikle 1990 sonrası özelleşen kitle iletişim araçları, geleneksel elitlerin tektipliğini ve tekeliğini çeşitlendirmeye başlamış, merkez-çevre teorisine atıfla eskiden çevrede sınıflandırılan grupların merkezde yer alabilmesinin yolunu açmıştır. Özellikle o dönem medya eliyle üretilen bir dil içerisinde yer alan bir tabir olan *Beyaz Türkler* kavramı, konvansiyonel elitleri kapsayan bir ima olarak literatürde yerini almıştır.

“Kavramın Türk basını tarafından, kabaca, Türkiye’deki “laik-muhafazakâr” ve bazen de “Türk-Kürt” ayrışmalarını ifade ederken kullanıldığı söylenebilir. Ramm’ın (2016: 1357) Türk kimliğinin oluşumuyla ilgili Osmanlı’daki köle ticaretinin bir sonucu olarak gördüğü Afrikalılar ve Araplara karşı Türklerin beyazlığını önceleyen düşünsel miras dışarıda tutulursa, Türkiye’de tarihsel bağlamda ten rengi üzerinden ifade edilen bir beyaz/siyah ayrışması yoktur. Buna rağmen, merkez-çevre ikiliği ve kentleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir sosyal olgunun, neden ABD’den ithal “WASP” (White Anglo-Saxon Protestant) tanımlamasından esinlenerek kavramsallaştırıldığı ve Türkçe ‘de sıkça kullanılan elitler, zenginler, entelektüeller, üst sınıflar, vb. gibi ifadelerin yerini aldığı üzerinde durulmaya değer noktalardır.” (Paksoy, 2018: 36).

de, aynı dönemde iki Banka hakkındaki yolsuzluk iddialarıyla ciddi sıkıntı yaşayan hükümet, 14 Ekim 1979’da 5 ilde yapılan ara seçimlerde de yenilgi alınca istifa etmek zorunda kalıyor” (Kaya, 2013: 498-499)

Buna ek Refah Partisi ile başlayan ve daha sonra olarak anılacak bir grup da 1990'lardan sonra etkinlik sağlamaya başlamış ve özellikle yerel siyaset ve belediyeçilik konusunda lokal deneyimleri, ilerleyen yıllarda siyaset için uzmanlaşmış bir kadronun toplumsal tabanda geniş kabul görmesi sonucunu doğurmuştur. Refah Partisi belediyelerinin icraatları özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından sonra toplum nezdinde daha görünür hale gelmiş, Ak Parti iktidarları döneminde *milli görüş elitleri/yeni elitler* belli bir olgunluğa erişmiştir. Yeni Elitlerin izlerini bugün, bürokraside, üniversitelerde, sivil toplum kuruluşları ve düşünce derneklerinde ve özellikle medyada görmek mümkündür. Bu görünürlüğü iktidarın elitler arasında el değiştirmesi olarak değil de elit tekelinin kırılması ya da elitlerin çeşitlenerek çoğalması olarak okumak demokratik kültürün yerleşmesi ve demokrasinin sürdürülebilmesi bakımından beslenen umutları olumlu etkileyecektir.

Özetle Hasan Bülent Kahraman'ın da altını çizdiği üzere (2010: 4-5) Türk modernleşmesi elit merkezli, yukarıdan aşağıya inen hiyerarşik yapıya sahip, devlet odaklı, kurtarıcılık misyonunu içeren, toplumsal iç refahın sağlanması ve toplumsal iyinin yaratılmasından çok ülkenin dış ilişkilerindeki konumunu güçlendirmeyi öngören, bürokratik ağırlıklı bir anlayışa dayalıdır. Yöneten-yönetilen uyumsuzluğu ya da siyasal elit konusunda Mardin'in *merkez-kenar çatışması* tezine göre ise; toplumun merkezinde yer alan devlet, Osmanlı ve devam eden dönemde de Türkiye toplumunda *merkezi* her zaman güçlü tutmayı hedeflemiş ve *kenarın* işe karışmasını bir zafiyet olarak görmüştür. Toplumsal değişimler söz konusu olduğunda genellikle toplumsal tabana ilişkin değişimler yönetici sınıfına sirayet etmektedir. Ancak Osmanlı-Türk toplumunda toplumsal yapıyı biçimlendiren devlet olmuş, neredeyse çok partili döneme ya da Toprak Reformunun gerçekleşeceği zamana kadar *kenardan* etkilenmeyen güçlü bir merkezi otorite sürdürülmüştür (Mardin, 2004: 105-131).

5.2.2.4. Sivil Toplum

Sivil toplum örgütlenmesi sadece demokrasiye özgü bir yapılanma değildir, farklı rejim türlerinde yeraltı örgütlenmesi şeklinde bile olsa varlık bulabilir. Ancak özellikle demokrasiye geçiş aşamasında olan ülkeler için seçim mekanizmasının işletilmeye başlamasıyla, siyasal toplumu oluşturmak, devlet dışı oluşumu ve sivil hayatı var

etmek için sivil toplum da organize edilmeye başlanır (Bratton, 1994:49-58). Kalaycıoğlu ise sivil toplum mantığını şöyle özetlemektedir (2008: 4-5);

“Çağdaş dünyadaki demokrasi uygulamaları temsil kurumlarının seçimler yoluyla oluşturulması ve çalışması aracılığıyla ortaya çıkan temsili demokrasi uygulamalarıdır. Temsili demokrasinin işleyişi çağımızda insanların bir araya gelerek kurdukları örgütler (organizations) eliyle, örgütlü bir içerikte gerçekleşmektedir. İster siyasal partiler olsun, ister çıkar grupları olsun ancak bir arada bulunabilme, çalışabilme, yaşayabilme özelliği gösterebilen topluluklar ve onların bireyleri sayesinde kurulabilir ve varlıklarını sürdürebilirler. Burada da kritik olan insanların belirli bir dayanışma, birbirlerine güvenebilme ve destek olabilme duygusunu paylaşmalarıdır. Özellikle kişilerarası güven duygusunun gelişmediği ortamlarda dernekleşmenin de ortaya çıksa bile istikrarlı olamadığı görülmektedir.⁷² Dolayısıyla, kişilerarası güven duygusu ve dernekleşme davranışı çağdaş bir demokratik yapının varlığı ve idamesi için kritik kültürel olgulardır.”

Demokrasinin varlığına ve sürdürülebilmesine katkı anlamında sivil toplum, devletin meşruiyetinin kaynakları arasında önemli bir yer tutar; halk egemenliğinin örgütlenmiş ve bilinçli hali olan sivil toplum devletin güç kullanması önünde sınırlayıcıdır ve aynı zamanda muhalefet etme mekanizmasına da dönüşümlenerek devletin otoriter/totaliter tutumlarına karşı toplum temelli eylemleri işletebilmektedir. Merkezi iktidarın gücünün sınırlandırılması, gündelik hayata ve toplumsal yaşama müdahale noktasında oluşacak despotizmin önlenmesi ancak örgütlenmiş, bilinçli ve harekete geçmeye her an için hazır dernekler ve birliklerin varlığı ile ve Tocqueville’ in deyişiyle *toplumun bağımsız gözü* aracılığıyla kontrol altında tutulabilir, zira toplumun kontrolünü sağlamada en etkin yasa, *derneklerin sanatıdır*.(Keane, 1993:50-55). Sivil toplum ancak siyasal kültürü gelişkin olduğu toplumlarda faal olabilir ve özellikle devletin siyasal rejimiyle doğrudan ilişkilidir (Çaha, 2000: 10). *Siyaset bilimi içinde, sivil toplumun güçlü ve etkin olduğu siyasi rejimler “demokratik”, sivil topluma belli derecede özgürlük verilirken, aynı zamanda sivil toplum üzerinde güçlü devlet denetimi talep eden rejimler “otoriter”, sivil toplumun yasaklandığı ya da yok edildiği rejimler ise, “totaliter” olarak sınıflandırılmaktadır* (Keyman, 2008: 3).

⁷² Francis Fukuyama, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. (London, New York: Penguin Books, 1995): ss. 69 - 82’ de başta Wang Computer olmak üzere çeşitli örnekler vermektedir.

Türkiye ile ilgili siyaset bilimi yazının mütemmim cüz girizgâhı; Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı kalıntıları üzerine kurulmuştur. Bu anlamda bireye, topluma, örgütlere ve gruplara olan geleneksel patrimonyal devlet bakış açısının modern ulus-devlet görüşlerine evrilmesi zaman almaktadır. Fakat kökene bakıldığında Osmanlı'nın lonca, vakıf, tekke ve ahilik gibi yapıları, geleneksel ve devlete bağlı bir yerden de olsa sivil toplum mantığına temel teşkil etmektedir. Cumhuriyetin ilk yılları hem ekonomik koşulların elverişsizliği hem de güvenlik kaygıları nedeniyle sivil örgütlenmenin sınırlandırıldığı bir dönemdir. Ayrıca Osmanlı yönetim tarzından farklı olarak yürütülen homojen ulus-devlet inşa etme politikaları da sivil toplum mantığının gelişmesi önünde engel teşkil etmiştir. Zamanın yürürlükteki Takrir-Sükûn Kanunu ve daha sonra kabul edilecek Cemiyetler Kanunu ve diğer düzenlemeler, istenen örgütlenme özgürlüğüne olanak tanımadığından, beklenen sivil örgütlenme iktidar partisi eliyle Halkevleri şeklinde kontrollü örgütlenme tipi ile hayata geçirilmiş, bu sayede devlet ideolojisinin ve siyasal kültürünün toplumsal tabana yayılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan Batı modelinde olduğu gibi özel mülkiyeti, serbest piyasayı destekleyen, burjuva sınıfı temelinde gelişmiş ve devletin sınırlandırılması görevini üstlenen bir sivil toplum örgütlenmesinden bahsetmek güçtür.

Heper, Osmanlı'da devlet politikası olarak merkezîyetçiliği bağlamında mümkün mertebe, çevre kesime sivil toplum veya benzer bir statü yüklememiş ve bu kesimin devlet yönetiminde rol oynamasına müsaade etmemiştir (Heper, 2006: 70). Mardin'e göre ise Osmanlı'da tarikatlar bir çeşit sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmektedir (Mardin, 1993:24-30). Ancak her ne kadar tekke, tarikat ve zaviye teşkilatlarının sivil hizmette büyük rol oynadığı bilinse de, iç işleyişlerine bakıldığında Batı orijinli bir sivil toplum örgütü özelliğinden uzak oldukları söylenebilir. Zira hem devletin merkezîyetçiliğini her şeyden öncelemeleri hem de içlerindeki keskin hiyerarşik yapı Batı tarzı bir sivil toplum örgütü niteliğinde olmadıklarının göstergesidir. *“Bu teşkilatlanmaların devlete bağımlılığı yanı sıra aristokrasi ve burjuva sınıfının yokluğu, Avrupa'da ortaya çıkan hümanizm, parlamentarizm ve liberalizm gibi demokratik temellerin Osmanlı'da gelişmesine engel olmuştur”*⁷³ (Çaha, 2007:160).

⁷³ Literatürde sivil topluma ilişkin pek çok çalışmanın ileri sürdüğü bu fikre karşın belki istisna niteliğinde ancak o dönemki ismiyle Darüşşafakat'ül İslamiye dönemin STK'sı olarak örnek verilebilir. *“Dönemin önemli matematikçisi, asker ve devlet adamı Yusuf Ziya Paşa önderliğinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmet Esat Paşa ve Ali Nâki Efendi*

Cumhuriyet dönemi ilk yılları da Osmanlı'nın benzer sivil toplum karakteristiğini taşımaktadır. Üstelik ekinlikleri tartışılıyor olsa da Osmanlı son döneminde tarikatlar ve geleneksel vakıfların yanı sıra Türk Ocakları gibi siyasi oluşumlar ya da kadın dernekleri yahut çeşitli medya oluşumları sivil toplum unsurları taşırken Tek Parti dönemine gelindiğinde bilindik tekipleştirme ve homojenleştirme politikaları bu cılız sivil toplum unsurlarını da ortadan kaldırmıştır. Amaç bir an evvel modernleşme çabası içerisinde farklı ideolojiler ve angajmanlardan arınmış, sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış, üniter bir toplum oluşturma düşüncesidir (Çaha, 2007:193-196). “1950 öncesinde, devlet ile toplum arasında aracı kurumlara izin verilmemiştir. Örgütlenmeye izin verilmemesi, devleti topluma karşı daha güçlü kıldı. Hakların üretildiği sivil toplum alanı zayıf kaldıkça, vatandaş devlete daha bağımlı hale geldi ve devlet topluma egemen oldu” (Uluç, 2013: 407).

Türkiye’de sivil toplum kavramının dönüşmesi de, tıpkı tarihindeki diğer pek çok diğer unsur gibi, çok partili yaşama geçiş ile olmuştur. 1950 sonrası Demokrat parti iktidarı ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yasaklanmış olan pek çok STK ekonomik, siyasal ve kültürel alanda yeniden gündeme gelmiştir (Çaha, 2007:221). 1961 Anayasası ile (*Madde 29.- Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlanabilir*) sivil toplum örgütlenmelerinin önü açılmış ancak süreç içerisinde asker-sivil ve sağ-sol uyuşmazlıkları, sivil toplum kuruluşlarının büyük oranda siyasileşmesine neden olmuştur. Bu durum 1971 Muhtırası döneminde Ordu’nun sivil toplum kuruluşlarını ideolojik ayrışmada sorumlu tutması ile gerekçelendirilmiş ve dernek kurma hakkı sınırlandırılmıştır. Neticede tarihsellik, geleneksellik ve siyasal kültür temelli gelişmelerin, politik ve ekonomik şartların, sınıf temelli imkânsızlıkların yanında, toplumsal karakteristiktan kaynaklanan birtakım koşullar da sivil toplum kavramının gelişimini Türkiye için geciktirmiştir. Örneğin Uluç’ a göre;

tarafından 30 Mart 1863'te padişah fermanıyla kurulan Cemiyet'in başlangıçtaki amacı, Kapalıçarşı'daki esnaf gençlerin eğitimine kaynak sağlamaktı. Beyazıt'taki eski Valide Mektebi'ni onartan Cemiyet, aralarında vatan şairi Namık Kemal'in de bulunduğu, dönemin pek çok aydınının burada gönüllü öğretmenlik yapmalarını sağladı. 1868'e gelindiğinde ise Cemiyet, o tarihe kadar eski kışla ya da konakların okul olarak kullanıldığı Osmanlı Devleti'nde Türkiye tarihinin okul amaçlı ilk binasının inşaatına başladı. İtalyan mimar Barironi'nin tasarladığı ve Dolmabahçe Sarayı'nın mimarbaşı Ohannes Kalfa'nın planını çizdiği okul, Sultan Abdülaziz'in yaptığı bağışla satın alınan İstanbul Fatih'teki arsanın üzerine inşa edildi. Kız ve erkek öğrencilerin aynı çatı altında eğitim görmesine uygun, çağın çok ilerisinde imkânlarla sahip okul, 29 Haziran 1873'te "Darüşşafaka'ül İslamiye" adıyla kapılarını parasız, yatılı ve özel statülü olarak açtı. O tarihten bu yana Cemiyet, Darüşşafaka'da okuyan öğrencilerin eğitimlerine kaynak yaratmak için çalışmalarını aralıksız sürdürüyor.” <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet>

“Toplumsal kültürümüzün dayanışmacı özelliği, sivil toplum karşısında bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Bizde toplum kendisini yek pare, dayanışmacı bir cemaat olarak görmekte, bireyin topluluktan bağımsız bir kimlik oluşturmaya izin vermemektedir. Toplum yeterince farklılaşmamıştır, herkes kişiliğini mensubu bulunduğu topluluk ya da grubun içinde bulmaya çalışmaktadır. Söz konusu dayanışmacı, cemaatsel anlayış, dini hassasiyeti yüksek topluluk ve çevrelerden, seküler modern çevrelere kadar toplumun bütün farklı kesimlerinde benzer biçimde kendini göstermektedir.(2013: 415)

Ancak 1980'lere gelindiğinde liberal demokrasinin ve serbest piyasa şartlarının benimsenmesi ile sivil toplum kavramı yeniden gündeme gelebilmiş ve dönemin ruhuna uygun olarak özgün bir kullanım şekline bürünmüştür (Erözden, 2004: 60). 1980 sonrası hem devletin toplum nezdindeki otoriter, sorgulanamaz ve soğuk halinin daha toplum odaklı bir karaktere dönüşmesi ve bu sayede toplumun edilgenliğinin demokratik talepleri dile getirebilir hale evrilmesi, hem de liberal ekonomik politikalarla farklı çıkar gruplarına fırsat tanıyarak çoğulcu bir toplumun teşviki, demokrasinin koşulu olan sivil toplumun gelişmesine olanak sağlamıştır. Sonraki zamanlarda ise Özbudun'dan özetle özel radyo ve televizyonların 1993 yılında yayına başlaması ile haber alma kanallarının ve ifade çeşitliliklerinin artması, ayrıca 1995'te dernekler, vakıflar, meslek odaları ve kooperatifler, sendikalar ve siyasi partiler arasında organik ilişkileri ve işbirliğini yasaklayan anayasa maddelerinin kaldırılması, sivil toplumun gelişmesi önündeki engelleri hafifleten girişimler olmuştur (1999: 114).

Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinde yaşadığı önemli değişim ve dönüşümler neticesinde 2000'li yıllar sivil toplum mantığının yerleşmesi ve Türkiye'nin daha iyi, demokratik ve adaletli yönetimine etkileri açısından ivme kazanılan zamanlar olmuştur. Özellikle 2000'li yıllarda Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşmesi ve belirginleşmesi sivil toplum üzerinde olumlu ve dönüştürücü bir rol oynamıştır (Keyman, 2006: 65). Bu anlamda bireysel haklar, hukukun üstünlüğü, azınlık haklarının korunması temeline dayanan Kopenhag siyasi kriterleri anayasal değişiklikleri zorunlu kılmış, 2000-2005 yılları arasında yapılan anayasa değişikliklerinde sivil toplum kuruluşları temelinde düzenlemeler de yer almıştır. *“1980 sonrasında, farklı çıkarları temsil eden ekonomik, kültürel ve siyasi nitelikte sivil toplum unsurları, kamusal alanda örgütlenerek, seslerini daha yüksek duyurmaya başladılar. Ekonomi alanındaki örgütlenmeler yanında; insan hakları, çevreci*

hareketler, kadın hareketleri, savaş karşıtı hareketler gibi yeni toplumsal hareketler ve çeşitli dini gruplar, kamuoyu baskısı oluşturacak politikalar üretebilmektedirler.” (Uluç, 2013: 412).

5.2.2.5. Medya

Türk siyasal hayatında medya, çok ayaklı bir araç olarak nitelenebilir. Demokrasinin koşulları noktasında medyanın işlevi tam bilgi sahibi olmanın ve buna bağlı olarak karar alma mekanizmalarına katılmanın işletilmesi olarak belirlenir. Türkiye’de medyanın işlevi ise bu bahsedilenin yanında kimi zaman parti teşkilatlanmalarının yerine geçmek ve halkla ilişkileri sağlamak, kimi zaman muhalefet görevini üstlenmek, kimi zaman da amaçlanan tam bilgiye ulaşma halinin önünde bir engel olarak gündem değiştirme aracı olarak işletilmektedir. Türkiye’de özne olarak medyadan bahsetmek gerekirse de demokrasi içerisinde yer alan basın özgürlüğü koşuluna ilişkin tartışmalar karşımıza çıkmaktadır.

Giddens’a göre yurttaşlık kültürünün güçlülüğü *demokrasinin demokratikleşmesini* sağlar. Bu güç siyasal ya da iktisadi faaliyetlerin yanında sivil örgütlenmeyi de gerektirmekte, üçayaklı iskemle benzetmesi ile hükümet, piyasa, sivil toplum dengesini zorunlu kılmaktadır. Bu denge mekanizmasına medyayı da eklemek gereklidir zira ulus-devleti aşan uluslararası medya kuruluşlarının etkisi küreselleşme ile her geçen an önem kazanmaktadır (2000: 92-93). Medyayı demokrasi içerisinde temel üç noktadan incelemek önemlidir. Bunlardan ilki demokrasinin önemli koşullarından biri olan bilgi sahibi olma ilkesine hizmet etmesi, diğeri siyasal kültürün oluşması noktasında yönlendirdiği kolektif hafıza inşası ki kolektif hafıza inşası noktasında medya, metinlerindeki geçmiş bilgisinin toplumsal hafızada yer bulma biçimlerinin irdelenmesi, toplumsal hafızayı oluşturan malzemenin içeriğini görmeyi sağlayacağı gibi farklı güç ilişkilerinin yapı sökümünü de kolaylaştıracaktır. Üçüncüsü ise yeni medya yoluyla bizatihi katılıma sağladığı alt yapıdır.

Zürcher, Türk modernleşmesi ile kitle iletişim araçlarına ilişkin gelişimin eşzamanlı bir süreçte ilerlediğini söyler (2007: 103-104). Türkiye modernleşmesinin belirgin özelliği olan merkezîyetçi bürokratikleşme, basın ve medya alanında kamuoyu oluşturma ve muhalif grupları yönlendirebilme açısından oldukça etkin kullanılmıştır.

Örneğin II. Mahmut döneminde basın, hem kamuoyu oluşturma hem de basını devlet denetimi altında tutma çabaları noktasında önemli görülmüş ve bu sayede hem gelişmelere ilişkin bilgileri iç kamuoyuna duyurulmasında hem de gayrimüslimlere verilen hakların vurgusunu dış kamuoyuna ulaştırma konusunda etkin kullanılmıştır.

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yılları için dönemin eğitim şartları ve okuma-yazma oranları düşünüldüğünde medyanın pek etkin bir araç olmayacağı düşünülebilir. Bunun dışında dönemin 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu⁷⁴ basın özgürlüğü bakımından örneğe değerdir zira “*çıkartılan bu kanunla, sıkıyönetim bölgelerinde yayınlanan gazete ve diğer yayınların basımının sansüre tabii olduğu, bölgeye dışardan gelecek gazete ve yayınların sansür kurulunca görülmesinden sonra dağıtılabileceği belirtilmiştir*” bu kanun ile (Güz, 2008: 246-247).

Ancak çok partili dönem bu anlamda da dönüştürücü etkide bulunmuş, hem eğitim politikalarının değişmesi sonucu elde edilen kazanımlar hem de görece çok sesli olarak nitelenebilecek siyasal ve toplumsal ortam ve basın ve yayın üzerindeki baskının azalması, medyanın dönem için önemini artırmıştır. Siyasal katılma noktasında popülist anlayışın beraberinde getirdiği ve toplumun politikalara müdahale edebileceği konusunda edindiği güven basın konusunda da hissedilir olmuştur.

“DP döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayın saatlerinin yükseltilmesi ve dini yayınların sayısının artırılması (Ateş, 2018: 202-203) da konjonktürel olarak yorumlanabilecek gelişmelerdir. Gerek 27 Mayıs darbesinde gerekse daha sonra Talat Aydemir'in darbe girişimlerinde radyonun kamuoyu oluşturmadaki stratejik önemi göz ardı edilmemiştir. Önce radyo, sonra da televizyon, devlet tekelinde yayın yaptıkları zamanlarda devletin resmi kabulleri noktasında hassasiyet sahibi kuruluşlar olarak dikkat çekmişlerdir. Yine de, tek başına iktidar olan hükümetlerin ya da koalisyon hükümetlerinin radyo ve televizyon kurumundan sorumlu devlet bakanlıklarının sınırlı da olsa kendi ideolojileri etrafında yayın yapılmasına imkân sağladıkları da belirtilmelidir. Özellikle 1980 sonrasında Turgut Özal'ın “İcraatın İçinden” programıyla yaptığı propaganda güçlü etki uyandırmıştır. Muhalefette olan partiler ve diğer gruplar, daima hükümetin güdümünde devlete bağlı radyo ve televizyon yayınları konusundaki rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir ve getirmeye de devam etmektedirler.” (Akın, 2018: 62)

⁷⁴ Mustafa Kemal, bu kanunun basının özgürlüğü noktasında herhangi bir baskı unsuru olmadığını şu sözleriyle belirtmiştir; “*Bu kanunun İslahat-ı Umumiye'nin iyi anlaşılmasına, hüsnü tatbikatına aelulum sükûn ve istikrarın husulüne ve devlet nüfuz ve haysiyetinin takrir ve teyidine ne derece naft olduğu meydandadır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun aelulum fena hareketlere ve suiistimallere karşı hürriyet-i efkâr ve matbuatı asla takyid etmediği müsellemdir*” (Gürkan, 1998: 44-45, akt. Kopar, 2016: 128)

12 Eylül sonrası kurumsal değişimlerin en önemli ayaklarından biri medya olmuştur. Birey ve toplumun apolitik hale getirilmesi amacı doğrultusunda basın da siyasi yorumlara yer vermeden sadece veri ileticiliği ve “magazinel” haberlerin işlenmesi işlevi ile demokratik unsur olma görevini yitirmiştir. Türkiye’de 1980’li yılların sonuna doğru liberal politikaların hız alması ile birlikte gelişen ekonomik faaliyetler ve küreselleşme ile birlikte medya alanında da dönüşüm başlamış, hali hazırda medya kuruluşlarının sahibi genellikle gazeteci kökenli aileler iken medyanın kontrolü yavaş yavaş sermaye sahiplerinin eline geçmeye başlamıştır.

Ancak bu noktada özetle vurgulanması gereken konu, medyanın siyasal yaşam için önemi de düşünöldüğünde, medyanın demokratik kültüre olumlu katkısının sağlanması ve korunması, medyada çoğulculuğun ve meslek ahlakının güçlenmesi gerekliliğidir. Demokratikleşme ve demokratik istikrarın sağlanması noktasında medya-demokrasi ilişkisine siyasi aktörlerin yaklaşımları, iktidar ya da muhalefet fark etmeksizin, benzerlik göstermektedir. Siyaset içerisinde yer alan kişi ya da kurumların medya özgürlüğünü ya da demokratik değerleri savunmaları şartlara ve menfaat sağlama durumlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir ve bu durum yapısal etik sorunları derinleştirmektedir.

Tablo 5.3: Avrupa’da Yayıncılığın Serbestleşme Tarihleri⁷⁵

Ülke	Serbestleşme Yılı
Birleşik Krallık	1955
İtalya	1980
İspanya	1982
Almanya	1984
Fransa	1986
Danimarka	1987
Belçika	1988
Hollanda	1989
Norveç	1991
Finlandiya	1991
İsveç	1992
Portekiz	1992
Türkiye	1993

• ⁷⁵ Adaklı, 2014: 71

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de medyanın doğru haberi iletme işlevi, siyasal iktidar ilişkileri içerisinde gündem oluşturma ve algı yönetme işlevine dönüşmüştür. 1990’lı yıllar soğuk savaş sonrası konjoktürel gelişmeler neticesinde ise özel radyo televizyon kuruluşlarının çeşitlenmesi, ifade-basın özgürlüğü gibi demokratik bir görev taşıyan medyanın, patronlar tarafından yönetilen ve sermaye sahiplerinin egemen olduğu ve ekonomik kaygılardan dolayı kolay angaje olabilen bir sektör konumuna gelmesine neden olmuştur.

Son husus olarak, Arap Baharı olaylarının sosyal medya üzerinden gelişimi hem siyasal kültürün dönüşmesi hem de siyasal katılım anlamında dünya genelinde yeni bir anlayışa yol açmış bu durumla da bağıntılı olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yeni medyanın siyasal alanın şekillendirilmesi noktasında kullanımı artmıştır. Örneğin bu anlamda Türkiye’de Gezi Parkı olayları sürecinde yeni medya, konvansiyonel medyaya alternatif bir haber kaynağı olmuş, direnişçilerin haberleşmesinde, yardımlaşmasında ve örgütlenmesinde ve toplumsal olarak olayın aşamaları ve gelişmeler ile ilgili bilgi akışının sağlanması konusunda yeni bir siyasal katılım tarzının pratiğe dönüşmesine aracı olmuştur. Bu örnekte olduğu gibi yeni medya kullanımı siyasal tarihsellik içerisinde oldukça önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Öyle ki, Türk siyasal hayatının temel kuramlarından olan ve pek noktanın anlamlandırılması için yaygın olarak kullanılan *merkez-çevre* retoriği içerisindeki *çevre*, hiç olmadığı kadar görünür ve etkili olmuş ve bu anlamda yeni alternatif siyasal katılıma ve siyasal kültüre önemli bir katkıyı ortaya çıkarmıştır.

5.2.3. Genel Değerlendirme

Demokrasi kültürü bağlamında öncelikli şartlardan biri demokrasiye olan inancın tesisidir. Bu anlamda çalışmada görüşlerine yer verilen düşünürlerin büyük kısmı tarihsel, kültürel ve sosyal koşulların demokrasi için elverişli olduğu ve Türkiye’de demokrasinin tutunacağı ve kökleşeceği yönünde fikir belirtmiştir. Çünkü demokrasinin temeli olan özgürlük fikri, Türk toplumunun tarihsel uzam içerisinde önemseydiği ve koruduğu bir anlayış olarak süregelmiştir.

Türk demokratikleşme süreci incelenirken, Beetham’ın ve benzeri görüşleri paylaşan kuramcılarının, önceki rejimin demokrasiye geçiş koşullarını etkilediği iddiasını taşıyan “geçiş durumundaki koşullar tezi” oldukça önemlidir. Benzer bir düşünceyle,

demokrasinin kurumları bağlamında güçlü Türk devlet geleneğinin, demokrasiye geçiş ve demokrasinin benimsenmesi noktasında bir olanak ya da bir engel olarak koşulları nasıl etkilediği, tez içerisinde bir soru işareti olarak bırakılmıştır. Bu anlamda başka açıdan düşünüldüğünde bir kabile devletinin yerleşik teamüllerden yoksunluğu, boş levhaya işlemek gibi, yeni bir sistemin benimsenmesinde daha kolaylaştırıcı bir koşul mudur? sorusu tartışılmaya açıktır.

Demokrasi ve kültürel koşulların elverişliliği bağlamında Türkiye’de önemli bir nokta da laiklik konusudur. Modern demokrasiyi temellendiren olgulardan birisi olan laiklik, özellikle 16. yüzyıl reform hareketleri sonrası güçlenen Protestan düşün sisteminin ortaya çıkardığı, dinsel otorite ile siyasal otoritenin ilişkisini düzenleyen, din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alındığı bir kavramdır. Türkiye’deki laiklik tartışmaları ekseninde, İslam’ın modernlik ve laiklik karşısında konuşlandırılması iki algıya dayanmaktadır; ilki laikliğin dinin toplumsal hayat üzerindeki önemini yok etme misyonuna ilişkindir, diğeri ise İslam’ı modernite ve demokrasi dışında ve bunlara karşıt ve uyum sağlayamayan bir hareket olarak değerlendirmektir. Bir diğer husus halifelik, şeyhülislamlık gibi kurumların din ve devlet işlerinin yönetiminde söz sahibi olduğu bir köklü geleneğin varlığıdır ki bu demokrasiye geçiş aşamasında olumsuz bir koşul olarak işlev görmüştür. Yine demokrasiye geçiş sürecinde güçlü taraftarı olan Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Turancılık gibi akımların, kutsal olan ile dünyevi olanı birbirinden ayırmıyor olmaları bir engel olarak değerlendirilmiştir. İzleyen süreçte Türk siyasal hayatında laiklik ve irtica tartışmaları gündemden hiç düşmeyen, kesintisiz devam eden bir konu olagelmıştır. Türk modernleşmesi ve toplumsal dönüşümü içerisinde Batılılaşma yanlılığı ve buna karşı gelişen tepkisel hareketler bir iç çelişki olarak siyasal kültüre yerleşmiş, din ve Cumhuriyet karşılıklı bir tehdit algısı içerisinde yansıtılmıştır.

Etnik çeşitlilik ve demokrasi bağlamında da yine karşımıza Osmanlı’dan miras olarak aktarılmış bir sorunsal çıkmaktadır. Osmanlı’nın yüzyıllarca idare ettiği çok kültürlü sistemin ulus-devlet mantığıyla uyuşmaması, ulus-devlete geçiş döneminde bir dezavantaja dönüşecekken, Osmanlı sonrası Türkiye sınırlarında kalmış etnik, kültürel ve dini toplulukların bir arada yaşayabilmesi adına Cumhuriyet dönemi “Türkiyelilik kimliği” oluşturma politikası, soruna etkin bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de etnik gruplar arasında siyasal kimlik talebi ve etno-dilsel karakteristiği

açısından öne çıkan belki de tek grup Kürtlerdir. Osmanlı döneminde Anadolu'nun doğusunda feodal tarz yaşam süren ve Osmanlı ekonomisi ve bürokrasisiyle kaynaşmamış bir topluluk olan Kürtler, Cumhuriyet sanayileşmesi ve kentleşmesi ile ve daha sonra da yoğunlaşarak teröre bağlı güvenlik ve istihdam kaygıları ile batı bölgelere ve büyük kentlere göç etmeye başlamışlardır. Siyasal açıdan incelendiğinde kentli ve ulusal ekonomiye eklenmiş Kürt nüfusun, etnik aidiyeti ikinci planda değerlendirdiği ve ulusal kimlik ile siyaset ve bürokraside yer almayı tercih ettiği söylenebilir. Ancak kırsalda kalmış Kürt seçmenin oylarını hedefleyen siyasal partiler, etnisite vurgulu söylemleri ile bölge halkını siyasal kimlik talebi yönünde mobilize etmeye çalışmışlardır. Etnik grupların siyasallaşması etnisite sorununa dönüşmektedir ve bu demokrasinin sürdürülebilirliği bakımında istenen bir durum değildir.

Buna bağlı gelişen ve Türkiye'de demokratikleşme adına başta sıralanabilecek bir engel olan ayrılıkçı terör sorunu, demokrasi kültürün yerleşmesi bakımından olumsuzlukları ile de etki etmiştir. Ülkenin özellikle doğusunda yaşanan terör olayları ve dolayısıyla güvenlik kaygıları, siyasal katılımın ve ifade özgürlüğünü kısıtlanmasını dolayısıyla siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirmiş, daha iyi şartlarda gelişmesi gereken demokratik ortamı engellemiştir. Demokratik kültür bakımında siyasal katılıma müdahale, muhalefet mekanizmasının yasal yollarla ve demokratik ortamda işletilememesi, terör örgütlerinin ideolojilerinden bağımsız sivil toplum kuruluşlarının olamayışı, çoğulcu bir demokratik ortamın engellenmesi olumsuzluklar arasında sıralanabilir. Tüm bunlar demokratik konsolidasyon bakımından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmekle birlikte, anayasal düzeni sağlanması için devletin hukuk içerisinde istisna hali uyguluyor olmasının bir ihtiyaç sonucu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Demokratik kültür bakımında düşünüldüğünde ise siyasal katılıma müdahale, muhalefet mekanizmasının yasal yollarla ve demokratik ortamda işletilememesi, terör örgütlerinin ideolojilerinden bağımsız sivil toplum kuruluşlarının olamayışı, etnisite temelli gelişecek çoğulcu bir demokratik ortamın engellenmesi olumsuzluklar arasında sıralanabilir. Tüm bunlar demokratik konsolidasyon bakımından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmekle birlikte, anayasal düzeni sağlanması için devletin hukuk içerisinde istisna hali uyguluyor olmasının bir ihtiyaç sonucu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye’de demokrasinin koşulları bağlamında üzerinde durulan bir başka konu (askeri müdahalelerin niyetine de zemin olmuş) seçkincilik kavramıdır. Demokratikleşme süreci içerisinde yön belirleyici olan ve siyaset etme pratiğini elinde bulunduran seçkinler, demokrasinin temeli olan bireysel hak ve özgürlüklerin devletin varlığı için kolaylıkla ve duraksamadan vazgeçilebilir olması gerektiğini telkin eden vesayetçi demokrasi anlayışının Türk siyasal kültürü içerisinde yerleşmesine neden olmuştur. Ancak 1970’lerden sonra sanayileşme, kapitalizme eklemlenme ve sivil toplum kaynaklı girişimcilik temelinde devletten farklılaşmış bir toplumsal elitin oluşumundan söz edilebilir olmuştur ve merkezi otorite nispeten zayıflamıştır.

Siyasal katılım ve siyasal partilerin işlevselliği noktasın demokrasini koşulları değerlendirildiğinde özellikle tarihsellik bakımından karşımıza güçlü bir olanak çıkmaktadır. Türkiye’de 1840’dan bu yana seçimlerin belli aralıklarla yapıldığı düşünülürse ve 1946 sonrası da çok partili dönem hesaba katıldığında köklü bir seçim tarihinin ve oy kullanma kültürünün olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından güçlü bir olanaktır. Ayrıca Türkiye’de yasalar ve uygulamaları eliyle geniş katılımın desteklenmesi ve siyasal katılımı eşitliğin sağlanabiliyor olması demokrasi kültürü, demokrasinin yerleşik hale gelmesi ve sürdürülebilmesi anlamında bir olanak olarak değerlendirilmektedir ve demokrasi bakımında oldukça büyük bir çarpan olarak görülmektedir. Ancak dönemsel seçimler dışında siyasal katılımın aynı derecede aktif ve yüksek oranlı olduğunu söylemek güçtür. Seçim dönemleri dışında karar alma süreçlerine katılım dar örgütlü gruplar ile sınırlı kalmakta, bu durum demokrasinin sürdürülebilirliği bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Demokrasinin varlığı için en önemli noktalardan biri olan muhalefet etme kavramının niyet olarak Türk siyasal tarihinde güçlü bir yeri vardır ancak etkinliği konusunda aynı güçlü etkiden bahsedilememektedir. Türkiye demokrasisi içerisinde muhalefet etkisizliği söz konusudur ve bu durum demokratik konsolidasyon bakımından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir. Demokrasinin istikrarının koşullarından olan muhalefet kurumu Türkiye’de gerektiği gibi işletilememekte, uzlaşma ve daha iyisi hakkında görüş sunma olarak görev tanımı yapılabilecek muhalefet, Türkiye’de karşı çıkma ve iş yaptırmama misyonu yüklenmiş bu nedenle olumsuz bir algı ile etiketlenmiştir. Türk geleneğindeki devlet kültürü sebebiyle de muhalefet kültürünün

oldukça zayıf kaldığını söylemek doğru olacaktır. Bunun sebebi iktidar odaklarının demokrasinin temel bir unsuru olan muhalefeti kabullenmekte zorlanması, meşru demokratik muhalefeti devlet ve millet karşıtlığı olarak kodlamaları, muhalefetteyken savundukları pek çok özgürlüğü iktidara gelince reddetme ve muhalefetteyken yakındıkları baskıyı iktidara gelince yeni muhalefete uygulamaya girişmeleridir. Bu da bir kısır döngüye yol açmakta sürekli bir devri sabık oluşturmaktadır. Ayrıca Batı demokrasisinin itici gücü olan burjuva sınıfının Türkiye'deki cılız yapısı ve buna ek Türk devlet kültürünün buyurgan yapısı nedeniyle sivil alanın güçlenmesine imkân olmamıştır. Bunun neticesinde Batı demokrasisinin içerisinde barındırdığı ve burjuva devrimi temelli muhalefetin kaynaklarından farklı olarak Türkiye demokrasisinde muhalefet, bürokrasi, ideoloji, etnisite ve din ekseninde belirlenmiştir.

Kültürel koşulların demokrasiye etkisi noktasında son olarak sivil toplum ve medya konularına yer verilmiştir. Sivil toplum örgütlenmesi sadece demokrasiye özgü bir yapılanma değildir, farklı rejim türlerinde farklı şekillerde varlık bulabilir. Ancak özellikle demokrasiye geçiş aşamasında olan ülkeler için seçim mekanizmasının işletilmeye başlamasıyla, siyasal toplumu oluşturmak, devlet dışı oluşumu ve sivil hayatı var etmek için sivil toplum da organize edilmeye başlanır. Kökene bakıldığında Osmanlı'nın lonca, vakıf, tekke ve ahilik gibi yapıları, geleneksel ve devlete bağlı bir yerden de olsa sivil toplum mantığına temel teşkil etmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilk yılları hem ekonomik koşulların elverişsizliği hem de güvenlik kaygıları nedeniyle sivil örgütlenmenin sınırlandırıldığı bir dönem olmuştur. Türkiye'de sivil toplum kavramının dönüşmesi de, tıpkı pek çok diğer unsur gibi, çok partili yaşama geçiş ile olmuştur. Ve askeri müdahale dönemlerinin demokratikleşme bakımından fırsat sayılabilecek her koşulu engellediği gibi sivil toplum ve medya alanında da olumsuz etkilere neden olduğunu belirtmek gereklidir. 1980 sonrası hem devletin toplum nezdindeki otoriter, sorgulanamaz ve soğuk halinin daha toplum odaklı bir karaktere dönüşmesi ve bu sayede toplumun edilgenliğinin demokratik talepleri dile getirebilir hale evrilmesi, hem de liberal ekonomik politikalarla farklı çıkar gruplarına fırsat tanıyarak çoğulcu bir toplumun teşviki, demokrasinin koşulu olan sivil toplumun ve medyanın gelişmesine olanak sağlamıştır.

6. SONUÇ

Demokrasinin var olabilmesi, yerleşik hale gelmesi ve sürdürülebilmesi için gerekli koşulların belirlenmesi ve Türkiye demokrasisi özelinde bu koşulların ne ölçüde sağlanabildiği ve elverişliliklerin ve imkânsızlıkların ne denli etkili olduğunun tespiti bu çalışma ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Demokrasinin koşullarının her bir toplum, coğrafya, kurum, ekonomik etkenler, siyasal kültür ve hesap edilen-edilemeyen her bir değişken için farklılık gösterebileceği ön koşulu ile çalışmamıza başlamıştık. Her bir ülkenin ve kendi içerisinde bölgelerinin dahi kendine özgü koşullar altında demokrasiyi tanımlaması ve uygulaması, kendi pratiklerinde demokratik kurumları işletmeleri ve dahası demokrasinin istikrarı için formülasyona girecek her bir çarpanın özgüllüğü, doğal olarak farklı sonuçları karşımıza çıkarmaktadır.

Bu denli fazla değişken içerisinde sınırlılıkları belirlemek, konuyu net olarak ifade edebilmek açısından oldukça önemliydi. Bu nedenle üç makro yaklaşım ile çalışmayı sınırlandırmak amaçlanmıştır; kurumsal yapılar, sosyo-ekonomik etkenler ve kültürel unsurlar. Makro düzeyde çizilen bu çerçeve dahi analizleri, görüş çeşitliliklerini ve teori ve pratiklere ilişkin tespitleri ortaya koyabilmek adına geniş bir aralık sağlamakta, bu nedenle her bir konunun tüm netliği ile resmedilebildiği iddiasından kaçınan bir çalışma olduğu her şeyden önce belirtilmelidir.

Bu sınırlılıklar çerçevesinde, ilk olarak demokrasinin kurumsal yapılarından bahsederken hem kamu örgütlerinin ve yerleşik işleyişin sınıflandırılması gibi biçimsel bir yapıyı hem de geleneklerin hesaba katıldığı biçimsel olmayan bir yapıyı göz önünde bulundurmaya gayret edilmiştir. Bir yandan anayasal güvenceler, yasama ve yürütme arasındaki ilişki, parti ve seçim sistemlerine ilişkin işleyiş ve egemenliğin nasıl dağıtıldığı durumu, diğer yandan ise siyasal aktörlerin tutumu ve çatışmalar karşısında verilen tepkiler, kurumsal yapıyı birlikte tasarlamaktadır. Hali hazırda demokrasinin varlığı ile sadece biçimsel kurumsal yapıların inşa edilmesi arasında bir doğru orantı olsaydı, bugün dünyanın büyük bir kısmında yerleşik demokrasilerden bahsediliyor olabileceği düşünülmektedir. Bu anlamda demokrasinin kurumsal

yapıları içerisinde anayasalara ve anayasal kurumlara, egemenlik ve hukuk devleti ilkelerine ve temsili demokrasinin vazgeçilmesi olan seçimlerin işletilişine ilk bölümde açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda Türkiye’de demokrasinin kurumları bağlamında anayasaya ilişkin sistemsal ve kurumsal yapının başlangıç itkisi, büyük oranda Osmanlı’nın yaşadığı son dönem olumsuzluklardır. Bu bağlamda demokratikleşme çabası, dış kaynaklı etkenleri öznesi olduğu bir süreç olmuş ve demokratik kurumlar Türkiye koşullarına göre uygunluğu sınanmadan, büyük oranda kalıp yapılar olarak ithal edilmiştir. Bu bağlamda kendiliğinden oluşan bir demokratikleşme niyetinin ve demokrasi kültürünün alt yapısal hazırlığının olmayışı, demokrasinin doğru işletilebilmesi ve sürdürülebilmesi bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Bir başka açıdan ilk bölümde de bahsedilen demokrasiye geçiş kuramları çerçevesinde altı çizilen “bir önceki rejimin karakteristiği” mevzusu, Türk demokratikleşmesi için otoriteryenlikten kopmaya niyet bağlamında bir olanak olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca tarihsellik göz önünde bulundurulduğunda, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi, neredeyse iki yüz yıl öncesine dayanan pratiklerden söz edebilmek ve tam yüz yıldır net olarak yapılan “milli egemenlik” vurgusu, demokrasi tarihimizi de köklendirmek açısından olumlu değerlendirilmektedir.

Türkiye’de 1840’dan bu yana seçimlerin belli aralıklarla yapıldığı, 1946 sonrası da çok partili dönem hesaba katıldığında köklü bir seçim tarihinin ve oy kullanma kültürünün olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından güçlü bir olanaktır. Ancak demokratikleşme adına asıl ivme çok partili hayata geçiş ile kazanılmıştır. Bu sayede demokrasinin önemli bir koşulu olan muhalefet etme pratiğinin siyasal rekabet içerisinde gelişmesi ve iktidarın el değiştirebileceğine olan inanç, demokrasi adına bazı eksik parçaları tamamlamıştır. Özellikle 1961 Anayasası sonrası hukuk devleti vurgusu ve yargı denetimi ile egemenliğin kullanımının denetlenebilmesi, hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi ve kuvvetler ayrılığının etkin işletilmesi, demokrasi adına artıları oluşturmaktadır.

Bunlarla eşzamanlı olarak ilerleyen Türkiye’nin üst kuruluşlara ve özellikle Avrupa Birliğine üyelik süreçleri kapsamında müktesebat şartları gereği yapılan uyum

düzenlemeleri, -her ne kadar egemenliğin devri gibi tartışmaları beraberinde getiriyor olsa da- demokrasinin konsolidasyonu bakımından oldukça önemli ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda da demokrasi adına hükümetlerin yapıp-edemediklerinin ulus-üstü yapılarca şartlandırılarak hayata geçirilmesi, demokrasinin koşulları bakımından bir olanak olarak değerlendirilmekle birlikte, halkın belirleyiciliği gibi demokratik bir unsurun egemenlik anlayışı noktasında devrediliyor ya da pay ediliyor olması demokrasinin koşulları bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Devam eden süreçte 12 Eylül şartlarına bağlı olarak hazırlanan 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının sağladığı “temel hakların ve özgürlüğün özüne dokunulamayacağı” esasının tersine, hak ve özgürlüklerin sınırlanabileceğini ve dahası sınırlamanın da ötesinde bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasının durdurulabileceği esasını benimseyen bir mantığı barındırmıştır ve bu haliyle demokratikleşme adına bir engel olarak nitelenmiştir. Fakat zaman içerisinde yapılan değişiklikler ile çoğulcu demokrasi adına atılan adımlar, kadın ve gençlik kolları gibi kanallarla siyasete aktif katılımın yolunun açılması, sendika hakkı kapsamında yapılan genişletmeler, temel hak ve hürriyetlere sınırlama mantığının değişmesi, adil yargılanma hakkı ve kanun dışı delil elde etme yasağının anayasal güvence altına alınması ve sayılabilecek pek çok kanuni düzenleme, hukuk devleti teorisinin fiiliyatta da hissedilir olmasını sağlamıştır ve demokratik konsolidasyon için olanak olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma içerisinde güçlü savunulan tezlerden biri Türk demokratikleşme süreci içerisinde karşılaşılan en büyük engellerden birinin askeri müdahaleler olduğudur. Cumhuriyetin kurucu unsurları, Osmanlı’dan bakiye ve askerin güçlü olduğu bir kamu bürokrasisi geleneğinin ürünüdür. Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılan askeri darbeler ya da girişimler, izleyen süreçte yerini sivil idareye bırakmış gibi gözükse de, askerin görünür/görünmez bir arka plan etkisine sahip olduğu gerçeği, demokrasi önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Askeri çoğunluğu barındıran kamu bürokrasisinin, bu müdahalelerin gerekçesi olarak demokrasiyi korumak ve işlerlik kazandırmak amacını öne sürdüğü de not olarak düşülmelidir. Askeri müdahaleler sonrası kurulan sivil hükümetlerin mevcudiyeti ise “rafine özerklik” tezi ile oldukça net açıklanmaktadır. Özetle demokrasinin koşullarının sağlanması noktasında, demokratik siyasal alanın belirlenmesi, halk iradesini görmezden gelen bir militer

vesayetin benzer ve kendini tekrar eden seçkin eylemlerine maruz kalmıştır ve demokrasi önünde oldukça güçlü bir engel olarak değerlendirilmiştir. Demokrasinin koşulları arasında demokratik yollarla seçilmiş lider ve devlet görevlilerinin, sivil bir denetim sistemi ile denetleniyor olmasıdır ki asker ve polis daima bu kontrol mekanizmasının içerisinde kalmalıdır.

Bunlara ek Türkiye’de demokratikleşme adına sıralanabilecek bir engel de terör sorunudur ve bu sorun Türkiye demokrasisine çok yönlü olumsuzluklar ile etki etmiştir. Ekonomik gelişmenin demokrasi ile ilgili olduğu tezi doğrultusunda ülkenin özellikle doğusunda yaşanan terör olayları ve dolayısıyla güvenlik kaygıları siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirdiği gibi, ekonomik gelişmişlik neticesinde oluşacak demokratik ortamı da engellemiştir. Türkiye özelinde siyasal istikrarsızlık nedenleri olarak; askerin siyasete müdahalesi, iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaya uzlaşma kültürü, koalisyon hükümeti dönemlerinin sıklığı, uzun vadeli ekonomik programların uygulanamaması, erken seçim algıları ve uygulamaları, düşük eğitim düzeyi, bireysel bilincin yerleşmemiş olması, kadının statüsü sorununa ilişkin yeterli politikaların geliştirilmemiş olması, Türkiye’nin jeopolitik konumundan kaynaklı ve komşular odaklı dış politika sorunları, kurumsallaşmamış demokrasi ve terör örgütlerinin faaliyetleri odaklı sürdürülebilirliği gereken ulusal mücadeleler sıralanabilir.

Demokratik kurumlar ve hukuki boyutta düşünüldüğünde ise hukuk devleti ilkesinin OHAL uygulamaları ve KHK’lar ile askıya alındığı dönemler yaşanmış, anayasal rejimin tehdit altında olduğu gerekçesi ile hukukun askıya alındığı uygulamalar gerçekleşmiştir. Benzer şekilde yürütmenin merkezileşerek olağan olmayan düzeyde siyasallaştığı yaklaşımı da öne sürülebilir. Demokratik kültür bakımında düşünüldüğünde ise siyasal katılıma müdahale, muhalefet mekanizmasının yasal yollarla ve demokratik ortamda işletilememesi, terör örgütlerinin ideolojilerinden bağımsız sivil toplum kuruluşlarının olamaması, etnisite temelli gelişecek çoğulcu bir demokratik ortamın engellenmesi olumsuzluklar arasında sıralanabilir. Tüm bunlar demokratik konsolidasyon bakımından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmekte birlikte, anayasal düzeni sağlanması için devletin hukuk içerisinde istisna hali uyguluyor olmasının bir ihtiyaç sonucu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu bağlamda ve başka bakış açısından Türkiye’de izlenen popülist politikalar da demokrasinin koşulları noktasında belirleyici olmuştur. Demokrasinin unsurlarından olan anayasallığa, hukuk devleti mantığına ve temsil mekanizmasına karşı çıkan popülizm, temelde liberal demokrasi ile taban tabana zıt bir mantık ile bireyciliği de benimsememektedir. Kaynağını Rus popülizmi ve Fransız dayanışmacılığından alan ve entelektüel popülizm olarak da yorumlayabileceğimiz halkçılık ilkesi ve 'hâkimiyet-i milliye' mantığı da dâhil olmak üzere, Türk siyasal hayatının her döneminde farklı boyutlarda popülist politikaların uygulandığı görülmektedir. Popülizmin demokrasinin koşulları ile uyumluluğu bakımından temelde halk egemenliğini benimsiyor olması, çoğunlukçu eğilimi, seçkinci tekeli dışlaması ve kapsayıcı söylemleri ile baskın olmayan grupları siyasal alana dâhil etmesi özellikleri bakımından demokrasi için bir olanak olarak değerlendirilmektedir. Ancak mutlak halk egemenliğini kutsayarak sınırsızlandırması, halk ve karşıtları olarak siyasal alanı keskinleştirmesi ve toplumu ortak tek çıkarı olan *homojen halk* olarak görmesi, dahası demokrasinin kurumlarını her an terkedilebilir bir araç olarak kullanması noktasında demokratik koşullardan oldukça uzaklaşmaktadır.

Türkiye’de demokratik kurumların tarihsel gelişimine bakıldığında hem hukuki boyutta ilerleyişi hem de toplumsal dinamiklere bağlı gelişen ve siyasi faktörlerin rol oynadığı çok yönlü ve etkileşimli bir inşa sürecinden bahsetmek doğru olacaktır. Köklü ve üzerinde yapılan yenilemeler ile de zamana uyan demokratik kurumların olması Türkiye demokrasisinin yerleşmesi ve sürdürülebilirliği bakımından güçlü bir olanak olarak değerlendirilmektedir. Ezcümle, Türkiye modernleşmesi ve demokratikleşme süreci, kendine özgü etkenleri, örneğin devlet odaklı bir seçkincilik, bürokratik ve askeri vesayet odaklanmaları, askeri darbelerin demokratik siyasete müdahaleleri gibi toplumsal ve politik olguları içermektedir. Türkiye siyasal hayatı içerisinde yaşanan bu olumsuz süreçler ve vesayetçi geleneğin tam anlamıyla dönüştürülememiş olması Türkiye demokrasisinin yerleşmesi sürdürülmesi önünde bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye ekonomisi ve demokrasi bölümünde, ekonomi ve demokratik gelişmişlik arasındaki ilintiyi ortaya koymaya çalışan farklı tezlerden Türkiye ekonomi politiği için en açıklanabilir olanı, bağdaşma yaklaşımı olarak görülmektedir. Öyle ki veriler göz önünde bulundurulduğunda, gayri safi milli hâsıla oranları, ekonomik büyüme

verileri ya da kişi başına düşen milli gelir miktarının arttığı dönemler, Türkiye için aynı zamanda demokratikleşme endekslerinin yüksek olduğu dönemlere rastlamaktadır. Bu noktada demokratik ortamın ekonomik gelişmeyi beraberinde getirdiği söylenebileceği gibi tersinden refah düzeyindeki artışın demokratikleşmeye olumlu yansdığı da ileri sürülebilir. Siyasal istikrarsızlık dönemleri yani askeri müdahaleler, savaş ortamları, devrimler, başarısız seçimler ya da beklenmedik hükümet değişimleri, uyumsuz koalisyonlar, popülist yönetim tarzları, uzlaşma sağlanamayan toplumsal grupların varlığı vb. beraberinde ekonomik istikrarsızlığı barındırmaktadır. Diğer taraftan yürütülen ekonomi politikalarının tarzı özellikle Türkiye için benimsenen liberal demokrasi koşulları ile uyumlu olmalıdır. Örneğin, devletçi ekonomi politikasının yürütüldüğü ve devletin piyasalara müdahalesinin desteklendiği dönemler demokrasi için bir engel olarak değerlendirilmektedir. Çok partili döneme kadar sürdürülen devletçi ve korumacı politikalar, 1950'lere gelindiğinde yerini muhafazakâr kesimin, küçük esnaf ve toprak sahipleri ile bölgesel seçkinlerin ekonomik faaliyetlerini destekleyen Demokrat Parti yönetimine bırakmıştır. Bu noktada ekonomi programları liberal ekonomi ile daha uyumlu hale gelmeye başlamış, ekonomik kalkınmanın özel sektörün desteklenmesiyle gerçekleştirilebileceği ve devletin ekonomik yaşamdaki yerinin sınırlanması gerekliliği savunulmuştur ve bu durum demokratikleşme adına oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Aynı dönem uluslararası liberal ekonomiye eklenme açısından da büyük adımları içermiş, IMF, Dünya Bankası ve OECD üyelikleri gerçekleşmiştir.

Siyasal istikrar ile ekonomik büyüme ve refah düzeyi arasındaki güçlü ilişki Türkiye'de özellikle askerin siyasete müdahalesi noktalarında büyük kırılma yaşamıştır. Örneğin, 1960'a kadar ithal ikameci iktisadi politikalarla büyüme hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan hükümet, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile uzaklaştırılmış ve 1961'e kadar askeri yönetim şartları yürütülmüştür. Bu siyasal istikrarsızlık dönemi ekonomik büyümenin yavaşlamasına, refah düzeyinde düşüşe ve neticede demokrasi endeksleri bakımından olumsuz sonuçlara yol açmıştır. İzleyen süreçte normalleşme ve sivil yönetim döneminde Türkiye, 1980'lerin başında IMF ile yaptığı stand-by anlaşması doğrultusunda serbest piyasa ekonomisi kurallarını benimseyeceğini ve buna bağlı olarak uluslararası ticarete yer alacağını taahhüt etmiştir ve neticesinde Türkiye ekonomi tarihinde önemli yeri olan ve içeriğinin büyük

ölçüde IMF tarafından hazırlandığı 24 Ocak 1980 bir istikrar paketi yürürlüğe girmiştir. Buna göre; devletin ekonomi üzerindeki etkisi ve kontrolünün en aza indirgenmesi ve ülkede serbest pazar ekonomisi uygulanması amaçlanmıştır ancak 12 Eylül'de yaşanan siyasi gelişmeler istenen başarıyı sekteye uğratmıştır.

1980 askeri darbesi ve beraberinde getirdiği siyasal ve ekonomik istikrarsızlık döneminden sonra ancak 1983 yılında yeniden demokrasiye geçiş sağlanabilmiş ve bu dönem sonrası Türkiye için hatırı sayılır önemde ekonomik reformlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Serbest ticaret ve piyasa ekonomisi mantığı ile dünya piyasalarına uyumlaştırılan ülke ekonomisi, 1990'lı yılların ortalarında GSYH ölçeğinde 6000 dolar sınırını zorlamıştır. Ki burada bir tezi yinelemek gerekir; Zakaria'ya göre Türkiye'de kişi başına düşen gelir 6000 doların üzerinde olduğu müddetçe, demokrasi yüksek başarı şansına sahiptir (2009: 83).

Ekonomi-demokrasi ilintisi içerisinde Türkiye için değerlendirilen bir diğer olumsuzluk da terör konusudur. Ekonomik gelişmenin demokrasi ile ilgili olduğu tezi doğrultusunda ülkenin özellikle doğusunda yaşanan terör olayları ve dolayısıyla güvenlik kaygıları siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirdiği gibi, ekonomik gelişmişlik neticesinde oluşacak demokratik ortamı da engellemiştir. Türkiye özelinde siyasal istikrarsızlık nedenleri olarak; askerin siyasete müdahalesi, iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaya uzlaşma kültürü, koalisyon hükümeti dönemlerinin sıklığı, uzun vadeli ekonomik programların uygulanamaması, erken seçim algıları ve uygulamaları, düşük eğitim düzeyi, bireysel bilincin yerleşmemiş olması, kadının statüsü sorununa ilişkin yeterli politikaların geliştirilmemiş olması, Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklı ve komşular odaklı dış politika sorunları, kurumsallaşmamış demokrasi ve terör örgütlerinin faaliyetleri odaklı sürdürülebilirliği gereken ulusal mücadeleler sıralanabilir.

Ekonomik gelişmişlik ve demokrasi ilintisini açıklayan koşullardan biri de orta sınıfın varlığı ve geniş orta sınıfı ihtiva eden bir kentleşme tarzının gerçekleşmesidir. Bir milletin zenginliği, demokrasiyi sürdürebilme ve güçlendirme olasılığı ile doğru orantılıdır, siyasal kültür ve toplumsal yapı, yurttaşlık kültürü, eğitim sistemi, toplumsal politik tutumlar ve özellikle orta sınıfın demokrasiyi algılama şekli demokrasi- ekonomik kalkınma ilişkisi üzerinde etkili olan faktörlerdir. Batı merkezli

demokratikleşme sürecinin belki de en önemli itici gücünün kentlerde ekonomik faaliyetlerin öznesi olan burjuva sınıfı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Feodal sistemin yıkılması, toprağa bağlı yapıdan tarım, zanaat ve ticaretin gelişmesi neticesinde oluşan bir burjuva sınıfa atıf yapılır. Monarşilerin yıkılması da merkezi krallıklarla sürdürdüğü uzun mücadeleler sonucu bu burjuva sınıfın galibiyeti neticesidir ve klasik Batı demokrasisi de bu sayede doğmuştur.

Türkiye’de ise, özellikle demokrasinin kurulması aşamasında, demokratikleşme ve hak ve özgürlük talebi olan güçlü bir orta sınıftan bahsetmek zordur. Aynı şekilde kentli nüfusunun azlığı ve ekonomik faaliyetlerin tarım temelli işletiliyor olması, demokrasi ve yurttaşlık kültürünü geliştirecek, eğitilmiş, siyasal katılımı sağlayan dolayısıyla demokratikleşmede itici güç olacak bir grubun eksikliğini barındırmıştır.

Özetle, Türkiye ekonomi-politiğinde de askeri darbelerin demokrasi verilerini etkiler nitelikte süreci sekteye uğrattığı zamanlar, beşeri sermaye değişkenine etki eden milli eğitim politikaları, ortalama yaşam süreleri, demokratik gelişim için gerekli bilgi donanımı ve dolayısıyla teknolojik iletişim altyapıları, eşitlik meselelerinin alt kırılımında yer alan kadın hakları ve eğitimi de dâhil kapsayıcı sivil özgürlüklerin büyüme modelleri değişkenlerine eklenmesiyle, karşımıza çok farklı demokrasi endeksleri çıkabilmektedir. Türkiye'nin bugün yaşadığı ekonomik sorunlar ya da küresel piyasalar ile olan ilişkilerinin demokratik endeksler üzerinden değerlendirilmesi durumu salt kısa dönemde ortaya çıkmış krizler ile hükümetlerin kötü yönetimi ile ya da ekonomik gelişmişlik teorileri ile tek başına açıklanamamaktadır. Türkiye, benzer olarak eski sosyalist ülkelerde ya da Latin Amerika ve Asya'daki otoriter ve totaliter ülkelerde olduğu gibi demokrasi, insan hakları ve özgürlükler bakımından temel yapısal ve kurumsal sorunlar ile mücadele etmek durumundadır.

Son bölüme gelindiğinde savunulan tezlerden biri, demokrasi kültürü bağlamında öncelikli şartlardan birinin demokrasiye olan inancın tesisi olduğudur. Bu anlamda çalışmada görüşlerine yer verilen düşünürlerin büyük kısmı tarihsel, kültürel ve sosyal koşulların demokrasi için elverişli olduğu ve Türkiye’de demokrasinin tutunacağı ve köklüleceği yönünde fikir belirtmiştir. Çünkü demokrasinin temeli olan özgürlük

fikri, Türk toplumunun tarihsel uzam içerisinde önemseydiği ve koruduğu bir anlayış olarak süregelmiştir.

Demokrasi ve kültürel koşulların elverişliliği bağlamında Türkiye’de laiklik tartışmaları önemli olarak nitelenmiştir. Bu tartışmalar ekseninde, İslam’ın modernizm ve laiklik karşısında konuşlandırılması iki algıya dayanmaktadır. Bunlardan ilki laikliğin, dinin toplumsal hayat üzerindeki önemini yok etme misyonu ilişkindir, diğeri ise İslam’ı modernite ve demokrasi dışında ve bunlara karşıt ve uyum sağlayamayan bir hareket olarak değerlendirmektedir. Bir diğer husus halifelik, şeyhülislamlık gibi kurumların din ve devlet işlerinin yönetiminde söz sahibi olduğu köklü bir geleneğin varlığıdır ki bu demokrasiye geçiş aşamasında olumsuz bir koşul olarak işlev görmüştür. Yine demokrasiye geçiş sürecinde güçlü taraftarı olan Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Turancılık gibi akımların, kutsal olan ile dünyevi olanı birbirinden ayırmıyor olmaları bir engel olarak değerlendirilmiştir. İzleyen süreçte Türk siyasal hayatında laiklik ve irtica tartışmaları gündemden hiç düşmeyen, kesintisiz devam eden bir konu olagelmıştır. Türk modernleşmesi ve toplumsal dönüşümü içerisinde batılılaşma yanlılığı ve buna karşı gelişen tepkisel hareketler bir iç çelişki olarak siyasal kültürel yerleşmiş, din ve Cumhuriyet karşılıklı bir tehdit algısı içerisinde yansıtılmıştır.

Etnik çeşitlilik ve demokrasi bağlamında da yine karşımızda Osmanlı’dan miras olarak aktarılmış bir sorunsal çıkmaktadır. Osman’ın yüzyıllarda idare etti çok kültürlü sistemin ulus-devlet mantığıyla uyuşmaması, ulus-devlete geçiş döneminde bir dezavantaja dönüşecekken, Osmanlı sonrası Türkiye sınırlarında kalmış etnik, kültürel ve dini toplulukların bir arada yaşayabilmesi adına Cumhuriyet dönemi “Türkiyelilik kimliği” oluşturma politikası soruna etkin bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de etnik gruplar arasında siyasal kimlik talebi ve etno-dilsel karakteristiği açısından öne çıkan belki de tek grup Kürtlerdir. Osmanlı döneminde Anadolu’nun doğusunda feodal tarz arz yaşam süren ve Osmanlı ekonomisi ve bürokrasi ile kaynaşmış bir topluluk olan Kürtler, Cumhuriyet sanayileşmesi ve kentleşmesi ile ve daha sonra da yoğunlaşarak teröre bağlı güvenlik ve istihdam kaygıları ile batı bölgelere ve büyük kentlere göç etmeye başlamışlardır. Siyasal açıdan incelendiğinde kentli ve ulusal ekonomiye eklenmiş Kürt nüfusun, etnik aidiyetini ikinci planda değerlendirdiği ve ulusal kimlik ile siyaset ve bürokraside yer almayı tercih ettiği

söylenbilir. Ancak kırsalda kalmış Kürt seçmenin oylarını hedefleyen siyasal partiler, etnisite vurgulu söylemleri ile bölge halkını siyasal kimlik talebi yönünde mobilize etmeye çalışmışlardır. Etnik grupların siyasallaşması etnisite sorununa dönüşmektedir ve bu, demokrasinin sürdürülebilirliği bakımından istenen bir durum değildir.

Buna bağlı gelişen ve Türkiye’de demokratikleşme adına önemli bir engel olan ayrılıkçı terör sorunu, demokratik kültürün yerleşmesi bakımından da olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Ülkenin özellikle doğusunda yaşanan terör olayları ve dolayısıyla güvenlik kaygıları, siyasal katılımı ve ifade özgürlüğünü sekteye uğratarak, siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirmiş, daha iyi şartlarda gelişmesi gereken demokratik ortamı engellemiştir. Demokratik kültür bakımından siyasal katılıma müdahale, muhalefet mekanizmasının yasal yollarla ve demokratik ortamda işletilememesi, terör örgütlerinin ideolojilerinden bağımsız sivil toplum kuruluşlarının olamayışı, etnisite temelli gelişecek çoğulcu bir demokratik ortamın engellenmesi olumsuzlukları arasında sıralanabilir. Tüm bunlar demokratik konsolidasyon bakımından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmekte birlikte, anayasal düzenin sağlanması için devletin hukuk içerisinde istisna hali uyguluyor olmasının bir gereklilik sonucu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye’de demokrasinin koşulları bağlamında üzerinde durulan bir başka konu (askeri müdahalenin niyetine de zemin olmuş) seçkincilik kavramıdır. Demokratikleşme süreci içerisinde yön belirleyici olan ve siyaset etme pratiğini elinde bulunduran seçkinler, demokrasinin temeli olan bireysel hak ve özgürlüklerin devletin varlığı için kolaylıkla ve duraksamadan vazgeçilebilir olması gerektiğini telkin eden vesayetçi demokrasi anlayışının Türk siyasal kültürü içerisinde yerleşmesine neden olmuştur. Ancak 1970’lerden sonra sanayileşme, kapitalizme eklenme ve sivil toplum kaynaklı girişimcilik temelinde devletten farklılaşmış bir toplumsal elitin oluşumundan söz edilebilir olmuştur ve merkezi otorite nispeten zayıflamıştır.

Siyasal katılım ve siyasal partilerin işlevselliği noktasında demokrasinin koşulları değerlendirildiğinde, özellikle tarihsellik bakımından karşımıza güçlü bir olanak çıkarmaktadır. Türkiye’de 1840’tan bu yana seçimlerin belirli aralıklarla yapıldığı düşünülürse ve 1946 sonrasında da çok partili dönem hesaba katıldığında köklü bir seçim tarihinin ve oy kullanma kültürünün olduğu söylenebilir. Bu durum, Türkiye’de

demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından güçlü bir olanaktır. Ayrıca Türkiye’de yasalar ve uygulamaları eliyle geniş katılımın desteklenmesi ve siyasal katılımı eşitliğin sağlanabiliyor olması, demokrasi kültürü, demokrasinin yerleşik hale gelmesi ve sürdürülebilmesi anlamında bir olanak olarak değerlendirilmektedir ve demokrasi bakımından oldukça büyük bir çarpan olarak görülmektedir. Ancak dönemsel seçimler dışında siyasal katılımın aynı derecede aktif ve yüksek oranlı olduğunu söylemek güçtür. Seçim dönemleri dışında karar alma süreçlerine katılım dar örgütlü gruplar ile sınırlı kalmakta, bu durum demokrasinin sürdürülebilirliği bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de siyasal kültüre içkin siyasal katılım ve seçmen davranışı noktalarında seçim dönemlerinde halkın karar alma süreçlerine etkin olarak katıldığı analiz edilmiştir. Bu durum demokrasiye olan inancın ve sürdürülebilmesi yönünde çabanın olumlu etkisi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de yasalar ve uygulamaları eliyle geniş katılımın desteklenmesi ve siyasal katılımı eşitliğin sağlanabiliyor olması demokrasi kültürü, demokrasinin yerleşik hale gelmesi ve sürdürülebilmesi anlamında bir olanak olarak değerlendirilmektedir ve demokrasi bakımında oldukça büyük bir çarpan olarak görülmektedir. Ancak dönemsel seçimler dışında siyasal katılımın aynı derecede aktif ve yüksek oranlı olduğunu söylemek güçtür. Seçim dönemleri dışında karar alma süreçlerine katılım dar örgütlü gruplar ile sınırlı kalmakta, bu durum demokrasinin sürdürülebilirliği bakımından bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Demokrasinin varlığı için en önemli noktalardan biri olan muhalefet etme kavramının niyet olarak Türk siyasal tarihinde güçlü bir yeri vardır ancak etkinliği konusunda aynı güçlü etkiden bahsedilememektedir. Türkiye demokrasisi içerisinde “muhalefet etkisizliği” söz konusudur ve bu durum demokratik konsolidasyon bakımından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir. Demokrasinin istikrarının koşullarından olan muhalefet kurumu Türkiye’de gerektiği gibi işletilememekte, “uzlaşma ve daha iyisi hakkında görüş sunma” olarak görev tanımının yapıldığı muhalefet, Türkiye’de karşı çıkma ve iş yaptırmama misyonu yüklenmiş bu nedenle olumsuz bir algı ile etiketlenmiştir. Buna ek daha önce söz edilen devlet kültürü nedeniyle de muhalefet kültürünün oldukça zayıf kaldığını söylemek doğru olacaktır. İktidar odaklarının demokrasinin temel bir unsuru olan muhalefeti kabullenmekte zorlanması, meşru demokratik muhalefeti devlet ve millet karşıtlığı olarak kodlamaları, muhalefetteyken

savundukları pek çok özgürlüğü iktidara gelince reddetme ve muhalefetteyken yakındıkları baskıyı iktidara gelince yeni muhalefete uygulamaya girişmeleridir. Bu da bir kısır döngüye yol açmakta sürekli bir devri sabık dönemi yaratmaktadır.

Ayrıca Batı demokrasisinin itici gücü olan burjuva sınıfının Türkiye'deki cılız yapısı ve buna ek Türk devlet kültürünün buyurgan yapısı nedeniyle, sivil alanın güçlenmesine imkân olmamıştır. Bunun neticesinde Batı demokrasisinin içerisinde barındırdığı ve burjuva devrimi temelli muhalefetin kaynaklarından farklı olarak Türkiye demokrasisinde muhalefet, bürokrasi, ideoloji, etnisite ve din ekseninde belirlenmiştir.

Kültürel koşulların demokrasiye etkisi noktasında son olarak sivil toplum ve medya konularına yer verilmiştir. Sivil toplum örgütlenmesi sadece demokrasiye özgü bir yapılanma değildir, farklı rejim türlerinde farklı şekillerde varlık bulabilir. Kökene bakıldığında Osmanlı'nın lonca, vakıf, tekke ve ahilik gibi yapıları, geleneksel ve devlete bağlı bir yerden de olsa sivil toplum mantığına temel teşkil etmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilk yılları hem ekonomik koşulların elverişsizliği hem de güvenlik kaygıları nedeniyle sivil örgütlenmenin sınırlandırıldığı bir dönem olmuştur. Türkiye'de sivil toplum kavramının dönüşmesi de, tıpkı pek çok diğer unsur gibi, çok partili yaşama geçiş ile olmuştur. Ve askeri müdahale dönemlerinin demokratikleşme bakımından fırsat sayılabilecek her koşulu engelleyebildiği gibi sivil toplum ve medya alanında da olumsuz etkilere neden olduğu belirtmek gereklidir. 1980 sonrası hem devletin toplum nezdindeki otoriter, sorgulanamaz ve soğuk halinin daha toplum odaklı bir karaktere dönüşmesi ve bu sayede toplumun edilgenliğinin demokratik talepleri dile getirilebilir hale evrilmesi, hem de liberal ekonomik politikalarla farklı çıkar gruplarına fırsat tanıyarak çoğulcu bir toplumun teşviki, demokrasisinin koşulu olan sivil toplumun ve medyanın gelişmesine olanak sağlamıştır.

Siyasal kültür konusunu toparlamak açısından ezcümle; siyasal kültürü eşitlikle bir tutmak, ortaya çıkacak olan bireycilik doyum noktasına ulaştığında otoriter totaliterliğe dönüşümün yolunu açacaktır. Şöyle ki; farklılıklara saygı adı altında demokrasi karşıtı otoriteye saygı duymanın benimsenmesi noktası dikkatlerden kaçmamalıdır. Burada toplulukları bu tehlikeden uzaklaştıracak şey bilimsel ve

eleştirel düşünceye başvurarak, birey özgürlüğünü önemseyen evrensel kuralları izlemektir (Touraine, 2019: 27-28).

Sonuç olarak bu çalışmada demokrasinin koşullarının kurumsal, ekonomik ve kültürel bakımdan Türkiye demokrasisi için elverişliliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Zaten en başta da öngörüldüğü ve amaçlandığı gibi, en sonunda ulaşılan noktada da net sonuçlar elde etmek, kesin kanılara varmak ve net formülasyonlar yapmak mümkün olmamıştır. Geline nokta da görülmüştür ki, demokrasinin koşullarının ne derece Türkiye demokrasisi ile örtüştüğünden ziyade, tarihsel perspektif içerisinde Türkiye'nin demokrasi ile çelişen zihniyet ve pratiklerinin tespit edilmesi ve hem kurumsal yapıları -ileri düzeyde- demokratikleştirme anlamında dönüştürmek ve bunu ekonomi politikaları ve ekonomik endekslerle desteklemek hem de siyasal kültürün demokrasi lehine dönüşmesi ve yerleşmesi için toplumsal tabanı kapsayan politikalar geliştirmek demokratikleşme ve sürdürülebilirliği adına kat edilmiş önemli bir yol olacaktır.

KAYNAKLAR

Acar, E. (2019), Katılımcı demokrasilerde baskı gruplarının işlev ve yöntemleri, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Dumlupınar University Journal Of Social Sciences E-Issn: 2587-005X Http://Dergipark.Gov.Tr/Dpusbe Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 61, 235-249; 2019 235

Acaravcı, A., Bozkurt, C.& Erdoğan, S. (2015), MENA ülkelerinde demokrasi-ekonomik büyüme ilişkisi. İşletme Ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 3(4), 119-129.

Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2014). Ulusların düşüşü, (Çev: F. R. Velioglu), İstanbul: Doğan Egmont

Adaklı, G. (2014). Neoliberalizm ve medya: dünyada ve Türkiye'de medya endüstrisinin dönüşümü . Mülkiye Dergisi , 34 (269) , 67-84 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/270/629>

Ahmad, F. (2007) Demokrasi sürecinde Türkiye (1945- 1980), İstanbul, Hil Yayınları.

Akçura, Y. (1976), *Üç tarz-ı siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara

Akdoğan, Y. (2004), *Ak Parti ve muhafazakâr demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Akgül, M.E. (2010) *Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dönüşümü ve günümüz demokratik rejimlerindeki anlamı*, Ankara Barosu Dergisi • Yıl:68 • Sayı: 2010/4

Akgün, B. (2002). *Türkiye'de seçmen davranışı, partiler sistemi ve siyasal güven* (Vol. 17). Nobel.

Akgün, B. Ve Özşahin, M.C. (2011) *Soğuk savaş sonrası dünyada demokratik konsolidasyon sorunu: teorik bir çerçeve anlayışı*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 28 (Kış 2011), S. 31-57.

Akın, M. H. (2018). *İki modernleşme arasında Türkiye'de siyasal kültür değişmesi ve medya. Türkiye iletişim araştırmaları dergisi*, (30-Medya Ve Demokrasi), 154-164.

Akın, F. Y., & Sezgin, Ö. T. D.(....), *Türkiye'de çok partili dizgeye geçiş sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi ilişkileri (1946-1947)* (Doctoral Dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı).

Aktan, C. C. (2017), *Demokrasi eleştirisi ve demarşı*, Orion Kitabevi, 2017

Albayrak, M. (2004), *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.

Aliefendioğlu, Y. (2005). *Temsili demokrasinin “seçim” ayağı*. http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergi/2005-60-171.pdf Erişim T. 21.05.2021

Alkan, M.Ö. (1999), *Osmanlı 'dan günümüze seçimlerin kısa tarihi*, *Görüş Dergisi* No:48

Almond G. A. And Verba S. (1972). *The civic culture*. usa, Princeton: New Jersey University Press Fourth Printing

Arblaster, A. (1999), *Demokrasi*, (Çev: N. Yılmaz), Ankara: Doruk Yayınları.

Aristoteles,(2002), *Politika*, (Çev: M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

Aron, R, (1976), *Demokrasi ve totalitarizm*. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, İstanbul, 1976.

Arslan, Z. (2005), *İki anayasa iki tarz-ı demokrasi: Avrupa Anayasası ve Türk Anayasası üzerine notlar*, *Anayasa Mahkemesi'nin 43. kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenen “Türk Anayasası'nın Avrupa Anayasası'na uyum sorunu” konulu sempozyumda yapılan konuşma*. Ankara, 28-29 Nisan 2005.

----- (2007), *Türkiye 'de istisna hâli, terör ve ifade özgürlüğü*. *TBB Dergisi*, Sayı 71

----- (2005), *Anayasa teorisi*. Seçkin Yayınları, Ankara 2005

Arslan, A. (2009), *İlkçağ felsefe tarihi*. C.3: Aristoteles, İstanbul, 2009.

Artan, S. & Hayaloğlu, P. (2014), *Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*, *sosyo-ekonomi* (22) Retrieved From <https://dergipark.org.tr/En/Pub/Sosyoekonomi/Issue/21082/227004>

Atatürk, K. (2003), *Nutuk (1919-1927)*, (Z. Korkmaz, Bugünkü Dille Haz.), Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.

Aslan, N., & Yılmaz, O. (2015). *Finansal gelişme ve büyüme ilişkisinin Solow Modeli ile analizi: Türkiye üzerine bir çalışma*. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 17-39.

Assmann, J. (2015), *Kültürel bellek, eski yüksek kültürlerde, yazı, hatırlama ve politik kimlik*. Ayrıntı Yay.

Aydın, A. (2004), *Düşünce tarihi ve insan doğası*. Gendaş Kültür, İstanbul.

Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). *Alternatif medya olarak yeni medya*. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (18), 58-69.

Badiou, A. (2010), *Demokrasi bayrağı, demokrasi ne alemde?*(Haz: E. Hazan, (Çev: S. Kılıç), (15-24) İçinde, İstanbul: Metis Yayınları.

Bachrach, P. and M. Baratz, M. (1962). *Two faces of power*. American Political Science Review, vol. LVI

- Bal, İ. (2006), “*Terör nedir? neden terörist olunur?*”, *terörizm: terör, terörizm, ve küresel terörle mücadelede ulusal ve bölgesel deneyimler*. (Der: İ. Bal), Ankara: Usak Yayınları, 2006,
- Banhabib, S. (1999), *Demokratik moment ve farklılık sorunu*. S. Benhabib (Ed.).*Demokrasi ve farklılık* (11-33). (Çev: Z. Gürata, C. Gürsel). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı. (1996).
- Baykan T. S. (2017), *Halkçılık ve popülizm: Türkiye vakası ve bir kavramın kullanımları*. *Mülkiye Dergisi*, 41 (1), 157-194.
- Bayraktar, S. U. (2005), “*Hangi sivil toplum, nasıl bir demokrasi? 1990’lar Türkiye’inde sivil toplumlar*”, *Sivil Toplum*
- Baytal, Y. (2007), “*Demokrat Parti dönemi ekonomi politikaları: 1950-1957*”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, 545-567.
- Beetham, D. (2006), *Demokrasi ve insan hakları*, (Çev: B. Canatan), Liberte Yayınları, Ankara.
- Beetham, D. & Boyle, K. (2005), *Demokrasinin temelleri*, Adres Yayınları, Ankara
- Berelson, B. (1954), *Voting: a study of opinion formation in a presidential campaign*. Chicago: University Of Chicago Press
- Beriş, H. E. (1973) *Prof. Dr. Ergun Özbudun’la röportaj*. *Liberal Düşünce Dergisi*, (58).
- Berkes, N. (2004), *Türkiye’de çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), İstanbul: YKY Yayınları.
- Bobbio, N.J.T. (1982), *Gramsci ve sivil toplum*, (Çev: A. İpek, K. Somer), Ankara: Savaş Yayınları.
- Boratav, K. (2012), *Türkiye iktisat tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi
- (2014), *Orta gelir tuzağı ve Türkiye*, [Http://Www.Sendika.Org/2014/10/Orta-Gelir-Tuzagi-Ve-Turkiye-Korkut-Boratav/](http://www.sendika.org/2014/10/Orta-Gelir-Tuzagi-Ve-Turkiye-Korkut-Boratav/)
- Brown, W. (2010), “*Artık hepimiz demokratız...*”, *demokrasi ne alemde?*, (Haz: E. Hazan, Çev: S. Kılıç), (51-66) İçinde, İstanbul: Metis Yayınları.
- Burke, E. (2016). *Fransa’daki devrim üzerine düşünceler*, (Çev: O. Arslan), Ankara, Kadim Yayınları.
- Butler, D. ve Austin Ranney, (1994), *Referendums around the world*, Macmillan, Londra, 1994
- Castells, M.(1997) *Kent, sınıf, iktidar*, (Çev: A. Erendil),1.Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.

- Cevizci, A. (2014), *Platon fikir mimarları dizisi-30*, Say Yayınları, İstanbul, 2014.
- Cin, H., A. Akgündüz (1990) *Türk-islam hukuk tarihi*, C. 1, Timaş y., İstanbul
- Cizre, Ü. (1999), *Türk ordusunun siyasi özerkliği, muktedirlerin siyaseti: merkez sağ-ordu- islamcılık içinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım, Temmuz 1934'ten 1 Kanun 1934 Sonuna Kadar, C.V, Hakimiyet-İ Milliye Matb., 1935, S.55
- Cohen, A.P. (1999), *Topluluğun simgesel kuruluşu*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Coleman, J.S. (1992), "Social capital, human capital, and investment in youth", *youth unemployment and society*, (Eds: Petersen, A.C. & Mortimer, J.T.), Cambridge: Cambridge University Press, 34 – 50
- Coşkun, M.K. *Demokrasi teorileri ve toplumsal hareketler*: Dipnot Yay.
- Çağlar, B.(1993), "Hukuk'la kavranan demokrasi ya da anayasal demokrasi", *anayasa yargısı*, 31. Yıl, Ank. 1993, Ss. 233- 249
- Çaha, Ö. (2000), *Aşkın devletten sivil topluma*, İstanbul: Gendaş Kültür.
- Çaha, Ö. (2005), *Sivil toplum üstüne, sivil toplum ve demokrasi*, Kaktüs Yayınları, İstanbul
- Çavdar, T. (2000), *Türkiye'nin demokrasi tarihi: 1950-1995*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çelebi, A. (2004), "Kamusal alan ve sivil toplum: siyasal bir değerlendirme", *kamusal alan*, (Ed: M. Özbek), (237-285) içinde, İstanbul: Hil Yayınları.
- Çınar, M., ve Öz, R. (2020), *Türkiye'de demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi*. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/profile/Ramazan_Oez/publication/333433822_Turkiye%27de_Demokrasi_ve_Ekonomik_Buyume_Iliskisi/links/5cedab2ca6fdcc18c8e96a4b/Tuerkiyede-Demokrasi-ve-EkonomikBueyume-Iliskisi.pdf (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- Dahl, R.A. (1963), *Modern political analysis*, Englewood Cliffs N.J., Prentice-Hall, 1963.
- (1971), *Polyarchy. participation and opposition*. New Haven [Et Al.]:Yale UP.
- (2015), *Demokrasi üzerine*, (Çev: B. Kadioğlu), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demirci, F. (2008). *1982 Anayasası'nda demokratik devlet ilkesi: kavramsal ve yapısal bir analiz denemesi*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), 641-662.

Denk, E. (2018), *Egemenliğin yeniden ölçeklendirilmesi girişimi olarak AB* [Http://Ataum.Ankara.Edu.Tr/Wp-Content/Uploads/Sites/360/2018/12/Denk-30.-Yil-Armagani.Pdf](http://Ataum.Ankara.Edu.Tr/Wp-Content/Uploads/Sites/360/2018/12/Denk-30.-Yil-Armagani.Pdf)

Dicey, A. V. (1915), *Introduction of the study of the law of the constitution*, 8t H Ed., London, Mac Millan &Co, 1915. Pp. 182-226.

Diken, Ş. (2006), *Türkiye’de sivil hayat ve demokrasi: sivil toplum sorunlarını tartışıyor*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Diamond, L., Linz, J.J. & Lipset, S.M. (1995), *"Introduction: what makes for democracy?" politics in developing countries içinde*, (Der: L. Diamond, J.J. Linz, S.M. Lipset), *İkinci baskı*, lynne riennen publishers, boulder, 1995, S. 10

Dinçkol, B. (2015), *"1924 Anayasası döneminde siyasal muhalefet"*, 2015

Doğan, İ. (2008), *Devlet ve toplum kuramlarına yeni yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008.

Doehring, K. (2002), *Genel devlet kuramı*, (Çev: A. Mumcu), 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 2002, S. 230-231.

Downing, J. (2003). *"Radical media and globalization." the globazation of corporate media hegemony*. Lee Artz ve Yahya R. Kamalipour (ed.) içinde. Albany: State University of New York Press. 283 - 294.

Dworkin, R.A (1985) *Matter of principle*, Harvard University Press, Cambridge

Durakbaşa, A. (2010), *Taşra burjuvazisinin tarihsel kökenleri*. Toplum ve bilim, 0(118), 6 - 38.

Durakçay, F. A., & Gülal, A. G. G. (2018). *Avrupa Birliği'nin doğu komşularına yönelik yaklaşımında demokrasi teşviki. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 289-310.

Duverger, M. (1993), *Siyasi partiler*, (Çev: E. Özbudun), Ankara, 1993, S.15

Eckstein, H.A.(1966), *Theory of stable democracy*, Princeton University Press, 1966

Eckstein, H. (1961), *Bir istikrarlı demokrasi teorisi*, (Çev: E. Özbudun), *A theory of stable democracy, research monograph*, Number 10, Center Of International Studies, Princeton University, 1961.

Engels, F. (1998), *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*, (Çev: K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Erdoğan, M. (1998), *Liberal toplum, liberal siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.

----- (2000), *"1982 Anayasasında din özgürlüğü"*, *liberal düşünce*, S: 18, Bahar 2000, S.109-117.

- (2003). *Anayasal demokrasi*, (Vol. 7). Siyasal Kitabevi.
- (2011), *Türkiye’de anayasalar ve siyaset*, 7. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara
- (2014) *Anayasa hukuku*, 8. Baskı, Orion Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Erdoğan, T.G. (2005), “*Türkiye’de devlet-sivil toplum ilişkisi ve demokrasinin pekişmesinin önündeki engeller*”, *sivil toplum ve demokrasi*, Yay. (Haz: L. Sunar), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Etgü, M.A. (2015), *Kozmopolisten küreselleşen dünyanın devletine* (Doktora Tezi), İstanbul, 2015
- Finer, S.E., (1962) *The Man on Horseback, the Role of the Military in Politics*, Published by the Mall Press Limited 2, Clement’s Inn, Strand, London, W.C.2, and Dunmow, Essex
- Friedman, J. (1992), *Myth, history, and political identity*, American Anthropological Association, 7 (2), 194-210
- Friedman, M. (2015) *Kapitalizm ve özgürlük*, (Çev: D. Erberk ve N. Himmetoğlu), İstanbul: Altın.
- Fraser, N. (2004), “*Kamusal alanı yeniden düşünmek: gerçekte var olan demokrasinin eleştirisine bir katkı*”, *kamusal alan*, (Ed: M. Özbek), İstanbul: Hil Yayınları.
- Fukuyama, F. (2012), *Tarihin sonu ve son insan*, (Çev: Z. Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens A. (2004), *Modernliğin sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Gözler, K. (2014), *Türk Anayasa hukuku dersleri*, 17. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2014
- Gramsci, A. (1967), *Aydınlar ve toplum*, Çan Yayınları, (Çev: F. Edgü – V. Günyol), İstanbul: 1967, S.63-64
- Gökberk, M. (2000). *Değişen dünya değişen dil*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güneş, A.M. (2016), *Geçmişten günümüze Türkiye’de hukuk devleti ilkesi*, İn: 1st International Scientific Researches Congress - Humanity And Social Sciences, 19-22 May 2016, Madrid-Spain, S. 1436 Vd.
- Güneş, İ. (2004), *Türk parlamento tarihi, TBMM dönemi (1935-1939)*, C.I, Ankara, TBMM Bas., 2004
- Güngör, C. (1992). *27 Mayıs ve partileşme sorunu*. Nurol Matbaası.
- Güz, N. (2008), *Türkiye’de basın-iktidar ilişkileri (1920-1927)*, Ankara 2008.

Habermas, J. (2002), *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002

Hanioğlu, Ş. (2009), *Siyasal temsil olayının Osmanlı imparatorluğundaki yeri, Türk siyasal hayatının gelişimi*, (Ed: Kalaycıoğlu - A.Y. Sarıbay), Beta Yayım-Basım-Dağıtım, İstanbul,

Hampton, M., (2009). "The fourth estate ideal in journalism history", *the routledge companion to news and journalism*, (ed: S. Allan), NY: Routledge.

Harvey, D. (1999), *Postmodernliğin durumu*, (Çev: S. Savran), Metis Yay. İstanbul, 1999

Heper, M. (1974), *Bürokratik yönetim geleneği*, Ankara

Heper, M. (1987), *Türkiye'de devlet, demokrasi geleneği ve silahlı kuvvetler, Türkiye'de yönetim geleneği*

----- (2006). *Türkiye'de devlet geleneği*, 2. baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

----- (2011). *Türkiye'nin siyasal hayatı*, İstanbul: Doğan Kitap.

----- (2011). *Türkiye'nin siyasal hayatı; tarihsel, kuramsal ve karşılaştırmalı açıdan*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Heper, M., Fuat E. Keyman (1998), "Double-faced state: Political patronage and the consolidation of democracy in Turkey", *Middle Eastern Studies*, 34 (4): 259-277.

Heywood, A. (2016) *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*, (Çev: F. Bakırcı), BB101 Yayınları, Ankara

Higley, J., Michael G. Burton. (1989) *The elite variable in democratic transitions and breakdowns*", *American Sociological Review*. 54: 17-32.,

Higley, J., Ursula Hoffmann-Lange&Charles Kadushin&Gwen Moore. (1991) *Elite integration in stable democracies: a reconsideration.* " *European Sociological Review* 7: 35-53.

Horowitz, A. D. (1991), *Demokratik sistemleri karşılaştırmak*, Bülten, TDV. Yayınları. Nisan -1991.

Hobbes, T. (2019), *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019),

Holden, B. (1988), *Understanding liberal democracy (london:philipp allan)*, s. 5-7 aktaran Erdoğan: *Anayasa Hukuku*, s. 105

Huntington, S. P. (1991). *How countries democratize*. *Political science quarterly*, 106(4), 579-616.

----- (2002) *Üçüncü dalga: yirminci yüzyıl sonlarında demokratlaşma*. (Çev: E. Özbudun). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları

Huntington S. P ve Jorge. I. Dominguez, (1985) *Siyasal gelişme*, S Yayınları, Ankara

İnalçık, H. (1964). *Sened-i ittifak ve gülhane hatt-ı hümâyûnu*. Belleten, C.XXVIII (112). Ankara: TTKY. 603-622.

İnceoğlu, S. *Türkiye: AB'nin yetkileri karşısında nasıl bir egemenlik anlayışı*. Anayasa Yargısı, 21(1). <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/939184>

Inkeles, A. (1974), *Participant citizenship in six developing countries*. (Ed: By Bowman, L. And Boynton, G.R.), *Political behavior and public opinion: a comparative anlyses*. New Jersey: Prentice-Hall.Laclau, E. (1977), *Politics and ideology in marxist theory: capitalism-fascismpopulism*, London, NLB, 1977.

İnsel, A. (2004), *Neo-liberalizm, hegemonyanın yeni dili*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Kaboğlu, İ. Ö. (1994). *Özgürlükler hukuku: insan haklarının hukuksal yapısı üzerine bir deneme*. Afa Yayıncılık.

Kahraman H.B. (Bilinmiyor.), *Kuvvetler ayrılığı ilkesi ve liberal demokrasinin iç kısıtlamaları: anayasacılıktan demokrasiye*

----- (Bilinmiyor.), *Türk sosyal demokrasininin oluşumu ve krizi kökenler, söylemler, stratejiler/ The making and the crisis of turkish social democracy roots*, Discourses, Strategies

Kahraman, M., & Çalışkan, Z. (2007). *Türkiye'de siyasal partilerin hukuksal statüsü ve siyasal partilerin kapatılması rejimi*. Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 5(3), 122-131.

Kalaycıoğlu, E. (1995), *"Türkiye'de Siyasal kültür ve demokrasi", türkiye'de demokratik siyasal kültür*, (Ed: E. Özbudun, E. Kalaycıoğlu ve L. Köker), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, Ss.43-69.

----- (2008), *"Türkiye'de demokrasi'nin pekişmesi: bir siyasal kültür sorunu"*, (Ergun Özbudun'a Armağan), Yetkin Yayınevi, Ankara, 247-277.

Kanra, B. (2013), *Türkiye'de İslam, demokrasi ve diyalog: bölünmüş toplumlarda müzakere*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

Kapani, M. (1993), *Kamu hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1993

----- (2009). *Politika bilimine giriş*. 23. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karakul, S. (2015), *Yeni kuvvetler ayrılığı teorisi ve Türkiye'de uygulanabilirliği*, *The new separation of powers theory and its applicability in Turkey*, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2 (2), Güz 2015; 63-112

Karaömeroğlu, M.A. (2002), *"Tek parti döneminde halkçılık", modern Türkiye'de siyasi düşünce- Kemalizm 2: 272-283*.

Kartal, S. K, (1978) *Kentleşme ve insan*, TODAİE Yayınları, No: 175, Ankara,

----- (1983) *Ekonomik ve sosyal yönleriyle Türkiye’de kentleşme*, Yurt Yayınları, Ankara,

Kaya, M. O. (2013). *Vesayet demokrasisi ve Türkiye örneği* . *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 15 (2) , 491-538 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/akuiibfd/issue/1618/20274>

Kerse, M. (2011), “*Demokrasi kavramının yeniden sorgulanması*”, *antik Yunan’da felsefe ve çağımıza etkileri*, (Ed: Y. Kılıç), Doğu Batı Yayınları, Ankara

Keskinsoy, Ö. & Kaya, S.B. (2021), *Türk anayasacılığının dünü ve bugünü, Past and present of Turkish constitutionalism*, Inonu University Law Review – Inulr 12(1): 48-65 (2021) 48

Keyder Ç. (2011), *Türkiye’de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim.

Keyman, F., Ağır B., Aydın Düzgüt, S., Kemahlıoğlu, Ö. Ve Özel, I. (2015), *Yeni Anayasa’ya doğru: Türkiye’de kurumsal reform ve demokrasi kültürünün gelişimi*. İstanbul, Aralık 2015

Keyman, E. F. (2005), “*Articulating citizenship and identity*”, *citizenship in a global world: european questions and Turkish experiences*, (Ed: E. F. Keyman And A. İçduygu), Abingdon, Oxon, Routledge, 2005, S.267-288.

Kili, S.& Gözübüyük, A.Ş. (1985), *Türk anayasa metinleri “senedi ittifaktan günümüze”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985.

Kili, S. (2021), *Temel hak ve özgürlükler yönünden 1961 ve 1982 anayasaları*, https://Ayam.Anayasa.Gov.Tr/Media/6324/Suna_Kili.Pdf Erişim Tarihi:02.08.2021

Kopar, M. (2016), *Cumhuriyetin kuruluş yıllarında basın iktidar ilişkisi (1920-1925)*. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40 (1) , 117-135

Köker, L.(2007), *Modernleşme, kemalizm, demokrasi*, İletişim Yay, İstanbul

Kurubaş, E. (2009), *Etnik grup-devlet ilişkilerinin sorunsallaşması ve aktör tutumlarındaki açmazlar: Türkiye’deki kürt sorunu örneği*, *Liberal Düşünce Dergisi*, (50), 19-53. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Liberal/Issue/48194/609906>

Küçük, A. (2003), *İfade hürriyetinin unsurları*, Ankara, Liberal Düşünce Topluluğu.

----- (2012), *Türkiye’nin siyasal ve anayasal rejimi*, Orion Yay. Ankara, 2012.

----- (2013), *Anayasa hukuku*, Orion Yay. Ankara

----- (2015) *Egemenlik (hâkimiyet), halk egemenliği ve milli egemenlik tartışmaları ve egemenlik anlayışında esaslı dönüşüm, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Sayı 6, Yıl 2015, s. 335*

Küçükömer, İ. (1969). *Batılılaşma: düzenin yabancılaşması: Türkiye’de toplum ve siyaset*.

Lijphart, A. (1999), *Patterns of democracy. government forms and performance in thirty-six countries*, New Haven: Yale UP. (1999)

----- (2006), *Demokrasi motifleri*, (Çev: G. Ayas, U. Bulsun), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.

Lipset, S. M. (1959), *Some social requisities of democracy. The American Political Science Review*, 69-105.

----- (1981). *Political man: The social bases of politics*. Hopkins University Press.

Lipson, L. (1993), *Demokrasinin felsefesi*, (Çev: M. Erdoğan), (Der: A.Yayla), *Sosyal ve siyasal teori: seçme yazılar*, Ankara, Siyasal Kitabevi, S.17. 20 Holden, Barry (1988) *Understanding Liberal Democracy*, Lond

Locke, J. (2002) *Uygar yönetim üzerine ikinci inceleme sivil toplumda devlet*, (Çev: S. Taşçı – H. Akman), Metropol Yay., İstanbul

-----, (2004) *Hükümet üzerine iki inceleme*, Çev.: Fahri Bakırcı, Babil Yay., Ankara

Mackenzie W. J. M, (1958) *Free elections*, London

Macpherson C.B. (1984), *Demokrasinin gerçek dünyası*, (Çev: L. Köker), Birey Ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984

Maden Karabudak, M.C. (2017) *Medeniyet ve birlikte yaşama kültürü*, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları Kongre / Sempozyum / Toplantı: 4 Aralık 2017:214

Maden Karabudak, M.C. (2021). *Demokrasinin koşullarının belirlenmesinde uluslararası ve ulusüstü yapıların etkisi. Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(2) , 392-402 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/67132/941680>

Manisalı, E. (2002), *Türkiye-Avrupa ilişkilerinde sessiz darbe*, Derin Yayınları, İstanbul

Mardin, Ş. (1966), *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*, İstanbul. 1966, 315-373

----- (1973), *Center-periphery relations: a key to Turkish politics?*, Daedulus, 102(1), 169- 190.

----- (1993), *Türkiye’de din ve siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (1998). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*, (Çev: M. Türköne), Fahri Unan ve İrfan Erdoğan). (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. 112

----- (2004). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları

Milbrath, Lester W. M. L. Goel, (1977) *Political participation ; how and why do people, get involved in politics ?*, rand mc nally college publishing company, Chicogo p.p. 18-21

Mill, J. S. (1909), *Principles of political economy*, London: Longmans, Green&Company (Reprinted 1987 By Augustus M.Kelly, Publishers)

Miller, A. S. (1976), “*Separation of powers: an ancient doctrine under modern challenge*”, *Administrative Law Review*, 28, (1976),

Montesquieu, B. (1998) *Kanunların ruhu üzerine I-II*, (Çev: F. Baldaş), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul

Mouffe, C.(2001), *Demokratik paradoks*, (Çev: C. Aşkın), Ankara: Epos Yayınları, 2001

Mumcuoğlu, M. (1982), *Çağdaş demokrasi kuramlarında katılma ve Türkiye’de katılmanın gelişimi (Doçentlik tezi)*, (A.Ü. Hukuk Fakültesi) Ankara 1982

Niray, N. & Deniz, D. (2009), *Geçmişten günümüze Türkiye’de demokrasi ve siyasal kültür paradigmaları*, *Siyasal Kültür Yazıları*, (Der: N. Niray), İstanbul: Derin Yayınları, Ss:59-92.

O'Donnel, G. (1994) *Delegative democracy*, in: *journal of democracy*, (5) 1: 55-69.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahalli idareleri 1840- 1880*. Ankara: TTK Yayınları.

Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı’da değişim ve anayasal rejim sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Ostiguy, P. (2017), “*Populism: a socio-cultural approach and political parties.*” *the oxford handbook of populism içinde*, (Ed: C.R. Kaltwasser, P.Taggart, P.O.Espejo, Ve P.Ostiguy), 73-100. New York: Oxford University Press, 2017. Pareto, Vilfredo. Seçkinlerin Yükselişi

----- (2018), *Popülizm: sosyo-kültürel bir yaklaşım*. Birikim (348), Ss. 32-51.

Öniş, Z. (2006), “*Neoliberal küreselleşmenin sınırları*”, Erişim: 25.02.2006, [Http://Www.Obarsiv.Com/Guncel_Vct_0405_Ziyaonis.Html](http://Www.Obarsiv.Com/Guncel_Vct_0405_Ziyaonis.Html)

Özbudun, E. (1975), *Türkiye’de sosyal değişme ve siyasal katılma*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1975.

----- (1990), *Türkiye’de siyasal kültür ve demokrasi*, (Ed: H. Erkan), *Türkiye’de demokrasi ve demokrasi kültürünün gelişmesi*, Türk Demokrasi Vakfı Ve Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay. İzmir

----- (1998), *1982 Anayasası’nda demokratik devlet ilkesi: kavramsal ve yapısal bir analiz, 1982 Anayasası’yla ilgili, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008, Sa. 1-2 657*

Özbudun, E., Hale, W.M. (2010), *Türkiye’de islamcılık, demokrasi ve liberalizm AKP olayı*, Doğan Yayıncılık, İstanbul.

Özer, M.A. (2009), *Avrupa Birliğine tam üyeliğin eşliğinde Türkiye*, Yönetim ve ekonomi Cilt:16 Sayı:1 Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa

Pamuk, Ş. (2007), “*Dünyada ve Türkiye’de iktisadi büyüme*”, *uluslararası ekonomi ve dış ticaret politikaları*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Yıl:1, Sayı:2, Ss.3-26.

Pateman, C. (1970), *Participation and democratic theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

Platon, (2000), *Devlet*, (Çev: S. Eyüboğlu, M.A. Cimcoz), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul

Popper, K. R., Tunçay, M., & Rızatepe, H. (2008). *Açık toplum ve düşmanları*. Liberte Yayınları.

Przeworski, A (1991), *Democracy And The Market: Political And Economic Reforms In Eastern Europe And Latin America*, Cambridge University Press, New York

Przeworski, A., Alvarez, R. M., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., Limongi, F., & Neto, F. P. L. (2000). *Democracy and development: Political Institutions and well-being in the world, 1950-1990* (No. 3). Cambridge University Press.

Rousseau, J.J. (2007), *Toplum sözleşmesi*, Öteki Yayınevi: İstanbul.

Rudengreen, J., Rylander, R. ve Casanova, C.R. (2014), “*It’s democracy, stupid: reappraising the middle-income trap*”, ISDP Publications, Institute for Security and Development Policy, Stockholm.

Rustow, F. A. A. (1976). *İkinci meşrutiyet döneminde meclisler: 1908-1918. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (4-5)*.

Sartori, G. (2014), *Demokrasi teorisine geri dönüş*, (Çev: T. Karamustafaoğlu, M. Turhan.), Ankara: Yetkin Yayınları.

Schmitt, C. (2005). *Siyasal ilahiyat*. (Çev: E. Zeybekoğlu), Ankara: Dost Kitabevi Yayıncılık.

Sorensen, G. (1993), *Democracy and democratazation*, San Francisco, Westwiev Press, 1993.

Soyaltın Colella, D. (2020). *Avrupa Birliği’nde hukukun üstünlüğü krizi üye ve aday ülkelere yönelik önleyici politikaların siyaseti*, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 38, Denizli, S. 69-85*.

Soysal, M. (1987), *Anayasa’nın anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınları.

Sözen, Y. (2017) *Demokrasi, otoriterlik ve popülizmin yükselişi*, Boğaziçi Üniversitesi TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul, 1-38.

- Spinoza, B. (2011) *Ethica*, (Çev: Ç. Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları
- (2015) *Politik inceleme*, (Çev: M. Erşen). Ankara: Dost Kitabevi
- Stotzky, Irwin P. (1999), “*Creatin the conditions for democracy*”, Editors: Harold.Hongju and Ronald C. Slye, Yale University Press, London.
- Subaşı, N. (2017), “*Diyanet ve örgütlü dinî yapı ve cemaatler*”, İnsan & Toplum, İlmî Etüdler Derneği, 7(1), 223-232.
- Sunar İ (1983). *Demokrat Parti ve popülizm*. İçinde: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 8, İstanbul: İletişim, 2076–2086.
- Şahin, O. (2016). *Perceptions of democracy in the world: do different understandings held by the people shape political systems? (Doctoral dissertation)*.
- Şahin, H. (2011), *Türkiye ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şanlısoy, S. & Kök, R. (2016). *Politik istikrarsızlık - ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006)* . Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (1) , .Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Deuiibfd/Issue/22735/242657>
- Şengül, H.T. (2009), *Kentsel çelişki ve siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*, 4. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985), “*Tanzimat’tan cumhuriyet’e kentsel dönüşüm*”, Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1994), “*Kente karşı işlenen suç mu? yoksa kentlinin gasp edilen hakkı mı?*”, Bozkurt Güvenç’e armağan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını): 463-473.
- Teziç, E. (1991), *Anayasa hukuku*, 2.Bsm., İstanbul: Beta Yayınları.
- Tilly, C. (2011), *Demokrasi* (Ankara: Phoneix), (Çev: E. Arıcan).
- Timur, T.(2000), *Küreselleşme ve demokrasi krizi*, İmge Kitabevi, Ankara
- Toker, M. (1998), *Demokrasinin İsmet Paşa’lı yılları, 1944-1973, tek partiden çok partiye 1944-1950*, Ankara, Bilgi Yay., 1998,
- Toprak, M. (2001). *Türkiye’nin ekonomi politiği ve mali krizler*. Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II.
- Toprak, Z. (1992), “*Popülizm ve Türkiye’deki boyutları*, “ tarih ve demokrasi – T.Z. Tunaya’ya armağan, İstanbul; Cem Yayınları; Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, 1992, S. 41-65.

Touraine, A. (2019). *Demokrasi nedir?*, (Çev: O. Kunal). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Tunaya T. Z. (1952). *Türkiye 'de siyasi partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş, İstanbul.

----- (1989) *Türkiye 'de siyasi partiler*, C. 3, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.

----- (1998) *Türkiye 'de siyasal partiler*, Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (2004). *Hürriyetin ilanı: ikinci meşrutiyet'in siyasi hayatına bakışlar*, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay.

Tushnet, M (2003), "*Forms of judicial review as expressions of constitutional patriotism*", Law and Philosophy, n.22, 353-379.

Türkkahraman, M. (2000), *Türkiye 'de siyasal sosyalleşme ve siyasal sembolizm*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Uluç, A. V. (2013). *Türkiye 'de sivil toplum ve demokrasi ilişkisi*. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1), 399-418.

Uslu, C. (2013), *Nefret söylemi suçu, Versus ifade hürriyeti*, Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 38 – Ekim 2013 185

----- (2017), *Liberalizm el kitabı*, Liberte Yayınları, Ankara

----- (2020), *Popülist egemenlik anlayışının teorik kökenleri*, Rousseau Ve Schmitt DÜHFD, Cilt: 25, Sayı: 42, Yıl: 2020, S. 3-38

Usul, A.R. (2008), "*Avrupa Birliği'nin demokrasi/siyasi şartlılığında çekme-itme dengesi ve bu dengenin bozulması*", uluslararası ilişkiler, Cilt 5, Sayı 17 (Bahar 2008), S. 105-125

Uygun, O. (2017), *Demokrasi, tarihsel, siyasal ve felsefi boyutlar*, Onikilevha, İstanbul,2017

Weale, A. (1999). *Democracy. macmillan international higher education*.

Weber, M. (1964), *The theory of social and economic organization*. (Trans: A.M. Henderson & T.Parsons), New York: The Free.

----- (1998), *Sosyoloji yazıları*. (Çev: T. Parla), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Went, R. (2001), *Küreselleşme, neoliberal iddialar, radikal yanıtlar*, (Çev: E.Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Yayla, A. (1993), *Özgürlük yolu / Hayek'in sosyal teorisi*, Ankara, Turan Kitabevi, 1993, S. 153.

----- (2012). *Anayasacılık, anayasal demokrasi ve ideolojiler. Liberal Düşünce Dergisi*, (66), 13-22.

----- (2015). *Liberallerin ayrışmasının temelleri. Liberal Düşünce Dergisi*, (77), 41-51.

Yazıcı, S. (2005). *Avrupa Birliği süreci: ulus devletten ulus üstü devlete geçişte hukuk devletinin değişen içeriği. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 54(4), 77-118.

Zizek, S. (2001), “Çok kültürcülük ya da çokuluslu kapitalizmin kültürel mantığı”, *Defter*, Yıl: 14, Sayı: 44, 2001

----- (2006), “Çok kültürcülük ya da çokuluslu kapitalizmin kültürel mantığı”, *kırılğan temas içinde*, (Çev: T.Birkan), Metis Yayınları, İstanbul: 2006, S. 260-261

Zakaria, F. (2002), *Islam, democracy and constitutional liberalism, political science quarterly*, Vol. 119, No. 1 (Spring, 2004); Tessler, Mark. *Islam And Democracy In The Middle East: The Impact Of Religious Orientations On Attitudes Toward Democracy In Four Arab Countries*, *Comparative Politics*, Vol. 34, No. 3 (Apr., 2002)

----- (2009), *Özgürlüğün geleceği: yurtta ve dünyada illiberal demokrasi*, (Çev: M.Öztoprak Sağır Ve H. S.Akıllı), 2. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul